

МАТЕРІАЛИ

ДОПОВІДЕЙ УЧАСНИКІВ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНГРЕСУ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ СЬОГОДНІ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ»

КИЇВ 2019

DOI: 10.33120/UCSPProceedings-2019

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України
Індексовано у **CROSSREF**

II Всеукраїнський Конгрес із соціальної психології «СОЦІАЛЬНА
ПСИХОЛОГІЯ СЬОГОДНІ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ»

Відповідальний за випуск

к.ю.н., доцент З.Ф. Сіверс

Укладач

к.психол.н. А.В. Полегенько

В збірник увійшли тези доповідей учасників конгресу.

Матеріали представлено в авторській редакції

Зміст

Андрєєва Я.Ф., Литовченко Н.Ф. «Професійне самовизначення особистості на етапі завершення навчання у зво».....	7
Басенко О.М. «Психодіагностичне дослідження проблем психічного здоров'я підлітків, що мешкають поблизу лінії фронту на сході України: особливості застосування скрінінгу психічного здоров'я»	10
Бевз Г.М. «Співучасть як форма забезпечення і механізм реалізації завдань освітньої реформи»	13
Білевич Н.О. «Психологічне забезпечення діяльності поліції: досвід провідних зарубіжних країн»	17
Блинова О.Є., Попович І.С. «Проблема ідентичності особистості в умовах трансміграції»	23
Бойко-Бузиль Ю.Ю. «Комунікативна компетентність керівників правоохоронних органів» ..	25
Борець Юлія «Психологічні особливості соціономічних професій»	28
Борисенко Л.Л. «До проблеми соціально-психологічної адаптації студентів закладів вищої освіти»	32
Бурдукало М.М. «Взаємовплив емоційного інтелекту та кіберсоціалізації особистості: проблемне поле».....	36
Васютинський В.О. «Атрибуція міжособових і міжгрупових провин у контексті соціально-психологічної адаптації української молоді».....	41
Вінков В. Ю. «Соціально-психологічні механізми формування уявлень молоді про життєвий успіх»	45
Вознесенська О.Л. «Медіа-арт-терапія як метод допомоги особистості інформаційної доби»	49
Гаркавенко Н.В., Доскач С.С. «Первинні соціально-сімейні взаємини, як мотиватор до вибору професійного шляху».....	53
Гаркавенко Н.В., Доскач С.С. «Формування соціальних стереотипів під впливом змі».....	56
Гогунська Є.В. «Емоційний інтелект як фактор соціально-психологічної адаптації особистості».....	59
Голота А.С. «Особливості сімейних взаємин в сім'ях осіб, які зазнають соціальної стигматизації».....	62
Горська Г.О. «Рідна мова в системі цінностей особистості».....	64
Грабовська С.Л. «Конструкціонізм та конструктивізм як методологічна платформа психології розв'язання конфлікту»	67
Громова Г.М. «Деякі аспекти дослідження толерантності особистості до невизначеності»	71
Гриценко Л.І. «Спротив та підтримка у ставленні до освітніх реформ».....	74
Гуляс І.А. «Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості».....	78
Гупаловська В.А. «Сексуальне благополуччя як чинник суб'єктивного благополуччя: особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю»	81

Гурова О.В. «Життя проходить повз. Психологічна профілактика синдрому втрачених можливостей»	84
Гусєва Н.Т. «Ірраціональність як напрямок психологічних знань».....	88
Гусєв А.І. «Світоглядні основи комунікативних технологій врегулювання соціальних конфліктів»	92
Данилюк І.В., Курапов А.О. «Практичне застосування моделі акультурації п. Боскі».....	95
I.V. Danyliuk, S.O. Shykovets «Social networks, social support and social capital as elements of psychological well-being of migrants»	98
Дембицька Н.М. «Модифікація GET2 тесту для дослідження схильності до підприємництва у школярів».....	101
Дашкієв Г.М. «Ментальна структура суспільства і проблеми взаєморозуміння».....	105
Дзюбка Л.В., Бучма В.В. «Врахування соціальної ситуації розвитку молодших школярів у освітніх реформах»	108
Дідик Н.Ф. «Використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами військовослужбовців».....	111
Дідук І.А. «Психологічні аспекти впровадження інноваційних технологій в умовах вищої освіти»	115
Довгань Н.О. «Технологія соціокультурного балансу поколінь»	119
Дроздов О.Ю. «Соціальні уявлення про столицю у масовій свідомості молоді чернігівщини та луганщини».....	123
Дроздова М.А. «Методика Л. Сонді як інструмент вивчення уявлень молоді про ідеального політичного лідера»	125
Духневич В.М. «Східний розкол»: ризики ідентичності»	127
Євтушенко В.І. «Професійно важливі особистісні якості працівників національної поліції України та їх вплив на формування індивідуального стилю діяльності»	131
Єжижанська Т.С. «Проблеми ефективності комунікації відповідно до парадигми мислення медіаспоживача»	134
Журавель А.П. «Проблеми соціалізації неповнолітніх правопорушників».....	136
Злобіна О.Г. «В пошуках нової ідентичності: від «homo soveticus» до «homo ukrainicus»» ...	138
Зубіашвілі І.К., Мельничук Т.І., Вагіна О.В. «Самовизначення особистості як соціально-психологічний феномен».....	142
Калашникова Л.В. «Психологічна сутність просоціальної поведінки».....	146
Каленчук В.О. «Організаційна культура як чинник соціальної ідентифікації співробітників»	1468
Карамушка Л.М., Гнускіна Г.В. «Професійне вигорання підприємців: зв'язок з соціально-психологічними установками»	150
Карпенко Є.В. «Ціннісний копінг як поняття і феномен»	153
Карпенко З.С., Зомчак К.М. «Академічна доброчесність на тлі соціально-політичних проблем сучасної України»	154
Клещерова І.М. «Материнська позиція в контексті реабілітації дитини з церебральним паралічем».....	157

Коваленко А.Б., Безверха К.С. «Зв'язок соціальної ідентичності з психологічним і фізичним благополуччям мігрантів»	160
Ковальчук О.С. «До проблеми прогнозування намірів емігрувати студентської молоді з України та Латвії»	163
Колесніченко Л.А. «Особливості надання психологічної допомоги особам з психосоматичними розладами»	165
Колтунович Т.А., Поліщук О.М. «Творчий компонент професійної компетентності психолога»	167
Коробанова О.Л. «Ситуативні трансформації групової взаємодії»	170
Коробка Л.М. «Технологічний підхід щодо соціально-психологічної підтримки осіб, які зазнають стигматизації в різних суспільних середовищах»	174
Кочубейник О.М. «Виробництво аномії: чотири дискурси ідентичності»	178
Кравченко С.І. «Психологічна сутність консолідаційних та мобілізаційних процесів в політичних групах (на прикладі президентських виборів 2019 р.)»	181
Кравчук С.Л. Вивчення психологічної пружності особистості методом семантичного диференціалу	186
Краснякова А.О. «Моделі громадянської самоідентифікації у віртуальному інтернет-середовищі»	190
Круглов К.О. «Довіра як складова соціального капіталу особистості».....	194
Кутішенко В.П., Патинок О.П. «Психологічні аспекти розвитку духовної культури сучасного вчителя».....	196
Кушнір Ю.В. «Роль гендерних стереотипів у професійному самовизначенні»	199
Лавренко О.В. «Економічне самовизначення особистості: моральний аспект».....	201
Лазаренко В.О. «Дослідження просторових ідентичностей внутрішньо переміщених осіб за допомогою картографічної візуалізації наративів місця проживання: перші результати дослідження»	203
Лазоренко Б.П., Кальницька К.О. «Соціально-психологічний супровід реадaptaції учасників АТО (ООС) та волонтерів до мирного життя».....	205
Литвин-Кіндратюк С.Д. «Принцип історизму та стратегії діахронічного аналізу в соціальній психології».....	208
Літвінова О.В. «Зміна смисложиттєвих орієнтацій особистості під впливом вимушеної міграції»	211
Ловка О.В. «Метод проектів як засіб розвитку ідентичності студентів на заняттях з психології здоров'я»	214
Лозинський О.М. «Методика дослідження організаційної культури колективу».....	216
Лукашенко М.Ю. «Оксфордський підхід до когнітивно-поведінкової травмофокусованої терапії в системі реабілітації постраждалих у бойових діях»	222
Мельничук Т.І., Зубіашвілі І.К., Вагіна О.В. «Самовизначення особистості як соціально-психологічний феномен».....	225
Мірошніченко О.М. «Гендерно-орієнтований підхід до моделей розвитку кримінальної поведінки серед підлітків»	228

Miseng D. «Conceptualizing the Notion of Individual Lifestyle as a Characteristic of Life Activity»	230
Мойзріст О.М. «Активність молоді у соціальних мережах internet: переваги і потенційні психологічні витрати»	235
Музичко Л.В., Канська Н.П., «Особливості допомоги особам, що переживають психологічну травму»	238
Мураненко К.Ю. «Місце психологічного здоров'я людини у внутрішній картині здоров'я особистості»	242
Настояща У. «Екстремальні умови службової діяльності персоналу державної кримінально-виконавчої служби України»	244
Найдьонова Л.А. «Системний розвиток медіаосвіти в Україні: огляд основних досягнень і перспектив»	248
Никоненко Л.В. «Сценарії політико-правової участі студентів»	252
Никончук Н.О., Хохлова К.І. «Образ України в етнічній свідомості молодших школярів та підлітків з центрального регіону»	256
Нікольська А.Д. «Соціально-психологічний аспект виникнення купівельних намірів сучасних українських споживачів»	259
Оверчук В.А. «Психологічні бар'єри осіб з інвалідністю у процесі спілкування»	263
Осадько О.Ю. «Комунікативні чинники порушень процесу політико-правової ідентифікації особистості»	267
Остапенко І.В. «Довіра до соціальних медіа як умова ефективної взаємодії»	271
Острова В.Д., Горленко В.М. «Особливості соціальних ідентичностей педагогів»	274
Паньковець В.Л. «Досвід викладання дисципліни «психологія мас-медіа та інформаційної безпеки» для студентів факультету психології КНУ»	278
Паскевська Ю.А., Ашурбекова А.П. «Ідеалізація як одна із функцій позитивного іміджу політичного лідера»	280
Пінчук О.В. «Мобільність – задоволення потреб чи стиль життя?»	283
Плетка О.Т. «Особливості символізації у групі з досвідом долання складних соціальних ситуацій»	286
Поджіо Т.Ю., Белавіна Т.І. «Професійне вигорання: сучасні виклики для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти»	290
Подшивалкіна В., Мельник Т. «Проблеми безпеки південних прикордонних регіонів України: гуманітарні виміри»	294
Позняк С.І. «Взаємодія в освітньому середовищі: ресурси розвитку громадянської компетентності»	296
Пономаренко Т.І. «Просвітництво як напрямок діяльності психолога в медіапросторі»	299
Романюк Л.В., Слотіна В. «Психологічне здоров'я та благополуччя в контексті становлення цінностей»	303
Predko Viktoria «Basic determinants of interethnic interaction»	306
Проскурняк О.П. «Самоствердження особистості як психологічний феномен»	309
Процик Л.С., Пампура І.І. «Забезпечення психологічного здоров'я працівників поліції»	311

Рибак О.С. «Модель культурно-ціннісних орієнтацій у дослідженнях Ф. Клакхон та Ф.Стродбека».....	313
Савченко О.В. «Самоефективність як інтегративна властивість особистості»	317
Семенча Л.Г. «Психолого-педагогічні аспекти формування політичної культури студентської молоді в умовах вищого навчального закладу»	321
Сидоркіна М.Ю. «Соціальний інтерес у структурі громадянської компетентності молоді» ..	324
Сіткар В.І. «Суб'єктно-ціннісний підхід у вивченні субкультури дітей»	328
Слюсаревський М.М. «Маса як соціально-психологічне явище: науковий міф чи недовідома реальність?»	335
Соснюк О.П., Власюк І.Ю. «Психосемантичні особливості сприймання молоддю анімаційної реклами з різними типами графіки».....	338
Стадніченко Н.О. «Значення соціальних факторів для посттравматичного відновлення і реінтеграції ветеранів АТО/ООС».....	341
Стеблянко О.Г. «Проблеми психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб»	344
Степаненко О.П. «Психологічне благополуччя особистості: підходи до вивчення у зарубіжній психології».....	347
Струкова О.В. «Соціально-психологічне здоров'я особистості та мотивація бізнесу».....	350
Суська О.О. «Проблема формування настановлень і стереотипів травматизуючого характеру через публічний дискурс мас-медіа».....	352
Тімакова А.В. «Коучинг як сучасна технологія підвищення особистісної самоефективності»	355
Толмачевська В.О. «Аналіз складових емоційної експресії»	357
Фера С.В. «Гроші як фактор економічної соціалізації, їх місце в ціннісно-потребовій системі дитини старшого дошкільного віку».....	360
Чаплак Я.В., Гавреш І.І. «Кліпова хаотичність сучасного інформаційно-комунікаційного простору»	362
Iuliia Chaplinska «The importance of cybersecurity in the life of modern youth»	365
Череповська Н.І. «Медіапсихологія: засоби психосоціальної підтримки комбатантів»	368
Чорна Л.Г. «Міф як засіб конструювання соціальної ідентичності»	372
Чуйко Г.В. «Контрфактичне мислення»	376
Чуніхіна С.Л. «Принцип інклюзії в контексті психологічних знань»	379
Щотка О.П. «Гендерні аспекти психології старості»	382
Юрченко В.І. «Соціально-психологічні умови впровадження педагогічного партнерства в новій українській школі».....	385
Юрченко-Шеховцова Т. І. «Проблеми соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб».....	388

Професійне самовизначення особистості на етапі завершення навчання у зво

**Андрєєва Ярослава Федорівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича
Литовченко Ніна Федорівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної
психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя**

В останні десятиріччя в сучасній психології визначилась тенденція проблему професійного самовизначення розглядати в контексті життєвого шляху особистості як неперервний процес, що системно пов'язаний з усіма сферами життєдіяльності людини (Леонт'єв Д.О., Іванченко Г.В. та ін.). Неясність критеріїв професійного самовизначення у поєднанні з реальними складностями вибору та соціально-економічними труднощами країни обумовлює внутрішній конфлікт особистості, із зіткненням нереалістичних претензій до роботи і невірою в себе.

Мета емпіричного дослідження полягала в аналізі особливостей проектування студентами особистого професійного плану з метою подальшого сприяння професійному самовизначенню. Дослідження проводилось на базі ЧНУ ім. Юрія Федьковича. Загальна кількість досліджуваних - 30 студентів. Методиками, обраними для дослідження стали: методика «Особистісний професійний план» (Е. А. Клімов, адаптація Л. Б. Шнейдер) та методика «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» (О. Б. Фанталова).

Аналіз особистого професійного плану дозволяє проаналізувати основні складові професійного самовизначення особистості, а також виділити різні рівні профідентичності. Отримані результати за методикою «Особистісний професійний план» (Е. А. Клімов, адаптація Л. Б. Шнейдер) свідчать, що найбільша кількість показників наявна за цільовими параметрами (дальня і близька проф. цілі) і за параметром професійних вимог, найменше показників констатуємо за параметрами наявності резервного плану і практичної реалізації ОПП. Отже, студентам,

випускникам бакалаврату, властива загалом пасивна профідентичність з деякими проявами обізнаності в вимогах професії до людини. Даний результат, з точки зору вивчення цілеспрямованої професійної активності, характеризує досліджуваних, як суб'єктів обізнаних, але професійно невмілих з погляду практичної реалізації професійних задумів. Якісний аналіз отриманих результатів дозволяє говорити, що даний етап завершення навчання в ЗВО в житті студентів є доволі невизначеним. Професійний план формується, уточнюється, переосмислюється. Варіанти професійного розвитку це – творчий саморозвиток, працевлаштування, побудова кар'єри. Якщо спиратися на критерії та показники сформованості профідентичності Шнейдер Л. Б., можемо говорити про часткову сформованість профідентичності респондентів даної вибірки. Констатуємо сформованість *когнітивного компонента профідентичності, мотиваційно-ціннісного та діяльнісно-практичного компонента*. Але відсутність практичного плану реалізації професійного плану, або його розмитість, а також відсутність резервного плану реалізації професійного плану, або його розмитість, свідчить про невизначеність і розгубленість.

Аналіз та інтерпретація отриманих результатів за методикою «Рівень співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» (О. Б. Фанталова) дає можливість констатації середнього рівня індексу розходження між «Ц – Д», але знаходимо і результати, які свідчать про високий рівень дезінтеграції в мотиваційно-особистісній сфері (найбільший показник індексу досліджуваного становить $R=62$), що характеризує стан, при якому людина не може ефективно функціонувати із-за внутрішньої заплутаності, прийняття суперечливих стандартів поведінки.

Найбільш обраними сферами життя за критерієм «цінності» є: «здоров'я (фізичне і психічне)», «кохання (духовна і фізична близькість з коханою людиною)» та «щасливе сімейне життя». Найменш обраними сферами життя за критерієм «цінність»

виявились: «краса природи та мистецтва», «активне діяльнісне життя» та пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, а також інтелектуальний розвиток)», «цікава робота». Найбільш обраними сферами життя за критерієм «доступність» для студентів виявились: «пізнання (можливість розширення своєї обізнаності, загальної культури, а також інтелектуального розвитку)» та «впевненість в собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)». Найменш обраними сферами життя за критерієм «доступність» виявились сфери: «цікава робота» та «здоров'я».

Внутрішній конфлікт як переважання цінності над доступністю, ми знаходимо у сфері «кохання», «щасливе сімейне життя». Названий стан характеризується дослідниками як «розрив свідомість – буття».

Внутрішній вакуум як переважання доступності над цінністю, знаходимо у сфері «пізнання». Даний стан характеризується відсутністю зацікавленості до названої сфери, низькою мотивацією, байдужістю. На думку дослідників, це може свідчити не лише про те, що названа сфера займає занадто багато місця в житті, а й про недооцінювання того, що є. Переживання внутрішнього вакууму – переживання нереалізованості водночас із низькою значимістю даної сфери. Даний результат узгоджується із тим, що сфери «цікава робота» і «активне діяльнісне життя» є найменш цінними і найменш доступними для даної вибірки досліджуваних.

Література

1. Андрєєва Я.Ф., Литовченко Н.Ф. Проблема проектування студентами особистого професійного плану. *Technologies of intellect development*. Vol 3, No 3 (24) (2019)

Психодіагностичне дослідження проблем психічного здоров'я підлітків, що мешкають поблизу лінії фронту на сході України: особливості застосування скрінінгу психічного здоров'я

Басенко Оксана Миколаївна
Аспірантка
Докторська школа ім. Юхименків
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Актуальність. Підлітки належать до однієї з найбільш вразливих категорій, що піддаються негативному впливу стресових подій воєнного конфлікту на Сході України, адже саме у цьому віці психіка людини зазнає істотних психічних трансформацій та є особливо вразливою, і за екстремальних умов війни, критичний процес внутрішніх особистісних перетворень ускладнюється і обтяжується психічним травмуванням. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання застосування адекватних та адаптованих до конкретного соціально-культурного контексту психодіагностичних методик дослідження проблем психічного здоров'я підлітків з метою розробки ефективних доказово обґрунтованих програм психосоціальної підтримки зазначеній цільовій категорії.

Мета дослідження – тестування ефективності застосування скрінінгу психічного здоров'я КМА-УДХ для вивчення проблем психічного здоров'я підлітків, постраждалих внаслідок подій воєнного конфлікту та інших видів психічної травми.

Методика та організація дослідження. У дослідженні взяв участь 61 підліток віком 15 до 17 років (44% хлопців та 56% дівчат) з маленьких містечок в зоні 0-15 км поблизу лінії фронту на території Донецької та Луганської областей. Опитування проводилося в листопаді 2018 року з використанням наступних психодіагностичних методик: «Сильні сторони та труднощі» (SDQ) (Goodman, 1997) та Скрінер оцінки психічного здоров'я КМА-УДХ (MHA1) (Doty et al., 2018). Завдяки своїй комплексності SDQ вважається надійним інструментом для виявлення психо-ментальних проблем у дітей та підлітків; його валідність, зокрема крос-культурну, було підтверджено низкою досліджень (Goodman, 1997). Скрінер оцінки психічного здоров'я MHA1, розроблений дослідниками Національного університету «Києво-Могилянська академія» та Університету Джонса Гопкінса (США) в рамках розробки програм психічного здоров'я для ветеранів АТО і переселенців, дозволяє ідентифікувати психічні проблеми депресії, ПТСР, генералізованого тривожного розладу й зловживання алкоголем; інструмент враховує специфіку психосоціальних проблем, а також семантичних і стилістичних

конструктів осіб, постраждалих від наслідків воєнного конфлікту в Україні. Попри те, що скрінер призначено для осіб від 18 років, у нашому дослідженні дану методику було вперше застосовано для вивчення психічних проблем у старших підлітків (15-17 років).

Результати дослідження. Кореляційний аналіз отриманих даних опитування виявив наявність та певний ступінь інтенсивності зв'язку між шкалами обох використаних методик: емоційні симптоми, проблеми з поведінкою, гіперактивність, проблеми стосунків з однолітками, просоціальна поведінка, депресія, посттравматичний стрес, тривожність, вживання алкоголю. Найтісніший позитивний зв'язок спостерігаємо між шкалою депресії та посттравматичного стресу ($r=0,910$; $p<0,001$); між шкалою тривожності та посттравматичного стресу – $0,724$ ($p<0,001$), між шкалою тривожності та шкалою депресії – $0,66$ ($p<0,001$). Не спостерігається статистично значущого зв'язку між споживанням алкоголю та тривожністю, посттравматичним стресом і депресією. Шкала вживання алкоголю слабо корелює зі шкалою проблем з поведінкою ($r=0,258$; $p<0,05$) та шкалою гіперактивності ($r=0,266$; $p<0,05$). Статистично значуща кореляція на рівні $0,01$, середня за силою, існує між наступними показниками: емоційні симптоми та тривожність ($r=0,425$), емоційні симптоми та посттравматичний стрес ($r=0,391$), емоційні симптоми та депресія ($r=0,382$).

Дескриптивний статистичний аналіз засвідчив у $17,8\%$ респондентів наявність 2 і більше симптомів (депресія, посттравматичний стрес, вживання алкоголю, тривога). При порівнянні респондентів, які не мають жодного вираженого симптому (депресії, посттравматичний стрес, тривоги, вживання алкоголю) та тих, у кого є високий рівень хоча б одного симптому, спостерігаються певні відмінності у наявності аномального рівня симптомів за SDQ: аномальний рівень частіше спостерігається у тих, хто має хоча б один симптом з високим рівнем. Аномальний рівень за SDQ має незначний відсоток респондентів з високим рівнем симптомів: у 14% наявними є емоційні симптоми, у 14% є проблеми відносин з однолітками, у 10% спостерігається гіперактивність, у 5% є проблеми з поведінкою, 5% мають аномальний рівень просоціальної поведінки. 14% респондентів мають аномальний рівень загальних труднощів та у 38% спостерігається аномальний рівень симптому впливу труднощів.

Висновки.

Отримані дані за використаними методиками МНАІ та SDQ засвідчили достатньо високий рівень показників посттравматичного стресу, тривожності та депресії за результатами проведеного дослідження у підлітків старшої вікової категорії (15-17 років), які мешкають поблизу лінії фронту на території Донецької та Луганської областей (0-15 км). Виявлені негативні показники можна пояснити тим, що підлітки перебувають у ситуації затяжного воєнного конфлікту та нестабільної соціально-економічної ситуації, яка продовжує чинити негативний вплив на психоемоційний стан тих, хто перебуває в цьому контексті. Аналіз отриманих даних виявив наявність та інтенсивність кореляції між шкалами обох

використаних методик, визначив відсоток респондентів з високим рівнем симптомів за шкалою МНАІ та співвідношення з аномальним рівнем симптомів за SDQ. Отже, результати проведеного дослідження можуть свідчити про ефективність використання скрінера психічного здоров'я КМА-УДХ для осіб старшого підліткового віку, що мешкають в умовах воєнного конфлікту та адекватність застосування в умовах конкретного соціально-культурного контексту. Дана методика може бути рекомендована для використання в інших подібних дослідженнях та психокорекційній роботі зі старшими підлітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38 (5), 581-586.
2. Doty, S. B., Haroz, E., Singh, N., Bogdanov, S., Bass, J., Murray L., Callaway, K., Bolton, P. (2018). *Adaptation and testing of an assesment for mental health and alcohol use problems among conflict-affected adults in Ukraine*. Kyiv: NaUKMA. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13865/Adaptation_and_testing_of_an_assesment.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Співучасть як форма забезпечення і механізм реалізації завдань освітньої реформи

Бевз Галина Михайлівна,
докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії психології спілкування,
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України,
Київ, Україна.

Поняття і термін «співучасть» давно використовується як у побутовому житті людини, так і наукових парадигмах. Так у *теорії кримінального права* «інститут співучасті» досить вагомо представлений у наукових дослідженнях, розробляючи юридичні підстави для диференціації кримінальної відповідальності співучасників [1;4]. У *сфері політики* поняття участі та співучасті розглядаються у контексті розбудови демократичного політичного устрою та формування громадянського суспільства [3; 7]. Вперше, на початку XIX століття А. де Токвіль у праці «Про демократію в Америці» зробив спробу пояснити співвідношення участі громадян у співставленні із такими поняттями, як «громада» та «демократія» [5]. Теоретики засвідчують, що співучасть виступає як формою, так і механізмом, за допомогою яких здійснюється включення індивідуальних процесів у загальні та групові, визначаючи та спрямовуючи бажані перетворення [9, С. 84]. У *теорії менеджменту* ідея участі працівників в управлінні організацією відобразилася у концепції та методології партисипативного управління. Завдяки використанню потенціалу організації та участі її працівників цей вид управління виступає ефективним щодо забезпечення її функціонування та розвитку. Застосування цього методу управління посилює у його учасників відчуття причетності та формує внутрішню мотивацію. Натомість науковці всіх напрямків знань однозначно відмічають, що шлях участі передбачає певних умов реалізації, і, відповідно, умінь задля отримання бажаного інтеграційного ефекту просування і об'єднання зусиль.

Повертаючись до теми реформи, слід відмітити, що будь-які реформи вже мають наперед визначений шлях розбудови і реалізуються засобом приведення у відповідність згідно наперед заданих стандартів. Натомість ще класик англійського консерватизму Е. Берк зазначав, що цей шлях слід розбудовувати не на основі абстрактної схеми, а на пріоритеті громадянських прав і «пом'якшення звичаїв» [6]. Цей принцип також був покладений в основу теорії партиципаційної демократії, як участі громадян у прийнятті й реалізації рішень [6]. Саме цієї думки притримується М. Фуллан, як реформатор освіти, її новатор і лідер розвитку [8]. Він підкреслює важливість у реформі освіти дотримуватися принципу «восьми уроків парадигми змін». Це таких, як: 1) не можна керувати значущими процесами; 2) зміна – це не схема, а подорож; 3) проблемне уникнеш однак вчитесь без них неможливо; 4) бачення і стратегічне планування придуть згодом, спочатку – незріле бачення і планування навпомацки; 5) немає єдиного рішення між індивідуальним та колективним: вони мають мати однакову силу; 6) слід використовувати дві стратегії «згори – вниз» і навпаки: не дії ні централізація, а ні децентралізація; 7) для успіху є необхідним зв'язок із зовнішнім середовищем; 8) особисті думки і майстерність, а не рішення експерта, - ось шлях змін: кожен є носієм змін [8, С. 50-51].

Видається важливим зауважити, що реформа освіти в Україні не може бути реалізовано ефективно без застосування механізму та форми участі громадськості у її розбудові. Інноваційні підходи щодо участі громадян у розбудові їх соціального та освітнього середовища розширяють цю сферу знань, прикладом чого може бути метод «дослідження шляхом участі», що вже віднайшов своє застосування у різних сферах життя людей і розбудови ними своєї соціальної реальності [10]. На терені України метод був апробованим співробітниками лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології під час всеукраїнського експерименту «Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій» (2016-2020 рр.). Дослідження показало необхідність відмови від традиційних форм пострадянського простору щодо процесів залучення, які більше

фіксують патерналістське ставлення до учасників, позбавляючи їх тим самим свободи волевиявлення та можливості керування процесом змін [2]. Наукова розробка прецедентів участі громадян у самотворенні та розбудові власної реальності, зокрема освітньої, видається перспективним напрямком не лише наукових розвідок, а й ствердження поступовості змін та неможливості їх ефективної реалізації без і поза участю її користувачів. Організація взаємодії у системі «замовник-користувач» видається тією системою, яка і продукує напрямок і силу змін у процесі реформування освіти в Україні і, яка може бути досягнута на основі участі її користувачів.

Література.

1. Абакумова Ю. В. Теорія співучасті в кримінальному праві України : автореф. дис ... д-ра юрид. наук / Ю. В. Абакумова. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.
2. Бевз Г. М. Формування громадської думки щодо реформ методом «дослідження шляхом участі» // Збірник наукових праць «Вісник післядипломної освіти». Серія «Соціальні та поведінкові науки» К. : Вип. 8(37) 2019. 10-22. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-8\(37\)-10-22](https://doi.org/10.32405/2522-9931-8(37)-10-22)
3. Гончаренко О. Політична співучасть громадян в Україні: стан у пострадянському суспільстві. Наукові записки. Спецвипуск. Т. 18 С. 318-322.
4. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2004. – 20 с.
5. Лендшел М. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи / Мирослава Лендшел // Науковий вісник Ужгородського університету [Текст]. Серія : Політологія, соціологія, філософія. – Вип.12. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – С. 27–41.
6. Політологія. Навчальний посібник. [Авт. кол. Кирилюк Ф. М., Обушний М.І., Хилько М.І. та ін.]; За ред. Ф.М. Кирилюка. К. : Здоров'я, 2004.- 776 с. <http://www.info-library.com.ua/books-text-6696.html>
7. Скоблик В. Участь громадян у політиці: західні концепції 1960–90-х років : Навчальний посібник. — Ужгород, Мистецька лінія, 1999. - 123 с.

8. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. Пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян. Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка. Львів, «Літопис» - 2000. - 269с.

9. Чабан О. О. Демократія участі як якісний вимір політичної системи / О. О. Чабан // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології. - 2011. - № 984, вип. 19. - С. 83-88. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPP_2011_984_19_18

10. Maureen P. Flaherty, «Narrating the past to vision the future: Constructing civil society with women in Ukraine» University of Manitoba, A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies of The University of Manitoba In partial fulfilment of the requirements of the degree of doctor of philosophy. Winnipeg, Canada, 2010.

Психологічне забезпечення діяльності поліції: досвід провідних зарубіжних країн

**Білевич Наталія Олександрівна,
здобувача наукового ступеня доктора філософії (кандидата наук) кафедри
юридичної психології Національної академії внутрішніх справ**

Тези присвячені огляду актуальних проблем психологічного забезпечення поліцейської діяльності, вивченню ролі і місця практичних психологів в структурі поліції провідних зарубіжних країн. Окреслені їх функціональні завдання та напрямки роботи.

Ключові слова: психологічна допомога, психологічний відбір та оцінка співробітників, психологічний супровід, довіра і конфіденційність, психологічний портрет поліцейського, професійний стрес, участь в розслідуванні злочинів, управлінське консультування.

Theses are devoted to the review of actual problems of psychological support of police activity, to the study of the role and place of practical psychologists in the police structure of leading foreign countries. Their functional tasks and directions of work are outlined.

Keywords: psychological assistance, psychological selection and evaluation of employees, psychological support, trust and confidentiality, psychological portrait of a police officer, professional stress, involvement in crime investigations, management consulting.

Службова діяльність працівників поліції традиційно відноситься до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями, багатьма факторами ризику для їх життя та здоров'я, характеризується високим рівнем стресогенності, необхідністю протидіяти криміналізованому оточенню, застосовувати заходи фізичного впливу, зброю, спеціальні засоби тощо.

Дослідження зарубіжних авторів свідчать про те, що піддаючись стресу тисячі поліцейських звертаються за допомогою до психологів. Складні умови роботи нерідко призводять до порушень психічної діяльності працівників поліції, появи посттравматичних розладів, схильності до девіантної поведінки та професійної деформації, зростання конфліктності, агресивності тощо [1-7]. В усьому світі проблеми психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності поліцейських є важливим напрямком підвищення ефективності функціонування цього правоохоронного органу. Україна не є виключенням, адже Національна поліція України є новим правоохоронним органом, який має

напрацювати власний досвід психологічного забезпечення, тому корисний досвід наших зарубіжних колег, сьогодні актуальний як ніколи.

У більшості зарубіжних країн, серед яких США, Канада, Німеччина, Франція, Іспанія, система психологічного забезпечення діяльності поліції є комплексом організаційно-психологічних і психолого-правових заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для оперативно-службової діяльності працівників, задоволення населення роботою поліції та самих поліцейських - власної діяльністю [1-7].

Основними завданнями, які стоять перед службами психологічного забезпечення поліцейської діяльності зазначених вище країн є: здійснення професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в поліцію та визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності; психологічна підготовка поліцейських до виконання своїх обов'язків; створення сприятливих умов для оперативно-службової діяльності поліцейських, які б нейтралізували вплив негативних професійних факторів, всебічне забезпечення психічного здоров'я працівників, вирішення проблеми емоційного вигорання, розвиток здатності успішно протидіяти стресам, конфліктам та іншим факторам професійного ризику, що включає проведення психопрофілактичної роботи з персоналом, психологічний супровід професійної діяльності та надання поліцейським психологічної допомоги [2; 3].

Проаналізувавши роботи зарубіжних авторів, можна виділити три основні сфери діяльності практичних психологів, щодо забезпечення поліцейської діяльності:

- професійно-психологічний відбір кандидатів на службу, вивчення їх індивідуальних якостей і здібностей;
- формування якостей, необхідних для ефективного виконання службових обов'язків в процесі навчання, формування кандидата як повноцінного співробітника поліції;
- надання психологічної допомоги поліцейським [1-7].

При цьому звертається увага не тільки на ті особистісні якості, які були виявлені на початковій стадії відбору та під час навчання, але й накопичені під час поліцейської кар'єри професійні якості і звички, що дозволяє уникнути професійної деформації і знизити рівень суїциду серед поліцейських. Тому виникає необхідність постійно надавати поліцейським психологічну допомогу, не тільки під час знаходження на робочому місці, в приміщенні поліцейських відділків, але й за їх межами.

Оперативні бригади працюють вдень і вночі, психологи допомагають поліцейським долати посттравматичні ситуації, викликані агресією правопорушника, конфліктом із керівником, або загибеллю чи самогубством колеги. Клінічні психологи надають тривалу психологічну підтримку співробітникам, що переживають тяжкі службові та життєві обставини [3; 4].

Головне при наданні психологічної допомоги – це довіра й конфіденційність. Якщо психолог відчуває, що людина схильна до самогубства, він попереджає про це керівництво і лікаря, які беруть його під свій контроль. Дуже важливим і делікатним, в цій ситуації, вважається питання його роззброєння, адже забирають як би частина його професії [4].

Фахівці складають психологічний портрет кожного поліцейського і виявляють їх слабкі сторони, щоб підтримувати стабільний емоційний стан, контроль здійснюється на протязі всієї служби постійно. Але за допомогою психологів звертаються не тільки з приводу професійної діяльності, але і при ускладненні ситуації в сім'ї або в службовому колективі. Служби психологічного забезпечення поліцейської діяльності займаються не тільки психічним станом самого поліцейського, а й атмосферою в його родині. Психологічна служба виходить з того, що за формою, посвідченням, номером жетону ховається людина зі своєю історією життя, проблемами, бідами та радощами, планами, повторюваними травмами. Часто психологи самі проявляють ініціативу, йдуть на контакти, в тому числі неофіційні, особливо з керівниками підрозділів, перевіряють сайти, проводять бесіди. Якщо їх звернення відхиляються, вони залишають свої телефони [6].

Психологічна підготовка співробітників поліції здійснюється під час всієї служби, на різних рівнях. На початковому етапі її характеризують: розвиток у поліцейських професійно значущих якостей - уваги, спостережливості, пам'яті; навчання спілкуванню з населенням, колегами (в тому числі інших служб), із засобами масової інформації; навчання вмінню знімати стреси, які негативно впливають на самопочуття і стан здоров'я.

Управлінське консультування, включає психологічну підготовку управлінської ланки поліції, розвиток вміння керувати і вирішувати більш складні проблеми з розумінням соціально-психологічних залежностей і впливів, координувати дії співробітників, організовувати населення для вирішення правових проблем і розкриття злочинів.

Для вдосконалення взаємовідносин з громадянами психологічне навчання направляє на придбання навичок, які повинні допомогти поліцейському уникнути конфліктів в процесі спілкування або правильно поводитися в конфліктних ситуаціях. Поліцейських вчать налагоджувати контакти з різними групами населення, дітьми, жінками, представниками різних національностей [5; 7].

Психологічний супровід персоналу поліції має на меті консультування і допомогу при професійних труднощах, в тому числі на основі методу кризової інтервенції, здійснення всіх видів психологічних послуг, пов'язаних зі стресом, індивідуальне та групове, а також сімейне, подружнє консультування.

Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності включає: безпосередню участь і надання допомоги у вирішенні оперативно-службових завдань; психологічне забезпечення і ведення переговорної діяльності в ситуації

захоплення заручників і при загрозі терористичних актів; розробку психологічних портретів з широкого кола професійних завдань; здійснення слідчого гіпнозу під час розслідування злочинів; проведення психологічних експертиз, пов'язаних з самогубством, прогноз сімейних вбивств, вивчення причин використання наркотиків; вивчення і оцінку ефективності психологічного тестування при доборі кадрів в поліцію, аналіз ефективності навчальних програм при підготовці та підвищенню кваліфікації поліцейських [3; 4].

Наказом МВС України «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» від 06.02.2019 року № 88 визначено, що система психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських – це комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності.

Функції системи психологічного забезпечення у закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання включають:

1. Психологічне вивчення об'єктів системи психологічного забезпечення:

1) організація та проведення психологічних вивчень курсантів (слухачів) під час психологічного супроводження освітнього процесу у ЗВО;

2) підготовка довідки про результати психологічного вивчення.

2. Психологічне супроводження адаптації курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ЗВО та умов подальшої професійної діяльності:

1) здійснення відповідних психологічних заходів (вивчення, анкетування, індивідуальні, групові консультації);

2) проведення інтерактивних занять, тренінгів із питань формування у курсантів (слухачів) усвідомлених мотивів до навчальної діяльності, розвитку комунікативних якостей, пізнавальних функцій особистості, стресостійкості, здатності ефективно діяти в екстремальних ситуаціях, виважено та швидко приймати рішення в умовах дефіциту часу;

3) підготовку висновку за результатами психологічного супроводження, адаптації курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ЗВО та умов подальшої професійної діяльності, форма якого наведена в [додатку 5](#) до цього Порядку;

4) психологічну підготовку курсантів (слухачів):

уміння точно оцінювати свій психологічний стан, настрій, ступінь психоемоційного напруження під час вирішення завдань різної складності;

методи та прийоми психологічної саморегуляції для формування стресостійкості, забезпечення особистої безпеки в специфічних умовах майбутньої професійної діяльності та повсякденному житті;

основні прийоми ефективної професійної комунікації;

надання психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях;

5) психологічне супроводження навчальних занять із тактичної та вогневої підготовки курсантів (слухачів) для прогнозування рівня психологічної готовності до виконання службових завдань.

3. Вивчення стану соціально-психологічного клімату в колективах:

1) здійснення моніторингу стану соціально-психологічного клімату в колективах ЗВО, визначення умов, причин, чинників, що сприяють або перешкоджають продуктивній діяльності працівників ЗВО та курсантів (слухачів);

1) вивчення взаємин членів колективу, здійснення соціометричних досліджень шляхом проведення анкетування;

3) підготовка довідки про результати проведення опитування працівників поліції, [поліцейських ЗВО](#), курсантів (слухачів), а також надання рекомендацій для підвищення ефективності професійної діяльності колективів;

4) надання рекомендацій керівникам ЗВО щодо поліпшення стану соціально-психологічного клімату, усунення несприятливих процесів, негативних явищ, конфліктів, які виникають в ході освітньої та службової діяльності, для їх корекції та оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах;

5) проведення психологічних заходів корекції внутрішньокolleктивних відносин, спрямованих на налагодження ефективної комунікації в навчальних групах, формування групової згуртованості та вирішення проблемних питань, що виникають у ході групової взаємодії курсантів (слухачів).

4. Здійснення психопрофілактичної роботи щодо об'єктів системи психологічного забезпечення:

1) проведення цільової психологічної діагностики, експрес-діагностики для виявлення у курсантів (слухачів) та поліцейських ЗВО несприятливих психоемоційних станів, що негативно позначаються на їх фізичному та психологічному стані, підготовка довідки про результати психологічної діагностики;

2) здійснення індивідуального психологічного консультування курсантів (слухачів) та поліцейських ЗВО для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів, налагодження процесу ефективної комунікації;

3) проведення заходів психологічної корекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних, емоційних станів, для підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів) та [поліцейських ЗВО](#), відновлення їх психологічного благополуччя, розширення поведінкового діапазону;

4) проведення комплексних та індивідуальних корекційних заходів психологічного спрямування з курсантами (слухачами) та поліцейськими ЗВО, які потребують додаткової психологічної допомоги та підтримки;

5) забезпечення проведення практичних занять з курсантами (слухачами) та поліцейськими ЗВО щодо основних прийомів психологічної регуляції, сеансів

психологічної релаксації в кімнатах психологічної саморегуляції для профілактики наслідків впливу несприятливих стрес-факторів професійної та освітньої діяльності;

б) проведення групових форм та методів психопрофілактичної роботи на практичних заняттях, а також тренінгів, спрямованих на особистісне зростання, розвиток навичок психологічної стресостійкості, формування прихильності до здорового способу життя;

7) участь (у межах компетенції) у службових розслідуваннях випадків самогубства та самокалічення курсантів (слухачів), поліцейських ЗВО;

8) аналіз психологічних передумов скоєння самогубств курсантами (слухачами) або поліцейськими ЗВО;

9) вивчення і впровадження досягнень сучасної психологічної науки та передового досвіду в практичну діяльність із психологічного забезпечення освітнього процесу. [8].

Підсумовуючи, можна підкреслити, що досвід роботи психологів розвинених зарубіжних країн свідчить про зростання уваги до вивчення психологічних чинників ефективності роботи поліції, створення умов для збереження фізичного та психологічного здоров'я персоналу, проведення психологічного супроводу роботи поліцейських, і Україна не є виключенням. З метою підвищення ефективності діяльності підрозділів Національної поліції України, відповідно до зазначеного вище наказу, здійснюватиметься спеціальне професійно-психологічне забезпечення професійної діяльності поліцейських, направлене на ефективний професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в поліцію, визначення їх психологічної готовності до правоохоронної діяльності, психологічну підготовку поліцейських до виконання своїх обов'язків, проведення психопрофілактичної роботи, надання поліцейським психологічної допомоги та впровадження в діяльність поліцейських сучасних психологічних технологій.

Список використаних джерел

1. Литвинова Г. А. Социально-психологическое обеспечение деятельности полиции Баварии (Германия) / Г. А. Литвинова // Юридическая психология. — 2010. — № 3. — С. 32-36.
2. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США / Р. Д. Свон. — СПб. : Алетейя, 2000. — 296 с.
3. Цветков В. Л. Полицейская психология: опыт Испании / В. Л. Цветков // Психопедагогика в правоохранительных органах. — 2014. — № 4. — С. 86-90.
4. URL: http://www.la-croix.com/Actualite/France/Les-policiers-se-confient-davantage-aux-psychologues-_NG_-2010-01-27-601541
5. Allen, S. W. (2001). Suicide prevention training: One department's response. In D. C. Sheehan & J. I. Warren (Eds.), *Suicide and law enforcement* (pp. 9-17). Washington, DC: U.S. Government Press.
6. Blau, T. H. (1994). *Psychological services for law enforcement*. New York: Wiley.
7. McMains, M. J., & Mullins, C. (2000). *Crisis negotiations: Managing critical incidents and hostage situations in law enforcement and corrections*. Cincinnati, OH: Anderson. Reiser, M. (1982). *Police psychology*. Los Angeles.

Проблема ідентичності особистості в умовах трансміграції

**Блинова Олена Євгенівна,
доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та
соціальної психології Херсонського державного університету;**

**Попович Ігор Степанович,
доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри загальної та соціальної
психології Херсонського державного університету.**

Соціальна реальність все більш набуває якостей полікультурного простору, в якому перетинаються різноманітні теоретичні і практичні дискурси, пов'язані із розумінням плюралістичної парадигми. Дискурси зосереджені на прагматичних підходах до різноманітності світу і спрямовані на те, як у цьому світі жити і як ним управляти. Плюралістична парадигма виходить із безумовного визнання відмінностей, гетерогенностей, множинності і багатолікості культурного і соціального буття, прав і свобод громадян, ненасильства, віротерпимості, діалогу культур. Бачення суспільства у фокусі плюралістичної парадигми дозволяє осмислити його нові виміри: мультикультурні, полікультурні, транскультурні, та надає змогу «вписати» міграційні процеси як значущий чинник та, водночас, наслідок збільшення розмаїтості світу. Полікультурне суспільство розглядається як соціальне утворення, що містить у собі багатоетнічність, полілінгвістичність, багатоманітність вірувань, традицій, життєвих стилів і способів мислення [2].

Новітнім напрямком вивчення трансформації ідентичності мігрантів є дослідження транснаціональних соціальних феноменів. Німецький дослідник Л. Пріс впроваджує у науковий обіг категорію «транснаціональний соціальний простір» [1]. На його думку, виникнення складних та неперервних потоків людей, товарів та інформації, що викликається глобалізаційними процесами, позначило початок нової ери міграції. Соціальні мережі мігрантів інтегрують дифузні простори всупереч державним кордонам, фрагментують національну ідентичність людей, структурують їх життєві шляхи та трудові кар'єри. Існування таких транснаціональних соціальних просторів руйнує традиційні форми міграції. Зокрема, з порядку денного знімається «дилема мігранта» – інтеграція або нові етнічні меншини. Нова концепція міграції дозволяє відмовитися від пояснювальної схеми, яка ґрунтується на бінарній опозиції. Як показують дослідження, часто мігранти зовсім не зорієнтовані на інтеграцію, а етнічні меншини утворюються із місцевої еліти, а не із нових переселенців. Трансмігранти, які одночасно «проживають» і у суспільстві вибуття, і у суспільстві прибуття, створюють транснаціональні соціальні простори. Дослідник підкреслює, що поняття «трансміграції» здебільшого стосується саме трудової міграції [2].

Для транснаціонального соціального простору характерним є використання внутрішніх переваг – мова, соціальні зв'язки, схожі ідеї, переконання, оцінки, загальні колективні уявлення – релігія, національність, етнічність. Тобто

транснаціональні спільноти – це групи індивідів, чия ідентичність не базується на прив'язуванні до певної території проживання. Це свого роду виклик традиційним уявленням про належність до нації-держави. Дослідження транснаціональних спільнот – нова галузь для соціальних наук, яка тісно пов'язана з вивченням міграції, етнічності і націоналізму.

Дискурс глобалізації, тобто наукові і повсякденні, ненаукові уявлення про неї, посилюють значущість локального, традиційного, історичного, релігійного при формуванні глибинної ідентичності людей, не заважаючи її плюралізації в сфері їх функціональної діяльності. Отже, розглядаючи проблему української трудової міграції у контексті полікультуралізму сучасного світу, слід підкреслити, що вона є дуже тісно взаємопов'язаною із проблемами ідентифікації та трансформації ідентичності особистості та соціальних груп.

Література:

Блинова М.С. Современные социологические теории миграции населения: [Монография] / М.С. Блинова ; под. ред. В. И. Добренькова. – М. : КДУ, 2009. – 160 с.

Слюсаревський М. М. Психологія міграції : навчальний посібник / О. Є. Блинова, М. М. Слюсаревський // Національна академія педагогічних наук України; Інститут соціальної та політичної психології. Видання друге, перероблене і доповнене. Київ : Талком, 2018. – 360 с.

Комунікативна компетентність керівників правоохоронних органів

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного
забезпечення Державної науково-дослідного інституту МВС України, кандидат
психологічних наук, доцент

Компетентнісний підхід у системі реформування правоохоронних органів є новим концептуальним орієнтиром розбудови української державності європейського зразка, де розвиток та формування особистістю необхідних професійно важливих компетенцій є запорукою успішного функціонування та виконання діяльності, у нашому випадку професійної управлінської діяльності, оскільки мова йде до керівний склад правоохоронних органів.

Правоохоронні органи є спеціально уповноваженими державними органами, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції [1, с. 90]. Важливе значення в професійній управлінській діяльності керівників правоохоронних органів відіграє їхня компетентність, особливо комунікативна, як запорука соціальної взаємодії та комунікативної культури.

У сучасній соціально-психологічній літературі представлено велику кількість напрацювань щодо проблеми комунікативної компетентності фахівців. Розкриттю теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів комунікативної компетентності присвячені наукові доробки Л. Долинської, Е. Зеєра, В. Кан-Калика, А. Капської, С. Максименка, Л. Орбан-Лембрик та ін.; дослідженню комунікативної компетентності працівників правоохоронних органів – роботи Н. Артикуци, О. Бандурки, В. Барка, Я. Кондратьєва, М. Костицького, Т. Крашеніннікової, Б. Олешка, С. Яковенка та ін. Однак обрана проблематика потребує подальшої розробки та удосконалення.

У відомому словнику української мови за редакцією І. Білодіда, поняття «компетентність» походить від слова «компетентний», тобто «який має достатні знання в якій-небудь галузі; з чим-небудь добре обізнаний; тямущий» [2, с. 250]. У сучасному тлумачному психологічному словнику В. Шапаря, компетентність (від лат. *competens* – відповідний, здатний) – це «психосоціальна якість, яка означає силу і впевненість, що виходять із почуття власної успішності й корисності, які дають людині усвідомлення своєї спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням» [3, с. 203]. Тобто, компетентність є свідченням та відчуттям успіху в певній сфері власного життя.

Найчастіше комунікативну компетентність розглядають як комунікативні знання, комунікативні здібності, комунікативні риси, інтегративну характеристику

спілкування тощо. Однак, варто взяти до уваги, що комунікативна компетентність це також:

– спроможність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, яка включає уміння розширювати (звужувати) коло спілкування, розуміти партнера по спілкуванню, прогнозувати наслідки різноманітних комунікативних ситуацій [4, с. 11];

– здатність здійснювати продуктивний обмін елементами соціального комунікативного контексту, релевантними для породження і сприйняття комунікації у певній соціокультурній ситуації (норми, правила, цінності, ритуали, стереотипи тощо) [5, с. 21];

– сукупність навичок та вмінь, необхідних для ефективного спілкування; ситуативна адаптивність і вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки [6, с. 118].

Комунікативна компетентність керівників правоохоронних органів визначає його успіх в управлінні підпорядкованим колективом та передбачає наявність таких здібностей як: вміння доводити інформацію в ситуації взаємодії; орієнтуватися в особливостях партнера по спілкуванню; давати соціально-психологічний прогноз ситуації взаємодії; психологічно програмувати процес спілкування; слухати та чути партнера по спілкуванню; спостерігати, розуміти та застосовувати невербальну мову в ситуації взаємодії; вживатися в соціально-психологічну атмосферу комунікативної ситуації; запобігати та долати перепони у взаєморозумінні; здійснювати соціально-психологічне управління комунікативними процесами тощо.

Оскільки комунікативна компетентність є динамічною особистісною характеристикою, її можна та необхідно розвивати та покращувати за рахунок роботи над власними ораторськими уміннями, навичками вербального спілкування та активного слухання, лідерськими якостями тощо. Варто наголосити, що недостатній рівень сформованості комунікативної компетентності керівників правоохоронних органів зумовлює появу комунікативних бар'єрів, конфліктів у спілкуванні та знижує їх професіоналізм.

Стає цілком очевидним, що комунікативна компетентність є невід'ємною частиною професійної управлінської діяльності керівників правоохоронних органів. Відтак, перспективи подальших досліджень вбачаємо в соціально-психологічному дослідженні її особливостей.

Література:

1. Куліш А.М. Щодо визначення поняття «правоохоронні органи». *Право і безпека*, 2005. № 5. Т. 4. С. 90–93.
2. Словник української мови: в 11 томах. Інститут мовознавства. За ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, Том 4, 1973. 578 с.
3. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

4. Крашеніннікова Т.В. Комуникативна компетенція працівника Національної поліції: Навчальний посібник. Дніпро: Адверта, 2017. 107 с.
5. Пашко Л.А. Ларіна Н.Б., Руденко О.М. Комуникативна компетентність керівника: навчально-методичні матеріали. Упоряд. Г.І. Бондаренко. Київ: НАДУ, 2013. 76 с.
6. Редько С. Комуникативна компетентність як основа успішної управлінської діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 2017. Вип. 3. С. 116–122.

Психологічні особливості соціономічних професій

Борець Юлія
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Академії Державної пенітенціарної служби

Останнім часом активно входять в обіг суспільної практики поняття «соціономічні професії», «соціономічні спеціальності», однак ці терміни не зафіксовано в класифікаторі професій [1, с. 7-8]. Окрім того, науково не обґрунтовано виділення соціономічних професій як окремої категорії у професійній освіті, не визначені характеристики соціономічних професій у профорієнтології [2, с. 68-73].

У соціономічних професіях, як зазначає О.М. Корніяка [3, с. 79-87], де головним об'єктом пізнання і праці виступає людина, особливе значення має комунікативна компетенція. Адже виконувана представниками професій типу «людина-людина» діяльність – це міжособистісне сприйняття і спілкування, постійне налагодження взаємодії між людьми, що потребує вияву суб'єктом не тільки професійної, а й психологічної (а саме соціально-перцептивної) компетенції, яка детермінує успішне здійснення ним професійної і громадянської діяльності.

Вона охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетенцій: інформаційну компетенцію, що виражається у чіткій комунікації і правильному передаванні інформації; компетенцію соціальної взаємодії у відповідності з суспільними морально-правовими нормами, здатністю діяти злагоджено у спілкуванні; компетенцію у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й соціальної перцепції суб'єкта спілкування.

З погляду Л.В. Буркової [2, с. 68-73], незважаючи на те, що напрями підготовки означених професій перебувають у різних галузях знань, інтегрувальними в них є: 1) соціономічна сфера діяльності; 2) комунікативно-соціальний простір; 2) соціально-психологічні умови спілкування; 3) спілкування виступає як засіб реалізації ділового безпосереднього або опосередкованого контакту; 3) метою професійної діяльності є моделювання тенденцій у різних сферах соціальної взаємодії для допомоги й підтримки; 7) людина або соціум виступають не лише як соціальне середовище, а, передусім, як об'єкт і предмет діяльності. Доцільним, на її погляд, для виокремлення соціономічних професій є визначення поняття «соціономічна сфера». Спектр соціономічної сфери охоплює вирішення практичних проблем, що пов'язані з процесами соціалізації особистості, теоретичною розробкою та практичним застосуванням технологій підтримки й розвитку соціальних стосунків на різних рівнях суспільної взаємодії. Відповідно до цього людина або група людей для представників соціономічних спеціальностей є не соціальним середовищем виробничої сфери, а предметом професійної

діяльності. Згідно з цим соціономічні професії пов'язуються з вивченням і поясненням соціальних стосунків, соціального розвитку суспільства, впливом на соціальні процеси у міжлюдській взаємодії. Саме тому за Л.В. Бурковою: соціономічні професії – «це професії, що вирішують професійні завдання, пов'язані з соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей і тенденцій, збереженні, трансформації історично визначених і прийнятих у суспільстві форм культури й традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії: психолог, педагог, соціальний педагог, соціальний працівник, журналіст, політолог, соціолог, юридичні професії» [2, с. 72]. Особливості соціального змісту життя, світові інтеграційні тенденції його розвитку актуалізують потребу у фахівцях-соціономістах, здатних працювати в соціальній сфері, вирішувати в ній нагальні проблеми.

Предметом професійної діяльності фахівця соціономічного профілю постає соціальна взаємодія, а змістом – різні аспекти її відтворення в суспільстві. Термін «соціономічні професії» використовується у наукових дослідженнях останніх років багатьма науковцями. До цієї групи професій дослідники відносять ті, що, згідно з класифікацією Є.О. Климова, входять до типу «людина-людина», наголошуючи, що робота з людьми є основною ознакою професійної діяльності соціономістів. Таке розуміння суті соціономічних професій відображається на з'ясуванні методологічних та теоретичних підходів до реалізації освітнього процесу у вищій школі, що впливає на якість підготовки фахівців.

Підготовка фахівців у вищій школі є складником окреслених соціальних процесів, що відбуваються у світі та трансформуються в нашому суспільстві. Рівень підготовки фахівців має задовольняти потреби, породжені такими процесами, та сприяти реформуванню системи вищої освіти.

Оскільки до розгляду нашого дослідження беруться тільки дві спеціальності соціономічного профілю – психолога і юриста, то доцільно навести їх психограми із загального професіографічного аналізу професій.

У науковій літературі поняття «професіограма» трактується як повний опис особливостей певної професії, що розкриває зміст професійної праці, а також вимоги, які вона ставить перед людиною. Психограма являє собою перелік найбільш значимих психологічних якостей особистості, наявність яких сприяє успішному виконанню професійної діяльності.

Загальною особливістю спеціалістів соціономічних професій, до яких відносяться професії психолога і юриста, де предметом праці виступають соціальні стосунки на різних рівнях соціальної взаємодії (їх розвиток, формування, корекція, управління, експертиза тощо) є те, що такі фахівці в своїй професійній діяльності мають справу з різного роду соціальними проблемами, які формують специфічний професійний клас задач. Варто зауважити, що соціальні ситуації, в яких задіяні стосунки між людьми, частіше всього характеризуються складністю, динамічністю і невизначеністю. При цьому не стверджується, що спеціалісти вирішують тільки такого роду задачі. Вони мають справу і з простими, визначеними, статичними

задачами, які відносяться до нормативного виду задач. Але їх відсоток у практичній діяльності значно менший. Вирішення таких завдань ґрунтується, зокрема, на знанні закономірностей функціонування й розвитку психіки або законодавчої, нормативної бази в юриспруденції. У більшості своїй здатність вирішення професійних задач потребує від фахівця соціономічного профілю уміння ідентифікувати проблеми, визначати їх ознаки, аналізувати та моделювати ситуацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, знаходити серед альтернатив рішення та прогнозувати їх вплив на розв'язання проблеми, проектувати або розробляти план дій, застосовувати їх в реальному режимі часу, оцінювати результати рішень та свою професійну діяльність в цілому. Звідси, вимоги до професійної діяльності і, логічно, до рівня підготовки майбутніх фахівців.

Фахова підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій до професійної діяльності і громадянське її спрямування розпочинається у студентські роки [4, с. 227-232], оскільки вік студента характеризується як період складних перетворень в інтелекті, сенсо-ціннісному самовизначенні у різних сферах життєдіяльності (зокрема, в політиці, економіці, екології, громадській активності тощо) та розвитку пізнавальних процесів. У психології розглядається процес розвитку у цьому віці як безперервне зростання працездатності та продуктивності, динаміки прогресивного руху без будь-яких знижень та криз, тому у студентському віці мають проявлятися найбільші можливості для розвитку громадянської компетентності. Саме у цьому віковому діапазоні містяться сенситивні періоди, які доречно залучати до становлення і оформлення громадянського самоздійснення, самоусвідомлення власної громадянської позиції, розвитку громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю у професійному навчанні. У цьому періоді онтогенезу поєднуються і взаємообумовлюються особистісні, суспільно-громадянські і фахові надбання, де зростання однієї соціально-психологічної функції супроводжується або компенсується іншою, здійснюється селекція раціонального та емоційного в адаптивних проявах здорового глузду прослідковується зниження асоціальних і дисфункціональних впливів, мобілізуються можливості інших функцій, що надходять від вимог соціономічної практики.

Громадянська компетентність, як системна якість особистості майбутніх фахівців соціономічних професій, формується у процесі соціалізації та є відображенням її змісту і якості, в суспільній практиці, де виокремлюються такі компоненти як суспільно корисна спрямованість, власна життєва філософія з основних економічних, екологічних, правових, політичних проблем сучасності, етнічна ідентичність, позитивна Я-концепція, соціальна рефлексія, відповідність сенсожиттєвих орієнтацій громадянським очікуванням, соціальна мобільність як постійна готовність до суспільної праці, розвинена громадянська свідомість [5, с. 32-35]. Особливостями формування громадянської компетентності фахівців соціономічних професій є досягнення високого рівня розвитку моралі та етики у

взаємодії з людьми, результатом чого є спрямованість на служіння як громадянський сенс та готовність до особистісного зростання й самовдосконалення. Тому і виникає потреба вивчення провідних психологічних чинників як у підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю до професійної діяльності, так і до громадянської їх активності.

Список використаної літератури:

1. Нікітіна І. В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія та історія психології». Київ, 2000. 18 с.

2. Буркова Л. В. Визначення класу соціономічних професій. *Практична психологія та соціальна робота*. Випуск №7, Київ, 2010. С. 68-73.

3. Корніяка О.М. Особливості розвитку комунікативної компетентності педагогів і психологів на етапі їх професійної майстерності. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Випуск 11, Київ, 2011. С.79-87.

4. Онуфрієва Л. А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. Збірник наукових праць. *Психологічні науки*. Том 2. Випуск 10(91). Київ, 2012. С. 227-232.

5. Тоба М. В. Когнітивне спілкування в педагогічній діяльності: прикладний та теоретичний аспекти. *Практична психологія та соц. робота*. Випуск № 12 (153). Київ, 2011. С. 32–35.

До проблеми соціально-психологічної адаптації студентів закладів вищої освіти

**Борисенко Лариса Леонідівна,
доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
кандидат педагогічних наук, доцент**

Актуальним проблемам адаптації студентської молоді до нових умов життєдіяльності та взаємин у соціальній групі присвячені праці вітчизняних вчених (О. Гончаров, В. Кікоть, О. Кокур, М. Лісіна, М. Левченко, О. Мороз, В. Петровський, В. Семиченко, Т. Серета, А. Фурман). Увага дослідників в основному зосереджується на вивченні різноманітних факторів, у тому числі й особистісних властивостей, які спричиняють процес дезадаптації студентів молодших курсів. *Під соціально-психологічною адаптацією більшість учених розуміють пристосування індивіда до нових умов соціального довкілля та його результат.* Уміння адаптуватися за різних обставин характеризує процес становлення і розвитку особистості, її професійного зростання. У випадку ж її дезадаптації порушується не лише особистісно-професійний розвиток, а й знижуються психофізіологічні можливості організму, виникають розлади здоров'я. Ознакою адаптації є здатність особистості до подальшого розвитку і змін: змінювати звички, формувати нові навички, розвивати нові уміння, які б допомагали в нових умовах [2, с. 104].

Тому одним із актуальних напрямів оптимізації навчального процесу у вищій школі є вивчення адаптаційних можливостей студентів у навчанні. Це надає можливість створення оптимальних умов навчальної праці, відпочинку; забезпечення відповідності навчальної діяльності студентів фізичним та психологічним можливостям людини на фоні втоми, стресу, негативного

емоційного стану; забезпечення та розрахунки оптимальних витрат фізичної енергії та часу, а також високу якість навчання.

Метою дослідження є вивчення значущих соціально-психологічних адаптаційних та дезадаптаційних чинників у житті студентів, виявлення адаптаційних можливостей студентів в освітньому процесі; надання рекомендацій щодо оптимізації соціально-психологічної адаптації студентів.

Адаптаційні можливості, як визначає О. Кокун – це сукупність конституційно-морфологічних, фізіологічних, біоенергетичних, нейродинамічних, психічних, психологічних та інших властивостей людини, які організовані за принципом взаємоспівдії і зумовлюють здатність людини адаптуватись до конкретних вимог діяльності, умов природного та соціального середовища тощо [1, с. 55].

Постає проблема діагностування індивідуальних адаптаційних можливостей студентів. На наш погляд, має бути застосована комплексна методика, яка охоплює оцінку ознак вище названих властивостей особистості, що складають сукупність адаптаційних можливостей. До цих ознак ми відносимо: працездатність, стан здоров'я, тривожність, стресостійкість, фрустрованість, навчальну самоефективність, мотивацію, фізичну та розумову втому, відношення до навчання та задоволеність умовами навчання.

Показники, отримані за допомогою методик, надали можливість отримати інформацію про такі адаптаційно значущі для студентів фактори, як величина навчального й позанавчального навантаження та його самооцінка, динаміка загальної і творчої працездатності впродовж навчального дня та тижня, стан здоров'я, прояв різних ознак втому під час навчання, стосунки з однокурсниками та викладачами, мотивація до навчання, матеріальне становище; найважливіші, на думку студентів, психологічні, психофізіологічні та фізичні якості для досягнення високого рівня академічної успішності, заняття фізичною культурою та спортом, частота паління і вживання алкогольних напоїв, навчальна самоефективність,

фрустрованість та тривожність.

Адаптаційно значущі для студентів фактори можуть бути сприятливими та дезадаптаційними з певним ступенем прояву. Ці фактори охоплюють сукупність як зовнішніх так і внутрішніх умов чи обставин, що і визначають рівень, темпи, а також стійкість і результат адаптації.

Дослідження адаптаційних можливостей студентів молодших курсів показали, що вони повільно адаптуються до нових умов навчання та життя. Нами запропоновані заходи для оптимізації адаптаційних можливостей студентів з дотриманням ергономічних вимог:

1) організація якісного інформаційно-методичного, матеріально-технічного забезпечення навчального процесу;

2) розробка алгоритмів діяльності студентів, що передбачає облік усіх видів академічного навчання та їх оптимальне поєднання;

3) організація раціональних режимів праці та відпочинку;

8) впровадження здоров'язберігаючих освітніх технологій у навчальний процес закладів вищої освіти;

б) доброзичливе, виважене, емпатійне відношення викладачів до студентів, як до суб'єктів спільної навчальної діяльності;

7) розробка цільових програм, адресної допомоги, пов'язаних із загальним особистісним та професійним розвитком і збереженням психосоматичного здоров'я студентів.

Подальшим напрямом дослідження проблеми соціально-психологічної адаптації студентів у системі вищої освіти є обґрунтування психолого-педагогічних умов підвищення ефективності навчально-пізнавальної діяльності студентів, формування культури розумової праці студентів та здорового способу життя; залучення студентів до суспільно-громадського та культурного життя вищого закладу освіти.

Література:

1. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія / О. М. Кокун / – К.: Міленіум, 2004. – 265 с.

2. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посібник / В. А. Семиченко. – К.: Вища школа, 2004. – 335 с.

Взаємовплив емоційного інтелекту та кіберсоціалізації особистості: проблемне поле

Бурдукало Марія Миколаївна,
с.н.с. лабораторії медіапсихології та медіаграмотності Інститута соціальної та
політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук

Ключові слова: емоційний інтелект, кіберповедінка, кіберсоціалізація, соціалізація, кібербулінг, медіареальність.

В доповіді розглядається взаємовплив емоційного інтелекту та кіберсоціалізації особистості як нове перспективне науково-дослідне поле, що може бути корисним для подальшого просування у дослідженні кіберповедінки.

Розвинуті навички емоційного інтелекту (ЕІ) дозволяють нам досягти соціальних успіхів у різних ситуаціях, є основою для відчуття задоволеності життям, як суб'єктивного показника щастя. Рівень розвиненості його компонентів пов'язаний з якістю міжособистісних стосунків, а стосунки є необхідною умовою для розвитку ЕІ. Емоційний інтелект є здатністю особистості, що розвивається в процесі соціалізації шляхом спілкування від раннього дитинства протягом усього життя.

У час розвитку цифрової епохи соціалізація та спілкування дітей кардинально змінилися. Середовищем, яке сьогодні впливає на дітей, є не лише природне оточення, але також віртуальне середовище. Процес взаємодії у режимі реального часу все більше замінюється на взаємодію за допомогою технологій. З раннього дитинства світ пізнається та емоційно осягається дитиною не лише через взаємодію з реальністю, а і через вивчення медіа-інформації про світ – «медіамоделі світу», міжособистісні відносини також ініціюються і підтримуються в кіберпросторі. Зараз однолітки стають не лише однокласниками, а й друзями в багатьох соціальних медіа, таких як Viber, Life, TikTak, Facebook, WhatsApp, Twitter, Instagram тощо, та велика частина соціалізації дітей різного віку

відбувається в Інтернеті. (3) У подальшому житті кіберреальність стає середовищем взаємодії дорослих людей, що доповнює реальне життя. Спілкування у кіберреальності забезпечує особам функціонування у всіх сферах життя: робочій, розважальній, господарчій, медичній, особистих стосунків тощо.

Вивчення взаємовпливу емоційного інтелекту та процесу кіберсоціалізації особистості має великий потенціал, оскільки може запропонувати шляхи на вирішення багатьох проблем, що утворюються під час становлення та взаємодії людини у подвійному середовищі – реальному та кіберетичному.

Початковою проблемою на перетині емоційного інтелекту та процесу кіберсоціалізації є дослідження кіберреальності (віртуальної реальності), як середовища для розвитку особистості, та визначення, наскільки вона є схожим оточенням на те, в якому розвивається та діє особистість під час взаємодії в реальному житті. Дослідження цього напрямку показали, що у кіберповедінці присутній емоційний зміст. Згідно концепції E-motions існують чотири фактори, які показують, що емоції сприймаються, виражаються, використовуються, розуміються та керуються в Інтернеті. Під час користування Інтернетом ці дії виконуються за допомогою деяких аспектів емоційного інтелекту, також спілкування у кіберпросторі пов'язане із труднощами у виявленні почуттів. Науковці запропонували інструмент для вимірювання E-motions. (1)

Наступною актуальною проблемою є дослідження впливу рівня емоційного інтелекту особистості на її поведінку в кіберпросторі. Новим напрямком у дослідженні знущань є кібержорстокість, яке розглядається як серйозна соціальна проблема серед молоді. Оскільки ця тенденція є недавньою, про особливості особистості кібержорстоких людей мало відомо. Існують дослідження, що доводять вплив низького рівня емоційного інтелекту на здійснення кібербулінга серед студентів. Науковці підтвердили цю кореляцію і рекомендують розвивати

емоційний інтелект студентам з низьким рівнем ЕІ задля превенції вчинення ними кібербулінгу. (7)

Дослідження емоційного інтелекту людини під час знаходження в кіберпросторі відкриває перед нами можливість розуміння та розроблення стратегій захисту особистості від кібербулінгу та шкідливої інформації. Сприяючи розвитку навичок емоційного інтелекту у особи, а також їх самостійного застосування під час спілкування у кіберпросторі, ми зможемо підвищити здатність опиратись негативним впливам медійної інформації. (4)

Актуальне питання: які навички емоційного інтелекту використовуються особистістю в кіберсоціалізації, та як вони впливають на неї? Дослідження показують, що високий рівень ЕІ благотворно впливає на професійну взаємодію у команді людей, що обслуговують домени та якість обслуговування доменів, отже на забезпечення інтернет інформацією широкого загалу людей. (5) Також особи, що мають високий рівень розвитку емоційного інтелекту менше схильні до інтернет-залежності, прокрастинації. Розвиток ЕІ сприяє ефективному позбавленню від інтернет-залежності. (6)

Важливою проблемою є виявлення аспектів емоційного інтелекту, на які здійснює вплив кіберсоціалізація. Яким чином розвивається емоційний інтелект під час використання медіа, та яким чином можливий його цілеспрямований розвиток за допомогою медіа? Оскільки медіапродукцією користуються діти найменшого віку, і відповідно, у контакті з медіареальністю вони відчують емоції, можемо припустити, що відбуваються схожі процеси розвитку емоційного інтелекту на ті, які відбуваються і при взаємодії із реальним оточенням. (2)

Отже проблеми розвитку емоційного інтелекту у процесі кіберсоціалізації та впливу ЕІ на перебіг цього процесу є багатовекторною, новітньою, актуальною темою для досліджень. Подальше вивчення взаємовпливу емоційного інтелекту та кіберсоціалізації дозволить запропонувати вирішення багатьох гострих проблем

пов'язаних з кіберповедінкою, відкриє особистості нові шляхи до більш ефективної орієнтації в медіапросторі та користування ним задля свого блага.

Література.

1. Zych I., Ortega-Ruiz R., Marín-López I. Emotional content in cyberspace: Development and validation of E-motions Questionnaire in adolescents and young people. / *Psicothema*. -2017.- Nov; 29 (4): 563-569.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/29048319>
2. Suyatno, Khairil Nur Hidayat. Emotional Intelligence Affect Social Adjustment Ability among Primary School Students/ *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*- Vol.7 -No.4- December 2018, pp. 270~278
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1198686.pdf>
3. Anna Kaminsky. Socializing In Cyberspace: How To Balance The Influence Of Virtual World On Children And Teens/ *Advanced Psychology*, August 16, 2015
<https://www.psy-ed.com/wpblog/socializing-in-cyberspace/>
4. Adel Ben Youssef, Hamida Ben Youssef. Social Networking on Web 2.0: From Emotional Intelligence to Cyber Emotional Intelligence./ *Management Information Systems*, Vol. 6 (2011), No. 2, pp. 021-028
http://www.ef.uns.ac.rs/mis/archive-pdf/2011%20-20No2/04_Adel%20Ben%20Youssef,%20Hamida%20Ben%20Youssef.pdf
5. Jessica Dawson, Robert Thomson. The Future Cybersecurity Workforce: Going Beyond Technical Skills for Successful Cyber Performance/ *The journal Frontiers in Psychology*, a section of *Cognitive Science*
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6005833/>
6. Hemali Sanghvi, Dr. Upagya Rai. Internet Addiction and its relationship with Emotional Intelligence and Perceived Stress experienced by Young Adults / *The International Journal of Indian Psychology*. - Volume 3, Issue 1, No.4, | October – December, 2015
<https://pdfs.semanticscholar.org/6aeb/3d2c5a5812d5ddf25125a8ab4860f526143c.pdf>

7. Oluyinka Ojedokun, E.S. Idemudia. The Moderating Role of Emotional Intelligence between PEN Personality Factors and Cyberbullying in a Student Population. / Life Science Journal 2013;10(3)

[https://www.academia.edu/4727494/The Moderating Role of Emotional Intelligence between PEN Personality Factors and Cyberbullying in a Student Population](https://www.academia.edu/4727494/The_Moderating_Role_of_Emotional_Intelligence_between_PEN_Personality_Factors_and_Cyberbullying_in_a_Student_Population)

Атрибуція міжособових і міжгрупових провип у контексті соціально-психологічної адаптації української молоді

**Васютинський Вадим Олександрович,
доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії психології мас і спільнот,
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України, Київ, Україна.**

У дослідженні соціально-психологічного контексту оцінки та переживання провип, що мали або мають місце в просторі міжособових та міжгрупових взаємодій, було поставлено завдання з'ясувати змістові кореляції між атрибуцією провип різним суб'єктам із близького та широкого кола спілкування студентської молоді і складовими її соціально-психологічної адаптації. Із цією метою опитано 104 студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського віком від 19 до 25 років (середній вік 19,7; особи жіночої статі склали 64,4%).

Для оцінки студентам було запропоновано 41 пару суб'єктів, які взаємодіють або взаємодіяли одні з одними і в стосунках між якими виникали певні проблеми. Питальник було подано у вигляді 5-бального семантичного диференціала (зі шкалою 1, 2, 3, 4, 5). Респонденти мали оцінити, хто в кожній парі більше винен у проблемах між ними.

Перелік пар суб'єктів складався з трьох частин. У першій респондент оцінював ступінь провипи себе самого і 12 таких суб'єктів спілкування, як мати (зразок шкали: «Я 1 2 3 4 5 Моя мати»), батько, брат, сестра, сім'я, друг або подруга дитинства, теперішній друг або подруга, дівчина або хлопець, дружина або чоловік, учитель, який найбільше вплинув, викладач, із яким найбільше спілкується, особа з оточення, яка має протилежні політичні погляди. Найбільш критично було оцінено політичного опонента ($\bar{x} = 3,4$ бала; перевищення показника

З тут і далі означає, що респонденти більшою мірою звинувачують іншу особу, а не себе), а найменше звинувачень було спрямовано на адресу матері ($\bar{x} = 2,6$).

Другу частину склали 17 таких пар групових суб'єктів: «Моя сім'я – Наша родина», «Моя сім'я – Наші сусіди», «Особи моєї статі – Особи іншої статі», «Молодь – Старше покоління», «Студенти – Викладачі», «Молодь, яка навчається – Молодь, яка працює», «Моя соціальна група – Українське суспільство», «Моя соціальна група – Українська влада», «Україномовні громадяни України – Російськомовні громадяни України», а також «Українське суспільство» – на одному полюсі – і «Дотеперішня влада на чолі з Порошенком» (дослідження проходило наприкінці каденції цього президента), «Попередня влада на чолі з Януковичем», «Колишня влада на чолі з Кравчуком, Кучмою, Ющенком», «Колишня радянська влада», «Олігархи, мафія», «Правоохоронні органи», «Мешканці Криму та Донбасу», «Теперішня російська влада на чолі з Путіним» – на другому полюсі. Російська влада на чолі з Путіним дістала найбільшу звинувачувальну оцінку ($\bar{x} = 4,4$), а найменше звинувачувано викладачів ($\bar{x} = 2,9$).

У третій частині респонденти оцінювали співвідношення провин між українцями і 12 сусідніми народами, такими як росіяни (за зразком: «Українці 1 2 3 4 5 Росіяни»), білоруси, поляки, словаки і чехи, угорці, румуни, молдовани, болгар, турки, німці, кримські татари, євреї. За найбільш винних щодо українців визнано росіян ($\bar{x} = 3,8$), а за найменш – кримських татар та словаків/чехів (по 3 бали).

До анкети було включено дві методики на діагностику соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонд та комунікативної толерантності В. Бойка. Кореляційний аналіз показав наявність низки істотних зв'язків між показниками цих методик і приписуванням провин у міжособових взаєминах, рідше – у міжгрупових стосунках (табл. 1). Натомість серед етнополітичних звинувачень виділився лише один значущий зв'язок: оцінка провин болгар щодо українців ($\bar{x} = 3,1$) негативно корелює з ескапізмом ($r = -.26$, $p \leq 0,05$), що узгоджується з

невизначним образом болгар як об'єкта звинувачень (аж 27,9% студентів не змогли оцінити їхніх провин).

Що ж до інших рівнів взаємодії, то на соціально-психологічну адаптацію особи істотно впливає оцінка взаємних провин у стосунках із близьким оточенням у дитинстві. Найбільш значущою постаттю виявляється батько, звинувачення на адресу якого підсичують такі показники, як загальна дезадаптивність, емоційний дискомфорт, неприйняття інших, екстернальність та ескапізм. Цікаву роль такого собі компенсаторного громовідводу відіграє друг або подруга дитинства: приписування провин йому або їй сприяє підвищенню емоційного комфорту та прийняттю інших, але, як і в стосунках із батьком, посилює ескапізм.

Таблиця 1

Значущі кореляції між показниками методик

		Атрибуція провин у міжособовій взаємодії					Атрибуція провин у міжгруповій взаємодії			
		Мати ($\bar{x} = 2,6$)	Батько ($\bar{x} = 3,2$)	Сім'я ($\bar{x} = 2,8$)	Друг/подруга дитинства ($\bar{x} = 3,3$)	Дівчина/хлопець ($\bar{x} = 3,3$)	Політичний опонент ($\bar{x} = 3,4$)	Влада Януковича ($\bar{x} = 4$)	Радянська влада ($\bar{x} = 4,2$)	Правоохоронні органи ($\bar{x} = 3,6$)
Соціально-психологічна адаптація	Адаптивність		-.27**							
	Прийняття себе							.25*		.22*
	Прийняття інших	-.21*	-.3**	-.25*	.21*					
	Емоційний комфорт		-.37***	-.24*	.23*					
	Інтернальність		-.23*							
	Домінування							.24*		
	Ескапізм		.21*		.23*					
Комунікативна толерантність					.26*	.23*	.23*		.23*	

Примітки: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,000$

Привертає увагу вплив комунікативної толерантності на соціальні контакти дорослого життя респондентів. Позитивну кореляцію цієї риси зі звинуваченнями дівчини чи хлопця, а також політичного опонента з близького оточення можна трактувати як прояв своєрідного комунікативного тренування, набуття досвіду побудови стосунків. Натомість приписування провин колишній владі на чолі з

Януковичем та правоохоронним органам більше схоже на спосіб адаптації молоді до норм широкого соціального оточення. Водночас зв'язок прийняття себе та домінування зі звинуваченням радянської влади може означати певний спосіб самоствердження в громадсько-політичному просторі.

Соціально-психологічні механізми формування уявлень молоді про життєвий успіх

Вінков Вінков Веніамін Юрійович,
молодший науковий співробітник лабораторії психології мас та спільнот
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Для виявлення соціально-психологічних механізмів формування уявлень молоді про життєвий успіх було проведено опитування серед молоді у 2018 р., де їй пропонувалося проранжувати за важливістю орієнтири життєвого успіху, серед яких були добрі взаємини, соціальне визнання, багатство, кар'єра, професіоналізм, впливовість, творча самореалізація, а також оцінити за методом семантичного диференціала роль ризику, удачі, віри у власні сили, загальноприйнятих правил, соціальних зв'язків у досягненні життєвого успіху. Факторизація масиву даних дозволило виділити чотири фактори, що утворюють протилежні за своїм змістом напрямки, за якими діють соціально-психологічні механізми формування уявлень молоді про життєвий успіх, а саме нараження на ризик – убезпечення себе від ризику, сподівання на удачу – віра у власні сили, нехтування – дотримання загальноприйнятих правил і узалежнення від оточення – автономізація.

Для з'ясування змісту виявлених соціально-психологічних механізмів формування уявлень молоді про життєвий успіх було проаналізовано зв'язки за кореляційним аналізом (критерій Пірсона) цих факторів зі шкалами методик «Тест сенсожиттєвих орієнтацій Д. Леонт'єва», «Тест-опитувальника самоствавлення» (В. Столін, С. Пантелєєв), «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності» (Д. Макклелланд), «Опитувальник міжособових взаємин В. Шутца», «Методика Ш. Шварца вивчення цінностей особистості». Отже виявлені зв'язки дозволили зробити такі висновки.

Механізм балансу ризику має кореляційні зв'язки зі шкалами «Цілі» ($r = 0,181, p < 0,01$), «Самоповага» ($r = 0,113, p < 0,05$), «Універсалізм» ($r = 0,186, p < 0,01$),

«Традиції» ($r = 0,128$, $p < 0,05$). Такі зв'язки говорять про те, що актуалізація механізму балансу ризику у формуванні уявлень про життєвий успіх відбувається у двох напрямках, головним тригером актуалізації його є валентність образу Я. Негативний образ Я, невизначеність у власних життєвих цілях і протиставлення таким цінностям як традиція і універсалізм спричинює посилення дії цього механізму в бік наражання себе на ризик. Такий механізм підштовхує молодь обирати багатство і впливовість як орієнтири життєвого успіху, що виконують компенсаторну для них функцію втрати впевненості у собі. Тоді як позитивний образ Я, намічені і визначенні цілі, опора на традиції і універсалізм актуалізує цей механізм в бік забезпечення себе від ризику, результатом чого є вибір професіоналізму як орієнтиру життєвого успіху.

Таблиця 1.

Прояв соціально-психологічних механізмів формування уявлень про життєвий успіх у молоді з різними орієнтирами життєвого успіху

Орієнтири життєвого успіху	Механізми, що беруть у формуванні уявлень про життєвий успіх (Н-критерій Краскела-Уоллеса)			
	Баланс ризику, $p < 0,01$	Контроль подій у власному житті, $p < 0,1$	Доцільність загально-прийнятих правил, $p < 0,05$	Атрибуція успіхів, $p < 0,116$
добрі взаємини	264,85	259,65	266,86	240,61
соціальне визнання	231,00	153,00	256,26	199,74
багатство	189,88	229,44	259,75	336,81
професіоналізм	306,83	257,09	287,80	255,57
кар'єра	214,64	218,70	217,02	243,68
впливовість	203,27	244,27	233,35	237,65
творча самореалізація	236,98	255,84	223,83	256,38

Механізм контролю подій у власному житті має кореляційний зв'язок з такими шкалами: «Цілі» ($r=0,132$, $p < 0,05$), «Процес» ($r=0,131$, $p < 0,05$), «Результат» ($r=0,128$, $p < 0,05$), «Локус контролю Я» ($r=0,214$, $p < 0,01$), «Локус контролю життя» ($r=0,181$, $p < 0,01$), СЖО ($r=0,176$, $p < 0,01$), «Досягнення успіху в цілому» ($r=0,212$, $p < 0,01$), «Прагнення влади» ($r=0,105$, $p < 0,05$), «Тенденція до афіліації» ($r=0,108$, $p < 0,05$), «Самоповага (I)» ($r=0,119$, $p < 0,05$), «Самоінтерес (IV)» ($r=0,150$, $p < 0,01$),

«Самопослідовності (самокерування) 4» ($r=0,144$, $p<0,01$), «Самоінтерес б» ($r=0,135$, $p<0,01$), «Влада» ($r= - 0,153$, $p<0,01$), «Виражена поведінка в області контролю» ($r= - 0,170$, $p<0,01$). Це може вказувати на те, що негативний образ Я і низький рівень осмисленості життя, що постають тригером в актуалізації механізму, спричинює посилення його дії в бік сподівання на удачу, результатом чого стає вибір соціального визнання, як реакції невизначеності й втрати впевненості у житті. Водночас позитивний образ Я і стійкий сенс життя актуалізує цей механізм в бік віри у власні сили, результатом дії цього механізму є вибір добрих взаємин, професіоналізму і творчої самореалізації як орієнтирів життєвого успіху.

Механізм доцільності дотримання загальноприйнятих правил пов'язаний з такими шкалами: «Інтегральна шкала» ($r=0,112$, $p<0,05$), «Аутосимпатія (II)» ($r=0,158$, $p<0,01$), «Очікуване ставлення від інших (III)» ($r=0,110$, $p<0,05$), «Самозвинувачення 5» ($r= -0,150$, $p<0,01$), «Гедонізм» ($r=0,178$, $p<0,01$), «Виражена поведінка в області контролю» ($r= -0,235$, $p<0,01$), «Очікування від оточення близьких взаємин» ($r=0,151$, $p<0,05$). В основі посилення механізму в бік нехтування загальноприйнятими правилами лежить негативне ставлення до себе, що виражається у негативному оцінюванні себе в цілому, негативних реакціях на власну адресу. Актуалізація цього механізму призводить до вибору молоддю кар'єри і творчої самореалізації як орієнтирів життєвого успіху. Позитивний образ Я актуалізує цей механізм у бік дотримання правил, результатом чого є вибір добрих взаємин, соціального визнання, багатства і професіоналізму як орієнтирів життєвого успіху.

Механізм атрибуції успіхів має зв'язок з такими шкалами: «Цілі» ($r=0,140$, $p<0,05$), «Процес» ($r=0,156$, $p<0,01$), «Результат» ($r=0,121$, $p<0,05$), «Локус контролю Я» ($r=0,113$, $p<0,05$), «СЖО» ($r=0,143$, $p<0,05$) «Інтегральна шкала» ($r=0,129$, $p<0,05$), «Самоповага (I)» ($r=0,115$, $p<0,05$), «Самовпевненість 1» ($r=0,113$, $p<0,05$), «Самоприйняття 3» ($r=0,145$, $p<0,01$), «Прагнення до близьких взаємин»

($r=0,160$, $p<0,05$). Як видно, у дію цей механізм призводить валентність образу Я і пов'язана з ним осмисленість життя. Негативний образ Я і невизначеність у житті посилює дію цього механізму в бік узалежнення від соціального оточення, результатом чого стає вибір соціального визнання як орієнтиру життєвого успіху, що дозволить компенсувати брак самоповаги. Тоді як позитивний образ Я і стійкий сенс життя актуалізує цей механізм у бік автономізації, результатом чого є вибір багатства як орієнтиру життєвого успіху.

Медіа-арт-терапія як метод допомоги особистості інформаційної доби

Вознесенська Олена Леонідівна,
*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
член ради правління ГС «Національна психологічна асоціація»,
президент ВГО «Арт-терапевтична асоціація»*

В епоху інформаційного суспільства, коли набувають нових форм як засоби мистецтва, так й суспільні цінності, а також засоби і механізми функціонування груп та спільнот, актуальність пошуку і розробки нових форм допомоги особистості є незаперечною. Нові виклики, пов'язані з медіа, – медіазалежності, медіатравматизація спонукають до наукового обґрунтування можливостей використання новітніх технологій для запобігання цим негативним явищам.

Медіа-арт-терапія – найновітніший різновид арт-терапії – передбачає в якості засобів та простору для зцілення особистості за допомогою мистецтва сучасні системи комунікації. Розвиток медіа-арт-терапії є можливим завдяки глобалізації світу і розвитку інформаційного типу культури, з характерними для неї відкритістю, множинністю, мультикультуралізмом, віртуальністю, невизначеністю. **Визначальною рисою медіа-арт-терапії** є саме використання сучасних медіа в творчому процесі. І це – два способи використання мистецтва в терапії: 1 – рецептивний (пасивний) – сприйняття творів медіа-арту, кіномистецтва, фото тощо – видатні твори мають великий зцілювальний потенціал; 2 – творчий (активний) – творче самовираження, власна творчість клієнтів з використання медіа, створення медіа продуктів у взаємодії з арт-терапевтом.

Для кращого розуміння **зцілювальної дії медіа-арт-терапії** розглянемо **механізми терапевтичного впливу в арт-терапевтичному процесі**. За

О.І. Копитіним є три фактори психотерапевтичного впливу, які діють на основі механізмів зцілення в психотерапії взагалі [2]: художньої експресії; психотерапевтичних стосунків; інтерпретації та зворотного зв'язку. Ці фактори забезпечують всі три площини змін – когнітивну, емоційну і поведінкову. Якщо розглянути в контексті терапевтичного впливу медіа-арт-терапію, то виявляється, що дія медіа-арт-терапії заснована на:

- **художній експресії** і величезному творчому потенціалі сучасних медіа-засобів завдяки звичності медіа-творчості для багатьох людей в інформаційному світі. Майже щодня вони роблять фото, створюють story telling (розповідання історій, звіт про подорож, self-promotion, які є формами мережевого мистецтва, за думкою Олексія Шульгіна [3]), висловлюють свої переконання за допомогою демотиваторів в соціальних мережах. І таким чином знімаються бар'єри та страхи перед творчістю («я не вмю малювати», «в мене не вийде» і т. і.). Арт-терапія в такій формі не відлякує, її можливо застосовувати в домашніх умовах – з власних світлин зробити фотоколаж, запросити друзів для створення власного анімаційного фільму, щоб відзначити важливу подію чи відсвяткувати день народження. Мультимодальність віртуального простору дозволяє оживити свою історію, казку, створюючи анімацію (хоча б Gif), чи просто його озвучити за допомогою електронної музики. Отже діють механізми **катарсису**, **універсальності** і **єдності** з іншими, і, водночас, усвідомлення власної **унікальності** та неповторності;

- **побудова терапевтичних стосунків**: під час впровадження медіа-засобів в терапевтичний процес полегшується встановлення контакту через звичність, буденність медіа-технологій. Невербальна мова образів допомагає арт-терапевту чи членам групи зрозуміти один одного. Поширення продуктів медіа-творчості в соціальних мережах дозволяє отримати емоційну підтримку, прийняття, визнання цінності та значущості кожній людині. Поширення власноруч створеного контенту через соціальні мережі надає людині безмежні

можливості для отримання підтримки друзів і навіть незнайомих людей через «вподобання». Створення віртуальних груп на основі терапевтичних підтримувачів відчуття «Ми», приналежності до групи, створює можливості для обговорення питань, на які не вистачило часу в реальній групі, обміну фотографіями, статтями з цікавих всім тем, стає основою реальної допомоги і, навіть, спільної медіаторності. Дозволяє працювати з тими, хто не може за певних причин брати участь в арт-терапевтичній групі, ділитися переживаннями та висловлювати власні думки іншим. Це сприяє адаптації та реадaptaції людини у спільноті, створює умови для соціальної активності, і, таким чином, формує активну життєву позицію клієнта. Завдяки інтернет-технологіям медіа-арт-терапія сприяє розширенню комунікативних стратегій та дій клієнта, відбувається міжособистісне навчання. Основними механізмами, за рахунок яких діє фактор терапевтичних стосунків в медіа-арт-терапії є **емоційна підтримка, прийняття, групова ідентифікація, усвідомлення цінності спілкування та спільної творчості;**

- **зворотній зв'язок** також є важливим в медіа-арт-терапії: завдяки новим формам творчості миттєво відбувається формування нових смислів, легше усвідомлюються проєкції на продукти власної творчості: увагу привертає (наприклад, фотографується) лише те, що нас зачепило, цікавим є сюжет фільму, що відповідає нашій проблемі, при створенні власного на персонажі проєктуються якості автора. Отже, важливими механізмами є **проєкція, рефлексія, усвідомлення та побудова нових смислів;**

- **розвиток медіакомпетентності** в процесі медіаторності приводить до підвищення самооцінки, налагодження спілкування [1; 4]. Низька самооцінка, емоційно несприятливе ставлення до себе ускладнюють сприйняття зворотного зв'язку, включають дію психологічних захисних механізмів. Позитивна самооцінка знижує рівень психологічної загрози, зменшує опір, робить клієнта

більш відкритим новій інформації і новому досвіду. **Емоційна підтримка та творчість** робить **позитивний** стабілізуючий вплив на **самооцінку, підвищує ступінь самоповаги**.

Отже, медіа-арт суттєво розширює можливості використання арт-терапії, допомагає знизити страх перед власною творчістю, поділитися продуктами з іншими і отримати підтримку. Використання медіа-арту в терапевтичному процесі – це сучасність, адже медіа увійшли в наше життя і не можна їх звідти викинути.

1. *Вознесенська О. М.* Медіаторчість як складова сімейної медіаосвіти: використання ресурсів арт-терапії / Олена Вознесенська, Марина Сидоркіна // Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Медіаосвіта – пріоритетний напрям в освіті XXI століття: проблеми, досягнення і перспективи». – [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://conf-hano.at.ua/load/statti/voznensenska_o_sidorkina_m_mediatvorchist_jak_skladova_simejnoji_mediaosviti_vikoristannja_resursiv_art_terapiji/3-1-0-234.
2. *Копытин А.И.* Основы арт-терапии / А.И. Копытин. – СПб. : Изд-во «Лань», 1999. – 256 с.
3. Медіа-арт. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://visart.info/POST/media.htm>
4. *Череповська Н.І.* Медіаторчість як соціально-психологічний ресурс особистості. Типологія відеосприймання / Н.І. Череповська // Збірник наукових праць Інституту психології АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах ; [за ред. В.О. Моляко]. – Т.12. – Вип. 8. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. В. Франка, 2009. – С. 318-325

Первинні соціально-сімейні взаємини, як мотиватор до вибору професійного шляху

Гаркавенко Ніна Власіївна,
доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича,
кандидат психологічних наук
Доскач Світлана Сильверствіна,
доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича,
кандидат психологічних наук

Проблема вибору професії сьогодні досить актуальна. Щороку зі стін загальноосвітніх шкіл виходять тисячі випускників, перед якими стоїть професійний вибір. Суспільство, особливо в період трансформаційних змін, коли люди не завжди встигають за різкими змінами та вимогами, що стрімко впливають на молоду людину, пред'являє високі вимоги до випускника школи, особливо стосовно його готовності здійснювати усвідомлений, самостійний професійний вибір.

Велика кількість випускників поділяється на групи: 1-ша обирає подальше навчання в освітніх установах, 2-га прагне до працевлаштування, 3-тя поєднує навчання та роботу. Який би вибір не зробила молода людина, сім'я бере активну участь у її долі.

За *Е.В. Груздовою* професійне самовизначення розглядається як процес формування особистістю свого ставлення до професійної діяльності і способів його реалізації через узгодження особистісних та соціально-професійних потреб. Воно є частиною життєвого самовизначення, тобто входження в ту чи іншу соціальну і професійну групу, вибору способу життя, професії [3].

За *Е.В. Галановою* Професійне самовизначення – багатовимірний і багатоступеневий процес. На професійне самовизначення учнів впливають багато зовнішніх і внутрішніх факторів [2].

Сценарна теорія професійного вибору розвивається з середини 50-х рр. американським психотерапевтом Е. Берном. Вона пояснює процес вибору професії і професійної поведінки тим сценарієм, який формується батьками в ранньому дитинстві.

Сімейні сценарії завжди містять повторення та можуть стосуватися будь-яких аспектів життєдіяльності сім'ї: подружніх відносин; матеріальної сфери життя; прихильності подій до певного віку; професійної діяльності [1].

На професійне самовизначення і професійний вибір молодих людей впливають батьки, друзі та вчителі, статево-рольові стереотипи, рівень розумових здібностей і структура інтересів людини [6].

Соціологами та психологами проводилися значна кількість опитувань з метою встановлення чинників професійного вибору. Дослідження *О.Г. Корсуна* демонструють невід'ємну роль батьків та сімейного виховання в процесі професійного самовизначення для старшокласників [4].

Тим більше, що в сучасному суспільстві найчастіше саме завдяки батьківській підтримці, і моральній, і матеріальній, вони мають можливість вступити в той чи інший навчальний заклад.

Окрім цього, за *І.М. Манчуською* вибір майбутньої професії і сфери подальшої трудової діяльності в значній мірі залежить і від приналежності батьків молодій людині до певної соціальної верстви: якщо батьки зайняті висококваліфікованою працею, як правило, розумовою, інтелектуальною, то здобуття вищої освіти їхніми дітьми виступає як певна обов'язкова вимога, яку можна розглядати як самоціль батьків. У сім'ях працівників фізичної праці така орієнтація не є настільки жорсткою [5].

У виборі професії та подальшого життєвого шляху важливий і такий аспект, як батьківський «приклад» і ступінь успішності батьків. Батьки покликані бути прикладом для своїх дітей в успішній соціальній і професійній діяльності, яка досягається завдяки якійсій професійній підготовці. Якщо це не вдається, батьки несуть за це відповідальність.

Зазначені вище аспекти висвітлюють роль батьків у професійному виборі в цілому. Але в останні роки під впливом ряду факторів ця роль дещо змінилася, як й істотно змінилася система вищого навчання.

Таким чином, дослідження професійного самовизначення молоді в контексті впливу на нього сімейних і батьківських факторів, показало, що цей вплив здійснюється у формі двох процесів.

Перший з них обумовлений більшою мірою такими характеристиками, як освітній рівень сім'ї, її матеріальне становище, система ціннісних орієнтацій у сфері праці та зайнятості. Другий напрямок впливу сім'ї на підростаюче покоління – це стилі сімейного виховання, внутрішньосімейної комунікації, передача соціального досвіду у вигляді певних стереотипів, в тому числі і належать до сфери майбутньої професії та організації навчальної діяльності.

Отже, проведений теоретичний аналіз дозволяє говорити про те, що професійний вибір є полімотивним складним новоутворенням особистості, у якому інтегруються вплив соціально-економічних умов, приклад значущих дорослих і особистісні якості індивіда. Серед мотивів професійного вибору старшокласника часто переважає прагнення до матеріальної забезпеченості і економічної незалежності, а мотиви самореалізації здібностей та інтересів відходять на другий план.

Список використаної літератури:

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди/Э.Берн–М.:Эксмо, 2015.–100 с.

2. Галанова Е.В. Формирование профессионального выбора подростка средствами психолого-педагогических ситуаций в образовательном процессе школы: автореф. дис. ... канд.. психол. наук.

3. Груздова Е.В. Общая характеристика профессионального выбора подростка / Е.В. Груздова, Л.В. Абдалина. – М.: Педагогика, 2008. – 240с.

4. Корсун Г.О. Роль батьків у процесі професійного самовизначення старшокласників в Україні та Німеччині / Г.О. Корсун // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.–2013. – Вип.17. Кн.1.– С. 362.

5. Мачуська І.М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників / І. М. Мачуська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17. Кн. 1. – С. 474-482.

6. <http://www.pedagogics-book.ru/articles/II-4-1-1>

Формування соціальних стереотипів під впливом ЗМІ

**Гаркавенко Ніна Власіївна,
доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича,
кандидат психологічних наук
Доскач Світлана Сильверстівна,
доцент кафедри психології
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича,
кандидат психологічних наук**

Людина живе у соціальному просторі, де повсякчас на її свідомість впливають різноманітні інформаційні потоки від інтернету, телебачення, преси тощо. Внаслідок чого, засоби масової інформації стають джерелом через яке стереотипи транслюються найбільше. Коли людина довіряє інформації – це означає, що вона підпорядковується вказівкам, слідує їм, беззаперечно довіряє інформації, тобто проявляє конформізм. І, навпаки, людину, яка критично сприймає інформацію, мислить і висловлює про зміст інформації власну думку, звертає увагу на першоджерело, то її важко буде переконати, нав'язати думку, ввести в оману тощо.

Формуючи суспільну, масову і суб'єктивну свідомість, ЗМІ виконують активне втручання у підсвідомі конструкти людини, використовуючи стереотипи, що існують в глибинах підсвідомого. Комбінуючи свідомі і підсвідомі взаємодії, мас-медіа створюють й активно поширюють соціальні стереотипи [1].

В той же час стереотипи виступають інструментами, за допомогою яких ЗМІ маніпулюють і керують масовою свідомістю. Адже стереотипи визначаються дослідниками, як когнітивні структури, що зберігають помилкові знання, вірування й очікування щодо певної соціальної групи або явища [2].

Вагомий внесок у дослідження стереотипів зробили вчені: В. Агеєв, У.Квастгоф, В. Ліппман, Є. Соколова, Г. Теджфел та ін.

Зокрема, В. Ліппман вважав, що одна з основних ідей теорії стереотипізації полягає у тому, що люди отримують стереотипи разом із сповіщеннями від ЗМІ, під впливом яких вони так чи інакше знаходяться. Вчений стверджував, що більшість

фактів є сконструйованими у нашій свідомості, адже будь-яке повідомлення – це синтез світогляду спостерігача і пізнаваної інформації [3].

Система стереотипів не нейтральна, вона наповнена почуттями та емоціями, з якими особистість асоціює світ.

Дослідження В. Ліпмана констатують, що стереотипи мають такі властивості як: схематичність, хибність, стійкість і довготривалість, масовість – стереотипи рідко відтворюються однією людиною [2, С. 139].

На різноманітних етапах дослідницької активності, залежно від уявлень про функціональність та рольове призначення ЗМК (засоби масової комунікації), визначалися основні аспекти медійного впливу: когнітивний, афективний, конативний.

З точки зору теорії стереотипів також виокремлюють рецептивний аспект вивчення впливу масової комунікації, згідно якого будь-яка інформація віддзеркалюється через сукупність наявних у свідомості стереотипів. У зв'язку з явищем стереотипо утворення у комунікативні практики, виникає низка соціальних проблем. Масові викривлення реальної картини світу мають тенденцію спричиняти різноманітні напруження у національно-релігійних та культурних системах. Саме аудиторний підхід до ефективності джерел масової інформації, привертає увагу до споглядання функціонування стереотипів як складових того змістовного впливу, який мають ЗМК на сферу свідомості і поведінки.

Отже, стереотипи, які продукують інформативні джерела мають свою структуру і зміст. Впливаючи на свідомість людей через ЗМІ вони регламентують когнітивні, афективні, мотиваційні та культурні чинники, які виробляються в соціумі. Застосовані інформаційні технології побудови передачі даних впливають на масову свідомість і час від часу продукують, відтворюють і нав'язують суспільству стереотипи. Такого виду трансльовані у ЗМІ стереотипи, викликають комунікації ефекти, які можуть мати як позитивні так і негативні наслідки.

Внаслідок впливу інформації, відбувається утворення нової реальності і виникає інший погляд на інтерпретацію соціальних подій.

Використана література:

1. Валиев И.Н. Динамика стереотипов социального взаимодействия в условиях реформируемого общества. Автореф. канд. филос. наук. – Казань, 2006.
2. Грабовська І. Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів // Сучасність, 2004. – № 9. – С. 138-147.
3. Липпман У. Общественное мнение / Пер. с англ. Т.В. Барчунова, под ред. К.А.Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004.
4. Ослон А. Уолтер Липпман о стереотипах: выписки из книги «Общественное мнение» // Социальная реальность. – 2005. – № 4. – С. 125–141.

Емоційний інтелект як фактор соціально-психологічної адаптації особистості

Гогунська Євгенія Владиславівна
магістрант Запорізького Національного Університету
Наук.керівник: Ткалич М.Г., д. психол. н., проф. кафедри психології
ІПК ДСЗУ

Останні роки ознаменувалися значними змінами для суспільства: перехід людства від індустріального суспільства до постіндустріального (інформаційного), трансформації характеру і форм спілкування. Окрім того, мінливі умови життєдіяльності значно впливають не тільки на суспільство в цілому, а й на сучасну особистість. І, звісно, процес адаптації також зазнає змін.

Здібність керувати своїми емоціями, розуміти емоції інших та свої, співчувати – вміння, розвитку яких від особистості потребує сучасне суспільство під впливом мінливих умов. І у цей час актуальності набуває феномен емоційного інтелекту, як засобу ефективної комунікації та соціально-психологічної адаптації особистості. Адже емоційний інтелект може розглядатися як соціальна здібність людини, що проявляється насамперед у процесах спілкування особистості з іншими людьми, а також, як фактор, що має суттєвий вплив на її життя.

Емоційний інтелект можна розглядати як найважливішу умову, фактор для адекватного реагування в різних соціальних ситуаціях.

Аналіз наукових джерел показав, що у психології ще з початку ХХ ст. велися пошуки здібностей, пов'язаних із соціально-емоційною сферою психіки. Поняття «емоційний інтелект» вперше з'явилося у 60-х рр. ХХ ст. Піку популярності цей феномен досяг лише у 90-х рр., і з того часу, емоційний інтелект (названий EQ – emotional quotient, коефіцієнт емоційності, за аналогією з IQ – коефіцієнтом інтелекту) є предметом активного дослідження науковців.

Дослідженням даного феномену займалися такі зарубіжні і вітчизняні вчені: Р.Бар-Он, П.Саловей, Д.Майер, К.Петрідес, Е.Фернхем, Д.Гоулман, Д.В.Люсін, Е.Л.Носенко, І.Н.Андреєва, І.І.Ветрова та інші. Була розроблена велика кількість моделей EQ: Майєра-Саловея-Карузо (розглядали EQ через IQ), Рувена Бар-Она (EQ у контексті особистості), Д.Гоулмана (EQ з точки зору продуктивності), Д.В.Люсіна (розглядає внутрішньоособистісний та міжособистісний EQ), Е.Л.Носенко (EQ через поняття «розумність»), К.В.Петрідеса та Е.Фернхема (зв'язок EQ із особистісними рисами). Проте, єдина узгоджена теорія не розроблена.

Н.А.Вискочил визначила, що існує зв'язок між емоційним інтелектом і використовуваними копінг-стратегіями. Було з'ясовано, що високий рівень емоційного інтелекту мають особи, які характеризуються проявом адаптивних копінг-стратегій, тоді як неконструктивні стратегії характерні для тих учасників, які мають знижений рівень емоційного інтелекту. Більш того, дослідницею був виявлений прямий кореляційний зв'язок усіх шкал опитувальника ЕмІн із «індексом адаптивності», що може свідчити про те, що EQ є показником успішної адаптації в соціумі. Окрім того, цей факт може бути опосередковано доведений наявністю прямого кореляційного зв'язку усіх шкал ЕмІн із «індексом активності»: чим більш активною і успішною є людина, тим більш розвинений у неї EQ, а отже вона краще адаптується у соціумі.

Емоційний інтелект сприяє підвищенню рівня досягнень людини. Дана особливість пов'язана з чітким контролем над емоціями в критичній і нестандартній ситуації, а також за можливістю визначати та передбачати емоційну реакцію іншої людини. Високий рівень емоційного інтелекту проявляється у таких особистісних особливостях як вміння контролювати деструктивні, агресивні тенденції в конфліктах, відсутність прагнення до гіперконтролю. Віддається перевага взаємоповазі і професіоналізму в спілкуванні. Все в сукупності здатне привести до виникнення у особистості необхідного для адекватного рівня соціально-психологічної адаптації копінг механізму.

Н.В.Симбірцевою було виявлено, що існують специфічні взаємозв'язки емоційного інтелекту з показниками дезадаптації. Відзначається, що недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту може привести до формування негативного ставлення до себе і прояву емоційного виснаження. У дослідженні, проведеному А.В.Дегтярьовим і Д.І.Дегтярьовою, було визначено, що розвиток емоційного інтелекту впливає на процес адаптації, а також стимулює формування сприятливих взаємин з оточуючими людьми. Подібні дані були отримані також у дослідженні К.А. Закарян. У даному дослідженні відзначено, що емоційний інтелект виконує переважно регулюючу роль, так як він сприяє підвищенню рівню емоційного комфорту особистості за допомогою мотиваційно-вольової саморегуляції, а також когнітивної переробки емоційних стимулів.

Таким чином, емоційний інтелект дійсно має підстави розглядатися як фактор соціально-психологічної адаптації особистості.

Список використаних джерел

1. Вискочил Н.А. Взаимосвязь характеристик темперамента с эмоциональным интеллектом // Мир образования – образование в мире. – 2015

2. Дегтярёв А.В., Дегтярёва Д.И. Связь психологических границ личности с эмоциональным интеллектом и самоотношением в юношеском возрасте // Психология и право. – 2018.
3. Закарян К.А. Эмоциональный интеллект как разновидность человеческого капитала и исследования на тему эмоционального интеллекта // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2018.
4. Симбирцева Н.В. Современные теоретические представления об эмоциональном интеллекте // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015

Особливості сімейних взаємин в сім'ях осіб, які зазнають соціальної стигматизації

**Голота Анастасія Сергіївна,
науковий співробітник лабораторії мас та спільнот Інституту соціальної та
політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук**

Загальновідомо, що сім'я та родинні взаємини постають надзвичайно важливим осередком зростання, формування особистості та являють собою одну з важливих сфер її життєдіяльності. Особливості сімейних взаємин позначаються на успішності функціонування особи, постають ресурсним середовищем і можуть як сприяти гармонійному розвитку своїх членів, так і перешкоджати йому.

Особливо гостро це відчувається тими особами, які в силу різних обставин можуть зазнавати соціальної стигматизації та дискримінації, а, відтак, не мають інших середовищ підтримки та піклування. Зокрема, це стосується осіб із фізичною інвалідністю (люди з ураженням опорно-рухового апарату, з порушенням зору/слуху/мовлення тощо); мають психіатричний розлад (шизофренія, біполярний розлад, психоз, ПТСР, депресія, межовий розлад та ін.); належать до спільноти ЛГБТ; мають діагноз ВІЛ/СНІД та інші особливості та ознаки, за якими можуть бути піддані соціальній стигматизації.

Стигма є соціально сконструйованим процесом і результатом цього процесу, яке призводить до знецінення людської індивідуальності і має негативний вплив на стигматизовану особу чи групу. Відтак, ці особи потребують особливої підтримки найближчого оточення, проте, на жаль, часто не лише не отримують належного розуміння з боку родини, а й можуть зазнавати стигматизації і від них.

Поява в сімейній системі члена з особливостями, які можуть піддаватися соціальній стигматизації змінює звичний сімейний устрій, спричинює дезорганізацію, зумовлює зміну динаміки в родинних взаєминах, часто послаблює сімейну згуртованість та гнучкість.

Так, зокрема, різноманітні дослідження свідчать, що родини, членам яких встановлюють психіатричний діагноз, часто погано розуміють природу захворювання і перебувають в почуттях страху, провини, розчарування, фрустрації та навіть депресії. Соціальна стигматизація у вигляді навішування «тавра» на особу з розладами психічного здоров'я зазвичай екстраполюється на всю родину, і її члени зазнають стигматизації по асоціації – так званій «стигмі ввічливості», що спричинює зниження соціального статусу родини, а це, в свою чергу, ще більше призводить до порушень внутрішньосімейних взаємин.

Схожі процеси можуть відбуватися і в родинях, члени яких належать до ЛГБТ-спільноти. Так, молоді люди, які належать до ЛГБТ-спільноти, часто

відчувають тиск зі сторони сім'ї, яка змушує їх відповідати гетеросексуальним нормам, застосовуючи погрози, ігнорування і навіть виключення з родини.

Внаслідок зниження соціального статусу такої сім'ї, може породжуватися певне коло проблем як в самій родині, так і в соціальному оточенні. Один зі способів, який допомагає членам родин стигматизовуваних осіб впоратись із соціальним тиском та внутрішнім напруженням та низкою неприємних емоцій постають відсторонення, уникання, або ж ворожий тип ставлення до фізичних чи психічних особливостей члена родини, який піддається соціальній стигматизації. Відтак, спостерігається явище сімейної стигматизації, коли родичі свідомо чи несвідомо стигматизують таких людей.

Особливо вразливими стають сім'ї, в яких народжується дитина з особливостями розвитку (ДЦП, синдром Дауна, розлади аутичного спектру, та ін.). Поява у родині дитини з діагнозом здебільшого має помітні наслідки для психологічного здоров'я сім'ї, часто спостерігається низький потенційний рівень психологічного прийняття в сім'ї такої дитини, емоційне відторгнення дитини, гіперопіка, надмірне акцентування на розладах тощо.

Дані різноманітних досліджень свідчать, що в Україні до 50% шлюбів розпадаються після появи на світ дитини з інвалідністю і у переважній більшості випадків догляд за малюком в подібних умовах здійснює матір. Відтак, в таких сім'ях звужується коло внутрішньосімейного спілкування, що зменшує виховні можливості, а також позначається на соціальній взаємодії, що, в свою чергу, призводить до ізоляції та стигматизації таких родин.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що надзвичайно важливим аспектом для дестигматизації та соціальної адаптації осіб, які можуть зазнавати стигматизації постає характер ставлення до такого члена родини, сімейна згуртованість, соціально-психологічна культура сім'ї, за необхідності - соціально-реабілітаційна активність у медичній допомозі члену родини.

Рідна мова в системі цінностей особистості

Горська Галина Олександрівна,
доцент кафедри практичної психології
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
кандидат психологічних наук, доцент

Постановка проблеми. Кризовий стан сучасного українського суспільства виявляється не лише у економічній, політичній, соціальній сферах, його прояви особливо помітні також у психологічних утвореннях структури особистості, зокрема мотивах, вподобаннях, цінностях тощо. В останні роки фахівцями неодноразово відзначався стан деформації системи цінностей, наявності «ціннісного нігілізму» різних верств населення країни. Такий стан речей зумовлює зростання інтересу науковців до проблем змістової оцінки та формування системи національних цінностей, які складають основу духовної культури народу.

Серед духовних національних цінностей, які є для українців знаковими, сакральними, разом з вірою, честю, свободою, рідна мова посідає почесне місце. Але реалії сьогодення яскраво свідчать, що мовне питання в Україні не втрачає актуальності; ставлення до української (державної) мови неоднозначне, – виступаючи етноінтегруючим фактором, вона часто стає причиною етнічної диференціації, непорозуміння і конфліктів.

Викладення основного матеріалу. У творах І.І.Огієнка, О.О.Потебні, К.Д.Ушинського, І.Я.Франка, та інших видатних народознавців переконливо доведено тісний зв'язок між культурою та мовою народу. На думку В.О.Сухомлинського рідна мова – безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість, традиції, культуру. Законом України засвідчено, що «українська мова є визначальним чинником і головною ознакою української нації» [3].

Функціонування рідної мови – основа духовного життя нації. Рідне слово не лише виявляє але й формує, виховує національну психологію, національний характер, національну свідомість. Мова є не лише засобом формування і вираження думки, встановлення міжособистісних зв'язків, вона визначає спосіб мислення людини, її менталітет.

За даними етнопсихологічних досліджень (Ф.Боас, Е.Сепір, Б.Ворф), мова посідає одну з домінуючих позицій в структурі етнічної самосвідомості, є найважливішим етнічним маркером. Рідна мова слугує каналом реалізації і трансляції етнокультурної ідентичності особистості.

На думку дослідників (Т.Г.Ісламшиної, А.Р.Аклаєва, В.М.Москалюка, І.В.Вернудіної, П.М.Рудякова та ін.) значення мови в системі етнічних цінностей

зростає до рівня «етнічного символу». Через мову формується і набуває визначеності система морально-етичних, ціннісних та ідеологічних установок суспільства.

У наукових працях М.Й.Боришевського, В.О.Васютинського, С.Б.Кримського, Л.В.Мисіва, М.І.Михальченка, О.А.Стасевської та ін. здійснено аналіз національних духовних цінностей українського народу. З'ясовано, що цінності виступають невід'ємною складовою внутрішнього світу особистості, вони відбивають неповторні ознаки її індивідуального буття, і в той же час розкривають її соціальну природу.

В широкому контексті цінності визначають як суспільно значущі елементи середовища. Суб'єктивні ціннісні орієнтації, які є надбанням окремої особистості, формуються на основі цінностей, вироблених суспільством в результаті його історичного розвитку. Вони можуть не збігатися із змістом та структурою цінностей, які функціонують у суспільній свідомості. Ціннісні орієнтації особистості – це ієрархічна система її установок на соціально-політичні, економічні та моральні норми суспільства.

На думку І.Д.Беха, ціннісна система особистості розуміється як «складний регулятор людської життєдіяльності, який відображує у своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках» [1, с.23]. Людина у своєму житті орієнтується на ті цінності, які відповідають її інтересам, цілям, прагненням.

Одним із соціальних чинників, які позитивно впливають на підвищення престижності української мови, є мовна політика держави. У той же час, підтримка української мови на законодавчому рівні викликає неоднозначну реакцію білінгвістичної та російськомовної частини населення країни. У зв'язку з цим, особливого значення набуває виховний аспект дослідження проблеми ціннісного ставлення до рідної мови особистості у дитячому віці.

Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства. Виокремлення у структурі ціннісних орієнтацій когнітивного (смыслового) та емоційного компонентів вимагає здійснювати педагогічні впливи, спрямовані на здобуття достатнього рівня *розуміння* суб'єктом значущості рідної мови, а також відповідне *ставлення* до неї.

Завдання освіти полягає у формуванні життєвої потреби в оволодінні сучасною українською літературною мовою, усвідомлення її важливості для подальшого існування і розбудови держави. Не достатньо просто навчати, добиваючись засвоєння учнями знань основних правил граматики і синтаксису, а виховувати ціннісне ставлення до рідної мови, її багатства, яскравості, мелодійності. Очікуваним результатом виховної роботи повинно стати усвідомлення себе громадянином України, носієм культурних, духовних цінностей свого народу, відчуття причетності до національних традицій, історії, здобутків.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: В 2-х кн. Кн.1. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Вернудіна І.В. Державна мова як ціннісно-смісловий критерій національної ідентичності українського народу // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – Вип 2. – С. 3 - 18
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
4. Рудяков П.М. Мова як цінність у теорії та на практиці // Наукові записки ІПіЕНД ім.І.Ф.Кураса НАН України. – 2011. – Вип. 4 (54). – С.55 - 65

Конструкціонізм та конструктивізм як методологічна платформа психології розв'язання конфлікту

**Грабовська Софія Леонідівна,
завідувач кафедри психології філософського факультету Львівського
національного університету імені Івана Франка, кандидат філософських наук,
професор**

Психологічні засоби розв'язання конфлікту дуже різнопланові та можуть бути взяті з різноманітних психотерапевтичних підходів. Але поскільки міжособовий конфлікт видається не просто явищем суб'єкт-суб'єктним, але явищем, що існує радше в голові конфліктантів, а не в реальності, то власне конструкціонізм та конструктивізм можуть скласти методологічну базу, на якій можна розгортати створення ефективних методик процедур примирення. Прихильники ідеї соціального конструктивізму П. Бергер, Т. Лукман трактують пізнання як активне конструювання емпіричної дійсності через соціальні взаємини, в які суб'єкти пізнання вступають в процесі комунікації. Реальність конструюється самим суспільством, а не відображається у процесі пізнання [1]. Отож, можна припустити, що конфлікт власне і полягає в тому, що сторони конструюють певну деструктивну ситуацію, з якою не можуть дати собі раду і робота психолога-примирювача має полягати у навчанні їх засобам, що дозволять перетворити її у конструктивну та ефективно розв'язати їхню проблему.

Загалом ідеї про те, що людина живе у створеному нею самою світі для філософії та психології не можна вважати кардинально новими. Досить пригадати відоме твердження Протагора про те, що людина – міра усіх речей: існуючих, у тому, що вони існують та неіснуючих, у тому, що вони не існують. Ця ідея перегукується з вченням Дж. Берклі про те що бути – означає бути сприйнятим. Отож, якщо люди втрапляють у ситуацію конфлікту, зіткнення, не можуть розв'язати певну важливу для них та інших осіб проблему, йдеться перш за все про те, що вони по-різному конструюють певну реальність, не можуть узгодити свої бачення ситуації та шляхів виходу з неї.

Конструкціонізм як підхід, світобачення та, як часто зазначають дослідники, своєрідний безперервний діалог різних позицій, полягає у припущенні, що пізнання світу не є відображенням реальності або фіксуванням об'єктивних закономірностей, а є описом або тлумаченням світу, що створюють люди, виходячи з їхнього бачення, що базується на конкретній культурі та стосунках цих людей з іншими. Ж. Дєрріда зазначає, що текст деконструює, заміщає свій зміст, свій сенс і значення лише в ході нескінченного процесу самовіднесення. С. Фіш, вивчаючи проблему декодування сенсу тексту читачем, стверджує, що текстуальний сенс за своєю природою є соціальним сенсом. Отож соціум інтерпретує тексти та робить їх взаємоприйнятними

для членів соціуму. У цьому плані цікавими видаються ідеї М. Фуко, що доводять наявність зв'язку мови з системою владних стосунків та системою влади загалом. Отож, конструкціонізм пов'язує інтерпретацію суб'єктами світу з соціальними практиками і стверджує залежність соціальних стосунків від фіксування певних подій в тексті (описі), що завжди має су'б'єктивне забарвлення.

У психології ідея активного вибудовування суб'єктом знань у формі конструктів, що моделюють досвід цього суб'єкта пізнання побутує ще з робіт Ж. Піаже, який розглядав інтелект як засіб адаптації людини до світу, завданням якого є створення ефективних пізнавальних схем та Д. Келлі, що створив теорію особистісних конструктів, своєрідної форми організації психічних процесів особи, яка дозволяє передбачати та реалізовувати майбутні події через певну організацію поведінки та ситуації. За ідеєю Д. Келлі, кожна людина створює для себе образ довкілля за допомогою власної унікальної системи категоріальних шкал. На основі цього образу особа формулює гіпотези про можливий перебіг подій та вибудовує певні поведінкові стратегії, приймає рішення про розв'язання проблем.

На думку відомого прихильника ідеї конструкціонізму К. Дж. Джерджена, соціальні науки, що відкрито або приховано містять цінності та опис соціальних норм поведінки, не відображають та не описують соціальної реальності, а створюють її. Терміни психології історично та культурно зумовлені і тому їхнє виникнення закономірне у певний час і за певних історичних обставин. Наприклад, поняття конформізму, когнітивного дисонансу, каузальної атрибуції тощо несуть як негативне оціночне навантаження, так і створюють певну поведінкову, регулятивну настанову [3].

Конструкціонізм у психології базується на таких положеннях:

- *практичний емпіризм*, що полягає у вимозі використовувати психологічні теорії та засоби емпіричного пізнання для розв'язання конкретних нагальних проблем, а не намагатися створювати загальні теорії та шукати загальні закономірності;
- *концептуальні нововведення*: оскільки мова є найважливішим інструментом міжособових комунікацій, наукова мова психології має вносити певні зміни у культуру і за її посередництвом у стосунки між людьми. Отож, бачення, зафіксоване і оприлюднене в певному дослідженні стає текстом, доступним для інших і може бути використане як потужний культурний ресурс для розв'язання різноманітних практичних проблем;
- *ціннісна рефлексія*, як визначення вартісності наукових досягнень через моральні критерії та практичні результати їхнього застосування [2].

Застосування цих положень у конкретних психологічних дослідженнях надихає створення нових форм аналізу. Швидко став популярним дискурс-аналіз, що полягає у вивченні способів конструювання «Я» в процесі спілкування, різноманітних взаємодій та «саморозповідей» особи про свій досвід, свої переживання, свої враження. Головна функція дискурс-аналізу – переводити образи в буттєву форму, створювати структуру реальності шляхом постулювання та

узагальнення значень, що містяться у баченнях учасників процесу комунікації. Виходячи з цього, процес розв'язання конфлікту можна трактувати як створення конфліктантами узгоджених ментальних моделей стиуації, що дозволить їм конструктивно об'єднатися, почути себе партнерами у процесі вироблення ефективного рішення їхньої проблеми, що могло би задовольнити усі сторони конфлікту.

Людина, стверджують конструкціоністи, породжена соціальним контекстом, є функцією особистої історії та розвитку культури. Отож, за такого підходу цілком природним видається методологічна вимога вивчати людину через призму стосунків, що віддзеркалюють внутрішню картину суб'єктивного досвіду особи. Тому прихильники конструкціонізму у дослідженнях надають перевагу якісним методам дослідження, аналізу розповідей, самопрезентацій, наративу, тоді як попередники переважно базували (та активно продовжують нині) свої дослідження на біхевіоральній або диспозиційній парадигмах, що абсолютизують кількісні методи дослідження, перетворюють математичні методи опрацювання даних у єдиний переконливий та безпомилковий критерій валідності результатів дослідження. В процесі роботи з клієнтами, що потребують допомоги у розв'язанні конфлікту, власне наративні техніки набувають усе більшої популярності, оскільки дозволяють діагностувати тип конфлікту та долати вороже ставлення клієнтів до інших сторін, без чого повернути конфлікт у конструктивне русло неможливо.

Показовим є конструкціоністський підхід до психотерапевтичної роботи з клієнтами, сформульований В. Вацлавіком, що трактує як найважливіше завдання психотерапевта навчити клієнта створювати альтернативні конструкції (описи) світу, ситуації, в якій клієнт не може дати собі раду, визначити своє місце в системі стосунків з довкіллям, навчитися чітко формулювати проблему і, змінюючи кут зору, побачити проблему з різних сторін, що може допомогти у її конструктивному розв'язанні власне для клієнта [5]. Конструювання біографічного опису у наративах дозволяє знайти оптимальні для клієнта версії актуальної поведінки та її самооцінювання і ставлення до ситуації, що і забезпечує психологічне благополуччя та зарадність особи.

Отже, конструкціоністський підхід видається плідним для роботи з розв'язанням міжособових конфліктів. Розуміння того, що кожна сторона конфлікту конструює власну позицію, з успіхом може бути використане як засаднича ідея у створенні корекційних програм у консультативній роботі психолога з клієнтами, що звернулися по допомогу у розв'язанні міжособових конфліктів. Для успішної психотерапевтичної, консультаційної та корекційної практики психологів важливим видається усвідомлення психологами ідеї, що потрібно шукати не «єдино вірного» розв'язання проблеми клієнта, а корисної для нього інтерпретації ситуації, що дозволить клієнтові побачити його проблему з різних боків і знайти рішення, що його влаштує не лише його самого, а й інших осіб, що в різний спосіб дотичні до конфлікту.

Список використаних джерел

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд. Москва. Academia-Центр; Медиум. 1995. 323 с.
2. Социальное конструирование реальности: социально-психологические подходы: науч.-аналит. обзор) / Е. В. Якимова // РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии. Москва. ИНИОН. 1999. 115 с.
3. Джерджен К. Дж. Социальный конструкционизм: знание и практика: Сб. статей / Пер. с англ. А.М. Корбута; под общ. ред. А.А. Полонинникова. Минск. БГУ. 2003. 232 с.
4. Invented Reality: How Do We Know What We Believe We Know? (ed. Watzlawick P.). N.Y. 1984. 352 p.

Деякі аспекти дослідження толерантності особистості до невизначеності

Громова Г.М.,
аспірантка Інституту соціальної та політичної психології

Протягом ХХ століття увага суспільства до невизначеності постійно підвищувалась відповідно до підвищення складності, неоднозначності, непередбачуваності явищ соціального та природного світу. Ця тенденція відтворювалась у розвитку науки, де інтерес до невизначеності як феномену життя привів до вивчення складних систем, що самоорганізуються і саморозгортаються (І.Р. Пригожин). На сьогоднішній день невизначеність розглядають як наукову «необхідність» (В.П. Зінченко), говорять про «принцип невизначеності» в психології (Т.В. Корнілова), про «світ без передбачень» (Н. Талеб), про виклики невизначеності, необхідні для розвитку особистості (Д.О. Леонтьєв, П. В. Лушин).

Необхідність підвищувати здатність особистості витримувати стан невизначеності, толерувати невизначеність у сучасному світі, що швидко змінюється, набуває актуальності. Загальносвітові тенденції підвищення нестабільності у нашій країні обтяжуються наявністю тривалого військового конфлікту. Людей, що отримали травматичний досвід, вимушені були переїхати, змінити професію, оточення, стиль життя стає все більше. Те, наскільки людина здатна без тривоги, без страху, без надмірного хвилювання усвідомлювати, що не може передбачити все в своєму майбутньому, чогось не знає про себе, своє оточення та навколишній світ буде залежати від її толерантності або інтолерантності до невизначеності.

Толерантність до невизначеності – складний конструкт, на одному полюсі якого прагнення до передбачуваності, ясності, однозначності, з'ясовності і зрозумілості світу і його явищ. На іншому – спокійне, зацікавлене, привітне, навіть азартне ставлення до незнання, неповноти або новизни інформації, багатозначності та амбівалентності як у внутрішніх переживаннях, так і у навколишньому світі.

При інтуїтивної очевидності поняття «толерантність до невизначеності» триває дискусія щодо її психологічної природи: це риса характеру (фр-брунс, 1948), соціальна-психологічна установка (Е.Г. Луковіцкая, 1998) чи інтелектуально-особистісна властивість (Т.В. Корнілова, 2016). У нашому розумінні *толерантність до невизначеності* - це властивість особистості сприймати ситуацію невизначеності як нейтральну або позитивну та зберігати здатність реагувати проактивно в умовах неповної, нової та/або суперечливій інформації. Відповідно, при високій інтолерантності до невизначеності людина сприймає ситуацію невизначеності як небажану і реагує на неї як на загрозу.

Досліджується взаємозв'язок толерантності до невизначеності з іншими характеристиками особистості. Наприклад, є дані про те, що рівень інтелекту, оптимізму, внутрішній локус контролю, екстраверсія і відкритість новому досвіду позитивно пов'язані з толерантністю до невизначеності. (Caligiuri, Tarique, 2012; DeYoung et al., 2014; Jach, Smillie, 2019). А з рівнем нейротизма і тривоги толерантність до невизначеності має зворотній зв'язок.

Інтолерантність до невизначеності – це своєрідна проекція тривоги 1) на площину «Я» і відношень всередині себе – до себе і своїх внутрішніх суперечностей; 2) на площину міжособистісних відносин – переживань з приводу мого ставлення до інших та інших до мене; 3) і на площину соціальну – на суспільні цінності, традиції, прийняті соціумом критерії успіху і ставлення до часу. Всі ці рівні інтегруються, впливають один на одного і на те, як реагує людина на ситуацію невизначеності.

Продуктивно розглядати концепт «інтолерантності до невизначеності» в межах трансдіагностичної моделі, в якій високий рівень нетерпимості до невизначеності є засадою для прояву та посилення симптомів тривоги і депресивного стану, є фактором, що погіршує та ускладнює їх подолання. Переживання інтолерантності до невизначеності пов'язано, в першу чергу, з непевненістю у своїй здатності ефективно справлятися з несподіванками та з тривогою, яка викликана невідомістю щодо майбутнього. Є дані, що важкий травматичний досвід дитинства, що призводить до розвитку диссоціативного розладу, формує негативні очікування від невизначеності (Carleton et al., 2012; Mahoney & McEvoy, 2012; Rosser, 2018).

Тому у вивченні ставлення до невизначеності ми зосередились на наступних чотирьох питаннях: рівні толерантності до невизначеності, наявності негативного життєвого досвіду, вираженості негативних психологічних симптомів (рівень тривожності, депресивного стану, ПТСР-симптоматики, емоційні бар'єри у спілкуванні) і ставлення до часу.

Для вирішення поставлених завдань нами було апробовано комплекс наступних методик: опитувальник толерантності до невизначеності Д. Маклейна (в адаптації Е. Г. Луковицької), тест інтолерантності до невизначеності Н. Карлетона (Carleton, 2007), анкета, спрямована на виявлення негативного дитячого досвіду («ACE Score»), тести тривоги та депресії А. Бека, опитувальник на виявлення наявності симптомів ПТСР (LEC-5, PCL-5), «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В.В. Бойко, опитувальник часової перспективи Ф. Зимбардо.

У польовому дослідженні взяли участь 26 осіб, всі з вищою освітою, віком від 26 до 69 років, середній вік – 40 років, з них 22 жінки і 4 чоловіка. Зазначимо, що у багатьох вже проведених дослідженнях не виявлено гендерних відмінностей між

рівнем толерантності до невизначеності у чоловіків і жінок, отже склад вибірки за цією ознакою не впливає на загальні результати.

Аналіз отриманих даних показав статистично значущий зв'язок між рівнем інтолерантності до невизначеності та ступенем вираженості тривожного та депресивного станів. Також виявлений сильний зв'язок з проявами ПТСР (особливо, з негативними змінами в когнітивно-емоційній сфері та збудливістю), з рівнем емоційних бар'єрів у комунікації.

Прямий зв'язок із травматичним досвідом у дитинстві (ACE Score) не виявлено. Водночас рівень балів за ACE, і рівень інтолерантності до невизначеності мають зв'язок з негативним минулим за методикою Ф. Зимбардо.

Як свідчать результати першого етапу емпіричного дослідження, спосіб оцінки та інтерпретації людиною подій власного минулого має більш вирішальне значення, ніж сама по собі подія. Залишається поки що незрозумілим напрямок взаємозв'язків: чи наявність тривалого негативного досвіду відтворюється у постійних думках про минуле та формує інтолерантність до невизначеності, чи існує якийсь характерний для особистості рівень інтолерантності до невизначеності, який робить людину більш чутливою до негативних подій, сприяючи схильності до фіксацій на подіях минулого.

У подальшій роботі планується детальніше дослідити взаємозв'язок між наявністю різного роду травматичного досвіду (як у дитинстві, так й у дорослому віці) та рівнем толерантності/інтолерантності до невизначеності, наявністю тривожного та депресивного станів, орієнтацією особистості на минуле, теперішнє чи майбутнє. Наступним кроком буде прояснення того, як підвищення рівня толерантності до невизначеності змінює наслідки травматичного досвіду особистості.

Спротив та підтримка у ставленні до освітніх реформ

**Гриценко Людмила Іванівна,
науковий співробітник лабораторії
психології спілкування ІСПП НАПН України, м. Київ**

Питання успішності запровадження освітніх реформ в Україні, яка знаходиться на шляху численних змін і трансформацій, наразі породжує чимало ситуацій, що потребують нагального вирішення. Вивчення психологічних аспектів цих непростих процесів сприятиме перспективам розвитку освітянської сфери не лише в Україні. Тому прояснення окремих питань, пов'язаних з процесом прийняття спільнотою зумовлених реформуванням освіти змін, стало метою цієї публікації.

Кардинальні реформи і часткові інновації виступають об'єктивною необхідністю сучасного розвитку, проте їх розробка і впровадження неможливі без усвідомлення необхідності і невідворотності цих змін самим суспільством, закріплення інноваційного вектору на рівні законодавства та прийняття такої реальності пересічними громадянами. За такого підходу поєднуються всі три базові рівні соціальних процесів: державний, суспільний та індивідуальний.

Наукові розвідки вказують на два основні шляхи запровадження реформ, в тому числі і в освітянській сфері: адміністративно-командний і через досягнення «суспільної злагоди». Для практики пострадянського простору досі характерним є домінування саме першого шляху, за якого реформи та спричинені ними зміни формуються на основі авторитетної владної чи експертної думки та спрямовуються адміністративною драбиною владно-підвладних структур «зверху-вниз». Попри заклики ініціаторів до суспільства, професійних спільнот та всіх суб'єктів освітнього процесу щодо підтримки освітніх ініціатив, нехтування в цьому процесі позицією тих, кого прямо чи опосередковано зачіпають такі реформи, їх думками і настроями, сприяє зародженню супротиву. А «спротив змінам може бути навіть єдиною, але потужною силою, яка стримує розвиток певної організації чи навіть цілої сфери».[3] На відміну від супротиву, підтримка (суспільства, груп і окремих осіб), на яку розраховують ініціатори змін, має на меті посилення об'єкта, якому вона надається. Словник твердить, що підтримка – це те, що зберігає чиясь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь чи що-небудь. [3] Якщо узагальнити всі значення цього слова, можна стверджувати що підтримка - це

варіант активно-позитивного ставлення, процес, що приводить до збільшення ресурсу (опора, притримування, фінансування, допомога, підмога тощо) того, кому чи чому вона надається. Тобто процес реформування для успішного впровадження потребує саме активно-позитивного ставлення громадськості та кожного з тих, кого зачіпають ці зміни. Але ініціатори реформ, застосовуючи традиційний підхід без урахування особливостей формування очікуваного ставлення - підтримки, цілком прогнозовано активують у суспільстві діаметрально протилежні тенденції спротиву і протидію. Отже, ми можемо говорити про дві діаметрально протилежні за модальністю варіанти активного ставлення: підтримку та спротив, - які потребують найбільшої уваги при супроводженні процесу освітніх змін.

Наука та практика засвідчують, що традиційний, авторитарний шлях примусу і маніпуляцій зрештою все таки виявляється малоефективним [1, с.57]. Більш того, він є зразком неконструктивної взаємодії, такої, що замість порозуміння формує ворожість і відчуження, зменшує ресурс учасників (сторін) взаємодії. [5, с.134] При цьому цілі і завдання освітніх інновацій прямо протилежні.

Емпірії ситуації неприйняття і спротиву інноваціям в українській освіті вкладаються в описану Слюсаревським М.М. структуру соціальної напруженості: загальне невдоволення суб'єктів наявною у суспільстві (освіті?) ситуацією; невдоволення можливостями свого впливу на ситуацію (і контпродуктивна активність тут може бути проявом ілюзії контролю ситуації, оволодіння нею?); невдоволення діями тих персоніфікованих соціальних сил (президент, міністр, УОН, методисти, адміністрація), які, за уявленнями суб'єктів, здатні бажаним їм чином впливати на ситуацію; рероспективну оцінку минулого стану ситуації (міфи про найкращу в світі радянську освіту); прогнозовану оцінку майбутнього стану ситуації (критика з різних причин тієї ситуації, що очікується в результаті змін) [4, с. 336]

Наприклад, практика засвідчує, що труднощі у прийнятті реформ пов'язані з тим, що будь-які зміни несуть з собою невизначеність, непередбачуваність. А це природнім чином викликає острах та зумовлює перевірку новацій на предмет безпеки. У народі про таке кажуть: «стара латка краща за нову дірку».

Окрім опору-протесту, є стратегії неприйняття інноваційних змін, які раніше називали терміном «саботаж», одна з яких проявляється в інертності, небажанні приймати зміни, яку виправдовують «об'єктивними» причинами (не підходить предметові, дітям тощо), а друга застосовується коли уникнути змін неможливо. Тоді їх неприйняття проявляється імітацією активності. Висока ймовірність прояву цих двох стратегій поведінки саме у системі освіти, яка сама по собі є консервативною, бо, традиційно виступаючи носієм та накопичувачем знань

попередніх поколінь, мінімізує допуск змін та блокує будь-які ризиковані тенденції. У другому випадку ми можемо говорити про чисельні псевдоінноваційні процеси - своєрідний «карго-культ», коли створюється зовнішня оболонка без зміни сутності або робиться спроба звичними засобами реалізувати нові методи.

Опір освітнім реформам може проявлятися через справжню чи уявну ймовірність втратити щось цінне: становище, владу, матеріальну вигоду, комфорт, звичну обстановку, політичні переваги та неформальні зв'язки. Практика засвідчує, що осіб, яких прямо чи опосередковано стосуються зміни, можуть також цікавити виключно власні інтереси, без врахування інтересів інших зацікавлених осіб та спільнот. Наш досвід підтвердив уже описані науковцями факти, що педагоги можуть побоюватися втратити роботу чи наданих їм фінансових доплат, обмежуючи тим самим власний інтерес до нововведень, в результативності яких вони не впевнені. Такі педагоги ухиляються від підвищення кваліфікації, навчання та зміни напрацьованих стереотипів мислення: вони мають сумніви, чи зможуть виконувати нові завдання, які потребуватимуть нововведення і яким чином буде сплачуватися їхня праця у нових умовах. [1, с.56]. Дослідженнями неодноразово доведено також наявність особистісних відмінностей за рівнем готовності до змін. Одні потребують багато енергії і ресурсів для відновлення контролю і пристосування до нових умов, інші роблять це легко і без надмірних роздумів. Чинниками виникнення спротиву може бути і недовіра до керівників, управлінців, які запроваджують інновації, закритість процесу реформування, неякісне інформування (кількість інформації чи якість її подання недостатня для прийняття вчителем, батьком чи громадою рішення як не про підтримку змін, то хоча б для розуміння необхідності запровадження певної інновації). Все це так чи інакше стосується здатності людей до прийняття та підтримки необхідних та відповідних новим умовам змін.

Для нас важливим було прояснити, що формування конструктивного ставлення до змін є потужним чинником успішності-неуспішності впровадження освітньої реформи. Уникнути спротиву повністю неможливо, але для збільшення здатності до підтримки нового і подолання опору змінам на рівні від особистості до суспільства необхідний грамотний науково обґрунтований супровід як процесі підготовки, так і запровадження освітньої реформи.

Література

1. Буркович Ю. В. Опір змінам при впровадженні інновацій: типологія та шляхи подолання / Ю. В. Буркович, Х. С. Передало // Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості: тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 14–16 травня 2015 року./ – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. – С. 56–57.

2. Загвязинський В. И. Сопротивление инновациям: сущность, способы профилактики и преодоление. / В.И Загвязинський, Т.А. Строкова // Образование и наука, 2014. - №3 (112) – С. 3-21.
3. Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — 516с.
4. Слюсаревський М.М. Несходимі терени Психеї: маршрути наукового пізнання: вибрані праці / М. Слюсаревський. К. Талком, 2019. – 664с.
5. Шаблінський І. Конструктивна взаємодія (в контексті соціологічних поглядів П. Сорокіна)/ Іван Шаблінський// Політичний менеджмент, 2003. - №3. -С. 133-142

Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості

Гуляс Інеса Антонівна

доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат психологічних наук, доцент

Здатність до проектування дає людині можливість на ймовірній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і подій. Передбачення можливого ступеня досягнення будь-якої мети, за умов певного способу дій, складає зміст процесу проектування як детермінуючого фактора життєвих досягнень особистості.

У сучасних дослідженнях суб'єктність особистості здобула статус методологічного принципу й водночас є предметом вивчення окремих аспектів: феноменів суб'єктності (В.А. Петровський), інтегральної суб'єктності (З.С. Карпенко), компонентів суб'єктного досвіду (О.К. Осницький), механізмів суб'єктності (В.О. Татенко), внутрішніх передумов і зовнішніх проявів суб'єктності (О.М. Волкова), здібностей суб'єкта (Н.В. Кузьміна), закономірностей розвитку суб'єктності в онтогенезі (В.І. Слободчиков, Д.І. Фельдштейн), принципів організації освітніх систем, які розвивають суб'єктність підростаючого покоління (В.В. Давидов) [2, с. 8].

Як зазначає С.Б. Кузікова [4], суб'єктність передбачає позицію творця власного життєвого шляху, ініціює всі види людської активності і сприяє її результативності.

Під суб'єктністю особистості І.В. Брунова-Калісецька [1, с. 12] розуміє її самодетермінуючу функцію – індивідуальний авторський «проект» свого Я, свого життя і діяльності.

Услід за З.С. Карпенко [3], під суб'єктністю ми розуміємо саморушну причину суцього, універсальний принцип переходу можливих станів суб'єкта в дійсність інтенціональних предметностей.

О.Б. Старовойтенко [5] зробила акцент на складанні переліку «суб'єктоутворюючих умов», за яких можна визнати факт наявності чи відсутності психологічних ознак суб'єктності у конкретного індивіда. Авторка виокремлює: відповідність зовнішніх умов життя людини мисленнєвій моделі їхнього використання і зміни; включення індивіда в діяльність із наміром завершити її з таким результатом, який за своїми якостями перевершує все, що було ним здійснено раніше; конструктивне розв'язання суперечностей життєдіяльності у такий спосіб, за якого зберігається почуття я-влади над діями; реалізація діяльності на такому рівні напруження сил, коли переживання повноти самореалізації не гаситься втомою і виснаженням тощо.

За В. Ямницьким [7, с. 147], серед показників суб'єктності людини головними є цілісність, активність, соціальність (А.В. Брушлінський), ініціативність, відповідальність (К. О. Абульханова-Славська), свідомість, пов'язана зі здатністю до цілепокладання і рефлексії, свобода вибору та відповідальність за нього, унікальність суб'єкта і саморозвиток (О.М. Волкова), розвиток, свобода, цілеспрямованість (В.А. Петровський), усвідомлення, самостійність, спонтанність (М.С. Пряжніков), саморегуляція діяльності та суб'єктивний досвід (О.К. Осницький) тощо.

Зауважимо, що коли мовиться про психологічні критерії суб'єктності, варто звернути увагу на те, про яку суб'єктність чи якого суб'єкта йдеться: людину як суб'єкта життєдіяльності загалом, чи, зокрема, «суб'єкта психічної діяльності», про якого писала К.О. Абульханова. Ми маємо на увазі саме психо-логічні критерії людини як суб'єкта життєдіяльності, які, звичайно, поширюються і на характеристику її як суб'єкта психічної активності [6, с. 335].

Продовжуючи попередню думку, згідно з концепцією В.О. Татенка [6, с. 329], бути суб'єктом – означає бути джерелом активності, дії, думки, цінностей і смислів, хотіти і могли починати причинний ряд із самого себе, виходити за межі наперед визначеного, бути спроможним відповідально перетворювати світ і себе в цьому світі за власними проектами, враховуючи соціальні і природні закони світобудови. Суб'єктна парадигма, на відміну від інших, загострює науковий інтерес до людського життя як із середини детермінованого процесу, як авторського здійснення самою людиною сутнісного проекту свого індивідуального буття. Онтологічний імператив «бути суб'єктом» є загальнолюдським вираженням суверенності дійсної людини, персонально відповідальної перед собою й іншими за результати своїх діянь, із самого початку «винної» за все, що з нею відбувається і від неї залежить.

Література

1. Брунова-Калисецкая И. В. Психологическая самоэффективность как фактор кросс-культурной адаптации: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Киев, 2009. 196 с.
2. Дьяков С.І. Суб'єктність особистості за характеристиками самостійності й активності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 10. С. 8–16.
3. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 720 с.
4. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми : Видавництво «МакДен», 2011. 412 с.
5. Старовойтенко Е. Б. Введение в гуманитарную психологию. Киев : МП «Леся», 1996. 80 с.
6. Татенко В. О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії* / За заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 316–358.

7. Ямницький В. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 145–152.

Сексуальне благополуччя як чинник суб'єктивного благополуччя: особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю

Гупаловська Вікторія Анатоліївна,
доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат психологічних наук, доцент
докторант кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

На сьогоднішній день уже не потребує доведення тези про те, що сексуальність людини є невід'ємною частиною її життя та благополуччя. Тема сексуальності перестає бути забороненою, маргінальною, хоча в її вивченні є ще багато труднощів та «білих плям». Це стосується особливостей сексуальності осіб з інвалідністю. Коли йдеться про інвалідність, то зазвичай дослідження стосуються самої хвороби, інвалідності, реакції на неї, психологічних труднощів, пов'язаних з нею та травмою інвалідизації та ін... З уваги науковців часто «випадає» той факт, що кожна людина, а з інвалідністю особливо, прагне мати близькі стосунки, особисте життя, сім'ю, дітей, бути щасливою, благополучною, реалізовувати у міру можливості наявний фізичний, емоційний, ментальний потенціал.

У зв'язку з цим нам видається актуальним говорити про сексуальні потреби осіб з інвалідністю, досліджувати їхні сексуальні сценарії та інші особливості і допомагати їм в реалізації наявного природного потенціалу та формуванні особистого сексуального та загального благополуччя (щастя).

В найбільш узагальненому вигляді сексуальний сценарій – це когнітивна схема, за допомогою якої людина організовує та оцінює своє сексуальне життя (Дж. Ганьон, Саймоном В. Саймон, І. Кон, Є. Тьомкіна). Сексуальні сценарії осіб з інвалідністю ми вивчали за допомогою методики фінських вчених П. Сувівуо, К. Тосавайнен, О. Контули, методики американського дослідника Вільяма Снелла «Підходи до сексу» та розроблених нами Методики вивчення сексуальних сценаріїв та Опитувальника сексуального благополуччя, а також Опитувальника сексуальної фрустрованості. Суб'єктивне благополуччя вивчалось за допомогою однойменної шкали (Фетискін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.) та методики Шкала психологічного благополуччя К.Ріфф.

Групу досліджуваних склали 79 осіб: 38 осіб репродуктивного віку (від 21 до 49 років) з інвалідністю за різними нозологіями. У 19 % осіб з інвалідністю хвороба вроджена або набута у ранньому віці (дитячий церебральний параліч, вроджена відсутність кінцівок, сліпота, глухота, одна нога видимо коротша за іншу внаслідок поліомієліту, перенесеного у ранньому дитячому віці). Однак усі типи інвалідизації фізіологічно не виключають можливості і потреби сексуального життя. Серед захворювань, набутих протягом життя, в осіб з інвалідністю (1-2 група): епілепсія,

розсіяний склероз, цукровий діабет, трансплантація нирок, травматична втрата кінцівок, лімфома Ходжкіна. Усі опитування проводилися в індивідуальній формі, добровільно, за згоди учасників опитування. Переважна більшість опитувань здійснювалася дистанційно, за допомогою електронних засобів комунікації, що слугувало більшій анонімності опитуваних і, можливо, більшій відвертості стосовно особливостей інтимного життя та сексуальних потреб. Групою для порівняння була приблизно рівнозначна кількість умовно здорових осіб репродуктивного віку (41 особа віком від 25 до 48 років).

Після опитування та опрацювання даних опитувальників результати підлягали статистичній обробці за допомогою пакету Statistica 8.0.. Кількість та характер отриманих даних засвідчили наявність нормального розподілу, тому для порівняння результатів у групах було застосовано параметричний Т-критерій Стьюдента. Між групами з інвалідністю та умовно здорових осіб виявлено статистично значущі відмінності при $p \leq 0,05$ за наступними шкалами:

- сексуальна реалізованість $M_{\text{ІНВ}}=6,92$, $M_{\text{зд}}=8,27$, $t=-2,43$ при $p=0,017$;

- сексуальна сором'язливість $M_{\text{ІНВ}}=2,41$, $M_{\text{зд}}=1,26$, $t=2,26$ при $p=0,027$. Мабуть логічно, що особи з інвалідністю, при особливості способу життя та тілобудови, мають переконання щодо власної недосконалості, меншу соціальну впевненість, тому зростає сексуальна сором'язливість та, як наслідок, сексуальна нереалізованість.

- зміни настрою $M_{\text{ІНВ}}=9,11$, $M_{\text{зд}}=10,37$ при $t=-2,07$, $p=0,041$. Зрозуміло, що особи з інвалідністю більше схильні перебувати у песимістичному настрої, ніж умовно здорові.

- самооцінка здоров'я $M_{\text{ІНВ}}=7,78$, $M_{\text{зд}}=9,78$ при $t=-3,07$, $p=0,007$. Самооцінка здоров'я також абсолютно логічно є нижчою в осіб з інвалідністю. Однак, різниця не є катастрофічною. Особи з інвалідністю оцінюють стан свого здоров'я в середньому на майже 8 балів з 10! Це означає, що самооцінка здоров'я є відносною і суб'єктивною. В осіб з інвалідністю, здавалось би, повна катастрофа зі здоров'ям, однак, якщо знизити очікування, то виявляється, що є ресурс і життя триває.

- особистісний ріст $M_{\text{ІНВ}}=56,32$, $M_{\text{зд}}=61,16$ при $t=-2,08$, $p=0,042$;

- баланс афекту $M_{\text{ІНВ}}=102,04$, $M_{\text{зд}}=91,19$ при $t=2,15$, $p=0,036$.

Нажаль, деякі показники психологічного благополуччя статистично значимо нижчі в осіб з інвалідизацією. Зокрема, вони закономірно і логічно відчують менше можливостей для особистісного зростання, розвитку, частіше перебувають у зневірі та без оптимізму. Однак, рівень настрою та можливостей для саморозвитку не є катастрофічно низький. Це означає, що в осіб з інвалідністю відбулася певна адаптація до ситуації зі здоров'ям, а отже, актуальною є потреба у підвищенні рівня благополуччя.

- романтичний підхід $M_{\text{ІНВ}}=5,72$, $M_{\text{зд}}=8,34$ при $t=-2,26$, $p=0,027$. В осіб з інвалідністю менше романтичних очікувань у стосунках з іншою статтю.

Найбільш очікуваним для них є загальний дбайливий підхід до сексуальності, на другому місці у групі все ж романтичні очікування, адже кожна людина хоче бути коханою. Також особам з інвалідністю навіть більшою мірою, ніж умовно здоровим, притаманний дружній та власницький підхід до сексуальних стосунків, хоча відмінність не є статистично значущою. Доволі логічні в осіб з інвалідністю альтруїстичні очікування від стосунків, але несподівано практичний та ігровий підхід вищого рівня, ніж в умовно здорових.

Загалом експрес-аналіз результатів нашого опитування свідчить про:

1) наявність в осіб з інвалідністю потреби бути щасливими, як взагальноособистісному, так і в сексуальному плані, певну, але не фатальну, фрустрованість цих потреб;

2) наявність певної адаптованості до стану здоров'я та реалій життя і готовність до інтимних стосунків;

3) наявність альтруїстичних та романтичних очікувань стосунково-сексуального характеру; готовність до компромісів у стосунках, певну грайливість (готовність до сексуальних експериментів) та практичний підхід (зважувати на обставини, на спадковість, можливості самореалізації партнера).

З огляду на вищесказане, завданнями психологічної допомоги особам з інвалідністю в напрямку підвищення суб'єктивного та сексуального благополуччя є робота з підвищенням самоприйняття, формуванням комунікативних здібностей, балансу афекту та з актуалізацією потенціалу.

Життя проходить повз. Психологічна профілактика синдрому втрачених можливостей

Гурова Ольга Вадимівна,
молодший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України.

Зрозуміло, що кібернетичний простір – це велика знахідка людства, він допомагає швидше, легше і результативніше досягнути своїх цілей.

З іншого боку, «ми постійно скануємо простір в пошуках чогось, на що можна відволіктися, - sms-ки, email-а або телефонного дзвінка. Допамінові рецептори порушено - ми знаходимося в стані перманентного передчуття чогось нового і, як нам здається, більш цікавого, ніж те, що в даний момент збиралися зробити», - розповідає Гері Смолл, один з провідних нейропсихологов США, професор психіатрії Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі [2].

Такий вид кіберзалежності як Phubbing (фабінг - звичка нав'язливо відволікатись на смартфон під час спілкування) – вже майже кожна сучасна людина відчула на собі. Головна проблема – в безкінечних можливостях, які пропонує інтернет-простір. Фабінг призводить до негативних наслідків саморозвитку та самоактуалізації особистості – руйнуються відносини, часто суб'єктивно відчуються втома від великого об'єму інформації і емоційна нестабільність, виникає «синдром нав'язливості» та синдром «втрачених можливостей»[1]. Маркером синдрому втрачених можливостей (FoMo) є регулярне виникнення сильного напруження від відчуття того, що я нібито пропустив щось важливе і життя проходить повз мене.

Виступ присвячений саме профілактиці та корекції синдрому втрачених можливостей. Отже, як профілакувати або, якщо вже втрапив, то звільнитись від цього синдрому?

Перш за все, корисно усвідомити, що цей ефект нібито втрачених можливостей будується на брехні. На фантазіях ЗМІ, телебачення, інтернету, чийхось акаунтів, уявлень. Всі ті влоги, блоги, реаліті – шоу, сторінки Instagram зірок – це тільки медіа-образи, це чужа інтерпретація свого досвіду, яка пройшла через їхні фільтри сприйняття. Це як фрагменти краєвидів, які ви бачите в бінокль, а вся реальна картинка – поза ним.

Часто сидром втрачених можливостей маскує ваші інші страхи, наприклад страх змін. Якщо захочеться, як всі, встигнути на вечірку чи ще щось, що роблять друзі, наприклад – подумайте, може ця фіксація на речах чи подіях, яка у вас зараз відсутня – це страх рухатись далі у своєму житті? Для початку, скажіть собі, що ви не боїтесь продовжувати свій рух далі.

Доречі, відчувати себе нормально, рівно, без сплесків адреналіну та тяги до задоволень – це здорово. Коли ви напружуєтесь бажанням бути ще краще та ще більше встигнути – зробіть вдих-видих і дозвольте тій енергії розчинитись. Відчуйте свої руки, ноги, тіло спокійним і це ліпше, ніж напружувати їх прагненням до здійснення фантазій. Знайдіть свій спосіб, щоб не йти на поводу у задрісного страху!

Ще є гарне правило «стоп». Коли вирій FoMo починає кружляти у голові, корисно сказати «стоп» і звернути увагу на той момент, в якому ми живемо зараз, знову ж сфокусувати увагу на тілі, відчути як ноги стоять на землі, як пахнуть улюблені парфуми і яка на смак ваша улюблена кава. Активізуйте всі свої канали відчуттів. Де вихід – там і вхід, як кажуть. Якщо FoMo генерується розумом, то зупинити його можливо таким же чином. Корисно вчиться не вірити медіа-казкам, відчувати та усвідомлювати свої потреби та намагатись їх задовольняти, вчиться жити у теперішньому моменті, «тут-і-зараз» та тренувати вольове зусилля.

Варто не переоцінювати зовнішні цілі, а зосереджуватись на своїх особистих довгострокових стратегіях. Інакше страхи і сумніви FoMo беруть своє і виникає бажання робити все, що роблять інші, і навіть більше, швидше всього Всесвіту, навіть коштом своїх потреб. Тож, визначить свої цілі заздалегідь.

Уникайте спокус зовнішніх цілей. Усвідоміть, в яких ситуаціях ви особливо вразливі до спокус, впливу на відволікання. Подумайте, як можна уникати таких ситуацій, підготуйте план дій. Але, навіть якщо у вас намічені свої цілі, ви можете замислюватись і звертати увагу на те, що вміють і роблять інші. Це так званий ефект «соціального навчання». Будьте уважними, перевіряйте, чи це дійсно корелює з вашими потребами та цілями. Дійсно, іноді ваш реальний досвід буде не збігатись із цілями, вам буде бракувати якоїсь інформації чи вмінь, і ви відчуєте занепокоєння. Варто вибудувати ефективну поведінку у цих випадках. Розвивайте соціальні взаємодії та свої соціальні контакти.

Правильно оцініть свою ситуацію. Не переоцінюйте чужий досвід і не намагайтесь знецінити свій. Істина завжди посередині. Знайте, що є тенденція пам'ятати

позитивні сигнали і погляди здалеку. З обкладинок глянцу і сторінок Instagram ми вибираємо надмірно позитивні посилання і ракурси, і не замислюємось над повною картиною того, що за тим стоїть, негативні аспекти у тому числі. Уявіть собі покроковий процес до досягнення упущеного досвіду, який включає і всі нудні і негативні частини.

Помічайте позитивні сторони свого досвіду, який існує, хваліть себе за це, активно смакуйте, фокусуйте увагу на позитив.

Остерігайтесь мислення «краще синиця в руках, ніж журавель у небі». Це спонукає до безкінечної ловлі умовних синиць і перешкоджає оцінювати адекватно майбутні винагороди. Негайний досвід може бути менш цінним, ніж довгостроковий план дій.

Дозволяйте собі мріяти та вибудовувати позитивне майбутнє – яскраве, оптимістичне, реалістичне. Водночас, насолоджуйтесь природою, смаками, запахами, кольорами, відчуттями, звуками.

Керуйте своїми негативними емоціями. Як тільки з'являються тривога, страхи, задріть – не поринайте у ці глибини. Часто емоції, які виникають, є маркерами того, що вам чогось не вистачає чи щось треба змінити. Подумайте, як напруження FoMo можна використати у своїх цілях. Активно звертайтеся до цих емоцій. Про що важливе вони вам сигналізують насправді, що за ними стоїть? Подумайте, як ви можете скоректувати свою поведінку, щоб узгодити свої цілі та поточну ситуацію. Фізичні вправи та прогулянки на природі також сприяють опануванню негативними емоціями.

Знайдіть свій шлях, щоб задовольнити свої потреби, а не той, що пропонують друзі, медіа чи фотографії з Instagram. Заплануйте це заздалегідь.

Будь-що - йдіть далі. Навіть якщо на шляху зустрічаються тривожні відчуття і важкі емоційні стани. Хочеться перефразувати слова однієї відомої людини : «Не має значення, скільки раз ви застрягли чи падали. Сміливість іти далі – ось що дійсно має значення».

Список використаних джерел:

1. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підруч. для слухачів системи післядиплом. пед. освіти / Л. А. Найдьонова ; НАПН України, Ін-

т соц. та політ. психології. — Вид. 2-ге, стер. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. — 243 с.

2. Gary Small, iBrain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind / William Morrow Paperbacks; 1 edition (October 6, 2009) 256 pages.

3. Neuroticism, Trait Fear of Missing Out, and Phubbing: The Mediating Role of State Fear of Missing Out and Problematic Instagram Use/
<https://link.springer.com/article/10.1007/s11469-018-9959-8>

Ірраціональність як напрямок психологічних знань

Гусєва Наталія Тарасівна,
аспірантка Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Прагнення людей до опанування власним життям, пошук засобів передбачення та планування майбутнього проходить наскрізною ниткою через покоління та суспільства. Успішність цього процесу традиційно пов'язують із здатністю людини до раціональних, обдуманих рішень та виборів. Натомість поняття ірраціональності досить часто трактується через протилежну позицію, акумулюючи у собі процес непередбачуваності, неочікуваності та недостатньої обдуманості. Разом з тим, у ситуаціях вибору, що характеризуються психологічним напруженням, ірраціональні рішення можуть набути більшої ваги та значення для подальшого життя не лише людини, а й суспільства загалом.

Для проведення теоретичних розвідок щодо тлумачення поняття ірраціональності у психологічній науці ми обрали методи теоретичного аналізу літературних джерел з означеного предмету дослідження. Оскільки поняття ірраціональності вивчається у різних сферах знань, то у своєму дослідженні ми спиралась на принципи крос-дисциплінарних та міждисциплінарних досліджень, що надало можливість як утриматися у полі психологічних знань, так і врахувати потенціал наукових надбань в інших наукових сферах.

Аналіз наукової літератури демонструє, що найбільш вагомий потенціал вивчення сфери ірраціонального був напрацьований у системі філософських знань, а також у соціології та науках економічного напрямку.

Проведений нами теоретичний аналіз показав, що історично поняття ірраціональності вивчалось в контексті бінарної аристотелівської логіки, що ґрунтується на протиставленні в певний момент часу та простору. Тож трактування ірраціональності як протиставлення поняттю «раціональності» видається логічним і зрозумілим.

Разом з тим, проведений нами аналіз наукової літератури засвідчив, що термін «ірраціональність», залежно від об'єкту та цілей дослідника, має багато визначень, кожне з яких відповідає цілям певного наукового напрямку у вивченні цього поняття, викриваючи його аспекти та певні особливості.

Так, з позиції філософських знань вивчення ірраціональності спирається на модель пізнання світу, поділяючи процес пізнання на два рівні, почуттєвий та такий, що опирається на розум, тобто раціональний. У сфері психології поняття «ірраціональність» розглядається щодо міри включення когнітивних процесів з відповідним трактуванням як процесу емоційного, нелогічного, як продукту установок або хибного пізнання (ілюзорного), містичного мислення. В контексті

соціології поняття ірраціональності розкривається крізь особливості реакцій соціальних суб'єктів та вибір ними засобів для досягнення цілей. Велика увага вивченню ірраціональності приділяється в економічній теорії, одним з напрямків якої є поведінкова економіка.

Аналіз наукових джерел, зокрема теорія установки Д. Узнадзе та філософська концепція ірраціоналізму, показав, що вивчення ірраціональності може розширити свій пошук на такі категорії, як «повсякденність», «здоровий глузд» а також «життєвий досвід».

Можна сказати, що ірраціональність виступає у побутовій свідомості суто негативним явищем і формує тим самим дещо негативне до неї ставлення.

Водночас з позиції «здорового глузду» ірраціональність може набувати зовсім інших значень, де вона не протиставляється раціональності, а вказує на певну невідповідність. Так, сенс рішень та дій в житті людини можна розглядати з двох сторін: зовнішньої – пряма раціональність та ефективність, та внутрішньої – ціннісний сенс для кожної конкретної людини, оцінювання себе, своїх дій та рішень, своїх нагальних потреб, що для сторонніх може виглядати нелогічним і абсурдним (ірраціональним). По суті, здоровий глузд є комбінацією раціонального сенсу і властивостей індивідуальності людини, одночасною опорою на логіку, раціональність, інтуїцію, особистий і соціальний досвід, що надає йому внутрішньо суперечливих ознак, практично-ситуативного втілення.

Таким чином, один і той самий предмет чи явище в повсякденному житті може мати для кожної окремої людини свій сенс, своє емоційне забарвлення, де раціональне може співіснувати із ірраціональним, розумно-обґрунтоване із емоційно-забарвленим тощо.

Тож, систему координат «раціональність-ірраціональність» можна доповнити низкою проміжних позицій, саме які і будуть найбільш впливовими регуляторами поведінки людини і невід'ємною частиною повсякденного її життя, його основною рушійною силою. Ними можуть бути здоровий глузд та індивідуальний життєвий досвід, а також креативність у життєтворчості та прийнятті доленосних рішень.

Підводячи підсумки вище наведеного можна зробити наступні висновки. Поняття «іраціональність» пов'язують із швидкими процесами емоційної оцінки та пізнання, де відсутність послідовності та системності, можуть поєднуватися із наявністю певних шаблонів реакцій, які сформовані індивідуальним досвідом суб'єкта і не завжди можуть піддаватися логіці, прогностиці та пізнанню, набуваючи, тим самим, негативного забарвлення. Таке упереджене сприйняття ірраціональності базується на установці, що для досягнення цілей або результату необхідний виважений алгоритм послідовних дій, кожна з яких служить сходинкою до його досягнення. При цьому втрачається з виду, емоційне внутрішнє сприйняття людиною як самої цілі, так і кожного проміжного етапу; як особистий життєвий досвід результативності подібних кроків в аналогічних ситуаціях, так і груповий досвід подібних ситуацій, що можуть впливати на поведінку людини і її рішення.

Проведені наукові розвідки дозволяють нам сформулювати припущення, що поняття «ірраціональність» вказує на інтегруючі характеристики по відношенню до різних явищ, а також на певні психологічні ефекти, як наслідки певних дій та поведінки, як особистості, так і групи. Виокремлення та вивчення цих інтеграційних ефектів може розширити подальше дослідження явища ірраціональності, як і його ролі у контексті теорії прийняття рішення.

Література.

1. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Теоретическая социология: Антология: В 2 ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит. / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. Ч. 1, - М. : 2002.
2. Герт Б. Рациональное и иррациональное в поведении человека. Мораль и рациональность / Б. Герт. - М.: 1995. С. 159-179
3. Доюреньков В.И. Социология: в 3-ех томах: словарь по книге. / Добренев В.И., Кравченко А.И. — М.: Социологический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова. 2003-2004.
4. Ермолаева М.В. Культурно-исторический подход к феномену жизненного опыта в старости // Культурно-историческая психология. 2010. Том 6. № 1. С. 112–118.
5. Зеленский В.В. Словарь по аналитической психологии./ В.В. Зеленский — М. : Зеленский. 2002.
6. Канеман Д. Принятие решения в неопределённости: Правила и предубеждения. / Канеман Д., Словик П., Тверски А.; пер. с англ. – Х. : Институт прикладной психологии «Гуманитарный центр», 2005, - 632 с.
7. Колесов Д. Психология смысла. Стр. 47-76 [Режим доступа: <http://rl-online.ru/articles/1-03/72.html>]
8. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление Психология мышления / Л. Леви-Брюль. - М. : Изд-во МГУ, 1980. С. 130-140. [Режим доступа: http://psylib.org.ua/books/_levbr01.htm]
9. Лелеко В. Д. Культура повседневности. 2006 [Режим доступа: <https://scicenter.online/kulturologii-voprosyi-obschie-scicenter/kultura-povsednevnosti.html>]
10. Мудрагей Н.С. Рациональное и иррациональное - философская проблема. Читая А. Шопенгауэра. / Н. С. Мудрагей Вопросы философии.— 1994.— №9. [Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000371/>]
11. Порус В. Н. Рациональность. // Гуманитарная энциклопедия: Концепты [Электронный ресурс] Центр гуманитарных технологий, Отв. редактор:

- А. В. Агеев 2002–2019 (последняя редакция: 23.04.2019). [Режим доступа: <https://gtmarket.ru/concepts/6929>]
12. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. — 2-е изд., испр. М. : ИНФРА-М. 1999. - 479 с.
 13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С.Л. - Т. 2.М. : 1989. с. 244.
 14. Руткевич Е.Д. Феноменологическая социология знания./ Руткевич Е.Д. - М. : вид. 1993. С. 49-50.
 15. Сикевич З.В. Социальное бессознательное / З.В. Сикевич, О.К. Крокинская, Ю.А. Поссель. - СПб. : 2005
 16. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості./ Титаренко Т.М. - Л. : Либідь, 2003. – 376 с.
 17. Труфанов Д. О. Рациональность как социологическая проблема. постнеклассический (универсумный) подход / Д. О. Труфанов // Социологические исследования. 2013 [Режим доступа: <http://naukarus.com/ratsionalnost-kak-sotsiologicheskaya-problema-postneklassicheskiy-universumnyy-podhod>]
 18. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Узнадзе Д.Н. / серия «Живая классика» — Москва, 2004. – 413с.

Світоглядні основи комунікативних технологій врегулювання соціальних конфліктів

**Гусєв Андрій Ігоревич,
науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної
та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент**

Після пережитого тривалого стану аномії, українське суспільство перебуває у активному пошуку власної ціннісної ідентичності. Крім того суспільно-політична ситуація останніх років значно ускладнюється наявністю перманентної кризи, військових дій та постійних спроб соціально-політичного реформування країни, що обумовлює підвищений інтерес суспільства до тематики врегулювання конфліктів.

Між тим автори різних комунікативних технологій роботи з конфліктами далеко не завжди заглиблюються у питання того, що складає світоглядну та методологічну основу цих практик, обмежуючись лише описом конкретних технік, прийомів та процедури, а також досвіду їх впровадження та прикладами вдалих кейсів.

Нами був проведений аналіз світоглядних та методологічних основ комунікативних технологій вирішення конфліктів, які набули поширення в Україні за останні два десятиліття: теорії «лікування конфлікту» Фрідріха Глазла, технології «ненасильницького спілкування» Маршалла Розенберга, технології «кіл примирення» Кейта Праніса, Баррі Стюарта та Марка Уеджа, гарвардського методу «принципових переговорів», «класичної» моделі медіації, відновного підходу до здійснення правосуддя та трансформативної моделі медіації, миротворчих технологій посередництва та діалогу, а також визнаних на міжнародному рівні технологій примирення та прощення.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що:

Світоглядним підґрунтям для створення більшості існуючих нині комунікативних технологій врегулювання соціальних конфліктів виступають: реляційний погляд на природу людини, різноманітні аспекти християнського релігійного світогляду та пов'язана з ним система «універсальних людських цінностей», переосмислені у дусі «ню-ейдж» міфологічні системи традиційних культур, теорія конструктивізму, антропософія, гуманістична психологія.

За великим рахунком усі ненасильницькі підходи до вирішення конфліктів зводяться до діалогу (у широкому його розумінні) який може виникати або не виникати під час застосування різних технологій переговорів. Саме тому усіма авторами велика увага приділяється формі організації процедури перемовин та якості комунікації між сторонами конфлікту.

Критерієм істинності підходу для більшості авторів виступає, як правило, власний емпіричний досвід широкого застосування технології в рамках миротворчої, посередницької та медіаційної діяльності. В наслідок чого окремим питанням є проблема наукової обґрунтованості відповідних підходів у логіці вітчизняної наукової традиції.

Переважна більшість з проаналізованих технологій у кінцевому рахунку мають за мету не тільки і не стільки вирішення конкретної конфліктної ситуації, або досягнення примирення між ворогуючими сторонами, але, на глибинному рівні, володіють претензіями на перебудову «на краще» стосунків у суспільстві та самої людської природи.

Важливий момент, який не завжди відображається авторами цих комунікативних технологій полягає в тому, що наявність у учасників конфлікту відповідної системи цінностей є не тільки підґрунтям але і умовою ефективності застосування цих технологій. Як кажуть автори трансформативної моделі медіації Роберт Буш та Джозеф Фолджер (2007): «Вибір будь-якого підходу до медіації означає вибір певного набору цінностей. А втілення таких цінностей у практичній

діяльності означає певною мірою «нав'язування» їх сторонам за допомогою процесу до якого їх залучає медіатор».

Практичне застосування моделі акультурації п. Боскі

Данилюк Іван Васильович
доктор психологічних наук, професор
декан факультету психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Курапов Антон Олександрович
Кандидат психологічних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Польський психолог П. Боскі розкритикував концепцію акультурації, висунуту Дж. Беррі, яка ґрунтується виключно на індивідуальних оцінках досліджуваних. Натомість вчений запропонував власну модель акультурації, яка передбачає усвідомлений вибір, який стосується освоєння нового культурного коду та інтеграцію у нове соціокультурне середовище. П. Боскі пропонує власне визначення акультурації як процесу освоєння нових навичок, мовних компетенцій та цінностей, необхідних для повноцінного функціонування індивіда в приймаючому суспільстві. Він пропонує розглянути шість основних аспектів, які стосуються дослідження акультурації в контексті його моделі.

Межі акультурації особистості. П. Боскі підкреслює, що освоєння нових культурних парадигм відбувається до межі, встановленої особливостями культури походження і відповідно до особистих переваг або інших освоєних особистістю норм. У результаті акультурації особа стає бікультурною особистістю.

Критерії успішної акультурації. Основним критерієм успішної акультурації П. Боскі називає близькість двох культур, схожість цінностей, ментального коду, систем символів, моделей поведінки культури походження та соціокультурного середовища, в якому відбувається процес акультурації. При цьому, він послідовно критикує і вказує на неспроможність існуючих концепцій акультурації. Зокрема, П. Боскі стверджує, що теорія акультурації Дж. Беррі неспроможна пояснити та представити весь спектр соціокультурних відносин, які формує особа, яка змінює

своє соціокультурне середовище. До того ж, підхід Дж. Беррі обмежує мобільність особи лише до 4 стратегій, не враховуючи варіанти, коли можуть бути обрані проміжні стратегії. Найголовніше, будь-яка особа не обирає відповідну стратегію, адже особливості відмінностей культурного контексту не дозволяють розглядати акультурацію як універсальне явище, що має лише 4 варіанти розвитку.

Акультурація як злиття та «третя цінність». Інтеграція як когнітивно-оцінне злиття двох культурних множин (парадигм) з подальшим виникненням так званої «третьої цінності» виникає при відсутності ціннісних конфліктів і невідповідності компетенцій. Розглядаючи цю концепцію, П. Боскі вказує, що такий підхід не є вичерпним визначенням акультурації, оскільки злиття часто передбачає взаємне поглинання і стирання культурної самобутності первинної культури при засвоєнні нової культури.

Акультурація як часткова спеціалізація. Інтеграція як функціональна (часткова) спеціалізація – концепція, висунута Д. Арендт-Тот, частково схвалена П. Боскі. Дослідниця називає акультурацією модель поведінки, при якій особа зберігає культурну ідентичність всередині сім'ї, але цілком занурюється у мовне і соціокультурне середовище у зовнішній сфері (роботі, навчанні). П. Боскі вказує, що така функціональна спеціалізація у мігрантів є життєздатною, але все-таки не передбачає повний бікультуралізм.

Інтеграція як бікультурна компетенція і зміна кадрів. Інтеграція як бікультурна компетенція і зміна кадрів, висунута В. Бенет-Мартінез, передбачає одночасне функціонування відповідної особи за різними соціокультурним моделями, залежно від ситуації, в якій вони знаходяться. Ця концепція передбачає тривалий період перебування в двох країнах або високу мовну компетенцію, здатність вільно говорити на обох мовах. Однак такий підхід, на думку П. Боскі, не враховує можливість виникнення культурного конфлікту при не збіганні двох систем цінностей, при якому особа може мати психологічні витрати.

Інтеграція як конструктивна маргіналізація. Інтеграція як конструктивна маргіналізація Ч. Беннетта розглядається як здатність індивіда брати участь у соціокультурному обміні із соціокультурним середовищем, у якому відбувається процес акультурації. Проте у той же час дистанціюватися (маргіналізуватися) від неї. Ч. Беннетт вказує на дві форми інтеграції: інкапсульована маргінальність, де відділення від культури переживається як відчуження, і конструктивна маргінальність, коли рух в та із культури необхідні для позитивної самоідентифікації особи.

У висновку Боскі говорить про труднощі життя у двох або більше культурних світах для індивіда. Людина у процесі акультурації стикається з культурними відмінностями, нерозумінням інших, і поступово долає труднощі і брак компетенцій. Людині доводиться переживати і виходити з внутрішніх конфліктів, щоб адаптуватися в новому соціокультурному середовищі. Таким чином, акультурація розглядається як лінійний процес, у якому відбувається адаптація, і результатом якої є формування соціокультурної ідентичності: монокультурної, бікультурної або полікультурної. Застосування саме такої моделі дозволило б розширити уявлення про культурний контекст та процес адаптації в ньому.

Література

1. Boski P. Five Meanings of Integration in Acculturation Research / P. Boski // International Journal of Intercultural Relations. – Vol. 32. – 2008. – P. 142–153.
2. Kmiotek Ł. Language Proficiency and Cultural Identity as Two Facets of the Acculturation Process / Ł. Kmiotek // Psychology of Language and Communication. – 2017. – Т. 21. – №. 1. – P. 192–214.

Social networks, social support and social capital as elements of psychological well-being of migrants

I.V. Danyliuk

Doctor of Psychological Sciences, Professor,

Dean of the Faculty of Psychology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

S.O. Shykovets

Ph.D. student in Psychology, Faculty of Psychology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

There is growing interest in the role of migrants' social networks as sources of social capital and elements of psychological well-being of migrants. Networks are, however, often conceptualized rather loosely and insufficient attention has been paid to how migrants access existing networks or establish new ties in the 'host' society. The assumption that migrants are able to access dense networks within close-knit local communities simplifies the experiences of newly arrived migrants, underestimating difficulties they may face in accessing support. Exploring the work of Putnam, as well as Coleman and Bourdieu, we critically engage with the conceptualization of bonding and bridging social capital, and the relationship between them, through an exploration of migrants' networking skills and strategies. In examining the different types and levels of support derived through social ties, this article contributes to understandings of social networking by arguing for a greater differentiation and specification of networks both vertically and horizontally, but also spatially and temporally.

Over the last 20 years, there has been growing interest in the role of social networks in facilitating transnational migration. Networks are increasingly seen as crucial to understanding patterns of migration, settlement, employment and links with 'home'. The process of network building depends on, and in turn reinforces, relationships across space, linking migrants and non-migrants (Boyd, 1989). These relationships and contacts may influence decisions to migrate, provide money to finance moves and, after migration,

provide accommodation, jobs, information and emotional support (Boyd, 1989: 651). Thus, networks may be a key element in facilitating community formation and permanent settlement.

Social networks are, however, often conceptualized rather loosely, with little attention to the varieties of networks and the different forms of support they may provide. Furthermore, insufficient attention has been paid to how migrants access existing networks or establish new ties in the 'host' society. The assumption that migrants are able to enter dense networks within close-knit local communities simplifies the experiences of newly-arrived migrants, underestimating difficulties they may face in accessing support. This article explores migrants' networks through a case study of recent Polish migration to London. Funded by the ESRC,¹ this study aimed to identify the ways in which recent migrants access, draw upon and maintain social networks both in the UK and, transnationally, in Poland. Through this study we have gained new theoretical insights into the complexity, diversity and dynamism of migrants' networks.

Social networks are increasingly regarded as important sources of social capital for migrants, allowing them to access social support. Indeed social capital and networks are frequently seen as synonymous. Robert Putnam (2007: 137) offered what he called 'a lean and mean' definition of social capital as 'social networks and the associated norms of reciprocity and trustworthiness'. The applicability of this analysis to migrants, particularly newly arrived migrants, cannot be simply taken for granted. For example, alongside the social capital generated within long-established communities there may also be distrust of outsiders and exclusion of newcomers, especially migrants.

In a recent paper, Putnam develops on the notion of 'constrict theory' arguing that increased diversity appears to reduce levels of trust and community participation: 'The more ethnically diverse the people we live around, the less we trust them' (2007: 147). He suggests that diversity leads people to withdraw from collective life 'to huddle unhappily in front of the television' (2007: 151). Interestingly, he argues that not only do people become less trusting of other ethnic groups but, in diverse neighbourhoods, they also

become less trusting of their own ethnic group: ‘in more diverse settings, Americans distrust not merely people who do not look like them, but also people who do’ (2007: 148). This observation raises pertinent questions about how newly-arrived migrants are able to access social networks and the kinds of social support and resources they may derive. If trust, the prerequisite for social networking, is more likely to develop in mono-ethnic environments are migrants likely to gravitate towards their fellowcountrymen and women? Is this likely to produce ghettoization? How are different layers of trust negotiated within these ethnic-specific networks? How can migrants develop weak ties beyond the ethnic enclave? These are key questions which we would like to examine in research of Ukrainian migrant networks in Poland that is in the process of performing.

References

Boyd, M. (1989) ‘Family and Personal Networks in International Migration’, *International Migration Review* 23(3): 638–70.

Putnam, R.D. (2007) ‘“E Pluribus unum”: Diversity and Community in the Twentyfirst Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture’, *Scandinavian Political Studies* 30(2): 137–74.

Williams, L. (2006) ‘Social Networks of Refugees in the UK’, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32 (5): 865–79

Модифікація GET2 тесту для дослідження схильності до підприємництва у школярів

Дембицька Наталія Миколаївна,
асистент кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Постановка проблеми. Однією з вирішальних умов успішного соціально-економічного розвитку України є перехід економіки на «інноваційні рейки», що, безсумнівно, висуває певні вимоги до тих членів суспільства, які вже у найближчому майбутньому безпосередньо перейматимуться цим питанням – до сучасної учнівської молоді. У динамічних, мінливих ринкових відносинах конкурентною перевагою будь-кого з індивідуальних чи групових учасників стає здатність вчасно і точно оцінювати поточну економічну ситуацію, бачити перспективи її розвитку і генерувати новітні ідеї, бути на цьому шляху рішучим і цілеспрямованим, прагнути їх зреалізувати з вигодою як для себе, так і для інших завдяки активній і незалежній партнерській позиції у стосунках з іншими суб'єктами економіки. Йдеться про складові культури підприємливої людини, розвиток якої у підростаючих поколіннях українців стає особливо цінною в умовах хронічно реформованого, часто кризового суспільства.

Для України в умовах нестабільної, здебільшого сировинної, економіки наявність людей підприємливих є особливо актуальною. Незважаючи на те, що бути підприємливим - це модно, далеко не у всіх дорослих можна констатувати ознаки підприємливості. Навряд чи готовими до цілеспрямованого розвитку культури підприємливої людини є і сучасні заклади загальної середньої освіти. То чи слід очікувати підприємливих людей серед їх випускників? Це питання залишається відкритим. Саме тому в Концепції «Нова українська школа» однією з ключових компетентностей випускника такого закладу вказано підприємливість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжними і вітчизняними психологами проводились емпіричні дослідження показників підприємливості та розроблялись психодіагностичні методи для їх визначення (S.Craid, C.Johnson, O. Вяткін, А.Журавльов, Д.Кітова, О.Креденцер, В.Позняков, Т.Хашченко), але на вибірках студентів та дорослих людей. Отримані результати свідчать про багатфакторну природу підприємливості та необхідність розробки методичного інструментарію для диференційованої оцінки підприємливості учнівської молоді. **Мета даної публікації** – обґрунтування модифікації Загального тесту на схильність до підприємництва (GET2 Test) для школярів віком з 10 років.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що в академічних джерелах підкреслюється значущість вивчення ознак підприємливості, слід відмітити, що методи вимірювання такого параметру особистості, яка перебуває ще на дотрудовій стадії економічної соціалізації, відсутні. Найбільш відомою зарубіжною методикою є General measure of Enterprising Tendency, розроблену у 1987-1988 роках Саллі Кред та Кліффом Джонсоном при Бізнес школі Даремського університету. Серед ознак підприємливості автори вирізняють стійку вмотивованість бути автономним та мати високий рівень досягнень, схильність до креативності та до виваженого ризику, інтернальний локус контролю. На думку авторів тесту, люди прагнуть утвердитись в своїх підприємливих схильностях, оскільки сильно мотивовані досягти чогось самостійно, хорошою ідеєю і бажанням керувати ризиками, інформацією та невизначеностями, надихаючись своєю вірою в те, що можуть досягти успіху (Caird, 2013). Тест дозволяє вимірювати схильність особистості до підприємництва за п'ятьма шкалами: мотивація досягнень, креативність, схильність до виваженого ризику, локус контролю, автономія.

Оригінальний варіант тесту містив 54 твердження, формулювання багатьох з яких не відповідає віковим особливостям школярів. Тому перед нами стояла задача відібрати найбільш оптимальну кількість тверджень у зрозумілому школярам формулюванні і здійснити україномовний переклад тексту методики. Слід

зазначити, що в україномовних виданнях існує кілька цитувань даного тесту, щоправда відсутні дані про його адаптацію на україномовній вибірці. До того ж на офіційному сайті Саллі Крейд відсутні згадування про існування версії тесту, адаптованої в Україні. Отже, в задачі дослідження входило відредагувати текст методики відповідно до особливостей україномовної термінології та згідно з віком опитуваних, зменшити кількість питань в кожній шкалі та перевірити надійність даної методики, а також здійснити стандартизацію отриманих даних.

Методику було перекладено українською мовою та відредаговано експертами - перекладачами англomовних текстів. У ході роботи над пунктами тесту було змінено формулювання окремих пунктів тесту. Потім експерти-психологи виділили ті пункти в кожній шкалі, які з їхньої точки зору, можуть бути найбільш зрозумілими учням закладів загальної середньої освіти. В результаті бланк для опитування учнівської молоді містив 30 тверджень. Після опитування 55 учнів початкової школи (середній вік 10 років), 49 учнів середньої школи (середній вік 13,5 років) та 38 учнів старшої школи (середній вік 16 років) факторизація отриманих емпіричних даних дозволила виділити 5 найбільш могутніх факторів, зміст яких в цілому відповідає структурі тесту для дорослих,. Для перевірки надійності кожної з шкал до показників, отриманих за ними, було застосовано критерій α -Кронбаха. Перша шкала «*Мотивація досягнень*» включала твердження, які вказують на те, що підприємлива особистість є високомотивованою, енергійною та характеризується високою працездатністю. Високий рівень її мотивації характеризується високою потребою у досягненнях та самостійності, проявляється як бажання керувати, формувати та завершувати проекти. Коефіцієнт α -Кронбаха шкали становить 0,95.

Шкала «*Креативність*» (з α -Кронбаха 0,90) відображує те, що невгамовність в ідеях і творчий підхід до вирішення проблем дозволяють таким людям бачити життя по-особливому. Шкала «*Схильність до виваженого ризику*» (α -Кронбаха 0,88) включає твердження, які підкреслюють, що підприємлива особистість сама

визначає цілі, яких хоче досягти. Зазвичай це спричиняє певний ризик для неї, а саме щодо її часу, фінансів та особистих стосунків. Вона може бути готовою ризикувати в окремих або в усіх цих сферах. Шкала «*Локус контролю*» (α -Кронбаха 0,85) вказує, що підприємлива людина впевнено прагне здійснювати контроль над життям, користуватися внутрішніми ресурсами і впевнена, що це залежить від неї і вдається завдяки *власним зусиллям та наполегливій праці*. Шкала «*Автономія*» (α -Кронбаха 0,95) вказує на енергійність, схильність вести, формувати та робити справи власним шляхом, притаманні підприємливій людині. Тест пройшов процедуру стандартизації. В результаті методика містить 25 тверджень по 5 в кожній шкалі, структура яких цілковито відповідає вимогам надійності (див.табл.1).

Таблиця 1

Коефіцієнт α -Кронбаха для шкал GET 2 тесту

Статистика надійності			
Альфа Кронбаха	Альфа Кронбаха на основі стандартизованих пунктів	N	елементів
0,979		0,978	25

Висновки. Результати модифікації GET2 тесту показали, що: 1) дана методика має достатню надійність; 2) п'ятифакторна структура основних шкал стійко відтворюється на вибірці школярів від 10 до 17 років; 3) шкали методики мають задовільну узгодженість, що довела перевірка за допомогою коефіцієнта надійності-узгодженості α -Кронбаха.

Список використаних джерел:

1. Caird, Sally (2013). General measure of Enterprising Tendency test. URL: www.get2test.net)

Ментальна структура суспільства і проблеми взаєморозуміння

Дашкієв Григорій Миколайович
доцент кафедри Комп'ютерних інформаційних систем і технологій
Міжрегіональної Академії Управління персоналом, кандидат технічних наук

Три типи ментальності. Генеза, властивості і ролі психотипів

Людство історично належить до видів тварин на Землі, що дотримуються стадного способу життя. І це, на певному етапі розвитку, було потужним позитивним чинником виживання і розвитку. Стадна, племінна, кланова організація забезпечувала людству суттєву перевагу в конкурентній міжвидовій боротьбі, але залишила глибокий невитравний слід в психологічній структурі суспільства, значення якого треба ще аналізувати. Саме історія первинного розвитку наразі є визначальним чинником ментальної неоднорідності. Окремі підгрупи соціуму по-різному оцінюють реальність, по-різному сприймають інформацію і вносять різний внесок в рішення інформаційних проблем спільноти.

«*Homo sapiens*» («Мислячий»)

У міру свого видового самоусвідомлення, людство самовпевнено стало себе звати «*Homo Sapiens*» – «Людина мисляча»! Але частина «Мислячих» в спільноті становить одиниці відсотка.

Властивість «розумності» позначає здатність і потребу виділяти аргументи в інформаційному потоці, опрацьовувати ці аргументи логікою і формувати СВОЮ точку зору з питання. Після чого «Мислячий» співвідносить свою сформовану думку з почутим і каже: «згоден» або «не згоден».

Такий психотип починається з розуміння і внутрішнього сприйняття презумпції істинності логіки і факту, над будь-якими думками і авторитетами. «Мислячий» нічого не сприймає (не в змозі сприйняти!) на віру і для нього не існує авторитетів. Неважливо, хто висловлюється, важливо, що йдеться і чи не містяться суперечності в висловлюванні! **«Мислячі» є мозком суспільства.** Це – мислителі, вчені, винахідники, шамани, лікарі...

До негативних властивостей цієї групи слід віднести повільну реакцію – потребу обміркувати кожен новий факт, невпевненість, сумніви (а раптом виникнуть нові чинники, а раптом щось недогледів?). Низьку примативність... все це робить їх уразливими всередині спільноти. Такі люди не мають шансів зайняти домінуючі позиції в соціумі.

Спосіб життя первісної людини вимагав саме «стадної» організації суспільства. Однак, організація у формі клану, стада, племені не відповідає здібностям і інформаційно-психічним особливостям «Мислячого». Якщо кожен

почне самостійно формувати особисту думку і, цілком природно, сформує думку, відмінну від загальноприйнятої, спільнота розвалиться. А в тих умовах це означало повне вимирання популяції! Як наслідок, в суспільстві сформувався ментальний тип, що відповідає найкращим чином саме такий кланової, стадної, племінної організації.

«Homo practicus» (виконавець)

Людина стадного, племінного психотипу відрізняється тим, що вона добре вбирає і вбудовує в свою систему поглядів думку авторитетів (глава клану, вождь, шаман, рабин, мулла, пастор...), використовує ці думки, як власні переконання, і не піддає їх сумніву. «Виконавець» не здатен почути аргументи. Він їх не сприймає! І, відповідно, не може використовувати їх в інформаційній діяльності, оскільки це суперечить презумпції істини авторитету. «Виконавець» співвідносить будь-яку інформацію з тезами, вкладеними в його голову і каже: «вірю» або «не вірю».

«Виконавці» складають «м'язи суспільства», вони не думають, але ефективно роблять те, що їм вказують, дружно і одноманітно виконують визначену роботу. Як наслідок, таке суспільство реагує як єдиний монолітний організм. Особливості інтелектуальної поведінки соціальної системи що складається тільки з «Виконавців», досліджено Ірвінгом Джанісом.

«Homo praeseptorem» (Командувач)

Якщо спільнота складається з «Виконавців», то вона має гостру потребу в інструментах вирішення інформаційних проблем. Однак, на всіх «Виконавців» в великій групі, «Мислячих» не вистачає. Тому гостро стоїть питання в «передавальній ланці», яка буде доносити до маси «Виконавців» «правильну думку». Така «передавальна ланка» не повинно вміти думати. Це - «Homo praeseptorem» - «Командувач», який має швидку реакцію, високу примативність, незмінну точку зору, цілеспрямованість і твердість, що межує з фанатизмом. Аргументи чує і завжди люто кидається в суперечку, але точку зору, при цьому, ніколи не змінює і він завжди готовий відстоювати це своє твердження від будь-яких зовнішніх впливів, від будь-яких «аргументів».

Саме з таких особистостей виходять чудові ватажки, лідери, полководці... Принаймні, якщо вони відстоюють правильну тезу і не беруться самостійно приймати рішення, на що не здатні за визначенням! **«Homo praeseptorem» (Командувачі) утворюють кістяк суспільства.** Вони виконують роль цементуючою і спрямовуючою частини і їх має бути близько 15%.

Висновки: Три психотипи, що було розглянуто вище, складають повну систему ментальних типів в соціумі. Їх наявність ставить перед людством ряд проблем з комунікації, найперше в освітній галузі. Вона змушує розділити на три категорії, що між собою не узгоджені, як **освітні технології**, так і **цілі освітнього процесу**.

Орієнтація освітнього процесу тільки на «Виконавців», що склалася історично, обмежує ефективність учбового процесу на рівні 80% («Виконавці»), але соціум втрачає вплив на дві найцінніші категорії учнів («Командирів» 15% і «Мислячих» 5%) і вони втрачаються, або остаються самоуками.

Дослідження та використання ментальних особливостей дає можливість вирішення цих проблем та додатково повного використання інтелектуальних ресурсів громади.

Врахування соціальної ситуації розвитку молодших школярів у освітніх реформах

Дзюбка Людмила Віталіївна
старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Бучма Вікторія Володимирівна
старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Важливим етапом реформування загальної середньої освіти є впровадження нового Державного стандарту загальної початкової освіти. Метою початкової освіти, згідно концепції Нової української школи (НУШ), є гармонійний розвиток дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, виховання загальнолюдських цінностей, підтримка життєвого оптимізму, розвиток самостійності, творчості та допитливості. Українська школа спирається на педагогічні і психологічні постулати про розвиток особистості до яких можна віднести вчення про періодизацію розвитку. Періодизація розвитку це свого роду класифікація, групування періодів життя людини за певними ознаками з метою активного сприяння процесам розвитку і навчання. Критеріями для такої класифікації найчастіше є вікові особливості, до яких включаємо анатомо-фізіологічні та психічні якості, що є характерними для певного періоду життя людини. Традиційно вітчизняна педагогіка і психологія розглядає психологічні вікові періоди на підставі таких основних критеріїв, як соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності, основні новоутворення та кризи. Психологічний та особистісний розвиток людини відбувається у соціальній ситуації розвитку (умови існування, зміст і форми навчання, виховання тощо) під час її власної активності, з урахуванням сенситивних (чутливих) періодів розвитку певних новоутворень. Діяльність, в якій відбуваються основні вікові новоутворення вважається провідною.

Сьогодні спостерігаємо зміни соціальної ситуації існування і розвитку дітей, які можуть викликати зміни у їх психосоціальному розвитку, зсувати межі вікових та сенситивних періодів. Це вимагає якісно інших педагогічних та психологічних впливів на розвиток особистості молодшого школяра.

З реформуванням системи освіти відбулися зміни у соціальній ситуації життєдіяльності дитини у освітньому середовищі школи. Так, початок систематичного шкільного навчання розпочинається з 6-ти років. На фізіологічному рівні з 5-6 років починається регіональна специфічність відповідей мозку, відбувається розвиток зорового сприйняття, засвоєння загальноприйнятих еталонів і формування складних систем перцептивних дій. Цей період, що характеризується якісними змінами мозкової організації процесів сприйняття і

уваги, розглядають як сенситивний період у розвитку когнітивних процесів. Спрямованість на усвідомлений і цілеспрямований розвиток пізнавальних процесів (уваги, пам'яті тощо) може слугувати інструментом пізнання. З іншого боку, певним чином організоване навчання сприяє розвитку дитини не тільки на психічному (психологічному) рівні, але навіть на фізіологічному. Психологічними дослідженнями доведено, дозрівання кори півкуль головного мозку відбувається швидше за певних розвиваючих психолого-педагогічних умовах (головні важливі зміни у дитини молодшого шкільного віку – усвідомлення і оволодіння психічними процесами – зобов'язані своїм походженням саме навчанню). Таким чином, природний і соціальний ряди у віці близько 6 років створюють ситуацію можливості і доцільності цілеспрямованого систематичного навчання дітей. Постає питання – чи можна вважати навчальну діяльність провідною для шестирічного учня?

Одним з принципів реформування є принцип дитиноцентризму: відповідність освітнього процесу віковим особливостям учнів. Так, навчання у початковій ланці часто відбувається у формі гри, яка є звичною (провідною?) діяльністю учнів 6-го віку і засобом пізнання ними навколишнього світу. Тут постає питання, яке потребує наукового дослідження і аналізу – так яка діяльність є провідною у сучасного шестирічного школяра? Зауважимо, що не всі діти шестирічного віку приходять до школи фізично і психологічно готовими. З одного боку спостерігаємо інтелектуалізацію у розвитку, з іншого – відсутність навичок і вмій самообслуговування, недостатній розвиток мілкої моторики, невміння гальмувати власні імпульсивні дії, діяти за правилом і зразком тощо. Дослідження науковців довели, що збільшилась кількість молодших підлітків, які сприймають світ синергічно, тобто цілісно. Раніше це було притаманно більш старшим школярам. Отже, це формується у молодшому шкільному віці. Що цьому сприяє – це питання теж вимагає наукового вивчення. У практиці НУШ це задіяно у інтегрованих предметах, які враховують вікову цілісність дитячого сприймання.

Сьогодні ми спостерігаємо зміни соціокультурних та психологічних засад життєдіяльності молодшого школяра – об'єктивних умов онтогенезу й соціогенезу (ускладнена соціальна, політична, економічна, правова ситуація; погіршений екологічний стан; підвищена роль і агресивність засобів масової інформації; вплив ситуації гібридної війни та бойових дій на сході країни; майнове розшарування в суспільстві тощо). Відомо, що під час зміни соціальної ситуації розвитку дитини, змінюється і її відповідь на ці зміни. Ми як науковці можемо прогнозувати на ймовірнісному рівні, що зараз, у зв'язку із новими вимогами, із зміною соціокультурної ситуації життєдіяльності і розвитку дітей, відбуваються певні зсуви вікових сенситивних періодів і новоутворень. Для того, щоб робити правдиві висновки про дійсний стан розвитку наших дітей, потрібне експериментальне дослідження (державного рівня) розвитку особистості учня молодшого шкільного віку. Мають бути залучені кращі фахівці – фізіологи, психологи, педагоги, медики, соціологи. Зазначимо, що це економічно дуже

потрібно і вигідно, адже дозволить прогнозувати, керувати, ефективно впливати на освіту і розвиток дітей з урахуванням нових реалій життя, нових всесвітніх вимог до людини. Демократична національна держава має опікуватись своїм майбутнім.

Використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами військовослужбовців

Дідик Наталія Федорівна
Науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та
медіаосвіти
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

В Україні у зв'язку з військовими подіями на Сході стрімко зростає актуальність підтримки сімей військовослужбовців на усіх етапах залучення військовослужбовців до участі у бойових діях на Сході України: перед розгортанням, під час розгортання та після повернення додому.

За результатами вивчення запиту на психосоціальну підтримку членів сімей військовослужбовців нами було розроблено та *апробовано трьохетапну модель групової психосоціальної роботи з дружинами військовослужбовців, яка включає інформаційний, психологічний та консультаційний етапи* [3]. На основі проведеного аналізу можна припустити, що будь-яка допомога для членів сімей комбатантів (як діючих військовослужбовців, так і ветеранів) має два напрямки: 1) *допомога безпосередньо членам сімей* (психологічна, соціальна, емоційна, медична тощо); 2) *допомога для взаємодії з чоловіком комбатантом*: інформація про особливості служби, можливі прояви нової поведінки чоловіка, налагодження стосунків між чоловіком та дітьми та надання рекомендації щодо адекватного реагування на можливі ситуації. Під час апробації методики ми помітили, що для проведення психологічного блоку недостатньо лише теоретичного матеріалу і, залежно від задачі, доречно було б використовувати медіапсихологічні засоби [3]. Адже медіапсихологічні засоби, у поєднанні з іншими психотерапевтичними методиками, можуть бути ефективним інструментом для розвитку психоемоційної культури та подолання наслідків психічної травми [1].

В нашому контексті ми розуміємо медіапсихологічні засоби як медіаформати (фотографії, відеоролики, нарізки з фільмів) та медіаконтент. Медіаконтент може бути спрямованих на дві задачі: психоедукаційну – доповнює ілюстраціями теоретичний контент; саморегуляційну – демонструє приклади психоемоційної саморегуляції. На основі цього ми визначили роль медіапсихологічних засобів для допомоги членам сімей комбатантів відповідно до задач:

1) *Саморегуляція психо-емоційних станів.* Для цього можуть бути використані медіапсихологічні засоби, які демонструють психофізіологічні процеси в організмі під час стресу (відеоролики, фотозображення), та медіапсихологічні засоби, які демонструють можливість пошуку внутрішнього ресурсу, шляхи психоемоційного відновлення та вирішення внутрішнього конфлікту (нарізки з фільмів або відеоролики).

2) *Психоедукація стосунків у родині.* Для цієї задачі можуть бути використані медіапсихологічні засоби у вигляді спеціально підібраних під конкретну задачу відеороликів або нарізок з фільмів (наприклад, прояви ПТСР: відчуження, ступор, флешбеки; депресивні прояви, агресія тощо - як розпізнати та як реагувати; стимульний відеоконтент, орієнтований на стосунки та комунікацію у подружжі та родині у цілому: різні точки зору, вміння домовлятися та слухати. Обов'язково перед тим як використовувати медіапсихологічні засоби в груповій роботі потрібно враховувати соціально-психологічні передумови [2].

Для з'ясування особливостей використання медіапсихологічних ресурсів у груповій роботі з дружинами комбатантів було *проведено фокус-групу з експертами.* За результатами фокус-групи було сформовано перелік критеріїв, використовуючи які можна з'ясувати ефективність використання медіапсихологічних ресурсів під час групової роботи. Критерії формувалися відповідно до двох окреслених задач. Стосовно саморегуляції психоемоційних станів було виокремлено наступні критерії: *уявлення про свій стан* – відображає

наскільки жінка адекватно оцінює свій психоемоційний стан (наприклад, до заняття було уявлення, що якщо більше 4-х годин вночі не спить протягом кількох місяців – це нормально, після заняття з'явилося усвідомлення, що ця ситуація потребує уваги та врегулювання); *знання про застосування* – отримано знання, при яких емоційних проявах, які техніки саморегуляції варто використовувати; *готовність до використання отриманих знань* – готовність використовувати отримані знання у повсякденному житті; *бажання поділитися інформацією з іншими* – бажання продемонструвати техніки близькому оточенню, в тому числі членам сім'ї. До критеріїв, що стосуються психоедукації стосунків у родині належать: *уявлення про ситуацію* – відображає, наскільки наявне уявлення про ситуацію відповідає реальності (наприклад, до заняття думала, що при ПТСР обов'язково має бути агресія, після заняття зрозуміла, що прояви можуть бути ширшими); *знання щодо реагування* – отримано нові знання про реакцію членів сім'ї на певну поведінку чоловіка (наприклад, як реагувати, якщо чоловік вночі уві сні кричить); *готовність до використання отриманих знань* – готовність спробувати використовувати отримані знання у конкретних ситуаціях; *бажання поділитися інформацією з іншими* – бажання поділитися інформацією з дітьми та іншими жінками.

Отже, використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами військовослужбовців може суттєво допомогти групі досягти кращого результату поставлених задач. Доповнена медіапсихологічними засобами модель групової роботи потребує подальшої перевірки з урахуванням запропонованих критеріїв ефективності.

Література.

1. *Вознесенська О. Л.* Використання мандали в медіаосвітніх заняттях / О. Л. Вознесенська. // Простір арт-терапії. Збірник наукових праць. – 2015. – №1. – С. 4–21.
2. *Дідик Н.Ф.* Соціально-психологічні передумови використання медіапсихологічних засобів у груповій роботі з дружинами комбатантів / Н.Ф.Дідик //«Медіаторчість в сучасних українських реаліях: протистояння медіатравмі» [Електронний ресурс] / Матеріали Науково-практичного семінару (м. Київ, 19 червня 2018 р.) під редакцією Ю.С. Чаплінської // mediaosvita.org.ua. – 2018 – URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/mediatvorchist-v...nnya-mediatravmi/>.
3. *Дідик, Н.Ф.* Особливості організації групової психологічної роботи з дружинами військовослужбовців: від соціальної потреби до індивідуального запиту / Н.Ф. Дідик // Актуальні

проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2019. – Том. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Випуск 19. – С. 100-120

4. *Череповська Н.І.* Психосоціальна підтримка комбатантів: медіапсихологічні ресурси / Робота з травмами війни. Український досвід : матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ 28-31 березня 2018) / [за наук. ред.. Л.А. Найдьонові, О.Л. Вознесенської, В.В. Савінова] – К.: Вид-во ФОП Назаренко Т.В., 2018. – С. 125-128.

Психологічні аспекти впровадження інноваційних технологій в умовах вищої освіти

Дідук Інна Анатоліївна,
методист КВНЗ КОР
«Академія мистецтв імені Павла Чубинського»,
кандидат психологічних наук

Сучасна наука та освіта в Україні характеризується переосмисленням ціннісних освітніх орієнтирів, пошуком нового в теорії та практиці навчання і виховання, розробкою та впровадженням інноваційних технологій. Вищі навчальні заклади у підготовці майбутніх педагогів починають акцентувати увагу на впровадженні у навчання інноваційних практик. Оскільки якість професійної підготовки сучасних студентів й, зокрема, інноваційності їх особистості значною мірою визначає майбутнє суспільства. Пошук нових методів та прийомів навчання в умовах вищої освіти стає закономірним, однак мало розробленим. Оскільки пасивна форма передачі знань все ще залишається домінуючою. У такий спосіб, соціальна значущість та недостатня практична розробленість даної проблеми обумовили актуальність теми. Мета даної роботи полягає у представленні психологічних аспектів використання інноваційних технологій в умовах вищої освіти, а також розкритті психологічних особливостей інноваційної особистості педагога.

Термін «інновація» широко використовується та постійно розвивається. У перекладі з англійської мови «інновація» означає оновлення, новизна, зміна. У психолого-педагогічній літературі Фран Брансуїк трактує «інновацію» як нову ідею, дію, або адаптовану ідею, або ту, для якої настав час реалізації. (цит. за [1, 111]). Отже, поняття “інновація” - це не стільки створення й розповсюдження чогось нового, скільки такі зміни, які мають суттєвий характер та супроводжуються змінами як у діяльності, так і в стилі мислення. На думку В.А.Козакова, інноваційне навчання - це процес і результат такої навчальної діяльності, яка стимулює появу змін в існуючій культурі, соціальному середовищі [2]. Відповідно нововведення у сфері освіти - це нові якості стану освітнього процесу. Це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей та засобів, що уможлиблює перехід до якісно нового стану. Впровадження інноваційних технологій впливає на готовність майбутнього педагога до динамічних змін у світі за рахунок розвитку творчих здібностей, різноманітних форм мислення, здатності до партнерської взаємодії з учнями, інноваційного підходу до професійної діяльності.

Зазначимо, що інноваційний процес має свою структуру розвитку, яка виражається у такій структурі етапів: виникнення → розробка ідеї → практикування → освоєння в

практичній роботі → використання в освіті. Саме таким шляхом варто розвивати інноваційну особистість майбутнього педагога.

Усвідомлення себе як інноваційної особистості можливе через відхід від стереотипів, відкритості до нового досвіду і готовності до змін.

Для розвитку інноваційної особистості при викладанні предмету «Педагогіка і психологія» доцільно застосовувати методики, які стимулюють готовність студента до нових форм роботи та побудови ефективного освітнього простору. Серед них такі інноваційні методи: перевернуте навчання, метод фішбоун, метод шести капелюхів.

Перевернуте навчання - це така форма активного навчання, яка дозволяє «перевернути» звичний процес навчання. Студенти самостійно опрацьовують навчальний матеріал, переглядають відповідні відеоматеріали. А аудиторний час використовується на закріплення отриманих теоретичних знань, розбір проблемних моментів і виконання практичних завдань. Це можливість отримати інформацію трансформувати, перевести з когнітивного рівня на конструктивний, діяльнісний. Оцінювання засвоєння нового матеріалу проводиться в кінці пари за допомогою виконання завдань у робочому листі чи зошиті, комп'ютерного тестування тощо.

Форма «перевернутого навчання» передбачає відмову від таких прийомів: виступи біля дошки, фронтальне опитування, диктування конспектів, перегляд тривалих навчальних фільмів і презентацій тощо. Натомість запроваджуються елементи педагогіки співробітництва: викладач виступає скоріше в ролі колеги й консультанта. Учні опановують навчальний матеріал, значною мірою за допомогою самонавчання, що сприяє розвитку пізнавальної активності та самостійності.

Один із ефективних методів роботи є також - «Фішбоун» (діаграма «риб'ячої кістки»). Цей метод дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати вміння робити обґрунтований вибір, вирішувати проблеми та працювати з інформацією.

Метод «Фішбоун» можна використовувати як окремо для здійснення аналізу певної ситуації, так і зробити його стратегією повної академічної години. При цьому найбільшого ефекту можна досягти під час уроків узагальнення та систематизації знань, коли тема вже вивчена. Схема включає в себе чотири основні блоки, представлені у вигляді голови, кісток та хвоста риби. Кожна з них відповідає за конкретні складові:

- голова - тема, питання або проблема, що підлягає аналізу;
- верхні кістки (або ті, що розміщені з правого боку при вертикальному положенні схеми) - основні поняття теми та причини виникнення проблеми;

- нижні кістки (або ті, що розміщені з лівого боку при вертикальному положенні схеми) - факти, що є підтвердженням певних причин чи понять, вказаних у схемі;
- хвіст - відповідь на поставлене питання, висновки.

Актуальним є використання методу шести капелюхів Едварда де Боно. В його основі лежить ідея паралельного мислення. Е.Боно підкреслює, що коли людина над чимось розмірковує, вона намагається обґрунтувати свою точку зору, у процес втручаються емоції, людина намагається висунути нову ідею - і все це одночасно. Цей шлях, як правило, не призводить до ефективного вирішення проблем, ускладнює створення чогось нового. Тоді як паралельне мислення - це мислення конструктивне, при якому різні точки зору і підходи не стикаються, а співіснують.

Студент, «одягаючи» на себе капелюх певного кольору, використовує певний тип мислення: біла шляпа відповідає лише за збір об'єктивних фактів, об'єктивної інформації; червона - за прояв емоцій, почуттів та інтуїції; жовта - за пошук позитивних сторін, переваг; чорна - за пошук негативних сторін, недоліків; зелена - за творчий пошук, генерування нових ідей, альтернативних підходів; синя - за аналіз усього розумового процесу (це рефлексія мислення), планування, визначення цілі та висновки.

Для роботи з студентами було використано такі теми «Що таке дисципліна на уроці», «Чи має дитина право на помилку», «Для чого потрібна освіта», «Гра у процесі навчання: за і проти».

Впровадження представлених інноваційних технологій у систему вищої освіти - це те розвивальне середовище, що забезпечує умови для формування сьогодні інноваційної особистості педагога. Вони доводять свою ефективність. І що важливо - позитивно сприймаються студентами. Дані методи розширюють розуміння сутності освітнього простору та усвідомлення ціннісних освітніх орієнтирів сьогодення, сприяють відходу від старих стереотипних поглядів на навчання, формують вміння генерувати нові підходи, розширяють репертуар вирішення педагогічних проблем, і, таким чином, розвивають творчі педагогічні стратегії. Їх доцільно використовувати у сучасній системі вищої освіти з метою підготовки студентів до роботи з дітьми.

Список використаних джерел:

1. Чудакова В. Психологічна готовність до інноваційної діяльності та конкурентоздатність персоналу - головний ресурс організаційного розвитку [Електронний ресурс]. Режим доступу: file:///C:/Users/KKIM-1703/Desktop/Nivoo_2014_1_13.pdf

2. Коханова О. П. Психологічні аспекти інноваційної діяльності в умовах вищої школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7678/1/O_Kokhanova_VOVU_8_IL.pdf

Технологія соціокультурного балансу поколінь

Довгань Наталія Олександрівна
Канд. псих. н.,
старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування,
ІСПП НАПН України

Огляд соціально-психологічних *сил* поколінь (інституцій, еспектацій, культурних артефактів) дав змогу наголосити про існування соціальних *чинників* конфліктного балансування – проявлених чи не проявлених, але реальних у соціально-психологічному просторі. В якому, соціокультурні виміри стають рушієм вибудовування стратегій конструювання реальності відповідно рамок (1) соціально-психологічних особливостей сил *акторів*, (2) часу, та (3) простору. Щодо *часу* і *простору*, то соціальна реальність у поколінному просторі була інтерпретована як така, що, з одного боку, утворює можливості реалізації потенціалів відповідно диспозицій і сил акторів балансування, з іншого, вимагає прояву і використання поколінних сил у вирішенні історичних завдань. На підставі теоретичного обґрунтування соціокультурної системи поколінної реальності, було здійснено покрокове теоретичне вибудовування технології пошуку умовного балансу соціокультурних позицій поколінь.

На *першому кроці* теоретичного вибудовування було наголошено, що визначення заздалегідь у структурі конфліктів суспільних позицій акторів і розподілу ролей не є можливим, але враховано існування передумов і ситуацій їх прояву, запитів суспільства, настроїв і соціокультурних потенціалів поколінь. У конкретизованій за спрощеною формулою *структурі* соціокультурного балансування були визначені, по-перше, поколінні актори *елементами* конфліктного балансування, що мають оформлені інституції, еспектації, культурні артефакти; представляють різні вікові групи; презентують досвіди, смисли, інтенції соціокультурного часу і історичної території свідомого (відповідального) життя.

По-друге, традиційним *об'єктом* конфлікту поколінного простору представлено соціально-історичні зміни, у контексті яких виокремлюються питання перегляду форм взаємодій, і адаптаційних рухів щодо досягнення відповідності вимогам сучасності акторів, які претендують на провідні позиції. По-третє, артикульовано *інцидентами* соціокультурних конфліктів (1) претензії на домінування у суспільстві на підставі зазначених явних (чи прихованих) потенціалів, соціокультурних капіталів / ресурсів; (2) існуючі міжпоколінні протиріччя застосування доцільних до історичних умов (чи традиційних) форм міжпоколінних відносин; (3) потреби в оновленні (збереженні, руйнації) соціокультурних вимірів.

На *другому кроці*, теоретичної побудови увагу було приділено виявам *волі* поколінь – здатності до само-презентації, маніфестації конфліктних настроїв, і можливого коливання векторів щодо оновлення чи збереження соціокультурних вимірів. Тобто, *аспектами конфліктного процесу* були представлені (1) спроби формування і соціальної презентації поколінних інституцій, (суб) культурних артефактів і поколінних еспектацій; (2) протиставлення соціокультурним традиціям оновленого поколінного світобачення і (3) виведення актуальних (осучаснених) поколінних позицій у статус дієвих-продуктивних (у конкретному часі і просторі), як аргументів, що пояснюють поколінні прояви. За теоретичною конструкцією утворення конфліктних сценаріїв соціокультурне балансування було розглянуто саме у площинах *волевиявлення* щодо використання соціальних можливостей і очікувань поколінь, а перебування (відчуття перебування) у рівновазі чи дисбалансі, неусвідомлене на загальнопоколінному рівні, означене як таке, що знаходиться лише в уяві діючих суб'єктів.

На *третьому кроці* сформульовано *принципи застосування поколінної сили* у *конфліктних взаємодіях*, які стали а) додатковими межами шляхів досягнення / руйнації балансів у горизонтальних (інтро-поколінних) і вертикальних (екстра-поколінних) відносинах; б) засадами, що працюють у *психологічному, соціальному, комунікативному* аспектах, не відокремлених, але таких, що

утворюють неподільну композицію балансування, дієву у соціально-психологічному просторі поколінь.

Для подальшої артикуляції процесів поколінних конфліктів на *четвертому кроці* аналізу для систематизації рушійних сил, що *визначають причини і умови тригерів конфліктних взаємодій*, були виокремлені три групи підстав розгортання балансування. А саме, (1) *підстави, що "запускають" коливання соціокультурних відносин*; (2) *фактори, що посилюють розгортання конфліктного міжпоколінного балансування*; (3) *фактори, що мають подвійну функцію утримання / руйнування балансів*. Виокремлені *причини і умови тригерів конфліктних взаємодій* дали змогу наголосити, що поколінні соціокультурні дисбаланси лише підтверджують думку, про те, що різновікові актори є невід'ємними частками соціально-психологічного простору, а причини і умови лише виступають механізмами запуску / стабілізації / руйнування процесів історично необхідних соціокультурних змін, підготовлених науково-технічним прогресом і трансформацією суспільної свідомості.

І, на *п'ятому кроці*, на завершення теоретичного вибудовування технології соціокультурного балансування поколінь, необхідно було зупинитись на *факторах, що стримують соціальні стимули* виникнення нових конфліктних хвиль. Якщо активізаторами розгортання фаз конфліктів були зазначені неконгруентність акторів, їх диспозиції і сили, то інгібіторами змін соціальної реальності виступили, по-перше, державні стратегії щодо збереження соціокультурних традицій та утримання покоління Молоді у культурних системах Зрілих, Похилого віку; запобігання формуванню процесів культурних розривів міжпоколінного простору. По-друге, системний розподіл соціальних ролей і статусів відповідно вікової градації "допущених" соціумом старших поколінь до реалізації можливостей та внутрішнього вікового розшарування населення. По-третє, утримання поколінних сил (інституцій, еспектацій, (суб) культур) в рамках збереження (чи "консервації")

традицій, здійснює щеплення щодо можливих хвилеподібних вибухів культурного покоління дисбалансу і підстав кардинальних історичних змін.

Отже, було визначено, що конфліктне соціокультурне балансування поколінь не стає перепорою для продовження взаємодій, культурних комунікацій, не провокує розриви поколінь, але є ознакою необхідності перебудови реальності і можливостей рухатись шляхом розвитку

Соціальні уявлення про столицю у масовій свідомості молоді чернігівщини та луганщини

Дроздов Олександр Юрійович,
завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А.Скока
доктор психологічних наук, доцент.
Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г.Шевченка.

Ряд дослідників цілком справедливо відмічає той факт, що соціально-політичний простір часто сприймається крізь призму понять «центр» та «периферія» (Н. Замятіна, С. Лур'є). Таким «центром» часто виступає певне місто, яке не лише має столичний статус, але й може виступати напівсакральним «стрижнем» цілої цивілізації (Афіни, Рим, Єрусалим, Константинополь, Багдад, Москва тощо). Тому окремі науковці (Н. Щербініна) закономірно згадують архетип «великого міста» як міфологізований, створений владою символічний політичний конструкт, що перетворився на стереотип масової свідомості. О. Агішева виокремлює три архетипні образи міст, що найчастіше актуалізуються у політиці, – «святе місто», «велике місто» та «грішне місто».

Для виявлення психосемантичної специфіки соціальних уявлень про Київ серед вітчизняної молоді з регіонів з різними політичними культурами, ми провели дослідження (березень 2019 р.) серед студентів із Луганської та Чернігівської областей. Перший регіон є відносно віддаленим від столиці як у географічному, так і в політико-ідеологічному та соціокультурному планах; натомість для багатьох мешканців другого регіону Київ часто виступає своєрідним політичним, економічним та культурним «орієнтиром». Отже, було висунуто гіпотезу про те, що зміст соціальних уявлень про столичний мегаполіс у другій регіональній групі буде дещо позитивнішим, ніж у першій. Загальну вибірку (n = 126; середній вік – 19 років) утворили студенти гуманітарних спеціальностей Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (евакуйованого до м. Старобільськ¹) та Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Шляхом контент-аналізу вільних асоціацій щодо стимульного поняттями «Київ» ми виокремлювали смислові групи (категорії) відповідей із частотою згадування не менше 10% (від загальної кількості).

Серед відповідей студентів Луганщини виділилися дві основні категорії. Перша – **«Владний центр»** (42%; «столиця», «влада», «центр», «президент», «Верховна Рада», «уряд» тощо). Другу категорію було визначено як **«Візуальна матеріальна та географічна атрибутика»** (23%; «Майдан [Незалежності]», «Хрещатик», «Дніпро», «каштани», «Софія Київська», «фунікулер», «НСК Олімпійський», «Батьківщина-мати», «метро» тощо). Що цікаво, найчастіше тут згадувалася асоціація «Майдан» (10%), яка фактично втратила свій первинний

¹ Щиро дякуємо професору І. Ф. Кононову за допомогу в організації дослідження у м. Старобільську.

архітектурно-географічний сенс і набула символічного політичного (або принаймні політизованого) змісту. Переважна більшість асоціацій мала емоційно-нейтральний характер. Частота відповідей з позитивною спрямованістю сягала 15% (найчастіше згадували красу столиці, наявність у ній перспектив та можливостей). Кілька поодиноких асоціацій негативного змісту (3%) мали різний сенс («шумний», «перевантажений», «лігво злодюг», «гроші на крові»).

Серед уявлень чернігівських студентів про Київ було виокремлено три основні смислові категорії. Перші дві були аналогічні вищеописаним у попередній групі. Але тут варто згадати дві відмінності порівняно зі студентами з Донбасу. По-перше, чернігівська молодь значно рідше згадувала про столично-владний статус Києва (24%). Крім того, у другій смисловій групі асоціацій (16%) найчастіше згадувалися аполітичні «каштани». Третьою смисловою категорією відповідей була «**Специфіка життя у мегаполісі**» (12%; «багато людей», «натовп», «бурхливе життя», «суєта», «рух», «шум» тощо). Як і в попередній групі, більшість асоціацій чернігівських студентів мала емоційно-нейтральний зміст. Але тут було значно більше (25%) асоціацій позитивного характеру (найчастіше згадувалися «можливості» та «перспективи»), що, у принципі, дозволяє вести мову про підтвердження нашої гіпотези. Чернігівські студенти також наводили дещо більше негативних асоціацій (8%; згадувалися «бруд», «суєта», «кримінал», «корупція» тощо).

Отже, для молоді з Донбасу Київ постає, передусім, як далекий центр політичної влади, місце колишніх бурхливих соціально-політичних подій (Майдан). Натомість для чернігівської молоді Київ – це не лише столиця, але й мегаполіс зі своїми соціально-економічними «плюсами» та «мінусами», аполітичними атрибутами. У цілому образ Києва у масовій свідомості вітчизняної провінційної молоді являє собою «мікс» політичних та неполітичних (соціально-економічних і культурних) складових, при цьому їхнє співвідношення та якісний полюс зумовлюється в тому числі й регіональними політичними субкультурами.

Методика Л. Сонді як інструмент вивчення уявлень молоді про ідеального політичного лідера

Дроздова Марина Анатоліївна,
доцент кафедри екологічної психології та соціології
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г.Шевченка, кандидат психологічних наук, доцент

Традиційним напрямком політичної психології є вивчення образів і уявлень про владу та політичних лідерів. Щоправда, частіше увага науковців спрямовується на дослідження уявлень свідомого (раціонального) характеру. Поряд із тим, ряд зарубіжних та українських фахівців вказує на ірраціональний характер сприймання політичного лідера. Важливість вивчення підсвідомих політичних образів та уявлень зумовлена тим фактом, що вони можуть не співпадати з відповідними свідомими образами. Це робить перспективним застосування проєктивних методик у політико-психологічних дослідженнях, зокрема тесту портретних виборів Л.Сонді. Останній дозволяє вивчати не лише підсвідомі уявлення про політичних постатей, але й виявляти латентні психологічні особливості (настанови, очікування, потреби) власне виборців.

За допомогою вище означеної методики ми ставили за мету дослідити динаміку уявлень молоді про ідеального політичного лідера, а також регіональні особливості цих уявлень на сучасному етапі. Наше дослідження проводилося у два етапи. Перший (вересень 2003 р.) – охоплював 120 студентів Чернігівського педуніверситету імені Т.Г. Шевченка. У другому (березень 2019 р.) – брало участь 127 студентів, які утворили дві регіональні підгрупи: студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів; n=67); студенти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (евакуйованого до м. Старобільськ; n=60).

Результати дозволили виявити певну динаміку уподобань чернігівської студентської молоді стосовно ідеального лідера. Наприклад, у 2003 р. респонденти більшою мірою тяжіли до «фемінінних» (добросердечних, м'яких за характером) політичних лідерів, про що свідчить частий вибір портретів типів «h» та «e». Найпопулярніший ідеальний політичний лідер (портрет 1.б.е.) уявлявся відносно молодим (30-35 років) чоловіком з уважним, емоційно-нейтральним виразом обличчя.

Сучасна молодь разом із «фемінінними» надає перевагу ще й «маскулінним», тобто активним, рішучим, владним, політичним постатям (найчастіше опитані обирали портрети серій «h» та «p»). Вірогідно, це є наслідком сучасної складної соціально-політичної ситуації в Україні. Найпопулярніший ідеальний політичний лідер (портрет П.б.р) уявляється чоловіком приблизно 50-ти років, досить консервативної зовнішності (вуса і борідка характерні для першої половини ХХ

сторіччя), із серйозним, задумливим, дещо похмурим виразом обличчя. Мабуть, саме такий лідер, на думку опитаних, здатний навести лад у країні.

Основу уявлень молоді Луганщини про ідеального лідера також утворили портрети типів «р» та «h». Отже, як і чернігівці, мешканці Донбасу від такого лідера, швидше за все, очікують прояву фемінінних і маскулінних рис. Причому останнім надається дещо більша перевага, що видається нам пов'язаним із військовими діями на означеній території. Цікаво, що найпопулярнішими у вибірці луганського регіону виявилися одразу три портрети (II.6.p, I.6.e, IV.6.s), кожен із яких символізує різні характеристики – рішучість і одержимість («р»), доброту і сердечність («e»), жорстокість і владність («s»). Оскільки жоден із цих портретів не домінував у виборах, можемо вести мову про відсутність в опитаних із Донбасу якоїсь однієї вираженої соціально-психологічної тенденції.

Отже, у виборах респондентів з Чернігівщини та Луганщини простежуються дві спільні тенденції. По-перше, в обох регіонах популярним є екстравертований, емоційний, активний, рішучий, готовий до суперництва лідер (про що свідчить частий вибір в обох групах портрета II.6.p). По-друге, уявлення молоді про ідеального політичного лідера базуються на наявному у масовій свідомості статево-рольовому стереотипові – «політика – чоловіча справа» (найпопулярнішими портретами в обох регіонах були чоловічі). Спостерігається також регіональна специфіка уявлень молоді про ідеального політичного лідера, обумовлена військовими діями на Сході України. Зокрема, у луганських студентів присутні настанови (очікування) «етико-гуманістичного» та «активно-агресивного» типів (популярність портретів серій «e» та «s»), тоді як серед чернігівців – «еротично-гуманістичного» характеру (частий вибір портретів серії «h»). Отже, методика Л.Сонді може розглядатися як перспективний інструмент для вивчення уявлень громадян про політичних лідерів.

Східний розкол: ризики ідентичності

**Духневич Віталій Миколайович,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії психології політико-правових відносин Інституту
соціальної та політичної психології НАПН України**

Негативні психологічні явища в політико-правовій сфері, пов'язані зі збройним протистоянням на сході країни ми визначаємо як явища суспільної та індивідуальної свідомості, що проявляються в ході взаємодії особистості та груп із владою при розв'язанні складних або проблемних питань політико-правового змісту. В основі таких явищ лежать уявлення громадян про порушення їх прав та свобод, уявлення про необхідність відновлення справедливості, особливості сприйняття себе та інших як громадян та пов'язані з цим проблеми; думки та умовиводи щодо політико-правової дійсності.

Очевидно, що суспільно-політична ситуація, що розгорталася в українському соціумі наприкінці 2013 – початку 2014 рр. актуалізувала цілий комплекс оцінок, настанов, упереджень, ставлень і т. д., які в свою чергу вимагали від особи самовизначення в ситуації, у власному локусі можливих та необхідних дій. Для когось таке самовизначення стало аргументом на користь підтримки подій Революції Гідності, для когось, навпаки, аргументом на користь можливості розвитку інших сценаріїв. Що в свою чергу уможливило проведення псевдо-референдумів у Криму та на Донбасі (сепаратизм) та має відповідні політико-правові наслідки. В будь-якому випадку саме уявлення пересічних громадян, їхні думки та умовиводи стали базисом для ідентифікування себе в політико-правовому та соціально-психологічному вимірах суспільного буття.

Очевидно, що ситуація напередодні та після революційних подій 2013-2014 рр. була використана окремими політичними агентами для формування настанов щодо відмінностей в ідентичностях українських громадян «у Києві та на Сході країни» та «неможливості їх співіснування». Цілком природно, що створені та створювані втручанням РФ у події на сході України відмінності в ідентичності українських громадян – один із ключових негативних наслідків.

Зрозуміло, що громадяни, які нині перебувають на окупованих територіях Донбасу та Криму, стали іншими порівняно з тими, хто живе на решті території держави. Деякі автори говорять про те, що на окупованих територіях починає формуватися (сформувалася) специфічна регіональна ідентичність, визвана до життя і тому числі необхідністю виживання в умовах бойових дій. Природньо, що необхідність мімікрії, приховування власної ідентичності та реальних власних оцінок та суджень щодо актуальної політико-правової дійсності виступає як засіб самозбереження. Постійне маскування власної думки може приводити до того, що людина починає сама вірити у те, що вона говорить. Не менш деструктивними з точки зору адаптації до умов, пов'язаних із бойовими діями на сході країни, є руйнаційні сценарії – алкоголізм, наркоманія і суїцидальні наміри. Все це слугує розвитку так названої кризи ідентичності, тобто втраті цілісності та віри у своє соціальне призначення. Це виявляється в порушеннях здібності громадян (а особливо учасників бойових дій) дій оптимально проявляти себе у складних соціальних взаємодіях, в котрих і формується самореалізація людської особистості. Знижується зацікавленість до громадського життя, активність при вирішенні своїх життєво важливих проблем.

У поєднанні з гібридними формами ведення війни, до яких вдається РФ, це призводить до розмивання загальноукраїнської ідентичності за рахунок міфологізації гасел та трендів («спасіння з Путіним» і т.д.) та залякування громадян («хунта», «зроблять рабів» і т.д.). І. Кононов говорить про існування луганського синдрому - аномічну переорієнтацію значних мас населення регіону на агресора з

метою пошуку безпеки. Існують дані, що на окупованих територіях мають місце настрої утриманства, советизація свідомості на тлі штучної ізоляції регіону. Синдроми соціального божевілля та аномії (явища весни 2014 р.) трансформувалися у соціальну апатію та готовність прийняти будь-яку владу, що гарантує мир, роботу, пенсії.

Узагальнення результатів нашого дослідження (глибинні інтерв'ю та фокус-групи мешканців Києва) та досліджень інших авторів дозволяє стверджувати, що основні ризики ідентичності у зв'язку з воєнними діями на сході можна визначити наступним чином: 1) відсутність спільного або узгодженого бачення подій на сході («громадянської війна» чи «російська агресія?»); 2) упередження щодо переселенців («чоловіки зі сходу не захищають свою землю», «займаються злочинами» тощо); 3) толерантність до використання зброї, звання до війни; 4) розвиток негативних ідентичностей («ВСУшник», «бандерівець», «сепаратист»); 5) підвищення рівня агресивності 6) стигматизація жителів Донбасу 7) соціальна мімікрія як актуалізація механізму виживання; 8) уявлення про несумісність певних ідентичностей як інструмент залучення до конфлікту; 9) посилення протиставлення між мешканцями окремих регіонів країни; 10) радикалізація та мілітаризація свідомості (люди готові відстоювати свої права, боротися за справедливість, навіть якщо це не буде в легітимний спосіб, навіть зі зброєю в руках); 11) міфологізація політичних переконань; 12) значні упередження та взаємні звинувачення ідейних супротивників (людей, що знаходять по різні боки лінії розмежування); 13) руйнування української та загальноукраїнської ідентичностей за рахунок створення та використання різноманітних міфів та нищення відчуття безпеки в громадян.

Таким чином, одним із ключових завдань психологічного супроводу процесів реінтеграції окупованих територій має стати розроблення проблематики формування та розвитку загальноукраїнської ідентичності; створення програм побудови спільного майбутнього; руйнації групових, національних та етнічних упереджень; повернення наших громадян, що знаходяться поза лінією

розмежування в український культурний та політико-правовий простір. Ймовірно цей процес навіть після припинення воєнних дій буде орієнтовано не на одне покоління.

Професійно важливі особистісні якості працівників національної поліції України та їх вплив на формування індивідуального стилю діяльності

Євтушенко Вікторія Ігорівна
Аспірант кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Специфіка правоохоронної діяльності накладає відбиток на індивідуально-психологічні характеристики особистості працівників Національної поліції України, у зв'язку з цим дуже важливо, щоб поліцейські могли сформуванати власну манеру діяння, яка б дозволила їм розвинути професійно важливі якості особистості. Такою індивідуальною манерою є індивідуальний стиль професійної діяльності, що і розглядається нами як важлива умова ефективної діяльності працівників Національної поліції України з урахуванням своїх власних характерологічних особливостей.

Виокремлюючи дослідження особливостей діяльності правоохоронців і проблем особистості різних фахових напрямів ОВС, варто звернути увагу на здобутки сучасних дослідників, а саме: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, В. І. Барко, А. В. Гайдашук, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. І. Кондюкова, О. М. Корнєв, О. М. Кретчак, О.І. Кудерміна, Т. В. Матієнко, Л.І. Мороз, І. М. Охріменко та ін.

Риси характеру - це ті суттєві властивості людини, з яких з певною логікою і внутрішньої послідовністю випливає певна лінія та стратегія поведінки [2, с. 40].

Для того щоб риса особистості могла розглядатися як риса характеру, вона повинна бути не тільки чітко виражена, але і більш міцно пов'язана з рядом інших рис характеру і, головне, закономірно та систематично виявлятися не в одній, а в різних видах діяльності даної особистості [4].

Аналіз структури особистості правоохоронця необхідно здійснювати на загально психологічних засадах детермінізму у руслі особистісного підходу, з урахуванням специфіки правоохоронної діяльності. Сам детермінізм передбачає два аспекти [1, с. 83].

1. Роль психологічних якостей (підструктура характеру);
2. Вплив умов діяльності на подальші трансформації особистості.

Важливою складовою якісного кадрового забезпечення підрозділів Національної поліції України кваліфікованим персоналом є добір на основі об'єктивного оцінювання наявності необхідних компетенцій та належних професійно важливих якостей. Так, професіограма є описом особливостей певної професії (розкриває зміст трудової діяльності, вимоги, які пред'являються до працівника), а психограма стає головною частиною професіограми, що включає

повний опис власне психологічних характеристик та професійно важливих особистісних якостей спеціаліста [3].

Торкаючись проблем конкретизованих психологічних характеристик особистості правоохоронця, слід сказати, що в сучасній спеціальній та загальній літературі пропонується широкий спектр переліків професійно значущих якостей. Таке розмаїття визначається принциповим підходом авторів при визначенні провідних значущих рис особистості.

Успішне оволодіння професією *слідчого* та ефективність подальшої діяльності значною мірою залежать від ступеня сформованості головних професійно важливих якостей, що визначається такими ознаками [3]: сформованість властивостей темпераменту (ергічності, темпу, пластичності); сформованість характерологічних рис (активність, тривала працездатність, стресостійкість, врівноваженість, екстравертованість, відповідальність, самостійність тощо); тип нервової системи середньої сили, високий рівень її лабільності; сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, відповідальність, емоційна стійкість).

Оволодіння професією *оперуповноваженого карного розшуку* (кримінальної поліції) визначається такими ознаками як [3]: сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; сформованість властивостей темпераменту (темпу, ергічності, пластичності); сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, оптимізм, наполегливість); сформованість емоційно-вольових якостей (відповідальність, емоційна стійкість).

Ефективність подальшої діяльності *дільничного офіцера поліції* залежить від таких професійно важливих якостей, як [3]: середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; сформованість характерологічних рис (сміливість, екстравертованість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль тощо); сформованість властивостей темпераменту (темпу, ергічності, пластичності); сформованість емоційно-вольових якостей (емоційна стійкість).

Отже, у сучасних умовах від працівників Національної поліції України вимагають психологічні та професійно важливі особистісні якості, які суттєво впливають на оволодіння професійною діяльністю та індивідуальний стиль діяльності особистості загалом, як:

- I. *Психофізіологічні та індивідуально-особистісні*: екстравертованість, стенічний тип реагування, адекватна самооцінка, витривалість, прагнення до лідерства, впевненість, домінування, самостійності в прийнятті рішень і дій, рішучість, сміливість, ініціативність, організаційність, наполегливість, відповідальність, енергійність, достатній рівень розвитку інтуїції, емоційна стійкість у стресових ситуаціях тощо);
- II. *Соціально-психологічні*: здатність до невимушеності в спілкуванні, професійний артистизм, гнучкість та здатність до рольової поведінки, схильність до співробітництва, комунікативність, дипломатичність, відкритість у спілкуванні,

спонтанність поведінки, високий рівень розвитку адаптаційних можливостей та самоконтролю тощо);

III. *Діяльнісні*: стресостійкість, дисциплінованість, схильність до ризику та високої активності, оперативність, тенденція до самореалізації та саморозвитку, високий ступінь розвитку пізнавальної сфери, нормативність поведінки тощо).

Список використаних джерел:

1. Александров Д. О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ: Монографія / Денис Олександрович Александров. – К: ВАДЕКС, 2014. – 307 с.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Психология индивидуальных различий : учебное пособие / ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романов. – М.: ЧеРо, 2000. – 776 с. : ил. – (Хрестоматия по психологии).
3. Остапович В.П. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності (слідчого, оперуповноваженого карного розшуку (кримінальної поліції), дільничного офіцера поліції): науково-методичний посібник / В.П. Остапович, І.О. Дубова, В.І. Барко, В.Г. Бабенко, Л.А. Кирієнко, Н.Ю. Ярема, І.І. Пампура, В.В. Барко; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2018. 162 с.
4. Платонов К. К. О системе психологии / К. К. Платонов. – М. : Мысль, 1972. – 216 с.

Проблеми ефективності комунікації відповідно до парадигми мислення медіаспоживача

Єжижанська Тетяна Сергіївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка, старший викладач кафедри
видавничої справи Інституту журналістики

В останні часи в Україні стрімко зростає увага науковців різних галузей знань до світових пошуків на теренах теорії розуміння. За останні роки з'явилося багато публікацій або й дискусій з цієї проблематики. Однак у численних наукових розвідках немає чіткого підходу як до моделей масового розуміння, які діють у різних моделях суспільного устрою (тоталітарному, демократичному суспільстві тощо), так і моделей розуміння індивідуального.

Ключ до проблем розуміння/нерозуміння у сфері соціальних комунікацій дає теорія «спіральної динаміки» (www.spiraldynamics.org), яку створив американський психолог Клер Грейвз і розвинули його учні Крістофер Кован і Дон Бек. Ця теорія, що з'явилась кілька десятиліть тому і сьогодні активно використовується в різних сферах, виділяє й описує парадигми мислення, а також пояснює, як мислення розвивається від одних парадигм до інших. Парадигми мислення (рівні, чи, як їх ще називають, «ціннісні меми» (цМеми)) пов'язані із цінностями: не маючи оціночних суджень, вони лише відображають спосіб, як людина думає, а не у що вірить чи цінує [1]. «Парадигми є способами перетворення наших цінностей у наші вчинки» [3]. Люди, об'єднані однією парадигмою мислення, живуть в одному «світі» – вони з однакових позицій сприймають й інтерпретують інформацію. Люди з різними парадигмами по-різному сприймають одні й ті ж події, вчинки, інформацію. Парадигми мислення характерні як для окремої людини, так і для групи, соціальних утворень, тобто можуть бути підставою для сегментування цільової аудиторії у комунікації. Парадигма мислення визначається й об'єктивними умовами життя, з одного боку, і особистим прагненням людини до розвитку, з іншого, тобто враховуються важливі соціальні й індивідуальні чинники, які так чи інакше присутні у різних підходах сегментування громадськості.

Теорія спіральної динаміки, на наш погляд, може визначати підхід до комунікації, пояснюючи, як сприймають повідомлення люди, що живуть водночас у чому у різних світах (типах цивілізацій), де існують свої бачення, смисли, розуміння. Франц Боас, американський соціолог і антрополог, ще у середині ХХ ст. висунув гіпотезу, що водночас одне й те ж саме суспільство може жити в різних хронологічних межах: наприклад, одні люди живуть, умовно кажучи, у постмодерному суспільстві, а інші – у середньовічній системі цінностей.

Для фахівців сфери соціальних комунікацій важливо, що кожна парадигма спіральної динаміки задає свій унікальний спосіб сприйняття й осмислення світу як для окремої людини, так і для соціальної групи чи суспільства в цілому. Рівні

розвитку в теорії Грейвза описуються через парадигми свідомості (які для зручності кодуються різними кольорами від бежевого до жовтого). Ці парадигми свідомості, або ціннісні комплекси (цМемі), що включають в себе духовні вірування, культурні ідеї, моральні принципи, моделі поведінки і т.д., виникають з виникненням потреби в них у процесі соціокультурної еволюції. Якщо намагатися штучно привнести в цільову аудиторію інформацію, яка не вписується у відповідну парадигму мислення, суперечить цМему чи призначена для іншої картини світу, то таке повідомлення не буде сприйняте й зрозуміле.

Картину світу є потужним фільтром, через який пропускається усе, що людина бачить, чує і відчуває. Уся ця інформація певним чином інтерпретується. Те, що не вписується в картину світу людини, чому немає місця у парадигмі її мислення, не відповідає ціннісним установкам, може бути несвідомо відфільтровано й не дійде до її свідомості, а отже, порозуміння між адресантом і адресатом не відбудеться. Аналізуючи проблеми розуміння інформації у масовій комунікації, український дослідник В. Владимиров описує цей процес таким чином, що нагадує підхід спіральної динаміки: «Інформація, вперше увійшовши у духовний світ людини, може так і залишитися «при порозі», а може вступати у безліч змістових зв'язків зі світоглядом, переконаннями, знаннями, уподобаннями, упередженнями тощо. Тоді виникає потреба розуміння...» [2, с. 47].

Спіральна динаміка визначає підхід до комунікації, показує, що у різних світах (типах цивілізацій) є свої смисли. Розглядаючи проблеми розуміння/нерозуміння повідомлень крізь призму спіральної динаміки, можна краще зрозуміти стратегії і тактики комунікацій з громадськістю. Усвідомлення множинності світів цільової аудиторії – перший крок до усвідомлення комунікаційних проблем, притаманних їм обмежень, стимул до подальшого розвитку, відкриття нових підходів до поширення повідомлень в індивідуальній, груповій, масовій комунікації.

Список використаної літератури

1. Бек Дон Эдвард, Кован Кристофер К. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / Дон Эдвард Бек, Кристофер К. Кован. – М. : Открытый Мир, BestBusinessBooks, 2010. – 424 с.
2. Владимиров В. М. Від масового незнання до масового розуміння: шлях герменевтики через терени журналістики // Наукові записки Інституту журналістики. – К.: Інститут журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2001. – Т. 4. – С. 47 – 55.
Пекар В. А. Разноцветный менеджмент [Текст] : Эволюция мышления, лидерства и управления : науч.-попул. изд. / В. А. Пекар. – К. : Евроиндекс, 2015. – 184 с.

Проблеми соціалізації неповнолітніх правопорушників

Журавель Альона Петрівна,
Викладач кафедри психології та педагогіки Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського

Проблема соціалізації дітей, як провідної умови становлення їх особистості, є однією з найбільш актуальних у сучасній соціальній психології. Особливо актуальною вона є для неповнолітніх із правопорушною поведінкою. Досягнення їх різнобічного розвитку, підготовка до самостійного життя й успішна інтеграція у суспільство потребують спеціального, соціально-психологічного забезпечення процесу їх соціалізації на всіх його етапах, і передусім в умовах освітнього закладу. Серед сучасних підходів до соціалізації особистості на чільне місце висувається спектр досліджень і проблем, присвячених психології депривованих підлітків, які, переживаючи різноманітні форми й режими обмежень, відчувають своєрідну елімінованість із соціуму і мають нагальну потребу в отриманні соціально-психологічної допомоги (Т. Авельцева, І. Ващенко, Я. Гошовський, І. Жигаренко, Н. Завацька, В. Кривуша, Г. Щербакова, В. Яремчук та ін.).

Основним завданням соціалізації є переведення соціальних норм, санкцій, рольових приписів із зовнішнього плану у внутрішній – у форму внутрішніх поведінкових регуляторів. У цьому контексті розвиток самосвідомості та саморегуляції поведінки добре описано в теорії В. О. Ядова, який розробив диспозиційну концепцію регуляції соціальної поведінки. За цією концепцією регуляція поведінки людини залежить від ієрархії потреб та ієрархії ситуацій, в яких ці потреби реалізуються. Залежно від цього виокремлюються чотири рівні диспозицій:

- елементарні фіксовані установки, які виражають готовність до задоволення вітальних потреб у простих «предметних» ситуаціях;
- соціальні фіксовані установки, які формуються в малих групах на основі потреби у спілкуванні та виражають ставлення особистості до соціальних об'єктів;
- базові соціальні установки, які проявляються в конкретних видах діяльності та виражають ставлення до них;
- ціннісні орієнтації, які виражають ставлення людини до цілей життєдіяльності та засобів їх досягнення і визначаються загальними умовами існування суспільства [1].

Таким чином, розвиток регуляції поведінки людини у підлітковому віці характеризується зростанням усвідомленості, збільшенням ролі когнітивних чинників (ціннісних орієнтацій, ідеалів, переконань), на противагу неусвідомленим чинникам, які домінують у дитинстві (фіксовані установки). Відбувається це під впливом механізмів соціалізації. За аналогією з концепцією внутрішньої регуляції поведінки В. О. Ядова, де рівні диспозицій виділені на основі ступеня

усвідомленості та впливу суспільства й групи, С. А. Белічева пропонує розглядати рівні соціально-психологічної регуляції процесу соціалізації, на яких діють різні механізми, що забезпечують її змістовну сторону:

– неусвідомлюваний (частково-усвідомлюваний), на якому з раннього дитинства діють механізми навіювання, психологічного зараження, ідентифікації та наслідування;

– усвідомлюваний: референтна група, престиж, авторитет і популярність, групові очікування (експектації) [2, с. 23-24].

Функціональну сторону соціалізації забезпечують деякі соціально-психологічні фактори:

– групи, які утворюють найближче оточення людини, виступаючи як носії різноманітних групових норм і цінностей та являючи собою систему зовнішньої поведінкової регуляції (інститути соціалізації);

– соціально-психологічні впливи середовища, які безпосередньо сприяють інтеріоризації зовнішніх групових норм і цінностей (механізми соціалізації);

Викривлення процесу соціалізації в підлітковому віці призводить до соціально-психологічної дезадаптації, поглиблюється від стадії шкільної дезадаптації (педагогічна занедбаність) до стадії соціальної занедбаності (бродяжництво, аморальна поведінка, алкоголізм тощо) [2, с. 32].

Отже, провідними формами реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація та інтеріоризація. Процес соціальної адаптації вказує на пристосування індивіда до рольових функцій, соціальних норм, спільностей, до умов функціонування різних сфер суспільства. Інтеріоризація – процес формування внутрішньої структури людської психіки за допомогою засвоєння соціальних норм, цінностей, ідеалів; процес переведення елементів зовнішнього середовища у внутрішнє «Я».

Таким чином, двосторонній процес соціалізації передбачає засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків і активне їх відтворення. Тобто людина не тільки адаптується до умов соціуму, елементів культури, норм, що формуються на різних рівнях життєдіяльності суспільства, а й завдяки своїй активності перетворює їх на власні цінності, орієнтації, установки [3; 4].

Література:

1. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности // Методологические проблемы социальной психологии/под ред. Е. В. Шороховой. М.: Наука, 1975. С. 89-105.
2. Белічева С. А. Основы превентивной психологии. М.: Академия, 2001. С. 160.
3. Малешин Д. Я. Понятие стадии в исполнительном производстве / Д. Я. Малешин // Вестник МГУ. 2002. № 6. С. 110-120.
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. К.: Либідь, 2003. С.376.

В пошуках нової ідентичності: від «homo soveticus» до «homo ukrainicus»

**Злобіна Олена Геннадіївна,
завідувачка відділом соціально психології Інституту соціології НАН України,
доктор соціологічних наук, професор**

Важливим елементом суспільних трансформацій є не лише оновлення соціальних інститутів, але й зміни, що відбуваються з людьми. Потужна теоретична лінія формування соціального характеру, що тягнеться від Е. Фрома, акцентувала ідею продукування суспільством такого соціального типу особистості, який йому потрібен для власного ефективного функціонування. Водночас суспільний примус не абсолют. Варто згадати тут тезу одного з провідних теоретиків цього напрямку, Д. Рісмена, який зазначав, що типи характерів є лише конструкціями, і усе багатство потенціалу людини не може бути ув'язнено у типології. Йому також належить важлива думка про те, що між змінами у суспільстві і змінами соціального характеру немає лінійного зв'язку, оскільки суспільство може змінюватися швидше, ніж характер, або навпаки.

Часову перспективу у розгляді процесів трансформації суспільства і особистості, варто розширити з опорою на запропоновану Е. Гіденсом картину формування діючої особистості, яка передбачає одночасне розгортання та взаємовплив рутинних практик та інституційних форм соціальної організації. Причому протяжності повсякденного досвіду, життя індивіда та існування інститутів суттєво відрізняються. Повсякденний досвід розгортається в «оборотному часі» практик, що постійно обертаються. Індивідуальне життя, яке наповнене рутинними практиками, має необернений характер. Водночас через зміну поколінь протяжність набуває тривалості та оберненості, що і забезпечує відтворюваність структури. Таким чином індивідуальна траєкторія життя спрямляється через повсякденну рутинізацію і підтримується, і водночас підтримує, інституційні структури.

«Homo soveticus», або соціальний тип «людини радянської», пройшов тривалий шлях формування від «homo socialisticus», який на початку революційних перетворень сприймався як примітивна істота, яку С. Булгаков характеризував як «особливий різновид дарвінівських мавп», до «homo soveticus» О. Зіновева, людини освіченої, готової до жертв, але водночас і готово прирікати на жертви інших. Розпад СРСР «запустив» процес перетворення «homo soveticus» на інший соціальний тип, який Ю. Левада позначив як «homo postsoveticus», однією визначальних рис якого була відсутність ініціативи і ухиляння від будь-якої особистої відповідальності.

Процес перетворення «homo soveticus» мав невідворотний характер оскільки водночас була перервана «надіндивідуальна» протяжність інституційного часу і зруйновані рутинні практики повсякдення. На цьому тлі індивід, життя якого залишається кінцевим і незворотнім, мав змінюватися разом із змінами у власній соціальній реальності. «Homo postsoveticus» є проміжним етапом на шляху до формування нового соціального типу.

Усі пострадянські суспільства пережили за П. Штомпокою “культурну травму”, соціально-психологічними ознаками якої є синдром недовіри; песимістичний погляд на майбутнє; ностальгія за минулим; травми колективної пам’яті, пов’язані з переоцінкою минулого. Проте ця колективна «травма відходу» від минулого долалася на пострадянських теренах по-різному, а отже по-різному трансформувалася і «homo soveticus». Для прибалтійських республік які одразу прийняли зміну як необоротну даність, типовою стала стратегія модернізації і трансформація ідентичності у бік modernity. В Росії і Білорусі зміни пішли по шляху оновлення «homo soveticus». Для росіян стратегічно набуття впевненості новою ідентичністю відбувалося через звернення до традиційних зразків, з опорою на велич та історичну самобутність. Для білорусів пом’якшення травми досягалася через атаку на фундамент системи під гаслом повернення до старих (оновлених) інститутів, те, що не вдалося в радянському минулому, може стати реальністю тут

і зараз. В Україні тривалий час стратегічно панувала пасивність і маргіналізація, «homo postsoveticus» ані повертався до попередньої ідентичності, ані рушив у бік оновлення. Проте реальні перетворення стали результатом стратегії бунту. Події двох Майданів показали як спочатку ідентичність вивільняється з під тиску зовнішніх обставин, а потім починає активно трансформуватися у бік модерності.

Зміни умовного «homo postsoveticus» можна простежити зокрема за зростанням рівня відповідальності за власне життя. За даними моніторингу Інституту соціології НАНУ відсоток тих, хто вважає, що життя залежить здебільшого від зовнішніх обставин, коливався від 39% у 1998 до 17% у 2019. Отже у певні періоди часу «вмикалася» вимушена екстернальність, яка визначала стан цілковитої залежності агентів від структурних змін. Водночас самі внутрішні перетворення тривалий час залишалися незадіяними в такого роду активності. Проте помітні зрушення відбулися у 2005, а згодом у 2014 роках. Якщо на початку трансформацій у 1996 році лише 12% респондентів відзначали, що їм вистачає вміння жити в нових умовах, то у 2005 році таких стало вдвічі більше – 24%, а у 2019 таких вже 40%. З 30% до 47% відсотків, зросла частка тих, кому вистачає ініціативи та самостійності у вирішенні життєвих проблем, з 30% до 41% частка упевнених у своїх силах, з 26% до 37% частка тих, кому вистачає рішучості у досягненні своїх цілей.

Поступово зростає діяльнісний потенціал українців, а разом з тим і готовність перетворювати його в дії, спрямовані на інституційні зміни. Це можна добре побачити і у змінах іншої характеристики – готовності активно включатися в нове життя. У 1997 році таку готовність мали лише 7% населення, водночас небажання пристосовуватися до нових умов життя декларували 45%. Наразі частина активно пристосованих зросла до 25%, а частка тих, хто не бажає пристосовуватися, впала до 25%. Водночас практично незмінною (на рівні 35-36%) залишається частка тих, хто перебуває в постійному пошуку себе в теперішньому житті.

Ці, та інші дані моніторингових досліджень свідчать, що трансформація “homo soveticus” в “homo ukrainicus” наразі відбувається по типу культурної модернізації з опорою на образ “modern identity”.

Самовизначення особистості як соціально-психологічний феномен

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України, старший науковий співробітник.
Мельничук Тетяна Іванівна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України
Вагіна Олена Вікторівна
кандидат психологічних наук, доцент кафедри забезпечення державної безпеки
Київського факультету Національної академії Національної гвардії України

Актуальність дослідження феномену самовизначення пояснюється багатьма причинами і в першу чергу потрібно відзначити суспільно значущі практичні причини : психологічні знання про закономірності самовизначення стають гостро затребуваними в критичні періоди розвитку суспільства, коли змінюються системи цінностей в індивідуальній, груповій та масовій свідомості людей. Саме в ці періоди різко зростає інтерес дослідників до проблеми самовизначення особистості та різних соціальних груп. У наш час у нашому суспільстві є достатньо нестійкими системи життєвих смислів, базових цінностей, моральних та інших ідеалів, тому проблема самовизначення як і раніше залишається досить актуальною.

Феномен самовизначення, виокремлений філософами (Н. Аббаньяно, М. Бердяєв, Х. Ортега, Ж. П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), розроблявся видатними психологами (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.). До початку ХХІ ст. предметом наукового аналізу були колективістичне (О. Петровський і В. Шпалінський, В. Петровський, А. Туровська та ін.), особистісне (Б. Ананьєв, Л. Вигоський, М. Гінзбург, В. Давидов, І. Дубровіна, Д. Фельдштейн та ін.) та етнічне самовизначення (Д. Фельдштейн). Соціально - психологічні та психолого-педагогічні аспекти зазначеного феномену вивчали (І.

Кон, О. Петровський, Т. Снегір'ова, В. Ядов, Г. Балл, М. Боришевський, І. Жадан, О. Киричук, О. Мудрик, В. Семіченко, Б. Федоришин, Н. Чепелева та ін.).

Найбільш часто самовизначення розглядається вченими як психологічний або соціально-психологічний процес. Так, на думку В. Сафіна, самовизначення є цілісним процесом оволодіння суб'єктом особистісно та соціально-значущими сферами життя відповідно поставленої мети, в якій він створює себе, самореалізується та самостверджується. Поряд з тим, що самовизначення досить часто розуміється як феномен свідомості та самосвідомості, деякими авторами конкретні дії та вчинки по реалізації обраного шляху також вважаються структурними елементами самовизначення, включаючи, таким чином, у самовизначення і феномени поведінки.

Дослідники (А. Журавльов, А. Купрейченко) зазначають, що співвідношення феноменів свідомості та поведінки для розуміння сутності самовизначення є досить складним і потребує спеціального глибокого аналізу. Однак при вирішенні цієї проблеми доцільно говорити про різні форми прояву самовизначення в поведінкових актах, ніж включати їх безпосередньо в зміст самовизначення. Розуміючи цей процес переважно як феномен самосвідомості, слід мати на увазі велику важливість для самовизначення таких його компонентів і характеристик, як психологічна готовність до певних форм соціальної поведінки, виражений мотиваційний настрій, активний стан свідомості – все те, що відноситься до так званих психологічних феноменів «передповедінки».

У низці досліджень (О. Падалко, М. Угарова) використовуються підходи до структури самовизначення на основі трьохкомпонентної моделі психологічного ставлення, яка передбачає когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та поведінковий (вольовий) складові. На основі праць інших авторів і власного розуміння подібної структури, можна зробити висновок, що *когнітивний компонент* самовизначення включає оцінку своїх здібностей і потенціалів, уявлення про смисл цілі та етапи життя та ідеали кожного етапу, а також можливості та перспективи їх досягнення. Крім того, він включає уявлення про свої місце в системі соціальних

взаємин з іншими людьми та тієї ролі, яку особистість грає в житті людей, які її оточують. *Афективний компонент* передбачає емоційну оцінку особистістю її цілей, цінностей та ідеалів; свого минулого, сьогодення та майбутнього; задоволеність – незадоволеність досягнутим станом у системі відносин, а також власними можливостями та здібностями. *Поведінковий компонент* самовизначення включає психологічну (передусім, мотиваційну) готовність особистості до певних дій та вчинків, пов'язаних з готовністю особистості з досягненням бажаної позиції в системі соціальних відносин.

На основі багатьох досліджень (П. Бергер, А. Журавльов, Г. Костюк, А. Купрейченко, А. Селігмен та ін.) під самовизначенням можна розуміти пошук суб'єктом свого способу життєдіяльності в світі на основі сприйняття, прийняття або формування їм у часовій перспективі базових ставлень до світу, інших людей, людської спільноті в цілому та самого себе, а також на основі власної системи життєвих смислів і принципів, цінностей та ідеалів, можливостей і здібностей, очікувань і домагань. Самовизначення як пошук способу функціонування та розвитку можна віднести одночасно до трьох основних класів психічних явищ, тобто як процес, як стан (деякий «зріз» процесу в певний період часу) і як властивість суб'єкта (особистість, яка самовизначається або група і є їх особливою характеристикою).

Крім основних структурних елементів самовизначення є ціла низка феноменів, значимих для його здійснення. До них, в першу чергу, Л. Анциферова відносить особистісні якості, що детермінують особливості та успішність самовизначення, а саме : оптимістичний світогляд, позитивна самооцінка, реалістичний підхід до життя, виражена мотивація досягнення, а також – інтернальність і пов'язане з ним відчуття відповідальності. Стресостійкість і стійкість – це додаткові, але важливі якості, що визначають вибір стратегій подолання важких життєвих ситуацій, а також стратегій самовизначення особистості в соціальних умовах, що радикально змінюються.

Отже, зміст поняття самовизначення та його характеристики є явищем соціально-психологічним, яке має значимий смисл у розвитку соціальності та

диференцьованої представленості на особистісному, та груповому рівнях. Самовизначення особистості детерміновано суб'єктивними властивостями особистості.

Психологічна сутність просоціальної поведінки

Калашникова Людмила Володимирівна
старший викладач кафедри практичної психології Центральноукраїнського
державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У контексті духовного відродження українського суспільства актуальною постає проблема дослідження психологічної сутності просоціальної поведінки, під якою розуміють будь-яку поведінку, що приносить користь навколишнім.

Аналіз наукової літератури засвідчив існування варіативності поглядів науковців на сутність цього наукового феномену. Поруч із тенденцією до ототожнення просоціальної поведінки з егоїстичною її формою, що здійснюється суб'єктом із метою зменшення власного дистресу чи одержання певних винагород, спостерігається зміщення дослідження суспільно корисної поведінки з площини моральності до духовності та діалогічності.

У ході наукових дискусій між представниками еволюційного, нормативного, емоційного та мотиваційного підходів були виявленні суттєві ознаки просоціальної поведінки. В першу чергу йдеться про позитивну спрямованість та ціннісне ставлення до навколишніх. Водночас у контексті вивчення просоціальної поведінки спостерігається тенденція до розуміння її сутності з огляду співбуттєво-діалогічного підходу, методологічне обґрунтування якого в українській психологічній науці здійснено Г.В. Дьяконовим [3]. Співбуттєво-діалогічний підхід полягає в тому, що взаємодія розглядається не як цілеспрямований процес, а як процес породження і розвитку смислів існування, а точніше спів-існування, спів-буття учасників спілкування та спільної діяльності. Подібне розуміння взаємодії виражає його екзистенційно-гуманістичне розуміння, згідно з яким головним у взаємодії, спілкуванні та спільній діяльності є не те, для чого воно здійснюється, а те, що воно взагалі існує та здійснює себе як самоцінне буття, співбуття його учасників [3, с. 300].

Співбуттєво-діалогічний підхід дозволяє зрозуміти психологічний зміст просоціальної взаємодії, де кожен учасник виступає рівнозначно важливим суб'єктом. Саме діалогічна позиція, що передбачає налаштованість суб'єкта просоціальної поведінки на сприйняття іншої людини як цінності та розуміння її проблем, лежить в основі емпатичної взаємодії, в результаті якої здійснюється акт доброчинності. В межах цього підходу стає зрозумілою теза про его-альтруїстичну спрямованість просоціальної поведінки.

І.Д. Бех, наголошуючи на існуванні єдності ціннісного ставлення до навколишніх та до самого суб'єкта поведінки, вказує, що «самосвідомість доброчинності, вбачаючи в інших не речову, а корисну цінність, набуває цим самим і власної необмінної цінності» [2, с. 13]. О.З. Басіна, Є.П. Ільїн, О.Є. Насиновська та

інші науковці експериментально підтвердили дієвість не тільки власне альтруїстичних мотивів (у ролі яких виступають прагнення суб'єкта поведінки допомогти іншій людині, моральне співчуття), але й мотивів, що опосередковано пов'язані з альтруїстичним змістом (самоповага, прагнення відповідати позитивному образу власного „Я” та його моральним аспектам, моральний обов'язок) [1; 4].

Его-альтруїстична спрямованість просоціальної поведінки ґрунтується на двоцентричності її мотиваційної системи та двополярності міжособистісних стосунків. Йдеться про існування двох полюсів «Необхідного» та «Бажаного» вихідної суперечності мотиваційної системи будь-якої форми поведінки, які створюють напружене енергетичне поле в межах і під впливом якого відбувається вибір суб'єктом певної форми поведінки. В основі двополярності міжособистісних стосунків лежить існування полюсу «Я», до складу якого входить прагнення суб'єкта до самозбереження та піклування про себе, та полюсу «Інші» - прагнення зрозуміти стан іншої людини та допомогти їй. Тривале домінування одного із полюсів мотиваційної системи може призвести до девальвації особистості. Якщо особистість живе лише за для інших, то самозречення деструктивно впливає на неї. Якщо ж вона живе тільки для себе, то поступово втрачає здатність розуміти інших та конструктивно взаємодіяти з ними. Тільки гармонія – рівновага між полюсами «Я» та «Інші» - сприяє створенню рівноправних суб'єкт - суб'єктних стосунків, рівнозначних позицій, що передбачають ціннісне ставлення до себе та навколишніх.

Узагальнюючи викладений матеріал, необхідно вказати, що просоціальна поведінка є суто діалогічною взаємодією, суттєвою ознакою якої є его-альтруїстична спрямованість. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в емпіричному дослідженні просоціальної поведінки як ознаки обдарованості.

Література:

1. Басина Е.З. Роль идентификации в формировании альтруистических установок личности / Е.З. Басина, Е.Е. Насиновская // Вестник МГУ. – Серия 14. – 1977. -№4. – С. 33-42.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у двох книгах /І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.; Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 342 с.
3. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике: монография / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченка, 2007. – 847 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин.- СПб.: Питер, 2011. – 512 с.

Організаційна культура як чинник соціальної ідентифікації співробітників

Каленчук Валентина Олександрівна
Херсонський державний університет,
аспірант кафедри загальної та соціальної психології

Створення гармонійної робочої атмосфери, в якій узгоджено працює колектив організації, забезпечується відповідністю корпоративної культури та індивідуальних характеристик співробітників, наприклад, тип прив'язаності до організації, потреба в ідентифікації, відповідність індивідуальних та організаційних цінностей тощо. Оскільки це безпосередньо пов'язано з ефективною діяльністю організації, вітчизняні та зарубіжні вчені фокусують увагу на проблемі психологічного обґрунтування організаційної культури. Вони вивчають взаємозв'язки та взаємовпливи багаточисленних змінних, які описують цей параметр.

Американські дослідники К. Камерон та Р. Куїнн вважають, що будь-яка організація, незалежно від її розміру та виду діяльності, має корпоративну культуру, яка усвідомлюється співробітниками та чітко може спостерігатися ззовні [1]. На думку П. Вейлла, культура формує у членів даної культурної спільноти достатньо унікальну спільну для всіх психологію [2].

Корпоративна культура розуміється як система колективних уявлень про норми, цінності, способи поведінки, які приймаються всіма членами організації [3]. Слід відзначити, що корпоративна культура – явище неоднорідне, і, як правило, виділяють її декілька типів. Наприклад, Л. Костантин розробив парадигмальний підхід, у межах якого писано чотири моделі корпоративної культури організації. Крім того, корпоративна культура виконує важливу функцію та є однією з причин виникнення організаційної ідентифікації. Оскільки людина є істотою соціальною, для неї важливо усвідомлювати свою належність до певної суспільної групи, зокрема, до корпорації, в якій він працює. Крім того, ідентифікація з організацією

схвалюється з боку керівництва, оскільки вона забезпечує згуртованість та є запорукою спільного успіху організації. У нашій роботі ми спираємось на визначення Б. Ешфорта та Ф. Маїла, які характеризують організаційну ідентичність як сприйняття схожості з організацією, а також почуття єдності з нею, коли співробітник визначає себе у термінах тієї корпорації, в якій працює.

Отже, корпоративна культура є ключовим багатоаспектним явищем, яке дозволяє вибудовувати необхідні форми поведінки людини у відповідності до цілей, цінностей та місії організації. Благополучна адаптація, і як наслідок, ідентифікація співробітника з організацією, збільшує ймовірність відповідності їх поведінки бажаним еталонам.

Література:

1. Камерон, К., Куинн, Р. Диагностика и изменение организационной культуры / Пер. с англ. под ред. И. В. Андреевой. СПб: Питер, 2001. 320 с.
2. Ловаков, А. В., Липатов, С. А. Организационная идентификация и представления работников об организационной культуре. *Вестник Университета (Государственный университет управления)*. 2010. № 23. С. 50–54.
3. Несмеянова, Р. К. Связь социально-демографических характеристик сотрудников с их организационной идентификацией и привлекательностью для них корпоративной культуры. *Социальная психология и общество*. 2018. Том 9. № 1. С. 67–77. doi:10.17759/sps.2018090105

Професійне вигорання підприємців: зв'язок з соціально-психологічними установками

Карамушка Людмила Миколаївна,
член-кор. НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Гнускіна Г.В.,
кандидат психологічних наук
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Актуальність дослідження.

У наші дні проблема професійного вигорання фахівців стає все більш значущою через швидку зміну соціально-економічної і політичної ситуації, збільшення професійних та психічних навантажень у професійній діяльності. постійне зростання конкурентності в суспільстві.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що *проблема професійного вигорання* (його змісту, структури, функцій, особливостей вияву у різних професійних груп) знайшла певне відображення в роботах зарубіжних (А. Абрумова, М. Агапова, Н. Андрєєва, В. Бойко, Н. Водопьянова, Л. Китаєв-Смик, Н. Левицька, К. Маслач Т. Морозова, В. Орел, О.Трухан, Н. Самоукіна, Є. Старченкова, Ф.Дж. Сторлі, Х. Дж. Фрейденбергер, В. Шауфелі та ін.) та українських (Х. Василькевич, І.Ващенко, А Висоцький, І. Галецька Т. Зайчикова, О. Матвієнко, О. Святка та ін.) вчених.

Однак, зв'язок професійного вигорання підприємців із їх соціально-психологічними установками раніше спеціально не досліджувались.

Завдання дослідження:

- 1.Визначити рівень вираженості професійного вигорання у підприємців.
2. Дослідити зв'язок професійного вигорання підприємців з соціально-психологічними установками

Методика та організація дослідження.

Для вивчення психологічних особливостей професійного вигорання персоналу у підприємців використовувалася «методика «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина – людина» Х.Маслач, С. Джексона). Вивчення їх соціально-психологічні установки) підприємців здійснювалося за допомогою «Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері» О.Потьомкіної.

Математична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 22).

Дослідження професійного вигорання здійснювалось серед підприємців Дніпропетровської та Київської областей. Дослідженням було охоплено 302 підприємців.

Основні результати дослідження.

1. У процесі дослідження встановлено, що для *досить великої кількості підприємців* характерна наявність основних складових синдрому «професійного вигорання». Так, високий рівень такої складової «професійного вигорання», як «емоційне виснаження» (заниження емоційного фону, байдужість або емоційне перенасичення та ін.) виявлено у 38,3% опитаних підприємців. Високий рівень вираженості «деперсоналізація» (деформації стосунків з клієнтами, підлеглими та ін.), яка може проявлятися, як залежність від інших, або як зростання негативізму, цинічності установок і почуттів, зафіксовано у 40,0 % опитаних. І високий рівень ще «редукції особистих досягнень» (негативне оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, обмеження своїх можливостей та ін.) констатовано у 46,5% підприємців.

2. Стосовно зв'язку між професійним вигоранням підприємців та соціально-психологічними установками, то тут виявлено, що «орієнтацією на альтруїзм» знижує рівень вираженості всіх складових професійного вигорання: «емоційного виснаження» ($r_s = -0,135$, $p < 0,05$); «деперсоналізації» ($r_s = -0,315$, $p < 0,01$); «редукції особистих досягнень» ($r_s = -0,172$, $p < 0,05$). В той же час, підвищення рівня

вираженості «орієнтації на егоїзм» обумовлює підвищення рівня вираженості всіх складових професійного вигорання: «емоційного виснаження» ($r_s=0,185$, $p<0,01$); «деперсоналізації» ($r_s=0,297$, $p<0,01$); «редукції особистих досягнень» ($r_s=0,134$, $p<0,01$). Констатовано, що підвищення рівня вираженості таких соціально-психологічних установок, як «орієнтація на результат» ($r_s=-0,122$, $p<0,05$), «орієнтація на свободу» ($r_s=-0,151$, $p<0,05$) та «орієнтація на владу» ($r_s=-0,204$, $p<0,01$) обумовлює зниження рівня професійного вигорання у підприємців і це стосується переважно такої складової професійного вигорання, як «редукція особистих досягнень». Такі соціально-психологічні установки, як «орієнтація на процес», «орієнтація на працю» та «орієнтація на гроші», не є «чутливими» до професійного вигорання, тобто, їх наявність або відсутність у підприємців ніяким чином не впливає на його вираженість.

Висновки.

Отже, більше, ніж третина опитаних підприємців, мають високий рівень вираженості всіх складових синдрому «професійного вигорання». І найбільш вираженим серед них є така складова, як «редукції особистих досягнень». Скоріше всього, це можна пояснити складністю підприємницької діяльності взагалі, і, зокрема, в складних соціально-економічних умовах її здійснення в Україні.

Констатовано, що деякі із соціально-психологічних установок підприємців діють «комплексно» (тобто, впливають на всі складові професійного вигорання підприємців), деякі – «парціально» (тобто, впливають лише на окремі складові професійного вигорання), а деякі залишаються «нейтральними».

Отримані дані доцільно враховувати у процесі психологічного забезпечення підприємницької діяльності.

Ціннісний копінг як поняття і феномен

Карпенко Євген Володимирович
доцент кафедри психології
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент

У сучасному транзитивному соціумі зростає значення таких особистісних властивостей, як толерантність до невизначеності, здатність брати на себе відповідальність за ризиковані рішення, соціальна чуйність і моральна сенситивність, нервово-емоційна стійкість і здатність до самоконтролю, поєднання асертивності з емпатійністю та ін. Неважко помітити, що йдеться про феноменологічні й поведінкові маркери емоційного інтелекту в його відношенні до стратегій самоопанування і подолання труднощів, тобто копінгу.

Видається, що роль емоційного інтелекту в адаптаційно-актуалізаційному (репродуктивно-творчому) континуумі життєздійснення досі не було належно відрефлексовано. Приміром, виокремлені М. О. Холодною стилі подолання (проблемно-орієнтований, соціотропний, мобілізаційний, емоційно-домінантний,) хоча і містять вказівку на функцію емоційного відреагування як адекватного в деяких випадках способу впоратися з прикрими ситуаціями, все ж не вичерпують всього копінг-потенціалу емоційного інтелекту.

З огляду на поєднання інтра- та інтерперсонального векторів дії емоційного інтелекту, (само)розуміння і (само)контролю у процесі самоопанування/подолання емоційний інтелект повинен виконувати ширшу, ніж емоційне відреагування, – інтегративну – функцію, а саме: виступати в ролі ціннісного копінгу, який є суперпозицією всіх вищезазначених. Так зрозумілий ціннісний копінг забезпечує, кажучи словами Дж. Б'юдженталя, доступність як дозвіл на входження Іншого у свій внутрішній світ і експресивність як спонтанне самовираження своїх експлікованих властивостей. Баланс доступності (готовності брати і безоцінно приймати) й експресивності (готовності віддавати і впливати) є тією бінарною диспозицією, що уможливорює раціональне пристосування і життєтворення особистості. З іншого боку, можна говорити про налагодження балансу між первинними («Любити») і вторинними («Знати»), за Н. Пезешкіаном, здібностями.

Зроблений тут абрис поняття і феномену ціннісного копінгу, зрозуміло, потребує докладного теоретичного обґрунтування й релевантної емпіричної верифікації, що може становити перспективу подальших студій.

Академічна доброчесність на тлі соціально-політичних проблем сучасної України

**Карпенко Зіновія Степанівна,
професор кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», доктор
психологічних наук, професор
Зомчак Катерина Мирославівна,
магістрант кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»**

Міжнародним досвідом доведено, що становлення демократичної, правової держави зазвичай корелює з високим рівнем економічного, науково-технічного розвитку, матеріального добробуту громадян, їх соціальною захищеністю, якістю медичного обслуговування тощо. Однією з умов досягнення високих цивілізаційних стандартів є дотримання вимог академічної доброчесності, що гарантує повагу до закону й утверджує здорову конкуренцію на ринку праці.

Академічна доброчесність визначається як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та здійснення наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання і наукових (творчих) досягнень. В освітньому середовищі академічна недоброчесність має різні форми прояву: хабарництво, фабрикація чи фальсифікація даних, нечесність (навмисний обман), академічне шахрайство та плагіат, необ'єктивне оцінювання та ін. Зрозуміло, що для нормального функціонування закладів вищої освіти (ЗВО) дотримання «кодексу доброчесності» має стати дієвим внутрішнім імперативом для всіх суб'єктів освітнього процесу – як науково-педагогічних працівників, так і студентів – здобувачів певного рівня фахової кваліфікації (бакалавр, магістр, доктор філософії тощо).

З метою моніторингу ставлення студентів до норм академічної доброчесності було розроблено напівструктурований опитувальник, що містив 19 питань, узагальнені відповіді на які проаналізовано нижче. З метою аналізу взято до уваги 82 анкети студентів різних курсів і напрямів професійної підготовки ЗВО головно м. Івано-Франківська. Частина студентів відмовилася взяти участь в опитуванні, незважаючи на його анонімний характер.

На пряме запитання «Чи доводилося вам чути про академічну доброчесність у ЗВО? Що особисто ви вкладаєте в це поняття?» лише 10 респондентів (12%) відповіли ствердно, хоча 35% висловили припущення про те, що йдеться про моральні аспекти освітнього процесу, а 23% пов'язали цей термін з особливостями взаємодії в системі «викладач – студент». 42% не відповіли на другу частину запитання. Більшість відповідей на питання «Кого стосується поняття академічна доброчесність (викладачів, студентів, обох цих суб'єктів)?» свідчить про

усвідомлення взаємної відповідальності про дотримання норм академічної доброчесності, проте 17 % студентів стверджує, що лише викладачі повинні виконувати ці норми; протилежну думку підтримав один респондент. На пропозицію закінчити речення: «Доброчесний викладач – це ...» студенти відзначили такі характеристики: справедливий і лояльний, об'єктивно оцінює, не бере хабарі. Превалює думка (60%): «доброчесний викладач має бути об'єктивний, водночас гнучкий – враховувати специфічні життєві ситуації студентів. Речення: «Доброчесний студент – це ...» було закінчено так: «сумлінно вчиться, не списує, виконує завдання самостійно, відвідує пари, не хамить викладачам». Лише одна відповідь містила зізнання: «ділиться з іншими своєю роботою». Конкретизації речення «У деяких випадках списування, підглядання правильної відповіді є: неминучим (вказіть, у яких...), нормальним (у випадках, коли...), прийнятним (у випадках, коли ...) були і розмаїтими, і типовими, причому жодна із запропонованих модальностей не була залишена без уваги, що свідчить про толерантність до цього прояву академічної недоброчесності з боку студентів, поблажливість до себе.

Багато корисної інформації з досліджуваної проблеми надали наступні питання: «Успішно списавши правильну відповідь (скачавши з Інтернету реферат тощо), більшість студентів відчуває (продовжіть) ...»; «Що зазвичай відчуває людина, котра довідується, що результати її праці привласнили? Змоделюйте її стан якнайдокладніше»; «Висловіть і обґрунтуйте свою позицію щодо підказок. Це – (не)нормально, (не)варто, (не)бажано, (не)прийнятно, (не)шкідливо, (не)соромно та ін.?»; «Чи поділяєте Ви думку про те, що мудра людина – це неодмінно ще й хитра людина? Обґрунтуйте свою відповідь»; «Чи переконувалися Ви в тому, що запорукою життєвого успіху (кар'єри, статусу, статків) є вміння використовувати інших людей для досягнення власних цілей (підкреслити потрібне слово): завжди, часто, інколи, ніколи»; «Що зазвичай казали про Ваших однолітків, які відмовлялися підказувати, давати списувати тощо?»; «Кого можна назвати принциповою людиною?»; «Кого можна назвати чесною людиною?»; «Прокоментуйте розповсюджену думку про те, що принципова людина – це конфліктна людина»; «Прокоментуйте думку про те, що чесна людина – простак («лох»)»; «Оцініть за 100-бальною шкалою рівень своєї принциповості як студента»; «Оцініть за 100-бальною шкалою рівень своєї чесності як студента»; «Яке співвідношення людських рис гарантує життєвий успіх (обрати один з 3-х варіантів): а) принциповий і чесний; б) принциповий, але нечесний; в) безпринципний і хитрий»; «Що ви думаєте про ефективність цього опитування?»

Результати опитування свідчать про амбівалентне ставлення студентської молоді до питань академічної доброчесності. Вписуючи цю проблему в ширший соціально-політичний контекст боротьби з корупцією, можна зробити висновок, що майбутні фахівці готові боротися з чужою корупцією (тут – викладачів), аніж зі своєю власною – готовністю схитрити, обманути, аби отримати вищу оцінку, доклавши менше зусиль, творчості, критичного ставлення до інформації та ін. Така

ціннісна позиція є ненадійною платформою для боротьби зі споживацьким ставленням до життя, популізмом і непрофесійністю, які зараз проявляються на різних щаблях соціальної ієрархії.

Материнська позиція в контексті реабілітації дитини з церебральним паралічем

**Клещерова Ірина Миколаївна,
науковий кореспондент
Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ,
практичний психолог,
Український медичний центр реабілітації дітей
з органічним ураженням нервової системи
МОЗ України, Київ**

Дитячий церебральний параліч (ДЦП) є одною з найбільш розповсюджених у всьому світі патологій нервової системи. Частота захворювання на ДЦП становить 0,76 – 5,8 ‰ в залежності від регіону. Питома вага дітей з ДЦП в Україні донедавна складала 41,9% від загальної кількості дітей з вродженими вадами розвитку. ДЦП є інвалідизуючим захворюванням, яке значно погіршує якість життя хворого. За наявними даними, 20 – 30% хворих на ДЦП неспроможні обслуговувати себе, не можуть пересуватися, не здатні до навчання. Тому вирішення питань попередження, лікування, реабілітації та соціальної адаптації таких хворих, покращення якості життя їх самих та їх сімей набуває великого соціального значення.

Роль батьків у процесі реабілітації та соціальної адаптації дітей з ДЦП підкреслюється багатьма дослідниками (Л. Бадалян, Л. Журба, О. Тимоніна (1988), М. Іполітова, Р. Бабенкова, О. Мастюкова (1993), В. Козявкін, Л.Шестопалова, В. Підкоритов (1999), Г. Адашинська та І. Скворцов (2001), В.Мартинюк та ін. (2016)). В сучасних моделях реабілітаційного процесу батьки, сім'я в цілому, розглядаються як важлива сторона реабілітаційної тріади, разом із фахівцями-реабітологами та дитиною-реабілітантом. Очевидним є значення конструктивної позиції батьків (передусім, матері) для досягнення високого рівня інтегрованості дитини у суспільство.

Материнська позиція є поняттям, яке охоплює різні аспекти материнського ставлення та активності щодо хворої дитини. Позиція матері являє собою

узагальнене ставлення до широкого кола явищ, пов'язаних з дитиною, її хворобою, лікуванням, соціальною адаптацією, навчанням та вихованням, а також ставлення до себе як до матері. Досліджуючи систему ставлень батьків дитини з інвалідністю, Л. Пінчукова виділила наступні її напрямки: ставлення до світу, ставлення до родини, ставлення до дитини та ставлення до себе. М. Посисоєв розглядає батьківську позицію як систему життєво-важливих ставлень особистості, яка формується протягом всієї історії життя з особливою дитиною. Він виділяє такі складові батьківської позиції: ставлення до себе як батька, ставлення до дитини, ставлення до дефекту, ставлення до допомоги ззовні, ставлення до майбутнього.

В контексті реабілітації дитини з ДЦП материнська позиція як частина системи життєвих ставлень охоплює такі сфери, як ставлення до дитини, до її хвороби, до системи лікування/реабілітації, до себе як матері і учасниці процесу реабілітації. Материнська позиція виступає складним інтегральним утворенням, у якому можна виділити наступні компоненти:

- когнітивний (знання та уявлення про свою дитину, її можливості, особливості хвороби та вимоги щодо лікування, реабілітації, навчання і виховання своєї дитини),
- оцінковий (оцінка можливостей та особливостей дитини та себе як матері),
- ціннісно-смісловий (зміст та ієрархічна структура ціннісно-сміслових утворень, пов'язаних із материнською сферою, системою відносин з дитиною та з приводу дитини, її хвороби та лікування),
- потребово-мотиваційний (домінуючі мотиви материнської активності, установки щодо своєї дитини та себе як матері, хвороби дитини, її лікування),
- емоційний (емоційне ставлення до дитини, пануючий емоційний фон у взаєминах з нею, узагальнений емоційний стан самої матері у зв'язку з хворобою дитини),

- поведінковий (основні стратегії та поведінкові стереотипи у взаєминах з дитиною, у лікувальних та навчально-виховних ситуаціях).

Відомо, що тяжка хвороба дитини є фактором, який спричиняє спотворення у структурі материнської позиції. Це, з одного боку, відбивається у погіршенні емоційного стану матері, може призводити до формування у неї психічних розладів. З іншого боку – здійснює вплив на соматичний та психічний стан дитини, становлення її особистості й повноту соціальної адаптації. Тому є необхідним здійснення оцінки та, за потреби, - психологічного корегування материнської позиції під час реабілітації дитини.

Література

1. *Основи соціальної педіатрії. Навчально-методичний посібник у 2-х т. / За ред. Мартинюка В. Ю. – Т. 1-2. –К.: ФОП Верес О. І., 2016.*
2. *Пінчукова Л. О. Родина з дитиною-інвалідом // Соціальна психологія. – 2003. – № 2. – С. 126-133.*
3. *Посысов Н. Н. Родительская позиция как система отношений // Ярославский педагогический вестник. – 2017. - № 6. – С. 248-251.*

Зв'язок соціальної ідентичності з психологічним і фізичним благополуччям мігрантів

Коваленко Алла Борисівна,
завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор психологічних наук,
професор
Безверха Катерина Сергіївна,
аспірантка кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зростання міграційних процесів у всьому світі поставило перед науковцями низку проблем, пов'язаних із входженням особистості до нового культурного та мовного середовища. Одним із важливих аспектів проблеми міграції є зміни ідентичності мігранта, сформованої протягом життя в рідній країні [3].

Критерієм оцінки соціальної адаптованості мігрантів можуть виступати задоволеність та якість життям в нових умовах, як на фізичному так і на психологічному рівні. Психологічне благополуччя передбачає суб'єктивну самооцінку цілісності та осмисленість свого буття. Воно вимірюється задоволенням, що пов'язане із досягненням цілей, а також самореалізацією людини в певних життєвих обставинах, що задовольняє запити як соціального середовища, так і виконує завдання розвитку власної індивідуальності. [2]

На досягнення суб'єктивного благополуччя та комфорту впливає добровільність/вимушеність міграції. Так, добровільна міграція частіше супроводжується прагненням мігрантів до саморозвитку та самореалізації [1, 5], супроводжується зміною соціальної ідентичності [4], що значно відрізняється від змін, або прагнень до змін у вимушених мігрантів.

Тобто, на нашу думку, міграція виступає тригером до актуалізації визначення своєї соціальної ідентичності та її переосмислення.

У ході емпіричного дослідження ми намагалися з'ясувати взаємозв'язок між соціальною ідентичністю та суб'єктивним благополуччям. У ньому взяли участь 172 особи, серед яких 59 чоловіків та 73 жінок віком 13- 61 рік. Досліджувані є мігрантами як з України (85 осіб), так і з інших країн в Україну (87 осіб), які перебувають за кордоном від півроку до 55 років, та проживають в 30 різних країнах світу.

Досліджуваним було запропоновано Опитувальник соціальної ідентичності О. В. Васькової (модифікація та адаптація К. С. Безверхої) та Коротку форму оцінки здоров'я Дж. Вейра (SF-30 by John E. Ware). Дані було оброблено за допомогою програми SPSS.22.

Для аналізу ми надали шкалі соціальної ідентичності значення від 1 до 3, де 1 – люди, з низьким рівнем соціальної ідентичності, 2 – люди з середнім рівнем та 3 – люди з високим рівнем соціальної ідентичності. Порівняння було проведено за

основними шкалами Короткої форми здоров'я – загального фізичного та психологічного благополуччя.

За критерієм Краскела-Уолеса статистично значуща різниця є лише за психологічним благополуччям ($p=0,000$), фізичне благополуччя має $p=0,169$. Різницю між групами ми виявили за допомогою методу середнього (табл. 1).

Таблиця 1

Фізичне та психологічне благополуччя залежно від рівня соціальної ідентичності (в балах)

Рівні соціальної ідентичності	Шкали Короткої форми оцінки здоров'я	
	Фізичне благополуччя	Психологічне благополуччя
Низький	27	39
Середній	27	42
Високий	40	61

Дані, вказані в таблиці 1, свідчать про те, що люди, які мають високий рівень соціальної ідентичності, суб'єктивно краще оцінюють своє психологічне здоров'я та мають рівень вище середнього за даною шкалою. Люди з низьким рівнем соціальної ідентичності мають низький рівень психологічного благополуччя, а люди з середнім рівнем соціальної ідентичності мають рівень психологічного благополуччя нижче середнього.

З огляду на дані таблиці, ми перевірили зв'язок між психологічним благополуччям та рівнем соціальної ідентичності за допомогою кореляційного аналізу Пірсона, та виявили, що соціальна ідентичність має слабкий позитивний зв'язок як з фізичним ($p=0,186^*$), так і з психологічним ($p=0,264^{**}$) благополуччям.

Висновок: соціальна ідентичність пов'язана з психологічним благополуччям: чим вищий рівень соціальної ідентичності, тим вищий рівень фізичного та психологічного благополуччя. У подальшому слід детальніше вивчити взаємозв'язки соціальної ідентичності зі складовими психологічного благополуччя, аби мати змогу надати рекомендації мігрантам, як підвищувати психологічне благополуччя після переїзду в нову країну.

Список використаної літератури:

- Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія / О. Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.
- Коваленко А. Б. Соціальна ідентичність як чинник адаптації під час суспільної кризи / Коваленко А. Б., Безверха К. С. // Соціальна ідентичність в модернових умовах / за наук. ред. проф. І. Ф. Аршава. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. – С. 223-253.
- Коваленко А. Б. Соціально-психологічний аспект соціальної адаптації мігрантів, її стадії та стратегії / А. Б. Коваленко, К. С. Безверха // Теоретичні

і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць. - Сєвєродонецьк, 2017. - №3(44) - С. 104-115.

- Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко // 4-е изд. испр. и доп. - М.: Аспект Пресс, 2009. - 368 с. Boski P. Theoris, methods and applications of acculturation psychology (triangulation of conceptual and empirical perspectives) / Pawel Boski // Емпіричні проблеми етнічної та кросскультурної психології: Матеріали четвєтої Міжнародної наукової конференції 30-31 травня 2014 р. 2 т. / Відп. ред. В. В. Гриценко. - Смоленськ: Смоленський гуманітарний університет, 2014. - Т.1. - 254 с.

До проблеми прогнозування намірів емігрувати студентської молоді з України та Латвії

Ковальчук Олена Степанівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

В Україні та Латвії є спільна демографічна проблема – зниження чисельності населення країни. За даними Європейської Комісії спрогнозовано, що вже у 2020-му році число жителів Латвії зменшиться на 10% (<http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/statistics-illustrated>).

Велику роль у зниженні чисельності населення відіграє еміграція жителів з країни. Якщо на рівні Європейського Союзу проблеми міграції пов'язані з імміграцією і людьми, які шукають притулку, то у Латвії еміграція перевищує імміграцію. Для України еміграція жителів також є великою соціальною проблемою, яку підсилює несприятлива економічна ситуація і збройний конфлікт на сході України.

Результати соціологічних досліджень в обох країнах свідчать про те, що більшу частину емігрантів становить молодь. У групі латвійських студентів найвищі показники намірів емігрувати з країни (Nazans, 2013 роки; Zera & Kļave, 2011). У результаті реалізації студентами своїх намірів емігрувати країна втрачає свій інтелектуальний потенціал, мотивовану молодь, в освіту якої вкладені великі державні ресурси. У довгостроковій перспективі ці втрати постійно зростають, оскільки молоді люди часто пов'язують своє подальше життя з іншою країною, створивши там сім'ю та знайшовши роботу. За даними українських джерел, визначено, що молоді люди з якісною освітою часто виказують бажання залишитися жити і працювати в іншій країні (Open Ukraine Foundation, 2009). Ця тенденція і надалі зростає.

Еміграція молоді є викликом у державному масштабі, що вимагає комплексного підходу до дослідження ситуації, а також змін в соціальній політиці держави. Соціологічні дослідження дають детальний огляд проблеми міграції та аналіз демографічних чинників, які посилюють приналежність до країни. Проте, вони не відображають взаємозв'язок між намірами молоді емігрувати і особистими цілями, відносинами з найближчим соціальним контекстом і сприйняттям контексту на макрорівні.

Залучення психологічних методів надають можливості дослідити орієнтацію на індивіда і можливість включити в аналіз особисті цілі, мотиви і оцінки, які характеризують активність, планування поведінки і роль суб'єкта у прийнятті рішень. Результати дослідження можуть дати значний внесок у формування

соціальної політики, орієнтованої на індивіда, яка була б спрямована до почуття приналежності до країни кожної молодої людини. Ігнорування психологічного аспекту проблеми може сприяти зменшенню почуття приналежності до країни, посилення намірів емігрувати і, як результат, еміграції з країни.

Актуальність досліджень намірів індивіда обґрунтована теорією планованої поведінки (Ajzen, 1991) і емпіричними дослідженнями, що підтверджують зв'язок намірів і подальшої поведінки (e.g., de Leuw, Valois, Ajzen, & Schmidt, 2015). Теорія екологічних систем (Bronfenbrenner, 1979, 1984) дозволяє створити системну модель для прогнозу намірів молоді емігрувати з країни, а саме зрозуміти причини намірів емігрувати.

Перевагою крос-культурних досліджень є можливість оцінити внесок соціального контексту у дослідження проблеми, а також можливість погляду на проблему з іншого боку. Членство Латвії у Європейському Союзі та орієнтація України на євроінтеграцію відображають загальні спрямування у політиці держав, а відмінності у політичній і соціально-економічній ситуації (наприклад, безпека та стабільність) забезпечують різні погляди у дослідженні проблеми намірів молодих людей емігрувати з країни.

Особливості надання психологічної допомоги особам з психосоматичними розладами

Колесніченко Ліна Аліковна,
доцент кафедри педагогіки та психології національного економічного
ніверситету імені Вадима Гетьмана кандидат психологічних наук, доцент

Психосоматичні розлади – це порушення функцій внутрішніх органів і систем, виникнення і розвиток якого здебільшого пов'язаний з психогенними чинниками, переживанням стресу, гострої або хронічної психологічної травми, специфічними особливостями емоційного реагування особистості на ситуації та події.

Патогенез психосоматичних розладів надзвичайно складний і визначається певними причинами:

1. неспецифічною спадковою і вродженою обтяженістю соматичними порушеннями;
2. спадковою схильністю до психосоматичних розладів;
3. нейродинамічними зрушеннями (порушеннями діяльності ЦНС);
4. особистісними особливостями особистості
5. психічним і фізичним станом під час дії психотравмуючих подій;
6. наявністю несприятливих родинних і інших соціальних чинників;
7. особливостями психотравмуючих подій.

Психологічна допомога особам, які страждають на психосоматичні розлади є системною і включає:

- поєднання медичної і психотерапевтичної допомоги;
- поєднання різних напрямів психотерапії: психоаналітичної, арт-терапевтичної, тілесної, когнітивно-поведінкової тощо;
- поєднання різних форм терапії: індивідуальної та групової.

Індивідуальна психоаналітичноорієнтована терапія спрямована на укріплення та стабілізацію «Я» клієнта, зменшення нарцистичної ранимості та на визначення, розуміння та управління певною палітрою власних емоційних переживань. Дана терапія включає певні етапи.

Перший етап полягає у підтримці та підбадьорюванні клієнта. На цій стадії, отримавши можливість вербалізувати свої переживання і розповісти про себе, клієнт, відповідно, зменшує іпохондричний зміст, який лежить на передньому плані переживання. Ця «розмова про себе» не лише сприяє відсічі іпохондричних страхів і викликає відчутне покращення самопочуття, а й сприяє встановленню довіри до

психотерапевта. Також завдання цієї стадії - підвищення мотивації до терапії. Мета цієї стадії – розвиток здатності клієнта до сприйняття власних почуттів і переживань. (Мета терапевта на цій стадії - визначити домінуючий афект клієнта, зрозуміти фрустраційно-агресивні прагненнями клієнта та осмислити розуміння та ставлення клієнта до своїх переживань). На цьому етапі за допомогою конкретних прикладів обговорюється емоційний зміст переживання клієнта (особливо його фантазії), а також, підтримуються спроби особи з психосоматичними розладами вербалізувати і диференціювати власні почуття.

Психотерапевт шляхом постійних питань, уникаючи довгих пауз, з розумінням підтримує та емпатійно приєднується до того, що говорить клієнт, а також підкріплює його відповіді відповідними думками і припущеннями. Це дає змогу клієнту вербалізувати свої переживання.

Наступний етап – це стабілізації стосунку. На цій стадії відбувається поглиблення саморефлексії та усвідомлення клієнтом внутрішнього конфлікту, а також знаходження ним зв'язку між соматичними симптомами і конфліктною (психогенною) ситуацією. Супровід психотерапевтом саморефлексії клієнта має сприяти створенню позитивної мотивації щодо конфліктперероблюючої терапії. Психотерапевту слід дуже обережно конфронтувати клієнта, так щоби клієнт не відчував надмірного психічного болю або загрози від «розкриваючої» терапії. Це може спричинити його протест проти змін своєї поведінки та характеру взаємин, що призведе до відмови від подальшої бесіди. Підвищення рівня тривоги та опору клієнта є сигналом для припинення психотерапевтичного опрацювання конфлікту. При цьому потрібно концентрувати увагу на психічному статусі клієнта і його поведінці та констатувати (терапевту) його фактичну нездатність до переробки давнього конфлікту. Важливо зрозуміти, що на даний момент клієнт знайшов для себе найкращий спосіб переносити цю ситуацію (через виникнення психосоматичних симптомів) та встановлювати відповідну внутрішню рівновагу.

Завершаючий етап – це перехід до тривалої психотерапевтичної роботи, яка поєднує елементи підтримуючої та експресивно-вскриваючої психотерапії. Ця стадія є можливою за умови позитивного проходження клієнтом попередніх етапів та розвитку у нього достатньої емоційної стійкості та здатності переносити психотерапевтичне втручання.

Список літератури

1. *Александр Ф.* Психосоматическая медицина. Принципы и применение. /Пер. с англ. С. Могилевского. - М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. - 352 с.
2. *Коростелева И.С.* Особенности взаимоотношений с психосоматическим пациентом в рамках психоаналитической психотерапии [Электронный ресурс] // Журнал практической психологии и психоанализа. – М.: НОЧУ ВПО Институт практической психологии и психоанализа, 2013 № 1 Режим доступа: <http://psyjournal.ru>.
3. *Хомуленко Т. Б.* Основы психосоматики. Навч.-метод. посіб. / Т. Б. Хомуленко. - Вінниця: Нова Книга, 2009. - 120 с.

Творчий компонент професійної компетентності психолога

Поліщук Оксана Миколаївна,
доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича, кандидат психологічних наук, доцент
Колтунович Тетяна Анатоліївна,
доцент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат
психологічних наук, доцент

Одним із важливих компонентів спеціальних компетенцій психолога є творчий, що проявляється у творчому підході до вирішення професійних задач.

Аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність у розумінні понять компетенція та компетентність, які або ототожнюються, або диференціюються.

У психолого-педагогічній літературі компетенція визначається як поєднання знань, умінь і досвіду, що забезпечують здатність вирішувати практичні завдання у різних сферах життя та діяльності (І.С. Сергеев). Компетентність тлумачиться як специфічні здібності, необхідні для виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі та містить вузькоспеціальні знання, особливі предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії (Дж. Равен) [цит. за: 1, с. 13-14]. Зазначимо, що розробка компетенцій у Європі орієнтована, насамперед, на їх вимірювання. Наприклад, проект TUNING (2000 р.) виходить з того, що інформація про мету освіти, виражена на мові компетенцій, дає більш цілісний погляд на освітні програми [3], та пропонує таку ієрархію компетенцій: загальні (універсальні) – важливі для конкретних соціальних груп; спеціальні (професійні) – стосуються предметної галузі. На їх основі були розроблені й інші класифікації, проте у більшості з них відсутня група творчих компетенцій.

Творчість властива будь-якій діяльності людини. Вона, як і компетенція, вимагає знань, умінь і навичок. «...парадокс полягає в тому, що у творчості важливі не самі ці уміння, знання і навички, а можливість з їх допомогою добувати нові ідеї, думки, нові підходи та рішення» [1, с. 16]. Відтак творчі компетенції мають право на виокремлення у загальній ієрархії компетенцій. У своєму науковому доробку ми виходимо з їх трактування як сукупності знань, умінь, способів творчої діяльності, готовності до інноваційної поведінки, формування та використання нових цінностей.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2016 р.) було виділено ключові компетенції, що є актуальними для успішної кар'єри у 2020 р.: рішення комплексних проблем; критичне мислення; креативність; вміння керувати людьми; узгодженість дій з іншими; емоційний інтелект; експертна оцінка й ухвалення рішень; орієнтація на надання послуг; ведення переговорів; гнучкість мислення (когнітивна гнучкість) [3]. Як бачимо, більшість із них пов'язана з розумінням

специфіки мислення, застосування на практиці особливих навичок. Виділимо із «давоського списку» творчі компетенції, що є значущими у роботі психолога (рис. 1).

Рис. 1. Творчі компоненти професійної компетентності психолога

Критичне мислення – один із модних трендів у сучасному суспільстві. Його суть полягає в ухваленні ретельно обміркованих і незалежних рішень. До поведінкових індикаторів критичного мислення відносять: збереження, осмислення та відтворення інформації; володіння мовою як засобом мислення; навички розуміння невизначеності та ймовірності; вміння формулювати правильні судження, аналізувати й оцінювати аргументи, перевіряти гіпотези; навички рішення задач; здатність знаходити чи створювати смисли тощо.

Креативність – здатність до нестандартного мислення та поведінки, створення принципово нових ідей. Її поведінкові індикатори: вміння керувати творчим процесом; знаходити оригінальні рішення; проявляти терплячість до невизначеності; долати перешкоди та виходити за рамки можливого; спонукати інших до творчої діяльності; вирішувати суперечності та дилеми.

Гнучкість мислення (когнітивна гнучкість) – розумова здатність переключатися з однієї думки на іншу, обмірковувати кілька питань одночасно й успішно вирішувати нові проблеми. До її поведінкових індикаторів відносять: здатність і стійкість до змін, бачення альтернативи, адекватне сприйняття помилок; уміння різнобічно оцінювати ситуації. Вона пов'язана з рівнем розвитку інтелекту, зокрема інтелекту емоційного (ЕІ) як сукупності ментальних здібностей, які беруть участь у сприйнятті, вираженні, усвідомленні, поясненні власних емоцій та емоцій інших людей. D. Goleman (1995) трактує емоційний інтелект як «здатність людини тлумачити власні емоції та емоції оточуючих з метою використання отриманої інформації для реалізації власних цілей» [2]. Розвинений ЕІ – один із ключових чинників досягнення успіху у соціальних системах.

Отже, творчий компонент в професійній компетентності психолога допомагає приймати мобільні рішення з урахуванням специфіки конкретних проблем клієнтів, розробляти нові методи роботи, будувати прогнози щодо динаміки та якості змін, генерувати нові ідеї; легко засвоювати нові функції; добре виконувати роботу, з якою

зустрічаєшся вперше, чи в умовах невизначеності та складності; бачити взаємопов'язані та впорядковані зв'язки процесів і подій; сприймати ситуацію в цілому, виділяючи окремі елементи та зв'язки між ними; знаходити та приймати рішення; виходити за межі системних обмежень тощо.

Література

1. Вострокнутов Е. В., Разуваев С. Г. Сущность понятия “творческие компетенции” в спектре категориально-понятийного поля педагогики. *Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin)*. 2012. № 2(117). С. 13-19.
2. Goleman D. *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books, 1995. 352 p.
3. TUNING: Educational Structures in Europe. URL: <http://www.unideusto.org/tuningeu/competences.html> (дата звернення: 25.10.2019)

Ситуативні трансформації групової взаємодії

**Коробанова Ольга Леонідівна,
старший науковий співробітник
лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України, кандидат психологічних наук**

Вітчизняними дослідниками вивчалися ситуації як сукупність умов і обставин, які створюють певне становище, викликають певні взаємини людей (Слюсаревський, 2008), сукупності відношень людини до світу, в яких людина переживає необхідність діяти певним чином (В. А. Роменець), а також обставини подолання життєвої кризи в умовах травматизації (Титаренко, 2018), соціально-психологічна адаптація до умов і наслідків воєнного конфлікту (Васютинський, Коробка, 2018), соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів (Слюсаревський, Блінова, 2018) та ін.

Наші дослідження містять свідчення про сприйняття учасниками складної ситуації як невизначеної, такої, що викликає вагання, невпевненість, потребує актуалізації ресурсів, певних зусиль, у зв'язку з недостатньою усвідомленістю або відсутністю сценаріїв поведінки в ускладнених умовах. Ознаками ситуації, що утруднюють взаємодію, можуть бути сильні емоції учасників, викликані стресом, фрустрацією, конфліктами, кризою, психологічною травмою. У таких ситуаціях люди прагнуть бути включеними у групи та отримувати групову підтримку. Опанування ситуації членами груп відбувається через встановлення зв'язку між подіями. Прагнення усвідомити реальність, її ознаки, обставини, умови, надати їм значущість, веде до опанування ситуації. Процес усвідомлення відбувається в сукупності з переживанням подій, що відбулися або відбуваються, обставин, що виникли, прийняттям рішень і вибором сценаріїв поведінки.

Складні соціальні ситуації пов'язані з соціальними явищами та процесами, що відбуваються у суспільстві (зокрема, переміщення мешканців на нові місця проживання, протестною активністю або репрезентацією поведінки груп у полі соціальної взаємодії). Таким чином, можна говорити про особливості виникнення і перебігу групової взаємодії (таких, як феномени, ефекти), спричинені складними соціальними ситуаціями. Соціальна поведінка є ситуаційно специфічною і залишається сталою в межах ситуацій певного типу. За М. М. Слюсаревським (2008), соціальні ситуації мають особистісно-часовий (епізодичний, або відрізок життя в цілому) та соціально-просторовий параметр, який проявляється в масштабі ситуації (мікро-, макросередовищний).

Під час групової взаємодії в складних соціальних ситуаціях виникають переживання членів групи, які можуть знаходити вияв, зокрема, у груповій напруженості, диференціації, появі мікрогруп, як складових групової динаміки. За таких обставин виникнення групових феноменів, таких як внутрішньогруповий фаворитизм, міжгрупова дискримінація, соціальна фасилітація, конформізм, групове мислення, групова поляризація та ін., є проявом групової динаміки та реакцією на певним чином визначену ситуацію (Chorna, Gornostai, Tsyhanenko, Pletka, Korobanova, Vus, 2018).

Зазначимо, феномени соціальної взаємодії вимагають для виникнення певних умов, які спробуємо розглянути. Міжгрупова дискримінація передбачає міжгрупову ворожість, конфлікти, агресію, негативні аутгрупові стереотипи, тобто об'єднання групи проти спільної загрози. М. Шеріф, Г. Теджфел пов'язували міжгрупову дискримінацію з завищенням оцінки своєї групи порівняно з іншою. Внутрішньогруповий фаворитизм означає прихильність до своєї групи, а також схильність пояснювати успіхи своєї групи внутрішніми чинниками, а невдачі – зовнішніми. Соціальна фасилітація пов'язана з ситуацією змагання, яка позитивно впливає на енергійність дій людей (Triplet, 1898), покращенням роботи, коли вона відбувається в присутності інших людей. Стимулюючий ефект соціальної

фасилітації проявляється за умов, коли виконувана діяльність є добре засвоєною або завдання є простим. Проте, коли завдання вимагає нової, складної поведінки, яка ніколи не виконувалась раніше, або виконувалася рідко, присутність інших виступає як відволікаючий чинник і заважає роботі (Zajonc, 1965).

Соціальні лінощі проявляються, коли при збільшенні кількості членів групи знижується їх особистий внесок у загальногрупову роботу, зменшуються когнітивні зусилля у виконанні колективних завдань. Умовами, що можуть вплинути на продуктивність спільної роботи, є, зокрема, норми групи (Seashore, 1954). Групове мислення виникає за умов глибокої включеності учасників у згуртовану групу, які можуть відступити від реалістичної оцінки запланованих дій. Умовами виникнення групового мислення є переоцінка навичок і можливостей групи, упереджені оцінки інших груп, сильний вплив конформності всередині групи і стрес (Janes, 1982), внаслідок цього кількість правильних рішень знижується. У складних ситуаціях або коли учасники відчують власну некомпетентність, невпевненість, посилюється їх конформізм як схильність прислуховуватися до думки групи у збиток власній думці під впливом групового тиску (Аш, 1951). Групова поляризація, в свою чергу, виникає за умов інформаційного та нормативного впливу членів групи один на одного, а також їх упередженості, і полягає у підсиленні середньої тенденції у думках членів групи (Moscovici & Zavalloni, 1969).

Висновок. Учасники соціальної взаємодії не можуть всебічно сприйняти і осмислити складну ситуацію у всій сукупності умов і обставин, з усіма особливостями. Обставини, які викликали та складають «канву» такої ситуації, повністю невідомі їй учасникам. З цих причин учасники складних соціальних ситуацій вдаються до моделювання через створення в уяві фрагмента соціальної реальності. Через це можливе виникнення соціальних ілюзій, які, в свою чергу, трансформують психологічні феномени у груповій взаємодії.

Література.

1. Gornostai P., Chorna L., et al. (2018) Mental Health: Dislocation of the Concept in a Small Group / Mental Health: Global Challenges of XXI century/ MNCG Journal. Pp. 18 – 20. Rome. Retrived from: [http// www.mncgj.org/mental-health-dislocation-of-the-concept-in-the-small-group/](http://www.mncgj.org/mental-health-dislocation-of-the-concept-in-the-small-group/) [in English].

Технологічний підхід щодо соціально-психологічної підтримки осіб, які зазнають стигматизації в різних суспільних середовищах

**Коробка Лариса Миколаївна,
канд. психол. наук, доцент, с. н. с.
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України**

Актуальність дослідження зумовлено потребою соціально-психологічного дослідження прояву та наслідків стигматизації представників меншин за різними ознаками та розробки технології соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах у сучасному українському суспільстві. Вироблення ефективних технологій соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації, створення системи соціально-психологічних засобів активізації колективних зусиль із підвищення рівня толерантності та подолання негативних проявів стигматизації та їхнє впровадження постане важливим підґрунтям для позитивних змін громадської думки щодо стигматизовуваних меншин, забезпечення рівних можливостей та покращення соціального самопочуття представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах в суспільстві, а також для підвищення готовності педагогів та психологів до роботи з представниками цих меншин.

Метою дослідження є обґрунтування застосування технологічного підходу щодо соціально-психологічної підтримки осіб, які зазнають стигматизації в різних суспільних середовищах.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Проблема стигматизації є об'єктом вивчення різних наук – історії, культурології, антропології, криміналістики, педагогіки, соціології, соціальної психології, теорії комунікації, філософії (Н. Белоносова, І.Бовіна, Дж. Брюс, Г.Бурковський, І.Влох, І.Галецька,

І.Гурович, Т.Злобіна, Г.Кравченкова, Р.Клек, А.Криф, Б.Лінк, Т.Липай, Т.Марцинюк, Ю.Сироткін, О.Тараканова, М.Стефен, І.Федорович, Дж.Фелан, Т.Хазертон, М.Хебл, Дж. Халл, М.Чутора та ін.).

Для більшості досліджень характерне визначення стигматизації як процесу необґрунтованого приписування людині чи групі людей тих чи інших негативних соціальних якостей, виходячи з наявності у неї/них певних особливостей. Дослідниками під стигматизацією розуміється процес або акт «клеймування», «приклеювання» стигми, водночас в цьому понятті є й інше значення – це стан стигматизованості, відповідно зазначається, що стигматизація виражає одночасно сам процес, його причину, результат і наслідок цього процесу.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що невирішеність питання ефективних механізмів долання стигматизації осіб, груп, спільнот, які підпадають під дію цього феномена та категоризуються як ненормальні й зайві для суспільства є одним з тих чинників, що змушує науковців звертатися до аналізу феномену стигматизації, та вважати, що механізму стигматизації може протистояти комплекс технологій, спрямованих на конструювання позитивних, чесних, відкритих відносин суб'єктів соціальної дії, підвищення толерантного ставлення до проявів інакшості, підвищення соціальної активності представників меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття.

У вирішенні питання соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, вважаємо за доцільне використання технологічного підходу, спираючись на розуміння технології як виваженої системи того, «як» та «яким чином» мета втілюється в конкретний різновид продукції або її складову частину. Технологія дає відповідь на те, як, яким чином (сукупністю методів, прийомів, засобів, впливів) досягти поставленої мети (Є.Доценко, Л.Карамушка, В.Панок, Т.Титаренко та ін.).

Відповідно *технологію соціально-психологічної підтримки* визначаємо як сукупність форм, технік, методів, прийомів, засобів, впливів, що використовуються

для надання такої підтримки (залежно від специфіки цільових груп) із врахуванням когнітивних, афективних та поведінкових компонентів ставлення до представників цих груп та їхньої взаємодії із соціальним оточенням. *Виокремлюємо рівні застосування технологій такої підтримки: індивідуальний, міжособистісний, груповий (спільноти), міжгруповий, рівень організації чи установи як системи, рівень суспільства, що дозволить визначити на якому з рівнів психологічний вплив буде найбільш ефективним і доцільним та завдання на кожному з них.*

Надання такої підтримки, в залежності від спрямованості технологій на роботу із оточенням, із спільнотою, *передбачає*: визначення способів активізації індивідуальних і колективних зусиль із подолання негативних проявів стигматизації та її наслідків; сприяння взаєморозумінню і поваги до інакшості і розмаїття; підвищення толерантного ставлення до проявів інакшості; підвищення соціальної активності представників меншин та поліпшення їхнього соціального самопочуття; залучення ресурсу медіа для підвищення психологічної грамотності населення.

В залежності від спрямованості технологій на підтримку представників стигматизовуваних меншин соціально-психологічна підтримка *передбачає*: забезпечення базових потреб – перш за все безпеки осіб, які зазнають стигматизації; активізацію та використання ресурсу спільноти, потенціалу сім'ї, особистісного ресурсу; сфокусовану неспеціалізовану підтримку (перша соціально-психологічна допомога), а саме проведення консультаційної та психокорекційної роботи із підвищення рівня життєстійкості, психологічної пружності, комунікативності, позитивних стосунків з оточенням, соціальної активності стигматизовуваних осіб; спеціалізовану (психологічна або психіатрична) допомогу.

Висновки. Отже механізму стигматизації може протистояти комплекс технологій соціально-психологічної підтримки представників меншин, які зазнають стигматизації в різних суспільних та освітніх середовищах, спрямованих на конструювання позитивних, чесних, відкритих відносин суб'єктів соціальної

взаємодії, підвищення толерантного ставлення до проявів інакшості, підвищення соціальної активності представників меншин, які піддаються стигматизації та поліпшення їхнього соціального самопочуття.

Виробництво аномії: чотири дискурси ідентичності

**Кочубейник Ольга Миколаївна,
провідний науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
доктор психологічних наук**

Аномія у теоретичних дослідженнях здебільшого позиціонується як супутній процес масштабних змін у суспільстві загалом (традиція, закладена Е.Дюркгеймом), однак кожна констеляція культурно-історичних, соціально-психологічних, економічно-політичних особливостей породжує своєрідність втрати нормативності, а отже – своєрідність змісту та прояву аномії. Загострення «української аномії», на наш погляд, спричинене функціонуванням множини дискурсів (тобто сукупностей знаків, значень, метафор, репрезентацій, образів, нарацій), кожен з яких призводить до конструювання різних (та різноспрямованих) ідентичностей, кожна з котрих забезпечує конкретний спосіб інтерпретації особою своєї належності до тої чи тої соціальної групи або спільноти.

Перша з них – ідентичність інформаційного суспільства (глобалізаційна ідентичність), в котрому відсутність нормативності витлумачується як адекватний стан суспільства нової формації. Глобалізована соціальна реальність породжує *net-identity*: людина не «стабілізує» у своєму самоусвідомленні певний соціальний текст, який координує значення, образи тощо, а перебуває у стані вільних флуктуацій залежно від конкретної комунікативної ситуації (не лише у віртуальному просторі). Проте увага до теоретично привабливої картини «соціально плюрального суспільства» увиразнює той факт, що його ідентичність потенційно передбачає перехід від ієрархічної системи до дисипативної, пропонуючи особі максимальний ступінь відповідальності за обрану ідентичність (на відміну від метанарацій національної та пострадянської ідентичностей), а тим самим – глобалізаційна ідентичність ставить під загрозу не лише межі національної

ідентичності, конструювання якої пропагується владними дискурсами як пріоритетне, але – дискредитує наявну модель досягнення соціальної солідарності.

Друга – європейська ідентичність – означає входження у простір спільного, узгодженого, легітимованого та позбавленого деструктивних суперечностей, культурного, ідейного та смислового поля, яке є результатом створення єдиного зразка нової культурної, політичної, релігійної, духовної чи іншої ідентичності, яка гарантувала би взаємопорозуміння та конструктивну взаємодію у межах Європейського Союзу. Тим не менш, ми спостерігаємо поступове зростання протистояння "національна ідентичність окремої держави vs. єдина європейська ідентичність", що оприявнюється у посиленні праворадикальних рухів у багатьох державах-членах Євросоюзу та є, на наш погляд, способом повернення до перевірених часом основ і концептів національної ідентичності. Фактично, європейська ідентичність – як «створення єдиного зразка нової ідентичності» – починає інтерпретуватися (особливо країнами «варшавського договору») як новий дисциплінарний режим, що атакує демократичні цінності.

Третя – національна ідентичність – виконує функцію фіксації історичного буття, здатності до творення історичної долі, вибудови суспільного способу життя, ґрунтованого на автентичних глибинних (культурно-історичних, геополітичних, духовно-релігійних) основах. Традиційно виконуючи роль універсального соціально-психологічного механізму конструювання соціальної солідарності та національної ідеї, вона (та її цінності) вступає у множинні суперечності із іншими згаданими дискурсами. Насамперед – національна ідентичність постає контрдискурсом до глобалізаційної, оскільки перша із них наголошує як виключну цінність включення у тривалий соціальний проект, друга – дає можливість приєднуватися лише до коротких соціальних історій (нарацій), які тимчасово визначають її ідентичність. Ще одна контрдискурсія виникає проти європейської та радянської ідентичностей як похідних від дисциплінарних режимів.

Нарешті, четверта – (пост)радянська ідентичність – продовжує функціонувати для значної частини дорослого населення як визначальний дискурс, що конструював уявлення про СРСР як про надзвичайну, міцну, владну державу та, відповідно, про унікальність майбутнього, щасливість і соціальну захищеність життя у радянській країні. Руйнація держави, образ якої був сконструйований як непохитної й могутньої, призвела до дискредитації її ціннісно-нормативної системи, проте інерція (пост)радянської ідентичності нині позначається інгібіцією прийняття нових практик функціонування багатьох соціальних сфер, породжуючи конфлікт із тими ідентичностями, що не пропонують конструювальних метанаративів.

Отже, одночасне функціонування в сучасному українському суспільстві чотирьох ергічних дискурсів ідентичності має ефектом зростання аномійних процесів, оскільки призводить до множинних суперечностей між головними аксіологіями цих ідентичностей. У такій ситуації єдність українських спільнот та спільностей перестає бути частиною реального буденного життя, перестає існувати як загальнозначуща. Іншими словами, в умовах проліферації ідентичностей постійно дискредитуються – одна одною – маркери соціальної привабливості, які (ре)конструюють зв'язки між особою та її належністю до спільноти, що й призводить до розхитування інтерпретаційних моделей та соціального дисонансу.

Психологічна сутність консолідаційних та мобілізаційних процесів в політичних групах (на прикладі президентських виборів 2019 р.)

Кравченко С.І.
*аспірантка факультету психології
кафедра соціальної психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна*

Ключові слова: солідарність, згуртованість, політична свідомість, громадянство, атомізація.

Виборчий процес є актом громадянського волевиявлення, який базується на цінностях, орієнтирах та знаннях громадян, відображає рівень їх політичної культури. Вибори Президента України стали суттєвим індикатором для прояву вищеперерахованих явищ політичної психології суб'єктів цього процесу. Ретроспективний погляд на події та їх аналіз можуть стати інформативним ресурсом для прогнозування та відстеження динаміки політичних утворень.

В руслі нашої основної теми дослідження єдності політичних груп нами було проведено первинне, пошукове дослідження, метою якого стала апробація методики на визначення соціальних уявлень про консолідацію та способи її досягнення. На отриманих даних було проведено частотний та кореляційний аналіз як шкал, так і окремо взятих запитань, що дозволяє на емпіричному рівні провести розмежування понять «консолідація» та «мобілізація». Вони, поруч з іншими поняттями про єдність, використовуються як взаємозамінні, хоча за результатами теоретичного аналізу, такими не є. Консолідація є органічним видом єдності, яка імпліцитно існує в групі людей зі спільними поглядами. Мобілізація є штучним процесом активації дієвості групи. Її обумовлює зовнішній чинник (необхідність, загроза, матеріальна винагорода), зі зникненням якого зникає і видима єдність групи.

Жовтянська В.В. визначає консолідацію як корисне явище за умов виникнення зовнішньої загрози [4,с.62], що підкреслює саме мобілізаційний потенціал консолідації. Але якщо єдиним фактором об'єднання є зовнішній ворог, то за умови його подолання, мобілізована група розпадається, оскільки вона не має в своїй основі ціннісно-орієнтаційної єдності (як при консолідації), що дозволяла б учасникам мати пролонговане та стійке відчуття приналежності до групи та готовності діяти заради досягнення цілей своєї групи.

У дослідження було включено дві провідні електоральні групи 2019 року – група підтримки Порошенка П. («порошенківці» - найбільша підтримка у Львівській, Тернопільській областях, в м.Києві) та Зеленського В. («зе» - найбільша підтримка від Дніпропетровської, Одеської та Миколаївської областей) [5]. В загальній кількості – 101 виборець.

Ці групи цікаві для нас тим, що вони найбільше сприяли поляризації електорату, яка є предметом активних західних досліджень в останні роки (Бонд С., Годбот Дж., Маккартні Н., Пул К., Розенталь Х., Флайшер Б., Хетерінгтон, Хойланд Б.). Коли виникають гостро протилежні рішення, виборці надають перевагу об'єднанню з тими, з ким їх погляди є більш сумісним, а комунікація та взаємодія, таким чином, більш комфортною. Через що можливе становлення нових, консолідованих утворень - замкнених систем, в яких посилюється позитивний образ учасників власної групи та демонізується образ протилежної. Ми досліджували, наскільки прихильними своєму вибору є представлені електоральні групи, а також те, наскільки безальтернативним є здійснений ними на користь того чи іншого кандидата вибір. До того ж ми хочемо представити риси, що на емпіричному рівні ілюструють різницю між консолідацією та мобілізацією.

Так, електоральна група підтримки Порошенка, учасники якої висловлювались на підтримку політика та віддали йому свій голос на виборах,

проявила готовність до об'єднання зусиль з метою подальшої підтримки та громадянського супроводу колишнього Президента на політичній арені.

Люди, які беруть участь в політиці поза лише актом голосування, скоріше, мають сильну партійну ідентифікацію (Бреді Х., Верба С., Шлоцман Л). Коли виборці залучені до вмотивованої системи підтримки кандидата, розвивається впевненість у власній думці, а це означає, що вони стають менш схильні до того, щоб розглядати альтернативні позиції та діють, опираючись на своїй думці. Вмотивований сенс може призводити до надзвичайної резистентності та нетолерантності [2, с.74].

Підтримка Порошенка П. демонструвала впевненість в тому, що їх об'єднання за політичним поглядами є більш узгодженим та єдиним порівняно з групами підтримки інших політиків, що погляди «порошенківців» мають більше спільного ніж відмінного. Прихильники ж Зеленського В. частіше констатували більшу розбіжність всередині своєї солідарної за ознакою політичного вибору групи.

Електорат Зеленського В., хоча і зазначив свою готовність віддати голос та підтримувати політика на виборах, при цьому аналіз додаткових тверджень висвітлює неготовність до об'єднання та подальших спільних дій з солідарними на виборах громадянами. В поняттях негативної та позитивної консолідації такі результати пояснюються тим, що електоральна група Порошенка П. сформувалась за принципом позитивної консолідації, на основі реальних ідейних вподобань та цінностей, які розділяють члени даної політичної групи. У випадку з групою Зеленського В. варто говорити про негативну консолідацію електорату політика. В цьому випадку йдеться не про об'єднання «за», а про об'єднання «проти». Зібраний таким чином електорат цілком може включати ідеологічно поляризованих громадян, які б у разі наявності прийнятних виборчих альтернатив ніколи б не перетнулись у виборчій групі.

За Конверсом П., консолідація ж є мірою узгодженості позицій виборців та політична ідентифікація. І, на наш погляд, електоральну групу Зеленського В. назвати консолідованою не можна. Це, скоріше, об'єднання людей проти діючої на той момент влади. Фундаментом єдності у виборі є не особистість кандидата та прихильність громадян до нього, а прагнення у будь-який спосіб змінити представників державного апарату.

Аналіз даних ANES (American National Election Studies) демонструє, що дана позиція негативізму підходить для виборців, які не є достатньою мірою прихильними до своєї партії. Така позиція виборців є «ідентичністю за принципом «менше з двох зол»» [3] та «негативною прихильністю» [1]. Враховуючи ідентичність, основу на соціальному порівнянні, ставлення до своєї групи формується відносно оцінки інших груп. Наприклад, навіть якщо ставлення по відношенню до обраної партії та підтримуючих її виборців не змінюється, поляризація зростає за рахунок поглиблення більш негативного ставлення до інших. Переконавання в тому, що протилежна партія є гіршою, утримує прихильність по відношенню до своєї, незважаючи на фрустрацію.

Список використаних джерел

1. Abramowitz A. Negative Partisanship: Why Americans Dislike Parties But Behave Like Rabid Partisans. / A. Abramowitz, S. Webster. // *Advances in Political Psychology*. – 2018. – №39. – С. 119–135.
2. Druckman J. How Elite Partisan Polarization Affects Public Opinion Formation / J. Druckman, E. Peterson, R. Slothus. // *American Political Science Review*. – 2013. – №1. – С. 57–79.
3. Groenendyk E. Competing Motives in a Polarized Electorate: Political Responsiveness, Identity Defensiveness, and the Rise of Partisan Antipathy / E. Groenendyk. // *Advances in Political Psychology*. – 2018. – №39. – С. 159–171.

4. Українське націєтворення: між конфліктом і консенсусом: Тези доповідей, виступів і пропозицій учасників Круглого столу (19 квітня 2018 р.) [Електронний ресурс] / за наук. ред. О.В.Суший; упор. Максим Слюсаревський. – К.: ІСПП НАПН України, 2018. – 80 с. – Режим доступу: <http://methodology.ucoz.net/load/>
5. Центральна виборча комісія Вибори Президента 2019 – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>

Вивчення психологічної пружності особистості методом семантичного диференціалу

**Кравчук Світлана Леонтіївна,
старший науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент**

Семантичний диференціал спрямований на вимірювання конотативних значень, тобто суб'єктивних, індивідуальних, ціннісних смислів, а також психостанів, що виникають між сприйманням стимулів-подразників та осмисленою роботою з ними. Метод семантичного диференціалу широко застосовується в психолінгвістиці, психосемантиці, соціальній психології, психології особистості, організаційній психології, когнітології у дослідженнях, пов'язаних із сприйняттям, поведінкою особистості, з аналізом конотативних значень слів та особистісних смислів.

Результати теоретичного аналізу наукових джерел дали змогу дійти висновку, що спільним для багатьох визначень є те, що концепт психологічна пружність (resilience) описує здатність долати труднощі, позитивно адаптуватися, успішно функціонувати. Слово resilience походить від латинського дієслова resilire – “стрибати назад”.

А. Мастен (Masten, 2014), Дж. С. Сілк (Silk, 2007) та С. С. Лутхар (Luthar, 2000) пропонують розглядати психологічну пружність (resilience) як динамічний процес, що являє собою безперервний й активний процес позитивної адаптації людини в умовах негараздів та кризових (або надзвичайних, екстремальних) подій і ситуацій, та який має нерівномірну динаміку виникнення нових сил та ресурсів відновлення в умовах появи нових ризиків.

На основі аналізу теоретичних джерел, присвячених даній проблемі, можна виокремити психологічну пружність, що стосується окремого індивіда (Scoloveno, 2016; Tusaie, Dyer, 2004), родини (Walsh, 2016) та громади (Norris, 2008; Ungar, 2004; Williamson, 2006), а саме їхніх фізичних, психологічних та соціальних характеристик.

Окремо відзначимо, що концепти життестійкість (*hardiness*) і психологічна пружність (*resilience*) не є синонімічними.

Ми вважаємо, що життестійкість доцільно розглядати як інтегративну властивість особистості, яка перешкоджає виникненню внутрішнього напруження в стресових ситуаціях, опосередковує вплив стресогенних факторів, забезпечує ефективність людини, є показником її психічного здоров'я. На нашу думку, життестійкість як інтегративна властивість особистості включає в себе такі психологічні складові: емоційну, когнітивну, моральну, вольову, поведінкову (Kravchuk, 2018).

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо психологічну пружність як інтегративну властивість особистості, яка виявляється в здатності зберігати в критичних ситуаціях стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін.

На нашу думку, психологічна пружність виявляється через такі змістовно-структурні компоненти: 1) **залученість** (визначається як переконаність в тому, що особистість отримує задоволення від життя, власної діяльності. Відсутність такого переконання породжує у особистості відчуття себе “поза” життям, почуття відторгнутості); 2) **потреба в пізнанні** (особистість завжди відкрита новому досвіду, новим враженням); 3) **контроль** (переконаність в тому, що особистість сама обирає свій шлях в житті, власну діяльність); 4) **здатність ставити реалістичні цілі та здійснювати діяльність, спрямовану на їх досягнення**; 5) **прийняття ризику** (переконаність в тому, що знання, які отримуються з

позитивного чи негативного досвіду, сприяють розвитку особистості); 6) *винахідливість*; 7) *гнучкість*; 8) *оптимізм*; 9) *когнітивна складність* (особистість орієнтована на пізнання складних явищ, їй подобаються складні і важкі завдання, проявляє інтерес до складних ідей); 10) *альтруїзм*.

Процедура емпіричного дослідження передбачала розробку спеціального варіанту техніки семантичного диференціалу для вивчення психологічної пружності особистості; перевірку надійності та валідності авторського спеціального варіанту методу семантичного диференціалу засобами перевірки статистики альфа Кронбаха, первинної описової статистики та кореляційного аналізу. Учасниками дослідження були 289 українських студентів (жінки = 149, 51,60 %; чоловіки = 140, 48,40 %): 123 українських студенти, які отримують першу вищу освіту (жінки = 64, 22,20 %; чоловіки = 59, 20,40 %), віком від 19 до 23 років та 166 українських студентів, які отримують другу вищу освіту (жінки = 85, 29,40 %; чоловіки = 81, 28,00%), віком від 24 до 45 років.

Стосовно оцінки конкурентної валідності нами було виявлено значущі прямі кореляційні зв'язки психологічної пружності з показниками тесту життєстійкості С. Мадді (в адаптації Д. О. Леонтєва та О. І. Рассказової): життєстійкістю і трьома компонентами життєстійкості – залученістю, контролем й прийняттям ризику.

Не виявлено значущих статевих і вікових відмінностей в оцінках пунктів шкали психологічної пружності особистості.

Спеціальний варіант методу семантичного диференціалу для вивчення психологічної пружності особистості характеризується хорошою внутрішньою узгодженістю (альфа Кронбаха дорівнює 0,775; альфа Кронбаха, заснована на стандартизованих пунктах, складає 0,782) та високою ретестовою надійністю.

Ретестова надійність обраховувалась за даними 215 учасників з загальної вибірки дослідження (109 жінок та 106 чоловіків), які заповнили бланк шкали повторно з інтервалом в 7 тижнів. Значення коефіцієнта кореляції Ч. Спірмена за шкалою психологічної пружності встановлено 0,76 ($p < 0,001$).

Емпірично встановлено прямий значущий зв'язок психологічної пружності із контактністю та гнучкістю в спілкуванні.

В перспективі ми плануємо проведення лонгітюдного дослідження психологічної пружності особистості за спеціальним варіантом методу семантичного диференціалу.

Моделі громадянської самоідентифікації у віртуальному інтернет-середовищі

**Краснякова Алла Олексіївна,
науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки
ІСПП НАПН України**

З появою мережі Інтернет світовий соціокультурний простір стає сукупністю локальних і слабокоординованих процесів. Вільне переміщення інформаційних потоків, ідей, послуг у віртуальному інтернет-середовищі відкриває кожному користувачеві доступ до загально цивілізаційних цінностей, розширює простір взаємодії з носіями різних мов і культур, сприяє формуванню багатогранного світогляду. Географічна територіальність і регіональність перестає бути головним організуючим принципом соціального і культурного життя людини XXI століття.

Транснаціональний і транскультурний характер Інтернету, з одного боку, посилює природне прагнення людей до об'єднання, гармонізації людських відносин, прискорює процес взаємопроникнення культур, з другого, соціокультурна гомогенізація світу, уніфікація цінностей, встановлення єдиних правил оцінки тенденцій соціокультурного розвитку різних народів, приводять до поглиблення суперечностей на національному рівні та загострення міжнаціональних конфліктів у світі. Як захисна реакція на культурне й ментальне нівелювання, зростає роль національної та регіональної ідентичності. У багатьох країнах світу, зокрема і в Україні, розгортаються процеси національного відродження. Значно більшим стає інтерес до традиційної національної культури, мови, історії, звичаїв, формується почуття любові до своєї Батьківщини. У глобалізованому світі національна та громадянська ідентичність відображує психологічний паспорт нації і постає як консолідуєчий фактор розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб. Мережа Інтернет відіграє не останню роль в цих процесах.

З появою національних сегментів, доменних імен, зокрема національної мережі – UA (19 грудня 1990 р.) – інтернет-простір стає платформою становлення національної та громадянської ідентичності українців, новим соціокультурним простором, якому розгортаються процеси соціалізації, самоідентифікації молодих громадян країни. Новітні інтернет-технології надають користувачу можливість долати географічну дистанцію, вікові, расові, гендерні перепони, знімають обмеження часових поясів, сприяють взаєморозумінню, консолідації громадян у світі, готовності прийняти погляди іншого, виробленню спільних цінностей. В інформаційну добу змінюються традиційні моделі громадянської самоідентифікації, з'являються нові ідентичності – *громадянин світу*, як носій глобальної світової культури у віртуальному просторі. Вітчизняні і зарубіжні інтернет-психологи, (О. М. Астаф'єва, О. П. Белінська, Б. Беккер, І. О. Горошко, Ф. Джеймісон, Н. Дьорінг, А. Є. Жичкіна, Н. С. Козлова, О. В. Лутовінова, А. І. Лучинкіна, Н. В. Рейнгардт, Дж. Рітцер, О. А. Сергодеєва, В. А. Сергодеєв, М. Д. Слатер, Дж. Сулер, Ш. Терклі, О. О. Труфанова, Ф. Уебстер, Девід Дж. Фасслер, І. Шевченко, В. М. Щербина, К. С. Янг та ін. пояснюють це тим, що в інтернеті відбувається не лише мовна й культурна експансія, але й програмування певних структур свідомості і підсвідомості, оскільки ІТ-технології, дозволяють непомітно вводити в пам'ять людини будь-яку інформацію, формувати потреби, інтереси, цінності, світогляд (В. М. Щербина, с. 114). Як особливий тип соціокультурного простору Інтернет на сьогодні постає як *«interreality – гібридне середовище, яке утворюється в результаті інтеграції елементів реального і віртуального життя*. Н. Дьорінг, Ш. Текл, характеризуючи інтернет-середовище як «змішане», визнають, що людина ХХІ століття не належить повністю ні до реального, ні до віртуального світу.

Ми розглядаємо мережу Інтернет як інформаційно-комунікаційне середовище соціалізації, самоідентифікації особистості. На нашу думку, у віртуальному комунікативному інтернет-середовищі існують особливі (специфічні)

умови самоідентифікації особистості і можуть виникати нові моделі ідентичності, зокрема: самоконструювання образу “Я” здійснюється шляхом 1) *копіювання (відображення) реальної ідентичності*; 2) *утворення нового віртуального образу*, відмінного від реальної ідентичності, а також 3) виникнення *гібридної* (за Дж. Сулером), *синтетичної* (за О. О. Труфановою), *змішаної* (за Н. Деринг) моделі ідентичності.

Дослідження особливостей громадянської самоідентифікації молоді в інтернет-середовищі, проведені нами за авторською методикою «Я в Інтернеті» у 2016-18 рр., (брали участь 158 осіб, віком від 18 до 27 років, студенти ЗВО м. Києва), показали: 1) переважна більшість респондентів, майже 62%, презентують себе у віртуальному інтернет-середовищі як *реальну людину, громадянина / громадянку України*; використовують, як правило, шаблонний інтерфейс і розміщують власні фото на сторінках соціальних інтернет-мереж; 2) кожний третій респондент у віртуальному просторі відчуває себе і «людиною світу» і «українцем», застосовує створений у віртуальному просторі «нік» або «аватар» під час спілкування з друзями в соціальних інтернет-мережах; 3) тільки десять осіб зазначили, що вони створили віртуальний образ, відмінний від реального, при цьому причини створення альтернативного образу не зазначили. Найбільш популярними практиками самопрезентації у віртуальному просторі молоді люди визнають *створення акаунта / акаунтів* (від англ. account – обліковий запис, як сукупність реальної інформації) в автономно обраних соціальних інтернет-мережах; 4) національну та громадянську ідентичність респонденти презентують частіше за допомогою візуальних форм, символів, ніж створенням текстів. Користувачі пояснюють це тим, що візуальний образ точніше відображує характер і настрої, дозволяє швидко ідентифікувати іншого в процесі комунікативної взаємодії; 5) щодо визначення найбільш бажаних форм і способів представлення власної громадянської позиції, переважна більшість респондентів зазначили, що найбільш прийнятними формами презентації громадянської позиції, вважають

інтерактивні полілоги, зокрема чати, форуми, коментарі на сторінках соціальних інтернет-мереж, обговорення в блогах, одночасно зауважили, що частіше намагаються уникати спілкування з друзями на теми національної та громадянської ідентичності. Отже, ми встановили, що *переважна частина молоді (62%) позиціонує в інтернет-середовищі реальну національну та громадянську ідентичність, третина демонструє елементи гібридної моделі ідентичності, і тільки 1,5% користувачів конструюють віртуальний образ «Я».*

Довіра як складова соціального капіталу особистості

Круглов Константин Александрович,
аспірант кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного
університету.

Поняття «соціальний капітал» виникло спочатку у концепціях, що розроблено в економічній теорії та соціології. Введено у науковий обіг в 1916 році Л. Ханіфаном, потім набуло поширення завдяки дослідженням Р. Патнема, який запропонував інтерпретацію його сутності та функцій у різних сферах людської діяльності. Р. Патнем конкретизував дане поняття та зазначив, що соціальний капітал на відміну від інших форм капіталу не скорочується, а навпаки збільшується; він може зникнути, якщо ним не користуватися [4]. Крім того, як одну із відмінних ознак соціального капіталу Р. Патнем називає його належність до суспільства, а не до конкретних осіб. Соціальний капітал розуміємо як сукупність психологічних відносин, які підвищують добробут індивідів та груп без шкоди для суб'єктів соціально-економічної системи [1].

О. М. Татарко на підставі аналізу наукових підходів в економіці, соціології та соціальній психології до складових соціального капіталу пропонує таку структуру: довіра (міжособистісна та інституціональна); позитивна та «сильна» групова ідентичність (в тому числі громадянська, якщо мова йде про соціальний капітал суспільства); взаємна толерантність [3].

Феномен довіри достатньо широко вивчається у соціальній психології. В соціології довіра розглядається як «ядро» соціального капіталу. Довіра здатна «накопичуватися» на соціетальному рівні. Це накопичення успішного досвіду соціальних взаємодій може застосовуватися далі як соціальний ресурс, який, власне, і називають соціальним капіталом. Ресурс довіри надає більшій еластичності та стабільності для суспільства у період соціальних змін, проте він не є безмежним, його накопичення відбувається повільно, а ось розтратити можна швидко. Основне правило полягає у тому, що довіра легше трансформується у недовіру, ніж недовіра в довіру [2].

О. М. Татарко та А. Л. Свенцицький проаналізували зміст буденних уявлень щодо феномену довіри та виокремили зміст найбільш типових уявлень:

– довіра як оцінка – це якість ставлення до іншої людини, групи осіб або організації, в основі якої лежить їх оцінка як людей чесних, щирих тощо, тобто таких, що мають певні якості;

– довіра як процес передавання важливої інформації – це процес передавання іншій особі, групі осіб або організацій значущої інформації, таємниць, різних матеріальних цінностей, фінансів тощо при повній впевненості про нерозголошення або можливість повернення;

– довіра як поведінка – це якість поведінки стосовно до іншої людини, групи осіб або організацій, що характеризується опорою на них у роботі;

– довіра як груповий стан – це коротка психологічна дистанція між людьми, їх психологічна близькість один до одного [3].

Отже, соціальний капітал це сукупність психологічних відносин, які можуть бути конвертованими в інші форми капіталу, або призводити до певних позитивних ефектів, наприклад, покращувати психологічне благополуччя особистості або сприяти більш успішній соціальній адаптації.

Література:

1. Блинова О. Є., Круглов К. О. Значення соціального капіталу для психологічного благополуччя співробітників. *Інсайт: психологічні виміри суспільства : наук. журн.* Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 1. С.72-78.
2. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 571 с.
3. Татарко А. М. Межличностное доверие как фактор социально-экономического развития. *Социальная психология и общество.* 2014. № 3. С.28-41.
4. Putnam R. Social capital: measurement and consequences. *Canadian Journal of Policy Research.* 2001. V. 2. № 1.

Психологічні аспекти розвитку духовної культури сучасного вчителя

Кутішенко Валентина Петрівна,
доцент кафедри психології особистості та соціальних практик Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат психологічних наук,
доцент
Патинок Оксана Петрівна,
професор кафедри соціальної політики факультету соціально-економічної
освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, кандидат психологічних наук, доцент

Серед пріоритетних завдань, що ставляться сьогодні перед суб'єктами освітнього середовища, які розбудовують нову українську школу, є формування духовної культури школярів, яка в свою чергу, є запорукою їх здатності вибудовувати стосунки з іншими людьми, світом та самим собою на засадах загальнолюдських цінностей. Вирішення цієї проблеми великою мірою залежить від духовної культури самого вчителя. Слова видатного педагога К.Ушинського про потужну виховну силу вчителя, яка виливається з живого джерела його особистості, сьогодні є дуже актуальними. Важко не погодитися з його думкою про те, що ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, як би хитро він не був придуманий, не може замінити особистості вчителя у справі виховання [4].

Психологічні аспекти духовної культури та духовних цінностей особистості знайшли відображення в працях Г. Балла, І. Бежа, М. Боришевського, О. Зеліченка, В. Зінченка, З. Карпенко, В. Константинова, В. Москальця, Н. Павлик, Е. Помиткіна, В. Рибалки, М. Савчина, З. Становських, Д. Чернілевського, Б. Чижевського, Ж. Юзвака та ін.

Проблемами духовної культури вчителя займалися такі науковці як К. Артамонова, В. Подрезов, Т. Ткачова та інші. Узагальнення підходів до трактування науковцями поняття духовна культура вчителя, здійснене Г. Тимошук, дозволює їй виділяти три основні позиції у тлумаченні цього феномену. Зокрема, духовна культура вчителя розглядається як: 1) інтегральна якість особистості, яка визначає її спрямованість на творення власного ціннісно-смислового поля, спосіб освоєння базових ціннісних орієнтацій в професійній життєдіяльності, міра присвоєння та актуалізації духовних цінностей; 2) ступінь духовного розвитку особистості, який проявляється у потребі самовдосконалення, розвиненість особистісно-змістовної сфери, спрямованість творчо-перетворювальної діяльності, сформованість комунікативних якостей, що забезпечує ефективність професійної діяльності; 3) інтегративна якість особистості, в якій органічно поєднуються високий рівень професійної компетентності та духовний світ особистості, світогляд, морально-етичні ідеали, ціннісно-смислові установки [3].

Для психологічної науки важливим є з'ясування механізмів розвитку духовної культури особистості. Основою розвитку духовної культури особистості

є її повернення до християнських вищих цінностей. Так, М. Савчин вважає, що сучасна цивілізація спотворила Божественний стан життя суспільства та конкретної людини, що призвело до руйнування людських стосунків, спотворених уявлень про справедливість та свободу, поверховість життя, породила богоборчі прагнення. Царство Боже перестало бути головним змістом і внутрішнім рушієм активності людини, яка стала рабом речей, комфорту, прогресу, інформації, а відтак втратила автентичного сенсу життя [2].

О. Целякова вважає, що становлення духовної культури особистості в сучасному українському суспільстві обумовлено глобалізаційними процесами в світі, трансформацією українського суспільства і глибинною національною основою – менталітетом українського народу. Гумор і оптимізм можна назвати специфічними інструментами становлення духовної цілісності особистості в умовах українського трансформаційного суспільства, а найпотужнішим механізмом становлення духовної культури особистості була визнана коеволюційна діяльність людини, тобто діяльність саморозвитку, яка залежить від волі і активності особистості [5].

На думку О. Колісника, процес саморозвитку відбувається завдяки подоланню егоцентричності смислів і оволодінню світоцентричними смислами. При цьому головною метою виступає не самозбереження, самовиживання і самоствердження, а надособистісні смисли, завдяки яким ієрархія смислів стає просоціальною та світоцентричною. Автор визначає систему механізмів зворотного зв'язку взаємодії людини зі світом, якими є ідентифікація, рефлексія, децентрація, медитація, емпатія і спонтанність. Названі механізми одночасно є психічними механізмами духовного саморозвитку особистості, здатними допомогти їй вибудувати світоцентричну і просоціальну ієрархію смислів [1].

Узагальнення досліджень, присвячених означеній проблемі, дозволяє стверджувати, що в умовах психологічної практики, розвиток духовної культури вчителя передбачає реалізацію психологічних методів, які сприятимуть розвитку його ідентичності, рефлексії та самоактуалізаційних тенденцій особистості (шляхом впровадження тренінгів та індивідуальних консультацій), що спонукатиме вчителя до саморозвитку його духовного потенціалу.

Література

1. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості / О.Колісник // Соціальна психологія. – 2006. – № 1(15) . – С.62-77.
2. Савчин М.В. Духовний потенціал людини: монографія / М.В. Савчин. – ІваноФранківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. – 203 с.
3. Тимощук Г.В. Духовна культура вчителя як складова його професійної культури / Г.В. Тимощук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 8. – С. 91-94.
4. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения в шести томах. / Сост. С. Ф. Егоров. – М.:Педагогика, 1990. – Том 2. – 628 с.

5. Целякова О. М. Формування духовної культури особистості в контексті трансформації сучасного українського соціуму / О. М. Целякова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 35. – С. 46-54.

Роль гендерних стереотипів у професійному самовизначенні

Кушнір Юлія Володимирівна,

к. пед. н., доцент

Донецький національний університет імені Василя Стуса

В сучасному світі гендерні стереотипи мають значний вплив на професійне самовизначення. У багатьох країнах уявлення про роль жінки суперечать активному життєвому стилю, тому значна частина жінок не схильна до самореалізації у сферах, що виходять за рамки традиційно запропонованих їм. Жінка, що проявила свою спроможність і бажає реалізувати свій потенціал, часто перебуває у конфлікті з традиційними поглядами на місце жінки в суспільстві і, можливо, у конфлікті з власним уявленням про себе як про особистість.

Гендерні стереотипи здатні негативно позначатися на самореалізації як чоловіків, так і жінок, виступаючи бар'єром у розвитку їхньої індивідуальності.

Дослідження в галузі гендерної психології стали особливо актуальними останнім часом у зв'язку з тим, що швидко змінюються соціально-економічні умовами життя. Дослідження впливу гендерних стереотипів особливе значення має під час навчання в школі, оскільки саме тоді юнаки і дівчата роблять вибір майбутньої професії [2]. Тому важливо з'ясувати, як впливають гендерні стереотипи на цей вибір.

Проблема гендерних стереотипів досліджувалася багатьма вченими, а саме: С. Бем, Т. Бендас, Ш. Берн, М. Бутовська, О. Вейнінгер, І. Головашенко, П. Горностаї, А. Грецова, В. Каган, І. Кльоцина, Н. Кочан, В. Кузакова, Л. Куликов, Н. Лавриненко, Л. Малес, Т. Мельник, Г. Назаренко, М. Скорик, О. Фоменко та інші.

Питання про професійні інтереси вивчалися в роботах Є. Климова, А. Голомштока, Л. Йовайши, Є. Павлютенкова, Дж. Крумбольц, Р. Кріннера. Разом з тим, зв'язок гендерних стереотипів з професійними інтересами особистості ще не знайшло достатнього висвітлення в психологічній літературі.

Гендерні стереотипи є складним і багатограним соціальним феноменом і в загальному вигляді визначаються, як спрощені, стійкі, емоційно «забарвлені» уявлення про поведінку і риси характеру чоловіків або жінок [1]. Формування гендерних стереотипів відбувається в процесі соціалізації дитини через засвоєння суспільного досвіду. Гендерні стереотипи в професійному плані призводять до дисбалансу на ринку праці. Тобто існують професії в яких професійний розподіл нерівномірний, через сприйняття професій як чоловічих та жіночих. В свою чергу серед представників різних професійних типів існують різні гендерні стереотипи.

Роль гендерних стереотипів в професійному самовизначенні старшокласників зумовлена тим, що гендерні стереотипи обумовлюють вибір професій старшокласників. Юнаки та дівчата, які обирають професії пов'язані з творчими

здібностями загалом найменш схильні до гендерних стереотипів, ніж юнаки та дівчата інших типів за професіями.

Одним з чинників виникнення гендерних стереотипів щодо професійного самовизначення дослідники вважають статево-рольові очікування батьків та суспільства загалом. Різниця у вихованні хлопчиків і дівчаток є первинним механізмом диференціації гендерних ролей [3]. Процес гендерної соціалізації полягає, насамперед, у засвоєнні гендерних ролей, тобто очікуваних у даній культурі зразків поведінки для чоловіків і жінок.

Наступним чинником, що зумовлює формування гендерних стереотипів є брак уваги до індивідуальних особливостей, що в свою чергу, може приводити до закріплення гендерних стереотипів. Так, відповідно до стереотипів ми очікуємо від хлопчиків і дівчаток прояви гендерно-типових якостей, а отже і типової поведінки загалом, що стосується також і професійної сфери. Крім того, науковці серед чинників, які впливають на формування гендерних стереотипів вказують на наявність в системі освіти прихованої та відкритої дискримінації.

Існує тенденція навчати і навчатися поведінці, відповідному гендеру, хоча залежно від конкретного суспільства є деякі розбіжності. Дослідження виявили, поведінка батьків та вчителів у процесі соціалізації дітей диференційована за ознакою статі: хлопчикам дається більше, ніж дівчаткам, можливостей для самостійного вирішення питань. Для дівчаток наголос робиться на слухняності, відповідальності і працьовитості, для хлопчиків – на прагнення до досягнень, змагань і надію на власні сили.

Отже, на професійне самовизначення впливає ситуація на ринку праці, рольові очікування у суспільстві, загальноприйняті норми поведінки жінок та чоловіків.

Література

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. М.: Прайм-Еврознак, 2001. 168 с.
2. Ємцева Е. Г. Основні теоретичні підходи до професійного самовизначення шкільної молоді. *Вісник Луганського національного ун-ту ім.Т. Шевченка*. 2010. С. 20.
3. Кікінежді О.М. Гендерна психологія. М. .Академія, 2004. 308 с.

Економічне самовизначення особистості: моральний аспект

**Лавренко Ольга Василівна,
провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної
психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, кандидат
філософських наук, доцент.**

Початок ХХІ ст. та кризові явища в економіці більшості країн призвів до появи масової культури «неконтрольованого споживання і швидких грошей». Хибність монетарної політики, нерозумні банківські ризики створили основу для віртуальної економіки, появи нового виду грошей – біткоїнів та виникнення нового покоління носіїв соціальних ролей – «конс'юмерів» («безвідповідальних споживачів»), нових форм фінансово-економічного ошуканства людей.

Зважаючи на це, сучасне суспільство потребує високого рівня організації економічного життя і адекватного йому рівня професіоналізму усіх учасників соціально-економічного процесу. В умовах трансформаційних змін в економіці зростає роль економічної культури та економічної активності як кожної окремої особистості, так і усього покоління молодих людей. Саме від цих особистісних якостей, які формуються в процесі економічної соціалізації, залежить стан модернізації української економіки, прогресивний соціально-економічний поступ українського суспільства.

Особливу увагу психологи приділяють дослідженню моральності особистості як значущому чиннику її соціального становлення та економічного самовизначення. Останнє нами розуміється як поетапний процес включення особистості в економічну сферу суспільного життя, досягнення відносно рівноважного стану в соціально-стратифікаційній структурі суспільства, як процес усвідомлення, осмислення і реалізації особистістю своєї позиції в просторі економічних відносин на основі уявлень про себе як активного суб'єкта економіки, ставлення до себе у цьому статусі. У результаті цього у особистості формується власна стратегія усвідомленої економічної поведінки, в процесі якої вона реалізує

свої економічні інтереси, задовольняє свої потреби з орієнтацією на соціальні моральні настанови та цінності, вироблені в суспільстві.

Вихідним елементом процесу економічного самовизначення особистості є мотиви економічної діяльності та ступінь їх зв'язку з основними життєвими смислами і цінностями особистості. Про ступінь міцності і несуперечності цього зв'язку дозволяють судити такі психологічні характеристики, як смисли і моральні оцінки економічних феноменів: грошей, власності, світу бізнесу, кризи, реклами, способів економічного самозабезпечення тощо. Цінність і смисли економічних явищ, агентів, мотиви економічної активності та основні життєві орієнтації особистості знаходяться під впливом культурно-історичних, соціальних та особистісних детермінант.

Особистість, що економічно самовизначилася, володіє економічної культурою та економічним мисленням, які ґрунтуються на етичних засадах, повинна: а) вміти адекватно оцінювати процеси, що відбуваються в економічному житті та орієнтуватися в ньому; б) вміти оцінювати державну політику; в) вміти обґрунтовувати технічні рішення з точки зору їх економічної ефективності та морального аспекту; г) вміти грамотно організувати свою справу та свій побут; д) не спокушатися на сумнівні оборудки, на принади конс'юмеризму; е) володіти знаннями та раціональною оцінкою моральної регуляції економічного життя особистості та суспільства; ж) мати чіткі уявлення про етичні якості економічно успішної людини; з) володіти власною стратегією усвідомленої економічної діяльності, поведінки, вчинків, які ґрунтуються на моральних засадах.

Отже, стрижнем економічного самовизначення особистості є її моральність як внутрішній регулятор. Відсутність моральних орієнтирів в її економічній діяльності і поведінці може поглиблювати і без того складну соціально-економічну ситуацію в суспільстві, породжувати конфлікти між людьми.

Дослідження просторових ідентичностей внутрішньо переміщених осіб за допомогою картографічної візуалізації наративів місця проживання: перші результати дослідження

**Лазаренко Валерія Олексіївна,
аспірантка 4-го року навчання,
Інститут соціальної та політичної психології**

Ситуація збройного конфлікту, що триває в Україні вже понад п'ять років, актуалізувала проблему самовизначення мешканців нашої країни на державному та особистісному рівнях. Внаслідок процесу внутрішньої міграції у внутрішньо переміщених осіб виникла необхідність пошуку відповідей на запитання «хто я є?» та «що означає бути українцем / українкою?» у ситуації, коли необхідно робити вибір стосовно зміни місця проживання та обирати власне майбутнє. Разом із тим, переселенці переоцінюють свій досвід минулого та навіть переосмислюють власні ідентичності.

В рамках нашого дослідження ми розуміємо ідентичність як багаторівневий системний конструкт, що формується внаслідок осмислення особою своєї належності до певної спільноти та суб'єктивного ставлення до цієї належності. Проте, на нашу думку, саме просторова ідентичність – тобто, відчуття належності до певного місця та/або спільноти, що локалізована у цьому місці, потребує особливого розгляду в контексті досліджень наслідків переселення.

У рамках нашого дослідження ми збираємо та аналізуємо просторові наративи місця проживання переселенців, які залишили свої домівки на Донбасі та переїхали до Києва у 2014-2015 роках. Основним методом дослідження виступає метод ментального картографування, за допомогою якого досліджувані ідентичності проявляються через створювані карти та розказувані історії. Наразі можливим є представлення попередніх результатів дослідження, які показують, що, порівнюючи ментальні образи рідних міст респондентів на Донбасі та їхніх

нових міст проживання, можна дійти висновку, що для більшості з них властиво бачити міста «безміцевими» - тобто, позбавленими конкретного значення «місця» через брак особистого досвіду, який, за Т. Кресвеллом та Ї Туанем, і перетворює простір на місце. Окрім того, респонденти демонструють позицію «екзистенційної відстороненості» (за Д. Релфом та П. Бурдьє) стосовно нового місця проживання, свідомо обмежуючи можливості для його пізнання і осмислення.

У доповіді буде розкрито психологічний зміст поняття «безміцевості» у контексті внутрішньо переміщених осіб, а також будуть представлені різні рівні просторової ідентичності, які є властивими для переселенців. Окрема увага буде приділена поняттю дому у контексті вимушеного переселення, та ролі відчуття безпеки у прийнятті рішення про міграцію.

Соціально-психологічний супровід реадaptaції учасників АТО (ООС) та волонтерів до мирного життя

**Лазоренко Борис Петрович, п. н. с.
лаб. соціальної психології особистості
ІСПП НАПН України, к. філос. н., с. н. с., доц.
Кальницька Катерина Олексіївна, зав. кафедри
організації соціально-психологічної допомоги населенню
Чернігівського національного технологічного ун-ту, к. психол. н., доц.**

В умовах продовження гібридної війни та агресії російської держави проти України значна частина ветеранів АТО (ООС) і волонтерів відновились після участі у активній фазі воєнних дій і активно включились в розбудову українського громадянського суспільства в умовах сучасного мирного життя. Проте певна частина з них отримала фізичні і психологічні травми і потребує свого відновлення.

Українське суспільство усвідомлює необхідність соціально-психологічного супроводу ветеранів АТО (ООС) та волонтерів, які мають психологічні травми, у їхній реадaptaції до мирного життя в умовах продовження гібридної війни.

У зв'язку з цим необхідними є удосконалення системи соціально-психологічного супроводу і урізноманітнення форм та технологій реадaptaції ветеранів АТО (ООС) та волонтерів до умов мирного життя, а також профілактика їх вторинної психотравматизації в умовах продовження гібридної війни.

Відгукуючись на суспільні потреби авторами була започаткована та проведена у 2017 – 2018 рр. на базі Чернігівського національного технологічного університету (далі ЧНТУ) Школа соціально-психологічної допомоги, у якій взяли участь ветерани АТО (ООС), волонтери ВПО, члени їхніх сімей (далі Школа). Згідно проведеному дослідженню по завершенню Школи були отримані такі результати. «Зменшено напругу стресових та посттравматичних станів. Поліпшено адаптивність щодо своїх особистих та соціальних умов життя. Покращено якість життя завдяки: засвоєнню навичок психологічної самопомоги та взаємодопомоги; надання первинної психологічної допомоги близьким та рідним;

набуття ефективних комунікативних практик вирішення своїх життєвих завдань та способу життя». Також 4 волонтери вирішили здобути психологічну освіту.

По завершенню Школи продовжувалось плідне спілкування авторів із тими учасниками, які були зацікавлені в утриманні і вдосконаленні отриманих результатів. На зустрічі викладачів і випускників Школи у ЧНТУ у жовтні 2019 р. було прийнято спільне рішення про продовження проекту соціально-психологічного супроводу реабілітації перш за все ветеранів АТО (ООС) і волонтерів до умов мирного життя.

На цій зустрічі учасники поділились своїми очікуваннями та відповіли на питання опитувальника щодо основних запитів. Зокрема ветерани АТО (ООС) станом на 05.10.2019 серед своїх потреб зазначили такі. «Навчитись психологічно допомагати своїм хлопцям; покращити фізичне і психологічне самопочуття і здоров'я; зміцнити психіку; відновити стосунки із своєю дружиною; покращити взаєморозуміння в родині; частіше проводити зустрічі».

Основними запитами волонтерів під час зазначеного опитування були такі. «Покращити фізичне здоров'я, позбутись надмірної ваги; опанувати легку тривожність; вдосконалити набуті раніше навички; здобути нові знання, нові навички роботи та досвід, самовдосконалення; більше практичних завдань для закріплення результатів; продовжити корисні і приємні зустрічі, спілкування із старими друзями».

Приймаючи до уваги зазначені потреби ветеранів та волонтерів було прийнято спільне рішення про об'єднання ресурсів і зусиль у продовженні співпраці лабораторії соціальної психології особистості ІСПП НАН України, кафедри соціально-психологічної допомоги населенню ЧНТУ та громадських організацій ветеранів і волонтерів по реалізації спільного проекту із психологічного супроводу соціальної реабілітації особистості до мирного життя. У якості однієї із методологічних засад спільної роботи прийнята концепція соціально-психологічного супроводу, яка розроблена Т.М.Титаренко та співробітниками

лабораторії соціальної психології особистості ІСПП НАПН України. Реалізація зазначеної концепції стосовно учасників нашого проекту передбачає: застосування технологій індивідуальної та групової роботи; лайф коучінгу; використання технологій фасилітації, наснаження та ін.; профілактику та опрацювання рецидивів травматичних реакцій; формування ефективних практик вирішення життєвих ситуацій, проведення тренінгів, виконання домашніх завдань; сприяння формуванню у особистості суб'єктної позиції для вирішенні власних життєвих завдань та готовності адекватно діяти в умовах гібридної війни та миру.

Основними функціями соціально-психологічного супроводу ветеранів і волонтерів в сучасних умовах гібридних війни та миру ми визначаємо: закріплення позитивних результатів соціально-психологічних трансформацій особистості; сприяння перетворенню набутих знань і навичок у життєві практики; забезпечення сталого позитивного зв'язку особистості із родинним та соціальним оточенням. Також суттєвою функцією зазначеного супроводу є формування готовності особистості до адекватного включення, за потребою, у вирішенні завдань пов'язаних із продовженням гібридної війни.

Також однією і важливих умов ефективності даного проекту у виконанні поставлених завдань ми вбачаємо реалізацію концепції командо творення за якою і викладачі Школи, і її учасники змогли б відчутти себе єдиною спільнотою. В цьому сенсі важливим для нас є створення між всіма її учасниками відповідної довіри, умов для постійної творчої взаємодії, обміну життєвим досвідом та набуття нових практик життєтворення, вирішення нагальних життєвих завдань із покращенням якості життя і підвищення рівня психологічного благополуччя окремих учасників школи, їхніх сімей, родин, та інших людей із їх близького та зовнішнього соціального середовища.

Принцип історизму та стратегії діахронічного аналізу в соціальній психології

Литвин-Кіндратюк Світлана Данилівна
Доцент кафедри соціальної психології та психології розвитку,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
канд. психологічних наук, доцент

В умовах соціокультурних трансформацій розвиток особистості опиняється у фарватері історичного процесу, що спонукає дослідників до оновлення та розширення змісту принципу історизму в психології. У широкому соціально-психологічному розумінні, тобто в сенсі історичного розвитку особистості на тлі цивілізаційної макродинаміки, принцип історизму розкриває логіку як системних, так і між системних зв'язків, прикмет соціогенезу та персоногенезу, культурогенезу та суб'єктогенезу. Застосування принципу історизму у процесі аналізу історичних ментальностей та історичних практик передбачає, по-перше, уточнення та розширення мережі історико-психологічних понять та концептів; по-друге, зміну уявлення про сутність історичного розвитку особистості як лише лінійного чи завше циклічного. При цьому опираємося на концепти «історіогенез» та «діахронічність» в їх соціально-психологічному тлумаченні. Перше окреслює зміст, спрямованість та сутнісні характеристики розвитку особистості та соціальних спільнот в історії. Друге – розкриває стратегію організації дослідження на цьому терені та аналізу цієї лінії розвитку.

Концепт «історіогенез особистості» розкриває насамперед поступальну лінію історичного розвитку особистості, яка має нелінійний (еволюційний й циклічний) характер. Її змістом є соціально-історичний розвиток особистості, який реалізується на основі фігурації основних сторін історіогенезу. Ключем до осмислення історіогенезу особистості виступає дві основні «клітинки» аналізу, а саме: «міжпоколінна взаємодія», що має вертикальний, хронотопічний характер; «соціальна стабільна поведінка», що є топологічно й хронологічно впорядкованою,

оскільки реалізується в історичному просторі-ландшафті способу життя територіальної спільноти. Соціальна поведінка особистості занурена у контекст повсякденності, культури та цивілізації (уклад та побут).

Історіогенез особистості досліджується в межах двох основних способів організації психолого-історичного пошуку – синхронічного та діахронічного. Горизонтальний переріз історіогенезу переважає в межах синхронічного аналізу. Тут він представлений точково – як індивідуально-типологічна форма в межах соціальної ситуації розвитку. У синхронічному перерізі маркуємо дискретну мить історії в шерезі подій життя певного покоління, на тлі соціальної ситуації розвитку в межах онтогенетичної лінії розвитку. Поперечне, синхронічне дослідження історичного розвитку особистості має на меті врахувати історичний контекст її розвитку, вплив ментальності тієї чи іншої епохи на особисту історію життя, що вказує на включення фрагменту «великого» діахронічного аналізу в контекст «малого» формату. У генетичних студіях принцип історизму реалізується найчастіше на мікрорівні соціальної та культурної взаємодії. У вузькому значенні він стосується того виміру історичності структури особистості, який типологічно представлений як соціокультурний аспект віку, а у індивідуально-типологічному аспекті – як тип особистості, її типові риси чи неповторна історія життя особи.

Загалом вважаємо, що діахронічні стратегії організації дослідження в соціальній психології представлені чотирма основними варіантами («Соціалізаційна», «Комеморативна», «Генеалогічна», «Історіогенетична») та видами аналізу («близький», «віддалений», «масштабний», «локальний»). Так, діахронічний аналіз застосовується, по-перше, наближено й локально, для вловлювання діахронічних «епізодів» у процесі соціалізації, на тлі соціальної ситуації розвитку. По-друге, переважно локально у вивчення індивідуальних траєкторій розвитку нашого сучасника та пошуку нею діалогу з культурою минулого на засадах оновлення ритуальних практик чи міфотворчості. По-третє,

він стає у пригоді у випадку реалізації власне діахронічного погляду на життєвий шлях особистості як представника того чи іншого покоління.

Нарешті, четверта, найбільш масштабна в історичному часі стратегія діахронічного аналізу розвитку особистості («Історіогенетична») належить до інструментарію соціально-історичної психології. Вона підпорядковуються її категоріальному ладу, герменевичній методології, історико-реконструктивному методу. Тут домінує категорія «історичний процес» на протигагу «соціально-економічній формації», уявлення про сталий розвиток на протигагу абсолютизації прогресу, неперервність та дискретність історичного розвитку на протигагу боротьбі протилежностей. У діахронічному зрізі історіогенез особистості представлений полілінійною динамікою – підйомами, спадами, коловоротами. Нелінійність вертикального зрізу історіогенезу виявляється у сув'язі фігурацій культурних поведінкових формах (практик) в межах історичного процесу та їхніх конфігураціях (результатах).

Відтак діахронічний аналіз в соціальній психології за суттю своєю фігуративною реконструктивною процедурою, яка опирається на уявлення про темпоральну гетерогенність (гетерохронність) історіогенезу особистості. У випадку психологічного аналізу макрочасу історії перед нами окреслюється особливий різновид гетерохронності розвитку особистості – діахронічний, який, на нашу думку, представлений циклічним, сталим (збалансованим) та прогресивним розвитком. Таким чином, історіогенез особистості, зокрема на рівні історії та культури побуту, життєдіяльності особистості та соціальних спільнот є метою діахронічного аналізу. Він дозволяє перейти від вивчення динаміки особистості у поєднанні основних її сторін та суперечностей до аналізу її розвитку в історичному часі, плин якого виявляється нелінійним і гетерохронним. Діахронічний аналіз орієнтований на принцип історизму, оскільки історіогенез представлений континуальною сув'язю його сторін в масштабі історичного простору та контексті соціальних практик.

Зміна смисложиттєвих орієнтацій особистості під впливом вимушеної міграції

Літвінова Ольга Володимирівна,
*к. психол. н., доцент кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського*

Постановка проблеми. Проблема вимушеної міграції виникла в сучасній Україні на тлі військового конфлікту, який вже п'ять років триває на сході нашої держави. Ситуація невизначеності, яку зазнає майже усе населення України, в більшому ступені зачіпає осіб, які вимушені були покинути власні домівки, відмовились від звичного для себе образу життя і почали будувати життя в нових для себе умовах – нової території, нових культурних традицій, соціального оточення, втративши безперервність власного життя. Сучасний стан невизначеності активно впливає на руйнування системи цінностей, що призводить до втрати людиною сформованого уявлення про себе та появи стану дезорієнтації. Система цінностей та смислів особистості виступає як критерій оцінки навколишньої дійсності, визначає характер відносин особистості з середовищем та впливає на сприйняття людиною подій, стосунків з оточуючим світом.

Основний зміст. Аналіз досліджень показує, що усі фактори, які впливають на формування ціннісно-смислової сфери вимушеного мігранта можна поділити на дві основні групи: зовнішні фактори (соціальні) та внутрішні (психологічні) чинники. До зовнішніх, тобто соціальних, можна віднести: економічний статус мігранта (його матеріальна спроможність, наявність роботи, житла, речей, економічна підтримка на рівні держави та приймаючої громади тощо); міжособистісні зв'язки (наявність чи відсутність друзів, колег, можливість підтримувати стосунки з близькими та ін.); сімейні стосунки (сімейний статус, наявність дітей, наявність рідних, які залишились на інших територіях). Внутрішні, тобто психологічні чинники, представлені наступними параметрами: індивідуально-психологічними особливостями мігранта (вік, стать, тип нервової системи, самооцінка, локус контроль, мотивація, адаптаційні здібності, система цінностей та ін.), емоційний стан (рівень розвитку емоційного інтелекту, наявність стану депресії, пригніченості, фрустрації, тип емоційного реагування на ситуацію невизначеності), наявність попереднього досвіду зміни міста проживання та ін. Всі ці чинники стають потужним каталізатором змін вектору ціннісно-смислових настанов вимушеного мігранта в напрямку їх перегляду та переоцінки.

З метою виявлення особливостей смисложиттєвих орієнтацій вимушених переселенців, які мешкають на території міста Кременчука, було проведено тест-опитувальник СЖО Д. О. Леонтьєва. В опитуванні взяли участь 55 осіб, віком від 30 до 45 років, усі вони є переселенцями з Луганська та Донецька. Респондентам

було запропоновано відповісти на запитання опитувальника з двох позицій: Я до міграції та Я після міграції.

Виявлено, що смисложиттєві орієнтації у вимушених переселенців до та після міграції мають різні значення (табл.1), і представляють підвищення показників за всіма шкалами з позиції «Я до міграції». Значення субшкали «Цілі» дозволяє констатувати, що до вимушеної міграції респонденти будували більше планів та цілей на майбутнє, які надавали життю смисл, спрямованість і перспективу. Результати з позиції «Я після міграції» дозволяють констатувати, що на сьогодні досліджуваним складніше будувати плани на майбутнє, думки концентруються переважно на «тут і тепер». Результати щодо результатів субшкали «Процес життя і емоційна насиченість життя» дають змогу констатувати, що в минулому респонденти відчували процес свого життя цікавим та емоційно насиченим, а після вимушеної міграції більшість респондентів надають перевагу спогадам минулого без націленості на майбутнє, а відсутність перспективи, на думку багатьох дослідників, є однією з ознак депресивних станів.

Таблиця 1 – Середні показники розподілу субшкал щодо смисложиттєвих орієнтацій вимушених переселенців

	Субшкала Цілі	Субшкала Процес	Субшкала Результат	Субшкала Локус контролю - Я	Субшкала Локус контролю - Зовнішній світ
Позиція «Я-до міграції»	32	29	26	22	29
Позиція «Я-після міграції»	25	18	21	15	20

Результати за субшкалою «Результативність життя або задоволеність самореалізацією» свідчать про те, що до міграції респонденти більш позитивно оцінюють продуктивність і осмисленість прожитих моментів, бачать в них певний життєвий сенс, а позитивно оцінюючи результативність власного життя, його насиченість важливими і значущими подіями, які давали привід для гордості за власні досягнення. Після міграції, показник результативності є нижчим, тобто, респонденти відчують незадоволеність теперішніми досягненнями у житті, більшість з них – це люди середнього віку, основним завданням якого є розкриття власного потенціалу та реалізація поставлених цілей. Нове місце життя, яке призвело до неочікуваної необхідності пошуку нового місця роботи та пов'язаної із цим адаптації, індивідуалізації та інтеграції, призвело до певних труднощів, конкуренції, що стало для багатьох складним процесом і викликало емоційну невдоволеність самореалізацією, зниженням результативності. Але є люди, які

отримали так зване посттравматичне зростання, справились з труднощами і почали реалізацію навіть в новій для себе справі, і цей феномен ще необхідно досліджувати.

За результатами субшкали «Локус контролю-Я» (Я – господар життя) виявлено, що респонденти почували себе більш впевнено, володіли достатньою свободою вибору для побудови свого життя у відповідності зі своїми цілями і смислами (до міграції). Після міграції результати дають підставу припустити те, що переселення вплинуло на зниження віри в себе, в свої сили та здатність захищати себе та своїх близьких.

Результати субшкали «Локус контролю життя або керованість життям» доводять, що до вимушеної міграції для респонденти вважали, що лише людина має контролювати своє власне життя, має право вільно ухвалювати рішення і втілювати їх у життя. Виявлено, що після міграції ці показники стали нижчими, тобто віра у здатність контролювати власне життя зменшилась, що може бути пов'язано із раптовістю початку воєнних дій, переселенням не за власним бажанням, а з метою збереження життя.

Висновок. Отже, смисложиттєві орієнтації вимушених мігрантів мають певні зміни, за всіма шкалами маємо зниження показників за всіма субшкалами, люди стають більше невпевненими у власних силах, знижують результативність власного життя, не намагаються планувати майбутнє та ставити далекі цілі. Вони живуть теперішнім, в глобальних питаннях розуміючи власну слабкість, відчують емоційну нерівноваженість, що пов'язано із втратою усвідомлення безперервності власного життя. Не дивлячись на майже п'ять років вимушеної міграції ці люди не знайшли цілеспрямованої соціальної, психологічної підтримки, організованої з боку держави. Не має програм, які б стосувались підвищенню рівню адаптованості мігрантів до нового соціально-культурного середовища на рівні місцевих громад. Тому ці питання є викликом для сучасної української науки та практики.

Метод проектів як засіб розвитку ідентичності студентів на заняттях з психології здоров'я

Ловка Ольга Володимирівна,
доцент кафедри педагогіки та психології
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана», канд. психол. наук, доцент

Проблема завершення формування цілісної ідентичності в юнацькому віці є завжди актуальною. Особливо нагальною вона є у часи невизначеності, відсутності чітких орієнтирів, соціальних криз і трансформацій, які сьогодні переживає наша країна.

З досвіду спостережень, бесід зі студентами та результатів тестувань нами було відзначено, що студенти, що навчаються на психологів, часто не знають, чи хотіли б вони отримати саме психологічний фах, чи їм просто цікава ця наука, яка «пригодиться в житті». Тому, на наш погляд, однією з важливих задач викладання курсу психологічних дисциплін у процесі навчання є створення умов для підвищення самоусвідомлення, розвитку зрілості, професійної та особистісної ідентичності, сприяння професійному становленню.

До уваги пропонуються 2 основних твердження.

1) Цілісна ідентичність є найважливішою психологічною умовою психічного здоров'я особистості.

2) Дієвим інструментом для розвитку особистісної ідентичності є метод проектів, у вигляді розроблення індивідуальних практико-орієнтованих проектів з тем, які найбільше мотивують сьогодні особистість досягти певної особистісної мети, а також ділові ігри та тренінгові вправи.

3) Вправи і завдання з розвитку цілісної ідентичності доречно проводити на 2-му курсі з дисципліни «Психологія здоров'я», так як вік 18-20 років є сензитивним для вирішення особистістю цієї важливої задачі: особистісного та професійного самовизначення, а процес адаптації до навчання у ВНЗ вже завершився.

Проблемі ідентичності присвячено багато досліджень, серед найбільш відомих необхідно відзначити праці Е. Еріксона, Дж. Марсія, Дж. Мід, Р.Бернса,

У російській та вітчизняній психології проблема ідентичності розвивалась у рамках досліджень самосвідомості, самовідношення та концепції «Я». (Г.М. Андрєєва І. І. Чеснокова, І. С. Кон, А. Г. Спіркін, В. В. Столін, І.Д.Бех, М.Й.Боришевський та ін).

Сучасні наукові джерела містять велику кількість точок зору щодо видів ідентичності. Проблемі типології ідентичності присвячено праці Е. Еріксона, Дж. Марсія, Р. Фогельсона, Так, у своїй статусній моделі ідентичності Дж. Марсія вирізняє 4 стани (статуси) ідентичності: передчасна, дифузна, мораторій, досягнута [3].

Дослідженню професійної самосвідомості та професійної ідентичності – присвячені праці А.І. Зеліченко, Г.І. Степанова, Є.А. Клімова. Вивчення впливу практичної підготовки студентів-психологів, як складової навчальної діяльності, на процес формування їхньої професійної ідентичності розглянуто у статті І.Ф. Іванової [1].

Сьогодні сформульовано багато варіантів визначень психологічного здоров'я. На наш погляд, найбільш вдалим є тлумачення М. К. Смірнова, який визначає психологічне здоров'я як високий рівень соціально-психологічної адаптації, що виявляється в гармонійних стосунках з оточуючими, суб'єктивним відчуттям психологічного комфорту і високим потенціалом досягнення благополуччя в житті [2].

Вирішенню поставленої задачі нами було знайдено місце у курсі «Психологія здоров'я» для психологів 2 курсу у вигляді серії теоретичних і практичних завдань з розвитку особистісної ідентичності. До робочої програми навчальної дисципліни було включено тему «Здоров'я як оптимальний розвиток людини на різних вікових етапах», в якій особливе місце відведено тематиці розвитку ідентичності та особистісної зрілості, самоактуалізації та самоздійсненню. Теоретичні питання були присвячені таким навчальним результатам, як уміння пояснювати сутність поняття ідентичності, фактори та етапи її розвитку; сутність поняття ідентифікації; уміння характеризувати рівні та види ідентичності; визначати значення ідентичності для людини та її зв'язок з психологічним здоров'ям.

До практичних завдань на заняттях з психології здоров'я віднесено розробку і здійснення студентами власного проекту та рольова гра «Психологія в ділі». Опитування студентів після звершення програми та виконання завдань свідчить, що вони значно більше стали приділяти уваги окресленій темі, своїй самоактуалізації, усвідомленню власних потреб та професійному самовизначенню.

Інформаційні джерела:

1. Іванова І.Ф. Професійна ідентичність та практична підготовка студентів-психологів / І. Ф. Іванова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2012. - Т. 2, Вип. 9. - С. 118-121. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_25
2. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Н. К. Смирнов. – М. : Аркти, 2006. – 320 с.
3. Становлення ідентичності фахівця : [монографія] / Г. О. Балл, В. Л. Зливков, С. О. Копилов [та ін.] ; за ред. В. Л. Зливкова. — К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 260 с.

Методика дослідження організаційної культури колективу

Лозинський Олег Михайлович,
керівник ГО «Львівський аналітичний дім», відповідальний редактор
наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління».

Представлено авторську методика «Сила організаційної культури» для оцінки сили та інноваційності організаційної культури трудового колективу. Розкрито результати перевірки внутрішньої узгодженості позицій методики та результати дослідження організаційної культури 130 організацій.

Організаційна культура – є прихованою системою міжлюдських стосунків в організації, що впливає на результати її діяльності, ентузіазм до роботи співробітників, щире або примусове лояльність підлеглих до керівництва, сприйнятливості до змін та інновацій. З метою покращення показників діяльності трудового колективу його організаційну культуру рекомендують періодично досліджувати (що два роки), кількісно та якісно оцінювати. Для цього необхідні ефективні діагностичні засоби, що дають швидку валідну та надійну емпіричну оцінку особливостей організаційної культури, виявляють причини, що послаблюють колектив, вказують на шляхи покращення клімату у трудовому колективі.

Методика «Сила організаційної культури» була розроблена у 2018 році. У публікації [5] детально представлено результати перевірки вказаної методики. Перевірка методики виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,82, що вказує на «добру» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної методики. Проведено перевірку надійності позицій методики (вагомості завдань). У колонках 5, 6 таблиці 1 представлено коефіцієнти кореляції завдань з шкалами «Індекс інноваційності організаційної культури», «Індекс сили організаційної культури», що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалами методики.

Структура експрес-методики «Сила організаційної культури». Експрес-методика містить 20 тверджень/запитань, на кожне з яких пропонуються дві відповіді (табл.1). Відповіді 1 мають оцінку «0» балів і характеризують слабку організаційну культуру. Відповіді 2 мають оцінку «1» бал і характеризують сильну організаційну культуру. Для уникнення соціально бажаних відповідей робота респондентів має бути анонімною. Респондентам пропонується інструкція: «До кожного твердження виберіть ту відповідь (відповідь 1, або відповідь 2), яка більшою мірою описує стосунки в установі (фірмі), де Ви працюєте. Час роботи з методикою необмежений.

Табл. 1. Стимульний матеріал методики «Сила організаційної культури».

	Запитання	Відповідь 1	Відповідь 2	Індекс	Індекс сили
		Оцінка «0»	Оцінка «1»		
1	2	3	4	5	6
1	Назва фірми є відомою і престижною	Ні	Так		0,2 2
2	Співробітники користуються фірмовою символікою, одягом або іншими фірмовими речами?	Ні	Так		0,2 7
3	Яка тональність оголошень в приміщенні?	Наказова	Інформуюча		0,2 6
4	Як поведуться співробітники, коли їм повідомлять, що їх колега захворів ?	Нарікатимуть, що побільшало роботи	Обговорять як розподілити його роботу		0,4 9
5	Як поведуться співробітники стосовно інформації про посадове підвищення їх колеги?	Значна частина відреагує скептичними репліками	Більшість щиро привітають		0,5 8
6	Як поставляться співробітники щодо проведення тренінгу професійних навиків (у робочий час)?	Як до чергової трудової повинності або з байдужістю	З живим інтересом і очікуванням		0,4 2
7	Чи відгукнуться співробітники щось запропонувати у письмовій формі у випадку влаштування «Скриньки ідей і пропозицій»?	Скринька швидше за все залишиться майже порожньою	Письмових пропозицій та ідей буде багато	0,46	0,4 1
8	Співробітники ...	...зобов'язані лише виконувати вказівки керівника, звітувати про їх виконання	...можуть самостійно приймати рішення в межах своїх посадових обов'язків	0,60	0,5 1
9	Більшість співробітників...	...є більш-менш добрими виконавцями	...є хорошими спеціалістами в своїй сфері	0,47	0,4 0

10	Зарплата в працівників...	...стабільна, в розмірі посадового окладу	...гнучка, складається з посадового окладу плюс надбавки (бонуси) за додатковий внесок	0,49	0,43
11	Належне виконання виробничих нормативів...	...вимагає від працівника значних витрат з власної зарплати	...не вимагає від працівника витрат з власної зарплати		0,24
12	Конструктивні пропозиції працівників щодо рішень керівництва ...	...здебільшого ігнорує	... підтримує	0,62	0,53
13	Як ставляться співробітники до вказівок безпосереднього керівника?	З думкою «як би швидше цей монолог закінчився»	З інтересом і повагою		0,60
14	Як співробітники реагують на критику з боку керівника ?	Вислуховують мовчки і відчужено	Відповідають із застереженнями та аргументацією		0,36
15	Як поведуться співробітники, коли повз них проходить керівник (наприклад у коридорі або під час роботи) ?	Ніяковіючи, намагаються не потрапити йому на очі	Поводяться спокійно як завжди		0,40
16	Як проходять виробничі наради?	Керівник одноосібно доводить до відома підлеглих розпорядження і нормативи, дає безапеляційну оцінку результатів їх роботи	Керівник залучає з доповідями відповідальних за окремі напрямки роботи, готовий почути конструктивні пропозиції що можуть вплинути на рішення	0,65	0,57
17	Як часто співробітників інформують про плани та зміни?	Із запізненням	Регулярно і завчасно		0,38
18	Цінності та цілі керівника і співробітників...	...суперечать один одному	...скеровані в тому ж напрямку		0,54
19	Організаційна культура передовсім скерована...	...на тримання керівництвом контролю	...на отримання колективом результату	0,50	0,43

20	Психологічна атмосфера в колективі	Не здорова	Конструктивна	0,45	0,46
	Індекс сили організаційної культури			0,87	1,00

Для отримання числових результатів «індексу інноваційності організаційної культури», «індексу сили організаційної культури» використовується Ключ: кількість відповідей 2 слід помножити на відповідні коефіцієнти (див. табл. 2).

Табл. 2. Ключ методики «Сила організаційної культури».

Ключ методики	№ запитання	Коефіцієнт	Результат
Індекс інноваційності організаційної культури	7, 8, 9, 10, 12, 16, 19, 20	0,125	
Індекс сили організаційної культури	Усі 20-ть запитань	0,05	

Інтерпретація отриманих результатів. Числові результати коливаються від 0 до 1.

Якщо індекс менший 0,35 – результат дуже низький: організаційна культура в установі є «слабкою», а потрібні нововведення та інновації не мають підтримки.

Якщо індекс від 0,4 до – 0,75 – результат середній: сила та інноваційність організаційної культури «посередня».

Якщо індекс більший 0,8 – результат дуже високий: організаційна культура є «сильною», а потрібні нововведення та інновації отримують підтримку.

Результати дослідження особливостей організаційної культури у колективах. Нами було опитано 130 учасників, які працюють у різних трудових колективах. З них: працівники бюджетних організацій – 29%; співробітники комерційних фірм – 70%, члени громадських організацій – 1%. У дослідженні використано також «Запитальник особливостей організаційної культури» [7], тест «Загальної самоефективності» (Шварцер Р., Єрусалем М., Ромек В.Г.) [8], авторську шкалу «Антикорупційна спроможність особистості» [9].

Встановлено у діагностованій вибірці розподіл організаційних культур за «індексом сили»: «сильна» організаційна культура у 41% фірм та організацій (індекс 8-10); «середньої сили» організаційна культура у 51% фірм та організацій (індекс 4-7,5); «слабка» організаційна культура у 8% фірм та організацій (індекс 0-3,5).

Встановлено в діагностованій вибірці розподіл організаційних культур за «індексом інноваційності»: «високий рівень інноваційності» організаційної культури у 29% фірм та організацій (індекс 8-10); «середній рівень інноваційності» організаційної культури у 53% фірм та організацій (індекс 4-7,5); «низький рівень інноваційності» організаційної культури у 18% фірм та організацій (індекс 0-3,5).

Результати анкетування були досліджені для виявлення кореляцій між змінними.

Подаємо таблицю значущих кореляцій (див. табл.3).

Табл.3. Кореляційна таблиця.

	Авторитарна організаційна культура	Бюрократична	Культура, орієнтована	Культура, орієнтована	Індекс інноваційності	Індекс сили організаційної	Антикор.спр оможність
Авторитарна організаційна культура	1,0						
Бюрократична організаційна культура		1,00					
Культура, орієнтована на завдання		-0,37	1,00				
Культура, орієнтована на людину	-0,23	-0,40		1,00			
Індекс інноваційності організаційної культури		-0,51	0,17	0,24	1,00		
Індекс сили організаційної культури		-0,49		0,32	0,87	1,00	
Антикорупційна спроможність		-0,20		0,20		0,21	1,00
Загальна самоефективність		-0,26			0,20	0,26	

Отримані результати засвідчують, що бюрократизація відносин в організації є головним чинником зменшення сили та інноваційності організаційної культури, загальної самоефективності та антикорупційної спроможності її співробітників.

Висновок. З метою уникнення стагнації організації та зниження результатів її діяльності, а також з метою розвитку трудового колективу слід усувати бюрократичні перепони на шляху циркуляції інформації між окремими підрозділами, між співробітниками та менеджерами фірми у ході підготовки, ухвалення, реалізації рішень, підбиття підсумків трудової діяльності, оцінки внеску кожного співробітника у здобуті успіхи. Зусилля, скеровані на подолання бюрократичних перешкод є вагомою запорукою збереження конкурентоспроможності організації в ринкових умовах.

Список джерел:

1. Батурин Н., Мельникова Н. Технология разработки тестов: часть I // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
2. Змерзла Т. Типологія організаційної культури / Т.І. Змерзла // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Економічні науки. – Вип. 5. – Частина 2, 2014. – Херсон: Вид-во Херсонського державного університету. – С. 99-102.
3. Знак К. Порівняльний аналіз методичних підходів до діагностування

корпоративної культури та перспективи їх використання на підприємствах машинобудівної галузі [Електронний ресурс] / К.О. Знак // Бізнесінформ. – №11, 2012. – С. 270-272. – Режим доступу: www.business-inform.net

4. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн; под ред. Л.Ф. Бурлачука. – Киев: Изд-во ПАН Лтд, 1994. – 688 с.
5. Лозинський О., П'єцух Т. Перевірка валідності та надійності методики «Сила організаційної культури» для діагностики особливостей управління колективом // Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний ред. О.М. Лозинський]. Україна, Львів. – Випуск XII, 2018. – С. 39-48.
6. Туленков М. Сучасні теорії менеджменту: навч. посібник / М.В. Туленков. – К.: Каравелла, 2007. – 304 с.
7. Сербинович Л. Управление организационной культурой: учебное пособие [Електронний ресурс] / Л. Ю. Сербинович. – Ростов н/Д : ФГБОУ ВПО РГУПС, 2013. – 90 с. – Режим доступу: <http://um.co.ua/3/3-4/3-4027.html>
8. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности Р.Шварцера и М.Ерусалема // Иностранная психология. – 1996. – №7. – С. 71-77.
9. Лозинський О. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПОЛОМ», 2017. – 368 с.

Оксфордський підхід до когнітивно-поведінкової травмофокусованої терапії в системі реабілітації постраждалих у бойових діях

Лукашенко Марина Юрїївна,
*Аспірант докторантури та аспірантури, кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ*

Збройні конфлікти та локальні війни несуть загрозу для мирного населення, а також для тих хто безпосередньо приймає в них участь. Фізична та психологічна травматизація учасників бойових дій, інтенсивність та сила якої може бути різноманітною, є очевидним наслідком перебування в небезпечних умовах. За час перебування в ситуації реальної загрози життю та здоров'ю відбувається психологічна травматизація особистості, прояв та симптоми якої не мають чіткого визначення у часі. Саме тому у процесі надання комплексної психологічної та психотерапевтичної допомоги постраждалим, доцільним є використання оксфордського підходу до когнітивно-поведінкової травмофокусованої терапії.

Якщо розглядати травматичний досвід війни із точки зору теорії емоційного опрацювання, то погіршення здатності «емоційного опрацювання» травматичного досвіду стає результатом травматичних спогадів, інтенсивних та руйнівних. Ці структури містять нереальні елементи (в яких шкідливі стимули асоціюються з уникненням і втечею) та ірраціональні інтерпретації й оцінки.

Дослідження та аналіз підходів в роботі з посттравматичним стресовим розладом засвідчує, що ефективним є когнітивно-поведінковий підхід (А. Ехлерс і Д. Кларк, М. Ван Еттен і С. Тайлор, Р. Брадлей і Дж. Грін, М. Клоїтер, Дж. Біссон, Г. Сидлер). А саме, визначено що когнітивно-поведінкова психотерапевтична робота з бойовим стресом є однією з найбільш ефективних.

Травмуючий вплив не проходить безслідно для психіки людини, з часом можуть розвинути посттравматичні стресові розлади, які мають нав'язливий характер і не дозволяють людині повноцінно жити і працювати.

Варто зазначити, що виділять дві основні умови боротьби зі спогадами, пов'язані зі стресом: 1) необхідно активувати патологічну структуру страху; 2) пам'ять має збагатитись новою інформацією щодо цієї структури. Для серйозних змін недостатньо просто активувати спогади. Насправді травматичні спогади часто активуються під час нічних жахів, розмов чи просто нагадувань і, таким чином, негативно впливають на пацієнта. У такі моменти людина з ПТСР може заново піддаватись страху і використовувати механізм втечі чи уникання для його подолання.

Відомими підходами в психотерапії посттравматичних стресових розладів, ефективність яких вивчається та часто порівнюється, є програми управління стресом, гіпнотерапія, підтримувальна не директивна роджеріанська психотерапія,

психодрама, а також інтерперсональна, психодинамічна, когнітивно-поведінкова психотерапія і терапія методом десенсибілізації й репроцесингу травматичної пам'яті за допомогою рухів очима.

Метою психотерапевтичної роботи з бойовою травмою є: допомога у звільненні від нав'язливих спогадів про минуле, від інтерпретації наступних емоційних переживань як нагадувань про травму, а також, щоб клієнт міг активно і відповідально включитися в сьогодення. Для цього йому необхідно знову знайти контроль над емоційними реакціями і знайти травматичним подій належне місце в загальній часовій перспективі свого життя і особистої історії [1, с. 52].

Методи подолання ПТСР за допомогою Оксфордського підходу до когнітивно-поведінкової травмофокусованої психотерапії.

Когнітивно-поведінкова травмофокусована психотерапія охоплює різноманітні схеми роботи, спрямовані на переоцінку та повторне переживання травматичних подій. Основними методиками травмофокусованих втручань є: експозиція наживо; експозиція в уяві; пролонгована експозиція; стимульна конфронтація; повторне когнітивне опрацювання; когнітивна реструктуризація; наративна реконструкція.

Травмофокусована терапія спрямована на: 1) розпізнавання та зміну негативних особистісних значень що надаються травматичній події та її наслідкам; 2) зменшення проявів повторного переживання і нівелізація тригерів; 3) зміна невірних патернів поведінки.

Для досягнення першого напрямку, використовують процедуру оновлення травматичних спогадів. Її мета передбачає ідентифікацію найбільш тригерних точок; переоцінку травматичних наслідків та зменшення негативних спогадів, поновлення особистісних значень з огляду на переоцінку інтерпретації психотравмуючої події. Під час проведення терапії постраждалі мають поновити обставини що відбулися травматичної події. Зменшення симптомів повторного переживання та зниження тригерування можна досягти за допомогою таких технік, як уявне перепроживання події (imaginal reliving of the event), виписування детальної історії події (writing out a detailed account of the event), перегляд місця події (revisiting the site) і власне дискримінація тригерів (discrimination of triggers) [2, с. 260].

Конкретну терапевтичну процедуру розробляють для кожного клієнта індивідуально, з урахуванням специфіки травматичного впливу, життєвого досвіду, рівня розвитку когнітивних процесів, особистісних рис, а також інших факторів, що впливають на здатність людини до відновлення.

Когнітивно-поведінкова травмофокусована психотерапія (оксфордський підхід), є ефективним методом у роботі з ПТСР. Підхід базується на деталізованій теоретичній моделі посттравматичного стресового розладу, є логічно впорядкованою, технологічно забезпеченою і такою, що має чітко виписаний протокол інтервенцій. Кількість осіб які зазнали травматичних впливів внаслідок

перебування в зоні проведення бойових дій невинно зростає, саме тому доцільним є навчання фахівців та широке застосування підходу в роботі з постраждалими.

Список використаних джерел

1. Ениколопов С. Н. Психотерапия при посттравматических стрессовых расстройствах / С. Н. Ениколопов // Российский психиатрический журнал. – 1998. – № 3. – С. 50–56.

2. Лэндис Р. Продвинутое техники для работы с посттравматическими стрессовыми состояниями / Р. Лэндис. – М. : Наука, 1983. – 316 с.

Самовизначення особистості як соціально-психологічний феномен

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, старший науковий співробітник.

Мельничук Тетяна Іванівна
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г. С.
Костюка НАПН України

Вагіна Олена Вікторівна
кандидат психологічних наук, доцент кафедри забезпечення державної безпеки
Київського факультету Національної академії Національної гвардії України

Актуальність дослідження феномену самовизначення пояснюється багатьма причинами і в першу чергу потрібно відзначити суспільно значущі практичні причини: психологічні знання про закономірності самовизначення стають гостро затребуваними в критичні періоди розвитку суспільства, коли змінюються системи цінностей в індивідуальній, груповій та масовій свідомості людей. Саме в ці періоди різко зростає інтерес дослідників до проблеми самовизначення особистості та різних соціальних груп. У наш час у нашому суспільстві є достатньо нестійкими системи життєвих смислів, базових цінностей, моральних та інших ідеалів, тому проблема самовизначення як і раніше залишається досить актуальною.

Феномен самовизначення, виокремлений філософами (Н. Аббаньяно, М. Бердяєв, Х. Ортега, Ж. П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), розроблявся видатними психологами (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.). До початку ХХІ ст. предметом наукового аналізу були колективістичне (О. Петровський і В. Шпалінський, В. Петровський, А. Туровська та ін.), особистісне (Б. Ананьєв, Л. Вигоський, М. Гінзбург, В. Давидов, І. Дубровіна, Д. Фельдштейн та ін.) та етнічне самовизначення (Д. Фельдштейн). Соціально - психологічні та психолого-педагогічні аспекти зазначеного феномену вивчали (І. Кон, О. Петровський, Т. Снегірєва, В. Ядов, Г. Балл, М. Боришевський, І. Жадан, О. Киричук, О. Мудрик, В. Семіченко, Б. Федоришин, Н. Чепелева та ін.).

Найбільш часто самовизначення розглядається вченими як психологічний або соціально-психологічний процес. Так, на думку В. Сафіна, самовизначення є цілісним процесом оволодіння суб'єктом особистісно та соціально-значущими сферами життя відповідно поставленої мети, в якій він створює себе, самореалізується та самостверджується. Поряд з тим, що самовизначення досить часто розуміється як феномен свідомості та самосвідомості, деякими авторами конкретні дії та вчинки по реалізації обраного шляху також вважаються структурними елементами самовизначення, включаючи, таким чином, у самовизначення і феномени поведінки.

Дослідники (А. Журавльов, А. Купрейченко) зазначають, що співвідношення феноменів свідомості та поведінки для розуміння сутності самовизначення є досить складним і потребує спеціального глибокого аналізу. Однак при вирішенні цієї проблеми доцільно говорити про різні форми прояву самовизначення в поведінкових актах, ніж включати їх безпосередньо в зміст самовизначення. Розуміючи цей процес переважно як феномен самосвідомості, слід мати на увазі велику важливість для самовизначення таких його компонентів і характеристик, як психологічна готовність до певних форм соціальної поведінки, виражений мотиваційний настрій, активний стан свідомості – все те, що відноситься до так званих психологічних феноменів «передповедінки».

У низці досліджень (О. Падалко, М. Угарова) використовуються підходи до структури самовизначення на основі трьохкомпонентної моделі психологічного ставлення, яка передбачає когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та поведінковий (вольовий) складові. На основі праць інших авторів і власного розуміння подібної структури, можна зробити висновок, що *когнітивний компонент* самовизначення включає оцінку своїх здібностей і потенціалів, уявлення про смисл цілі та етапи життя та ідеали кожного етапу, а також можливості та перспективи їх досягнення. Крім того, він включає уявлення про свої місце в системі соціальних взаємин з іншими людьми та тієї ролі, яку особистість грає в житті людей, які її оточують. *Афективний компонент* передбачає емоційну оцінку особистістю її цілей, цінностей та ідеалів; свого минулого, сьогодення та майбутнього; задоволеність – незадоволеність досягнутим станом у системі відносин, а також власними можливостями та здібностями. *Поведінковий компонент* самовизначення включає психологічну (передусім, мотиваційну) готовність особистості до певних дій та вчинків, пов'язаних з готовністю особистості з досягненням бажаної позиції в системі соціальних відносин.

На основі багатьох досліджень (П. Бергер, А. Журавльов, Г. Костюк, А. Купрейченко, А. Селігмен та ін.) під самовизначенням можна розуміти пошук суб'єктом свого способу життєдіяльності в світі на основі сприйняття, прийняття або формування їм у часовій перспективі базових ставлень до світу, інших людей, людської спільноті в цілому та самого себе, а також на основі власної системи життєвих смислів і принципів, цінностей та ідеалів, можливостей і здібностей, очікувань і домагань. Самовизначення як пошук способу функціонування та розвитку можна віднести одночасно до трьох основних класів психічних явищ, тобто як процес, як стан (деякий «зріз» процесу в певний період часу) і як властивість суб'єкта (особистість, яка самовизначається або група і є їх особливою характеристикою).

Крім основних структурних елементів самовизначення є ціла низка феноменів, значимих для його здійснення. До них, в першу чергу, Л. Анциферова відносить особистісні якості, що детермінують особливості та успішність самовизначення, а саме : оптимістичний світогляд, позитивна самооцінка, реалістичний підхід до життя, виражена мотивація досягнення, а також – інтернальність і пов'язане з ним відчуття відповідальності. Стресостійкість і стійкість – це додаткові, але важливі якості, що

визначають вибір стратегій подолання важких життєвих ситуацій, а також стратегій самовизначення особистості в соціальних умовах, що радикально змінюються.

Отже, зміст поняття самовизначення та його характеристики є явищем соціально-психологічним, яке має значимий смисл у розвитку соціальності та диференцьованої представленості на особистісному, та груповому рівнях. Самовизначення особистості детерміновано суб'єктними властивостями особистості.

Гендерно-орієнтований підхід до моделей розвитку кримінальної поведінки серед підлітків

*Мірошниченко Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
начальник кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби*

Теорія розвитку кримінальної поведінки пропонує дві моделі, що розглядають протиправну поведінку з раннім початком у порівнянні з аналогічною поведінкою, яка проявляється пізніше. Останні дослідження траєкторій розвитку протиправної поведінки серед підлітків підтверджують актуальність цих моделей. Перша модель передбачає раннє формування і тривалий прояв проблемної поведінки, яка проявляється в першу чергу через низку особистісних факторів ризику (темперамент), які посилюються родинними факторами (особистісні якості батьків та якість виховання) і факторами навколишнього середовища (відсутність необхідної підтримки з боку школи та громади). Накопичення і взаємодія цих факторів підвищує ризик розвитку протиправної поведінки у дитинстві, з подальшими її проявами у підлітковому віці, коли девіантні однолітки починають відігравати все більш важливу роль у житті підлітка, зокрема у трансформації вчинків в серйозні правопорушення серед молоді на цій траєкторії. Антисоціальна поведінка та пов'язані з нею проблеми мають більше шансів на повторення у подальшому житті підлітків, що починають демонструвати відповідні схильності вже у ранньому віці.

Друга модель розвитку пояснює процес більш пізнього формування протиправної поведінки, тобто коли перші її прояви мають місце у підлітковому віці. Після типового дитинства, тобто дитинства, вільного від більшості проблем з поведінкою та їх систематичних проявів, підліток вступає у конфлікт із законом. У цей час знижується ефективність контролю батьків і зростає вплив однолітків, що сприяє скоєнню першого правопорушення особою у підлітковому віці. Зазвичай ми спостерігаємо припинення проявів протиправної поведінки у таких підлітків, незалежно від проведення втручання, по мірі мобілізації сильних сторін (захисних факторів), що існували у їх житті, з подальшим зниженням рівня ризику і повернення підлітків на просоціальний шлях.

Висновки щодо моделей розвитку протиправної поведінки отримують, здебільшого, з досліджень, проведених серед хлопців та чоловіків. Але цей підхід не враховує особливості потрапляння до системи кримінального правосуддя дівчат та жінок. Як чоловіки, так і жінки, стикаються з труднощами у різних сферах життя, у тому числі в родині, де панують руйнівні/неадекватні відносини, а також у зв'язку з недостатніми досягненнями у сфері освіти/працевлаштування, проблемами у відносинах з друзями або знайомими, які ведуть антисоціальний/кримінальний

спосіб життя, вживанням алкоголю/наркотиків чи складнощами в особистій та емоційній сферах, що відображається у поведінці, яка шкодить їм самим та їх оточенню. І все ж таки слід краще розуміти ситуаційні, контекстуальні та особистісні фактори, що приводять дівчат і жінок до попадання в систему правосуддя, розуміти причини їх проблемної поведінки, щоб реагувати на їх проблеми відповідним чином і надавати необхідну підтримку та ефективні послуги. Це розуміння допомагає нам сприймати стать особи не тільки як фактор сприйняття (тобто як особистісну рису, яку слід брати до уваги під час визначення найбільш ефективних засобів реагування на скоєнні дії особою), але й як характеристику особи, яка вимагає визначення індивідуальних факторів ризику і захисних факторів, і проведення відповідного втручання.

Шляхи потрапляння до системи дівчат та жінок пов'язані з фізичним, емоційним і сексуальним насильством та іншими травмами, нестабільністю домашнього середовища, у тому числі через участь батьків у кримінальній діяльності або корекційних програмах та вживання психоактивних речовин, невдачами в школі, прогулами, невідвідування школи взагалі, схильністю до втеч і вуличного способу життя, у тому числі з проституцією і вживанням наркотиків та алкоголю, з нездоровими стосунками, зокрема з чоловіками, і емоційною залежністю від них, а також з психічними розладами, що проявляються у депресії, нанесенні собі шкоди, харчових розладах і негативному самосприйнятті. З цього можна зробити висновок, що дівчата часто потрапляють у поле зору органів і служб у справах дітей через їх участь у статусних правопорушеннях (тобто через поведінку, що не є кримінальною, але призводить до контакту з міліцією і судовими органами з огляду на вік підлітка), таких як прогули уроків, втечі, випадкові статеві стосунки, вживання алкоголю, порушення режиму і дрібні крадіжки з магазинів.

Етіологія протиправної поведінки дівчат відрізняється від аналогічною поведінки хлопців, і, згідно з результатами досліджень, протиправна поведінка дівчат якісно і кількісно відрізняється від поведінки хлопців. Доля арештів дівчат через найсерйозніші злочини (у тому числі пов'язані з насильством) є найменшою, але водночас є найбільшою через проституцію та дрібні злочини проти власності. Насильство, скоєне дівчатами та жінками, як правило, пов'язане із самозахистом або захистом від загрози фізичних або сексуальних знущань. Типи порушень, що скоюють дівчата та жінки, рівень їх участі у злочинах і кримінальній діяльності, їх мотивація до скоєння порушень, а також ступінь завданої шкоди є якісно відмінними від аналогічних показників серед порушників чоловічої статі. У кількісному вираженні дівчата і жінки частіше мають лише одну судимість і беруть участь у злочинній діяльності та корекційних програмах протягом коротшого терміну (при цьому починають вони демонструвати протиправну поведінку також пізніше), а також демонструють нижчі показники повторного засудження.

Conceptualizing the Notion of Individual Lifestyle as a Characteristic of Life Activity

Miseng Daria
PhD student
Institute of Social and Political Psychology NAES Ukraine

In 1981, Sobel noted, «Lifestyle is currently one of the abused words of the English language. Social scientists, journalists, and laymen use it to refer to almost anything of interest, be it fashion, Zen Buddhism, or French cooking» (Sobel, 1981, p. 1). Thirty years later, the problem of operationalization and conceptualization of lifestyle is still subjected to analysis within different directions of humanitarian thought; however, there is no unified point of view on the meaning of the concept. This fact hinders the definition, description and systematic study of the peculiarities of functioning of the phenomenon. In this context the fundamental questions about the conceptualization of lifestyle remain open.

The notion of lifestyle was first introduced in the field of sociology by Weber (1922), who considered it to be the most important criterion for stratification, existence and preservation of status groups in society. The idea of lifestyle as a basis for social stratification was developed in the works of Bourdieu (1998), who viewed it as a product of habitus and defined as a system of established social practices. Toffler (1970) emphasized the individual dimension in the existence of lifestyle. Here lifestyle was presented as a set of conscious and unconscious connections between an individual and subculture, which defines the mode of existence of an individual by introducing certain order, principles and values to their life. Giddens (1984) described lifestyle as routinized practices, namely choices, behaviors, attitudes and beliefs. Lifestyle has also been addressed within consumer approach (Sobel, 1981) as a way in which behavioral patterns that reflect individual and societal identities are organized, which is quite similar to the cultural approach, where lifestyle is seen not only as a consumption feature, but also as

the way in which cultural products are created (Chaney, 1996). Ukrainian sociologist Sokhan (1982) regarded lifestyle as an individually assimilated way of behavior, communication and activity, which is typical for a certain category of people. Based on the aforementioned findings, we can conclude that within the sociological approach the notion of lifestyle was considered to be either a complex of social practices that serve as a basis for social stratification or as a choice of social practices that involves the self-identification of an individual with different subcultures or cultural groups to which he or she belongs.

Within the framework of psychological science, the notion of lifestyle was developed along the following lines. Firstly, it was tackled by psychoanalyst Adler (1927), who defined it as a defensive tendency that demonstrates itself as a way in which individuals seek to accomplish goals in their lives. A further elaboration was proposed by Lombardi (1996), who viewed lifestyle as a complex of individual defenses that define life activity, patterns of social behavior, perception of self and the world, and life adaptation manners. Plutchik (2003) developed the idea of lifestyle as a set of psychological defense mechanisms. In the context of the humanistic paradigm, lifestyle was presented as an integral formation of individual dispositions within human behavior (Allport, 1968). In cognitive psychology, lifestyle is defined as a multidimensional, hierarchical system that integrates and modulates information by coordinating cognition and affective responses by selecting particular modes of processing (Powel, Royce, 1981). A special approach is presented by scientists who view lifestyle as a strategic way of individual communication with physical and social surroundings. In this context, lifestyle tended to be defined as a set of strategic ways of an individual's interaction with physical and social environment, which present themselves as sustainable ways and forms of life organization (Sardzhveladze, 1989; Leontiev, 2006). According to Jensen (2008), at individual level lifestyle can be defined as a pattern of repeated acts that is grounded in beliefs about the world and oneself, guided by intentions to attain goals and regulated by social feedback as well as access to artefacts. Similarly, lifestyle can be defined as a set

of organized life, primarily, leisure activities (Larson, 2001; 2006) and as a contrasting pattern of how people spend their time (e.g. work, leisure, education, consumption, family life) (Jindra, 2014).

T.Tytarenko (2014) was defining lifestyle within the context of life-construction and life-planning as an individual set of life practices - stable conscious ways of self-realization of a person, which construct a life and are carried out according to certain rules. T.Tytarenko emphasizes on the interrelation of life practices and surroundings, which defines the individuality in the process of life construction. O.Malyna (2009) considered lifestyle as a complex, multilevel, holistic system of sustainable traits of life, which is formed on the basis of the needs and abilities of the individual and manifests itself in the process of realization of his life goals and plans.

V.Vasiutynskyi (2012) conceptualized lifestyle as the individually expressed mode of choice and realization of subjectively meaningful behaviors of a person, aimed at the adequate, in individual's point of view, adherence to lifestyle reference environment in the conditions of situational or long-term uncertainty.

Overall, this approach envisages a multifaceted coverage of spheres of human activity and self-regulation and states an active position of an individual in relation to the design of their own life. Likewise, lifestyle can be defined as a specific organization of life practices provided life practices are characterized by behavioral patterns' regularity and repetition.

Within the mentioned above approach lifestyle can also be defined as a characteristic of the life activity of an individual that manifests itself in regular behavior patterns at various levels of this activity, such as 1) general interaction of an individual with the world, 2) life strategies and tactics, and 3) cultural preferences. Describing lifestyle as a characteristic of life activity and a product of interaction of an individual with the environment, it is necessary to consider it as a manifestation of subjectivity and individuality, which can reflect personal life choices and self-actualization prospects in a certain social quality in the specific context of relations with the world.

Consequently, the first level involves identifying the nature of an individual's relationship with the world, general direction of an individual's activity, determination of life practice peculiarities while the practical implementation of these relationships takes place at the level of life strategies and tactics. Life strategy is represented as a means of life organization and life flow regulation, which is reflected in the identification and attainment of personal goals. Therefore, such life strategies may serve as indicators of an individual's relationship with the world, their attitude towards it and their own life, which is manifested in the way life tactics are chosen and implemented. Life tactics, in turn, are presented as conscious, partly conscious or unconscious programs of action, which are reflected in a complex system of everyday choices of an individual in real life conditions and are aimed goals attainment, terminal and instrumental values realization. The level of cultural preferences not only manifests individual cultural preferences in various spheres of life, but also includes stylistic self-representation, namely the system of choices an individual makes in favor of certain types of clothing, everyday usage and daily routine.

As an integral characteristic that exists on several levels of life activity, lifestyle cannot be directly observed by researchers, but requires the successive study of its manifestations at each of the levels of life activity.

References

- Abulkhanova-Slavskaya, K.A. (1991). *Strategiya zhizni [The life strategy]*. Moscow: Mysl.
- Adler, A. (1927). *Understanding human nature*. New York: Greenberg.
- Allport, G. W. (1968). *The person in psychology: Selected essays by Gordon W. Allport*. Boston, MA: Beacon Press.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical reason: On the Theory of Action*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Chaney, D. (1996). *Lifestyles*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Stanford: Stanford University Press.
- Jensen, M. (2008). Defining lifestyle. *Environmental sciences*, 4(2), 63-73. doi: 10.1080/15693430701472747
- Jindra, M. (2014). *Understanding the Implications of Increased Lifestyle Diversity*. Retrieved from <https://www.academia.edu/>
- Larson, R. W., Hansen, D. M., & Moneta, G. (2006). Differing profiles of developmental experience across types of organized youth activities. *Developmental Psychology*, 42, 849–863. doi:10.1037/0012-1649.42.5.849
- Larson, R. W., Richards, M. H., Sims, B., & Dworkin, J. (2001). How urban African American young adolescents spend their time: Time budgets for locations, activities, and companionship. *American Journal of Community Psychology*, 29, 565 – 597.

- Leontiev, D.A. (2006). *Psikhologicheskii leksikon. Entsiklopedicheskii slovar v shesti tomakh* [Psychological lexicon. Encyclopedic Dictionary in six volumes]. Moskva: Per Se.
- Lombardi, D., Melchior, E., Murphy, J., Brinkerhoff, A. (1996). The Ubiquity of Life-Style. *Individual Psychology*, 52(1), 31-41.
- Malyna, O. (2009). *Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia stuliu zhyttia osobystosti v pidlitkovomu ta yunatskomy vitsi* [Psychological peculiarities of formation of lifestyle in adolescent age]. (Doctoral dissertation). Kyiv, Ukraine: Drahomanov National Pedagogic University.
- Nie, C., & Zepeda, L. (2011). Lifestyle segmentation of US food shoppers to examine organic and local food consumption. *Appetite*, 57(1), 28-37. doi: 10.1016/j.appet.2011.03.012
- Plutchik, R., & Plutchik, R. (2003). *Emotions and life: Perspectives from psychology, biology, and evolution*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Royce J., A.Powel (1981). An Overview of a Multifactor-System Theory of Personality and Individual Differences: I. The Factor and System Models and the Hierarchical Factor Structure of Individuality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41.
- Sardzhveladze, N.I. (1989). *Lichnost i ee vzaimodeistvie so sredoi* [Personality and interaction with environment]. Tbilisi: Metsniereba.
- Sobel, M. (1981). *Lifestyle and social structure: Concepts, Definitions, Analyses*. New York: Academic Press.
- Sokhan, L. (1982). *Stil zhizni lichnosti* [Lifestyle of a person]. Kyiv: Naukova dumka.
- Tytarenko, T.M. (2014). *Psykholohichni praktyky konstuiuvannia zhyttia v umovah postmodernoii sotsialnosti* [Psychological practices of constructing life in the conditions of postmodern sociality]. Kyiv: Millennium.
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York: Bantam Books.
- Vasiutynskyi, V. (2012). Styl zhyttia yak sotsialno-psyholohichna harakterystyka kultury bidnosti [Lifestyle as a social-psychological characteristic of culture of poverty]. *Naukovi studii iz sotsialnoii ta politychnoii psycholohii*, 30, 19-32.
- Volkov V., Khakhordin O. (2008). *Teoriya praktik* [The theory of practices]. Saint-Petersburgh: Izdatelstvo Evropeiskogo universiteta.
- Weber, M., Roth, G., & Wittich, C. (1922) 1978. *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California Press.

Активність молоді у соціальних мережах internet: переваги і потенційні психологічні витрати

Мойзріст Олена Михайлівна,
-м.н.с. лабораторії психології навчання ім. І.О. Синиці, Інститут психології
імені Г.С.Костюка НАПН України.

Використання соціальних мереж, таких як Facebook, Instagram, Twitter, Telegram стало невід'ємною частиною повсякденного життя молодих українців. У той час як більшість вітчизняних науковців все ще ставляться до соціальних медіа з певною підозрою і пов'язують активність у них виключно з погіршенням соціальних зв'язків і навичок спілкування молодих людей, наукові дослідження західних психологів показують, що активне використання соціальних мереж грає дійсно важливу роль у житті молоді – це забезпечення результатів у навчанні, сприяння підтримці відносин, формування особистості, заохочення почуття приналежності, розвиток впевненості в собі і почуття власної гідності. Спільноти і соціальні взаємодії, які молоді люди формують в Internet, можуть бути неоціненними для розвитку і зміцнення соціальних навичок.

Молоді люди стають більш активними громадянами і учасниками соціального життя. Соцмережі дають можливість для відточування навичок обговорення і активної позиції у місцевому, національному або міжнародному контексті. Також їх можна використовувати для організації заходів або спеціальних груп, щоб продемонструвати проблеми і думки, підвищити обізнаність про причини і наслідки суспільних проблем, привернути увагу широкої аудиторії.

Зміцнення довіри у соціальних групах та розвиток можливостей самопрезентації. Соцмережі у змозі надати доступний і потужний інструментарій для освітлення і рішення проблем і причин, які зачіпають і цікавлять молодь. Це допомагає користувачам розробляти публічні способи подання себе. Особисті навички дуже важливі в цьому контексті: заводити, розвивати і підтримувати дружні стосунки, а також самому розглядатися як надійний зв'язок у мережі. Соцмережі можуть надати молоді можливість навчитися успішно функціонувати в суспільстві і розвивати соціальні норми і навички в якості учасників в групах однолітків.

Молодь як творці контенту, менеджери і розповсюджувачі (інфлюенсери). Соціальні мережі ґрунтуються на активній участі: користувачі беруть участь у заходах і обговореннях, створюють або змінюють, завантажують, розповсюджують контент. Це підтримує творчість і потребує знань про володіння контентом і управління даними.

Можливості для навчання і досліджень. Соціальні мережі заохочують творчість, відкриття та обізнаність. Якщо хтось цікавиться певними книгами, рецептами або знаннями чи ідеями, його інтерес буде задовольнятися службою соціальних мереж або групами усередині. Якщо користувачі шукають щось більш конкретне або незвичайне, вони можуть створювати

свої власні групи або сторінки. Служби соціальних мереж можуть допомогти розвинути свої інтереси і знайти інших людей, в усіх частинах світу, які їх поділяють.

Знаходження незалежності і підвищення життєвої стійкості. Онлайн-простір є соціальним простором, а соцмережі пропонують можливості, аналогічні тим, які існують в офлайн-соціальних просторах: місця, де молоді люди можуть бути з друзями або досліджувати їх поодино, зміцнюючи незалежність і розвиваючи навички, необхідні для розпізнавання і управління ризиками, щоби навчитися розпізнавати і оцінювати ситуації, що є і в звичайному житті. Проте, такі навички не можуть бути побудовані ізольовано, і, скоріше, будуть розвиватися, якщо будуть підтримуватися.

Позитивний вплив на самоприйняття та самооцінку. Facebook і пов'язані з ним сайти соцмереж, дозволяючи користувачам вибірково переглядати і розмірковувати про свої кращі моменти, можуть сприяти самоприйняттю і усвідомленню власної цінності. Результати досліджень показують, що сайти соціальних мереж, такі як Facebook, сприяючи самовираженню і підкреслюючи соціальні зв'язки з друзями і сім'єю, також сприяють збереженню самооцінки (Toma & Hancock, 2013).

Молоді люди як співробітники і командні гравці. Соцмережі призначені для підтримки користувачів, що працюють, думають і діють разом. Вони також вимагають навичок співпраці і компромісу. Молодим людям може знадобитися звернутися до інших за допомогою і порадою або щось зрозуміти, спостерігаючи за іншими у віртуальних середовищах. Отримавши впевненість в новому середовищі, вони також набудуть досвіду, щоб допомогти іншим.

Сприяння розвитку ключових і реальних професійних навичок. Управління присутністю в Інтернеті і здатність ефективно взаємодіяти онлайн стає все більш важливим і на робочому місці. Можливість швидкої адаптації до нових технологій, послуг і середовищ вже розцінюється роботодавцями як дуже цінні навички. Більшість послуг засновані на вмінні створювати тексти, що сприяє творчості і розвитку навичок грамотності, включаючи інтерпретацію, оцінку і контекстуалізацію.

Хоча сайти соціальних мереж пропонують унікальні можливості для міжособистісного спілкування і самовираження, можуть також існувати психологічні витрати певних видів поведінки в Інтернеті.

При розгляді потенційних негативних наслідків соцмереж, як представляється, існують ризики, пов'язані з певними видами онлайн-активності, а не з використанням SNS в цілому. Наприклад, використання соцмереж може бути особливо дезадаптивним, коли це відбувається у формі пасивного перегляду. Тобто, коли користувачі проводять час у соцмережах, виключно переглядаючи фотографії і контент інших людей, це може викликати почуття відчуженості, заздрості і самотності (Krasnova, Wenninger, Widjaja, & Vuxmann, 2013). Крім того, у таких соціальних мережах, як Facebook і Instagram, користувачі часто беруть участь в процесах соціальних порівнянь, які згодом можуть привести до емоційного стресу.

Розглядаючи поняття соціальної активності молоді, як поняття, яке включає в себе формування життєвих позицій, не можна не відзначити і той факт, що якщо

активність молоді носить віртуальний характер, то інформація, отримана з інтернет-простору, зокрема соціальних мереж, стає основоположною при формуванні їх життєвої позиції.

Таким чином, можна зробити висновок, що інтернет-технології міцно увійшли у наше життя, їх щоденне використання стає нормою сучасного суспільства і, навіть, необхідною умовою в процесі соціалізації молоді.

Особливості допомоги особам, що переживають психологічну травму

Музичко Л.В.,
доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», кандидат психологічних наук,
Канська Н.П.,
сімейний психотерапевт Центру аналітичної психології "Простір"

Допомога психологічно травмованим особам з огляду на реалії сьогодення все більше набуває ознак нагального завдання практичної психології та психотерапії. Стрімко зростає чисельність громадян, які є носіями травми, що виникла в результаті дії на їхню психіку особисто значущої інформації, або емоційної дії, яка спричинила психічний розлад. Йдеться про шкоду, нанесену психічному здоров'ю людини в результаті інтенсивного впливу несприятливих факторів середовища або гостро емоційних, стресових впливів інших людей та ситуації життєдіяльності на її психіку.

Серед типових психотравмуючих ситуацій (самотність, безробіття, насильство, смерть, аварія, розрив відносин, серйозні захворювання, втрата житла, різні прояви насильства, природні та техногенні катастрофи) частіше трапляються ситуації, коли людина бачила або пережила сама загрозу життю, здоров'ю та цілісності. Наслідки та ступінь психотравми можуть різнитися і це залежить від низки чинників, зокрема, обсягу внутрішнього ресурсу (здорова батьківська сім'я, яка давала багато любові, прийняття, підтримки людині, допомагаючи їй сформуватися) і зовнішнього (люди, які наразі оточують людину і готові її підтримувати та вислуховувати, а, отже, розділити з нею пережиту психологічну травму) ресурсу людини.

Умови надання психологічної допомоги таким особам певною мірою залежать від глибини переживання ними травми. Чим глибшим є переживання, тим

менш сприйнятливою є особа до отримання допомоги, тим складніше відшукати доступ до її психіки. Для того, щоб жертва могла допустити до свідомості травматичну інформацію, необхідно мати соціальне середовище, яке підтримує та захищає. Важливо зважати і на те, що психологічне травмування, порушуючи цілісність особистості, створює ситуацію підвищеного психічного напруження. Психіка людини наче тріснута чашка, у яку наповнюється рідина - чим її більше, тим ймовірніше станеться її розтріскування і, можливо, руйнація. В емоційно травмованій людині "відморожуються" почуття, випадає з пам'яті інформація про саму травмогенну подію і обставини, що її супроводжували. Таким чином актуалізуються перешкоди, що ускладнюють доступ до травмованої психіки особистості.

Подоланню таких бар'єрів може слугувати включення людини у ситуацію, де вона здатна емоційно реагувати. Якщо такими дорослими є батьки, діти яких залучені у терапевтичну роботу за міжнародною програмою "Діти і війна: навчання технік зцілення" за авторством У. Юле, П. Сміт (Інститут психіатрії, Лондон, Англія) та Е. Дирегрова (Центр кризової психології, Берген, Норвегія), то вони потрапляють саме в таку ситуацію. Зазначимо, що в межах цієї програми передбачається робота з батьківськими групами, оскільки вони також переживають наслідки стресу і є свідками переживання наслідків стресу їхніми дітьми. Метою залучення батьків у ситуацію допомоги дітям є створення умов для того, роль їхня роль також була допоміжною. Побіжно закладаються підвалини того, щоб допомогти і самим батькам дати собі раду, щоб вони мали силу для підтримки своїх дітей у переживанні ними наслідків стресогенної ситуації. Батьків навчають тому, як нормалізувати реакції дітей, способам батьківської допомоги (обговорення та вислуховування, ведення щоденних справ та гра з дитиною, тілесні контакти та створення фізичного комфорту для дитини), способам подолання власних проблем, способам контролю результатів подолання наслідків травмування у дітей (створення груп батьківської підтримки). Батьки не лише набувають досвід

підтримки власних дітей, вони отримують умови для вияву своїх емоцій з приводу результатів подолання наслідків психологічного травмування своїх дітей - емоційно значимих осіб, які для них є безсумнівною цінністю.

Особливо хочеться звернути уваги на те, залучення батьків до надання допомоги власним дітям, водночас є їхнім відгуком на власну терапію. Виявляючи турботу про свою дитину, батьки проживають власну психологічну травму і, зрештою, звільняються від своїх страхів, знижують рівень психологічної напруги. В їхнє життя повертається спокій, вони стають більш адекватними у взаємодії із середовищем своєї життєдіяльності.

Впровадження програми "Діти і війна: навчання технік зцілення" у практику роботи психологів потребує підготовки великої кількості фахівців. З цією метою вона повинна бути інкорпорована у навчальні плани закладів вищої освіти, які готують фахівців у галузі психології та фахівців інших соціономічних професій, які можуть долучатися до надання психологічної допомоги психологічно травмованим особам.

Література:

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору: Д-р Дж. Герман; переклад з англ. О. Лизак, О. Наконечна, О. Шлапак. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. – 416 с.
2. Музичко Л.В., Канська Н.П. Практико-орієнтована підготовка студентів-психологів: виклики сучасності / Зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. "Підготовка педагогів професійного навчання та психологів у закладах вищої освіти". - К.: КНЕУ, 2018. – С. 180-183.
3. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Т. емигіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова та ін. – К.: Наш формат, 2017. – 1068 с.

4. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / За ред. М.-Л.А. Чепи. — К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — 302 с. ISBN 978-617-571-040-0.

Місце психологічного здоров'я людини у внутрішній картині здоров'я особистості

Мураненко Катерина Юріївна,
викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

Здоров'я є однією з найважливіших людських цінностей, адже саме здоров'я відкриває людині можливості самореалізації, досягнення цілей, прагнення до щастя. Втім однозначного визначення поняття «здоров'я» у сучасній науці не існує, воно є динамічним та багатокомпонентним поняттям. Г.В.Ложкін, О.В.Носкова, І.В.Толкунова [1] виділяють декілька рівнів здоров'я в залежності від специфічних сфер життєдіяльності людини: біологічний, психологічний, соціальний. Біологічне здоров'я передбачає динамічну рівновагу функцій усіх внутрішніх органів та їх адекватне реагування на вплив оточуючого середовища. Психологічне здоров'я є відображенням здоров'я особистості, а саме гармонійне поєднання істотних властивостей особистості, її цілісність. Соціальне здоров'я відображає гармонію людини як суспільної істоти, активного учасника соціальних взаємин. Важливо наголосити, що усі рівні здоров'я тісно взаємопов'язані між собою. Так, порушення фізичного здоров'я негативно впливає на психологічний стан особистості. Особливо це відображається на емоційному стані людини, яка стає більш виснаженою чи роздратованою, що, в свою чергу, негативно відображається на її соціальній взаємодії. Науково доведено, що тривале переживання негативних емоцій може бути причиною соматичних порушень в організмі. Взаємодія понять психологічного та соціального здоров'я є настільки тісною, що багатьма вченими такий розподіл вважається умовним. Адже індивід стає особистістю лише у взаємодії з іншими людьми, психологічні властивості особистості розкриваються лише в системі суспільних відносин, у які вона включена.

Однак у внутрішній картині здоров'я вищезазначені рівні не є однаково значущими, а організовані у зумовлену індивідуальними особливостями та досвідом ієрархію. Так, для однієї людини суб'єктивним критерієм здоров'я буде відсутність соматичних хвороб та фізичного болю, для іншої ж показовим фактором благополуччя буде емоційний комфорт. Є й такі, для кого визначальним є здоров'я суспільних взаємин, заради яких людина здатна забути про фізичний біль та не звертати увагу на емоційний дискомфорт. Але в той же час можна висунути припущення, що повноцінного відчуття психологічного здоров'я можна досягти лише у єдності з іншими рівнями здоров'я.

Для підтвердження цієї тези пропонуємо звернутися до піраміди потреб А.Маслоу [2]. Основу піраміди складають біологічні потреби людини, які є базовими і вимагають обов'язкового задоволення хоча б на мінімальному рівні. Мова йде про потреби у харчуванні, сні, необхідності оптимальної температури,

сексуальних та інших фізіологічних життєво важливих потребах. Лише задовольнивши даний тип потреб (хоча б частково) особистість може перейти на наступний рівень – соціальних потреб. Зазначену групу складають потреби у любові, повазі та підтримці, увазі з боку інших людей. Задоволення соціальних потреб відкриває особистості можливості до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, досягнення цілей та власного призначення у житті. Отже, якщо співвіднести біологічні потреби людини із фізичним здоров'ям особистості та провести паралель між соціальними потребами та соціальним здоров'ям, можна зазначити, що фізичне та соціальне здоров'я людини є запорукою її психологічного здоров'я. Згідно концепції А.Маслоу здоровою є та особистість, що самоактуалізується [2].

Але єдність усіх трьох компонентів вкрай рідко усвідомлюється пересічною людиною. Як правило, відчуваючи психологічний дискомфорт, людина прагне отримати підтримку оточуючих, висловитися, бути почутою та зрозумілою, залишатися включеною у суспільні відносини та навіть бути більш активною у соціальній взаємодії. Та варто не залишати поза увагою фізичний компонент. Нестача сну, погане харчування, низький рівень фізичної активності, створюючи фізіологічний стрес лише погіршують емоційний стан людини, і навпаки – увага до свого здоров'я сприяє подоланню психологічних стресів. Намагання ж вирішити психологічні труднощі шляхом занурення у суспільну активність часто лише маскує проблему.

Одним із основних завдань психології здоров'я є промоція здоров'я як однієї із значущих цінностей, мотивація до здорового способу життя. Необхідність пошуку способів мотивації населення до збереження здоров'я зумовлено потребами практики. На наш погляд, усвідомлення єдності різних рівнів здоров'я, так само як і цілісності особистості у різних її проявах є мотивуючим фактором, оскільки сприяє отриманню необхідних знань та формує ціннісне емоційне ставлення до різних рівнів здоров'я у їх єдності. Також варто наголосити, що гармонійна особистість має розвиватися у різних сферах життєдіяльності та характеризуватися оптимальним станом здоров'я на різних рівнях. Отже, програми промоції здоров'я мають враховувати єдність усіх рівнів здоров'я та надавати комплексне вирішення даного питання. В свою чергу, розгляд питань психологічного здоров'я не можна розглядати відокремлено від інших рівнів здоров'я. Це ж стосується і фізичного та соціального рівнів здоров'я особистості.

Список літератури:

1. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини. Луцьк, 2011. 430с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб, 2016. 400с.

Екстремальні умови службової діяльності персоналу державної кримінально-виконавчої служби України

Настояща Уляна
старший викладач кафедри психології Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, аспірант 4 курсу Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України м. Київ

Діяльність співробітників кримінально-виконавчої служби протікає в напружених умовах, часто небезпечних для життя (серед яких особливо виділяються захоплення заручників, масові заворушення, непокоря спецконтингенту та ін.). Жорстка регламентація діяльності, постійний контакт з кримінальним контингентом, збільшує психоемоційне навантаження працівників пенітенціарної служби, погіршує стан їхнього здоров'я[1],[2]. Емоційну напруженість посилюють конфліктні ситуації, що виникають час від часу між начальницьким складом місць позбавлення волі та засудженими, а також необхідність вирішення конфліктів в середовищі самих засуджених.

Подібні умови сильно впливають на нервову систему і організм людини в цілому, ускладнюють вирішення професійних завдань, позначаються на успішності діяльності[3]. Служба пенітенціарія пов'язана з необхідністю постійно працювати в режимі великого напруження і самовіддачі, вимагає від співробітників особливої організації своєї діяльності і вміння специфічного міжособистісного спілкування, дотримання суворої ієрархії, дисципліни, що наближається до військової, підвищеної соціальної і професійної відповідальності[4].

Сильний вплив на особистість співробітників кримінально-виконавчої служби здійснює специфічне середовище професійної діяльності, що включає такі деструктивні фактори впливу як закритість виправних установ; ідентифікація співробітників себе із «владою»; постійний, неминучий контакт із кримінальною субкультурою; стресогенність професійної діяльності, пов'язаної з постійною загрозою емоційної і фізичної агресії з боку засуджених; високий рівень емоційного напруження у спілкуванні.

Встановлено, що професійна діяльність співробітників служби виконання покарань *наповнена стрес-чинниками*, які обмовлені ризиком безпеки, раптовості, невизначеності діяльності в умовах екстремальності, а також збільшенням інтенсивності дій в умовах дефіциту часу та з причини особливого психологічного впливу спецконтингенту колонії, як носіїв антисоціальної поведінки. Всі вище перераховані чинники визначають специфіку служби виконання покарань, що характеризують її як екстремальну і таку, що проходить у небезпечних умовах[5]. На думку вчених, екстремальний характер служби пов'язаний з постійною готовністю і можливістю використання зброї, що негативно

впливає на емоційний стан працівників, психічне та соматичне їх здоров'я, якість соціальної взаємодії і, звісно, їхню психологічну стійкість і успішність професійної діяльності [6]. Тож важливим значенням виступає вдосконалення підбору персоналу та його підготовленості, де вирішальну роль відіграють характеристики психологічної стійкості щодо екстремальних умов служби та ймовірного негативного впливу з боку засуджених з причини визнання їй дій та поведінки у категоріях кримінального порушення та антисоціальності. Також у низці наукових робіт зазначається, що екстремальні і особливі умови службової діяльності військових працівників ДКВСУ можуть нести для персоналу ризику психічних функціональних порушень, зниження опірності організму, порушення сну, розвитку патологічних станів, а також формування негативних якостей особистості і зниження ефективності їхньої професійної діяльності [7].

Наступною особливістю діяльності військовослужбовця виправних установ ДКВСУ є їх належність до однієї із трьох категорій, а саме: ті співробітники, які безпосередньо забезпечують виконання покарання (оперативний відділ, служба безпеки, охорона); які здійснюють виховну роботу із засудженими (начальники відділень) а також надають психологічну допомогу (психологи); а також ті, які працюють у відділі матеріально-технічного постачання і різних технічних служб. Загалом діяльність співробітників ДКВСУ характеризується низкою особливостей перш за все правового характеру, що стосується навіть особливостей включення персоналу у суб'єктно-об'єктні відносини між собою та із осудженими, в яких кожен акт правозастосування тягне за собою правові наслідки, де невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків (бездіяльність, зловживання, перевищення влади і т.д.) може класифікуватися порушенням того чи іншого нормативного акта і обумовлювати підвищену відповідальність. Це ще раз підкреслюють, що діяльність співробітника ДКВС носить екстремальний характер з високим ризиком виникнення екстремальних ситуацій (нападу, захоплення заручників, непокора, дезорганізація роботи установ виконання покарань), подолання яких передбачає наявність у працівників певного рівня стресогенності. Вчений В. Маріщук виокремлює ознаки екстремальності: емоціогенні впливи, пов'язані із небезпекою, новизною, відповідальністю; загроза масового ураження, стихійного лиха; робота вночі; надмірна психічна напруга від відповідальної розумової, психомоторної діяльності; надмірне навантаження на мовні функції особливо в умовах сильних емоцій; високі фізичні навантаження; високі фізична і емоційна напруга при впливу прискорень, вестибулярних навантажень, різних перепадах тиску і т.п.; умови режиму тривалої гіпокінезії, гіподинамії; вплив несприятливих кліматичних умов; несприятливі впливи різних радіочастот, шумів, вібрації; наявність у повітрі шкідливих елементів; наявність голоду, спраги і т.п. [8]. Більшість чинників, на які вказує науковець, присутні в умовах служби пенітенціарія. Звідси випливає, що співробітник постійно заходиться під деструктивним впливом стресорів. Також автор вказує на ті умови, які можуть або посилювати їх патологічну дію, або послаблювати. Так у залежності від сили і часу

впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовища А. Мартинов виділяє перш за все оптимальні умови функціонування людини, паракстремальні, екстремальні, пара термінальні та термінальні. При паратермінальних умовах динаміка фізіологічних і психологічних змін характеризується тим, що перерозподіл функціональних резервів зупиняється і починається їх спад. За таких умов резерви організму виснажуються, розвивається виражений анте-депресивний стан. Якщо вплив екстремальних факторів не зупинити то можна говорити про термінальні умови. При паратермінальних умовах можливий розвиток патології, а за умов активізації термінальних умов настає ризик летального завершення [9].

Все вище перераховане має значення щодо процесів опанування професією. Отже, слід відмітити, що у наукових джерелах переважно зазначається, що саме стресостійкість є професійно важливою рисою у персоналу ДКВС загалом.

Таким чином, можна зробити ряд важливих висновків: діяльність співробітників кримінально-виконавчої служби носить екстремальний характер. Слід зауважити, що сильний вплив на особистість співробітників кримінально-виконавчої системи здійснює специфічне середовище професійної діяльності, що включає такі деструктивні фактори впливу як закритість виправних установ; ідентифікація співробітників себе із «владою»; постійний, неминучий контакт із засудженими або особами узятими під варту; стресогенність професійної діяльності, пов'язаної з постійною загрозою емоційної і фізичної агресії з боку засуджених; високий рівень емоційного напруження у спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Гойса В. С. Практика работы администраций исправительных учреждений по обеспечению личной безопасности при исполнении наказаний / В. С. Гойса // Российская юстиция. — 2003. — № 7. — С. 69
2. Ковтун В. Н. Организационные проблемы становления и функционирования психологической службы ИТУ / В. Н. Ковтун // Социально-психологические проблемы организации исполнения уголовных наказаний / под ред. А. В. Пилещко, В. А. Уткина. — М., 1996. — С. 3
3. Ильина Е. С. Экстремальная профессия — сотрудник УИС / Е. С. Ильина // Развитие личности. — 2002. — № 4. — С. 169—173
4. Пенитенциарная психология: программа для высших учебных заведений МВД РФ / под ред. А. И. Ушатикова. — Рязань, 1995. — С. 21
5. Черкасова М.А. Психологический мониторинг профессионального выгорания сотрудников уголовно-исполнительной системы России: автореф. дис. канд. психол. наук. Специальность 19.00.06 - юридическая психология. Академия ФСИН России. Рязань.2014. - 28 с.
6. Ахмедилин Р.Л. Основы пенитенциарной психологии : учеб. пособие. Новокузнецк, 2013. - 68 с

7. Wyatt Garry. Risktaking and riskavoiding behavior: The impact of some dispositional and situational variables. J. Psychology, 2013, Vol. 129, no. 4, p. 437-447.
8. Марищук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб.: Изд. дом. «Сентябрь», 2001. - 260 с.
9. Мартынов А.И. Формирование психологической готовности личности к профессиональной деятельности в экстремальных условиях: Автореф. дис... д-ра философии в области психологии: 19.00.05 / Междунар. Кадровая акад. - К. : 1998. - 19 с.

Системний розвиток медіаосвіти в Україні: огляд основних досягнень і перспектив

Любов Антонівна Найдьонова,
доктор психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, заступник
директора з наукової роботи, завідувачка лабораторії психології масової
комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН
України, член Громадської ради при Національній раді України з питань
телебачення і радіомовлення

1. Всеукраїнський моніторинг ставлення населення до медіа, який систематично ведеться Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України з 1994 р., продемонстрував інертність динаміки аудиторії провідних ЗМІ: демократичні зміни в системі медіа гальмуються через застаріле ставлення аудиторії до якості роботи медіа і характерну для посттоталітарного суспільства відсутність вимогливості до якості медіапродукції, яка є невід'ємною складовою розвитку всієї системи. 2006 р. створено єдину в Україні академічну лабораторію психології масової комунікації та медіаосвіти, яка узагальнивши світовий досвід підготувала системний програмний документ - вітчизняну Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні (далі Концепція), схвалена 2010 р. НАПН України і оновлена 2016 р. в зв'язку з новими завданнями зумовленими агресією РФ. У цих нових воєнних умовах медіаграмотність населення розглядається як важливий компонент національної безпеки держави¹, а медіаосвіта стає як ключового механізму інформаційної безпеки. У Концепції визначено головні принципи, завдання і етапи роботи з розвитку медіаосвіти в Україні до 2025 р. і фактично події розвиваються згідно із окресленою концепцією, яка стала системотвірним чинником розвитку вітчизняної медіаосвіти. На базі цього документу і практики його реалізації наступною концептуальною перспективою має стати підготовка Державної концепції розвитку медіакультури і медіаосвіти, яка системно визначила б міжгалузеві завдання на найближчі два десятиліття, пов'язані зі Стратегією розвитку культури України, цифровою трансформацією суспільства, цивілізаційними і поточними специфічними умовами розвитку нашої країни в глобальному світі.

2. Системне впровадження медіаосвіти в країні розпочалося на першому етапі як всеукраїнський експеримент з упровадження медіаосвіти в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів, який тривав з 2011 до 2017 р. на базі 8 областей (Дніпропетровської, Київської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Черкаської та АР Крим) згідно з наказом МОН України. У цій роботі апробовано вітчизняну модель медіаосвіти з типовими варіаціями шкільних моделей для різного технічного оснащення, кадрового складу та інших умов здійснення навчального процесу. Завдяки експерименту розроблено і затверджено МОН України низку медіаосвітніх програм курсів за вибором «Медіакультура» для

старшокласників, «Я в медіапросторі» для початкової школи, «Основи медіаграмотності» для базової школи (варіативна частина навчання), розроблено відповідні посібники для учнів, методичні посібники і підручники для підготовки і підвищення кваліфікації вчителів. У співпраці з громадськими організаціями, яким надавали підтримку міжнародні фонди, проведено навчання критичної маси педагогів і методистів системи післядипломної педагогічної освіти основам медіаграмотності, започатковано цикл щорічних масових заходів: конференцій, семінарів, нарад для активізації горизонтального обміну досвідом і побудови мережі фахівців за новим для України напрямом діяльності – медіаосвіта. За проведеними незалежними організаціями оцінками експериментальне впровадження всеукраїнського і регіонального рівнів (Запорізькій, Дніпропетровській, Чернігівській, Харківській областях) на цьому етапі охопило 250 закладів освіти, в яких навчалося понад 40 тис учнів. За цей час 680 вчителів пройшли поглиблене навчання за різними курсами з медіаосвіти, зокрема, 200 осіб вивчали 48-годинний спецкурс з медіаграмотності для координаторів експериментальних шкіл у Дніпропетровській області, 260 вчителів пройшли навчання зі створення творчих груп з медіаграмотності та 220 вчителів взяли участь у майстер-класах медіафестивалю у Запоріжжі. 60 психологів та соціальних працівників прослухали 18-годинний спецкурс з медіаграмотності у Полтаві, поглиблений модуль з медіаграмотності, що становить 6-8 годин. Понад 50 осіб вивчали курс Медіапсихології в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти; 25 осіб пройшли медіапсихологічну підготовку на базі ІІПО Університету ім. Б. Грінченка в м. Києві тощо. Попри ці здобутки, зазначеної кількості підготовлених педагогів абсолютно недостатньо для масового впровадження медіаосвіти, особливо з огляду на те, що в середньому підвищення кваліфікації в обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти щорічно проходить біля 53 тис. вчителів. На часі проведення широкомасштабної кампанії з підвищення медіаграмотності вчителя, яка цілком вписується в завдання цифрової трансформації українського суспільства і є необхідною для забезпечення цифрової інклюзії громадян в умовах електронного врядування та цифровізації економіки.

3. Всеукраїнські заміри рівня медіаграмотності серед учнівської молоді показали, що окремі показники зросли на 10-15% з 2008 до 2015 р.: підлітки краще стали фільтрувати інформацію, звертати увагу на фальш у повідомленнях, перевіряти першоджерело, звертатися до інших альтернативних джерел для перевірки інформації. Разом з тим, простежено тенденцію зростання долі віртуальних практик в дозвіллі молоді, змолодшання старту користування Інтернетом, що потребує інтеграції медіаосвіти в основне навчання, лише курсів за вибором недостатньо для досягнення системних змін.

4. 2017 року розпочато другий етап - масового експериментального впровадження медіаосвіти, який за наказом МОН України проводиться в усіх областях країни. Головним завданням цього етапу, що триватиме до 2022 р., є введення медіаграмотності в державні стандарти освіти, а медіаосвіти в основні

навчальні дисципліни як інтегрованої наскрізної лінії. Медіаосвіта розвивається у взаємодії із реформуванням освіти, впровадженням Нової української школи. До Державних стандартів початкової школи внесено в якості результатів навчання показники критичного мислення, що відповідають віковим особливостям розвитку медіаграмотності. Триває робота з уведення показників медіаграмотності в стандарти базової школи, які будуть обов'язковими для виконання у всіх галузях освіти: інформатичної, громадянської, мовної, здоров'язбережувальної.

5. Для масового підвищення медіаграмотності вчителя за міжнародної підтримки і за участі науковців та вчителів-експериментаторів розроблено і запроваджено низку безкоштовних дистанційних онлайн-курсів на платформах Prometheus, Ed-era, які пройшли протягом 2018 р. більше 20 тис. слухачів. Розпочато підготовку психологічних модулів для дистанційних курсів з підвищення медіаграмотності широких верств батьківської спільноти, що є важливою перспективою.

6. Результати діагностики, проведеної 2018 р. в експериментальних навчальних закладах доведено, що зростання медіаграмотності за показниками критичного мислення і рефлексивності при взаємодії з медіа позитивно корелює з психологічним благополуччям підлітків, зокрема тих, хто зазнав прямої чи вторинної травматизації внаслідок війни на Сході України. Важливим компонентом системного розвитку медіаграмотності населення є розробка системи заходів з підвищення медіакультури батьків, фахівців різних спеціальностей в процесі професійної підготовки і підвищення кваліфікації, а також підтримка соціально відповідального бізнесу, що проводить кампанії з медіаграмотності. Окремим напрямом є розпочата робота з медіавиробниками щодо підвищення поінформованості про наслідки їхнього впливу на дітей, когнітивний потенціал і психологічні стани населення, тощо. Цей напрям потребує ґрунтовних медіапсихологічних досліджень і розробок, залучення наукової молоді до розвитку вітчизняної медіа і кіберпсихології, побудови міжнародного діалогу на світовому рівні.

7. Потрібна державна підтримка позашкільної дитячої та підліткової медіаторчості як провідної діяльності, в якій формується культура взаємодії з медіа, розвивається повноформатна медіаграмотність і вимогливість до якості медіа. Це має бути система національного і регіонального рівня фестивалів і конкурсів, переможцям яких держава оплачує можливість участі в міжнародних дитячих і молодіжних форумах з медіаграмотності. Важливим компонентом цієї системи має стати започаткування секцій з медіапсихології в регіональних і державній Малих академіях наук, що підтримуватиме відтворення інтелектуального кадрового потенціалу соціогуманітарної науки в цій галузі. Інформаційна підтримка і відповідні рекомендації для місцевих органів влади мають спрямовуватися на роз'яснення важливості практик дитячої і юнацької медіаторчості як пріоритетних елементів медіакультури країни, що вибудовують систему інформаційної безпеки держави і розвитку системи медіа.

Окреслені сім напрямів розвитку наукових галузей медіа і кіберпсихології та активізації на їх базі практик медіаосвіти сприятимуть не лише інформаційній безпеці держави в умовах гібридної війни, але суттєво пришвидшуватимуть прогрес вітчизняної системи економіки, через зростання людського капіталу і конкурентоспроможності молоді на відкритому світовому ринку праці. При системному підході до медіаосвіти міграційні тенденції врівноважуватимуться формуванням інформаційного патріотизму і сталої української ідентичності.

Сценарії політико-правової участі студентів

**Никоненко Людмила Володимирівна,
молодший науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин,
Інститут соціальної і політичної психології
НАПН України, м. Київ**

Актуальність зумовлена умовами воєнного конфлікту, невід'ємною складовою якого є розгортання громадянського протистояння в суспільстві (у тому числі в процесі реалізації різних форм політичної участі). Студенти традиційно знаходяться в зоні уваги політичних психологів, політологів через низку причин: значний мобілізаційний потенціал молодіжних спільнот; багатопланові процеси соціалізації, притаманні віковому періоду; брак знань та навичок ідентифікації маніпуляцій, зумовлений відсутністю особистого досвіду; високий ступінь залученості у медійну комунікацію завдяки сучасним гаджетам тощо (Никоненко, 2015).

В умовах воєнної агресії особливості молодіжних спільнот використовуються задля активізації протестних форм політичної участі, метою якої є послаблення владних суб'єктів країн-учасників конфлікту. Особливостям політичної поведінки молоді у довоєнний період приділено достатню увагу (Л. Кияшко, І. Жадан, О. Скнар), особливості політичної участі у сучасних умовах розкрито недостатньо. *Метою* тез є презентація результатів дослідження конвенційних і неконвенційних сценаріїв політико-правової участі студентської молоді.

З метою виокремлення сценаріїв політичної участі студентів в умовах гібридної війни проведено емпіричне дослідження (вересень 2016 р.). В ньому задіяні 256 студентів закладах вищої освіти м. Києва різного професійного спрямування (м. Київ). За параметром «Стать», «Курс» вибірка врівноважена та відповідає реальному статево-рольовому, віковому розподілу в студентському

середовищі. В якості методу дослідження застосовано анкетування (за авторською методикою).

Погоджемся із Л. Кияшко, яка визначає політичну участь як усвідомлене здійснення соціальної ролі членом суспільства, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей та впливу на політичні процеси [1]. *конвенційні* види політичної участі як безпосередню або опосередковану процедурами співпрацю людини із владними суб'єктами (голосування на виборах; участь у передвиборчих компаніях; відвідування політичних зборів; участь в роботі громадських організацій, партій; збір підписів під колективними зверненнями; волонтерська активність). Ознакою *неконвенційних* видів названо конфронтацію, відхід від стратегій співпраці, а часом і вихід за рамки законодавчої поля (мітинги; демонстрації; блокування шляхів сполучення; голодування з політичних причин; трудові, навчальні страйки; захоплення приміщень органів влади; пікетування органів влади).

Частотний розподіл відповідей, що показує поширеність конвенційних і не конвенційних видів поведінки студентів представлено на Рисунку 1, 2.

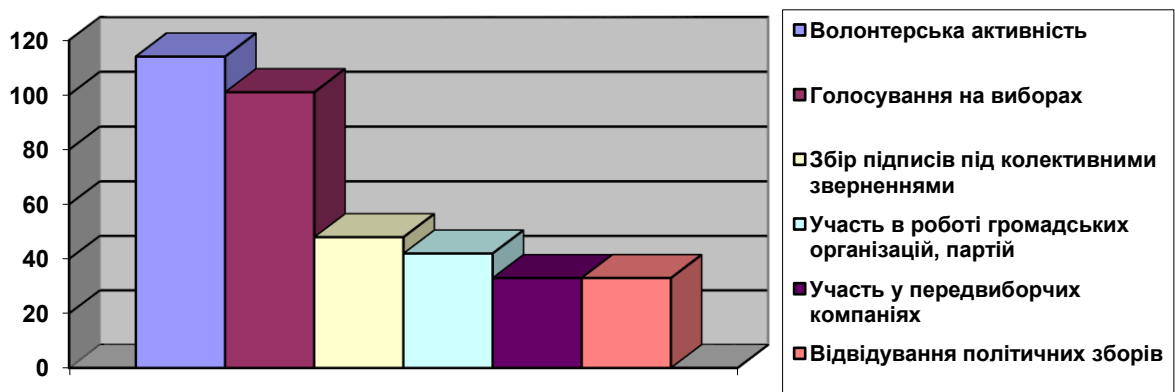

Рисунок 1. Конвенційні види політичної участі студентів (абсолютні частоти вибору).

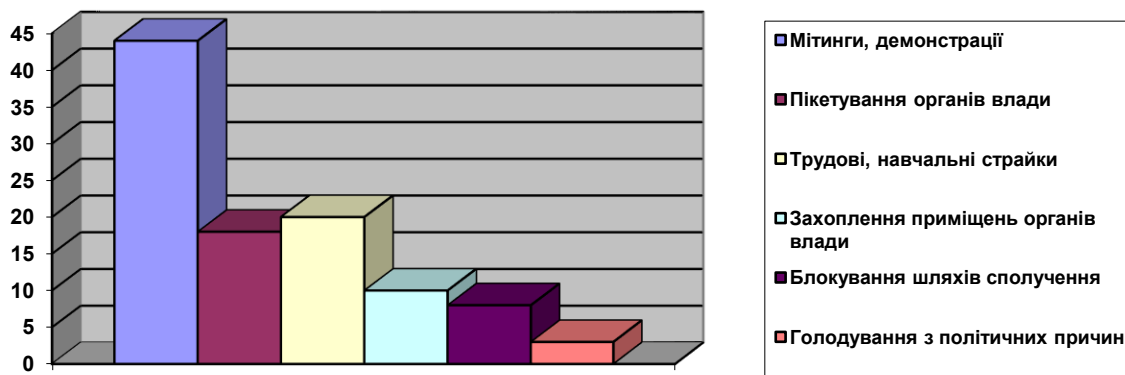

Рисунок 2. Неконвенційні види політичної участі студентів (абсолютні частоти вибору).

Як видно з рисунків, молодь здебільш орієнтована на конструктивну, конвенційну взаємодію із владою. Протестні форми активності практикують близько п'ятої частини від опитаних. Серед конвенційних видів політичної участі найбільш прийнятними для студентів є волонтерська активність і голосування на виборах. Показовим є співпадіння частоти опцій «Участь у передвиборчих компаніях», «Відвідування політичних зборів». На наш погляд, це є показником фінансової зацікавленості студентів, які включені у виборний процес як низові працівники і тому зобов'язані відвідувати збори політичних партій, з якими співпрацюють.

Серед *неконвенційних* видів політичної участі поширеними для студентської спільноти є відвідування мітингів і демонстрацій. На наш погляд, вони є ці види поведінки можна вважати перехідними. Адже право на мирні зібрання є одним з основоположних для демократичної держави. Як видно з отриманих даних, при взаємодії із владними суб'єктами лише незначна частина студентів готова реалізовувати такі небезпечні для життя і здоров'я види політичної участі («голодування з політичних причин»; «захоплення приміщень органів влади»; «блокування шляхів сполучення»).

Висновки. Попри поширеність думки про аполітичні молоді, студенти є активними учасниками політико-правового процесу і налаштовані на помірковану

співпрацю із владними суб'єктами. Вважаємо обґрунтованими подальші емпіричні розвідки мотивів не конвенційної поведінки, що може бути потенційно небезпечною для життя та здоров'я студентів.

Список літератури.

1. Кияшко Л. О., Краснякова А. О. Громадська та політична активність сучасної молоді: психологічний аналіз. // Л. О. Кияшко, А. О. Краснякова / Педагогіка і психологія, 2009. С. 96-105.

Образ України в етнічній свідомості молодших школярів та підлітків з центрального регіону

Никончук Наталія Олександрівна,
доцент кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка, кандидат психологічних наук,
доцент
Хохлова Ксенія Ігорівна,
магістрантка спеціальності «Психологія» Житомирського державного університету імені Івана Франка

Вивчення образу України в етнічній свідомості молодших школярів та підлітків проводилося з опорою на роботи Й.С. Вироста, П.І. Гнатенка, Г.У. Солдатової, Т.Г. Стефаненко, В.Ю. Хотинець, М.О. Праці згаданих авторів наштовхнули нас на думку про те, що важливою складовою етнічної свідомості особистості є образ рідної країни. Цей образ об'єднує знання особистості про місце країни на карті світу, уявлення про етноінтегруючі та етнодиференціюючі характеристики, що вирізняють країну (етнічну групу) з-поміж інших подібних утворень, вагомі події в країні в минулому та наразі, особливості взаємодії з іншими країнами та емоційно-ціннісне ставлення до усього перерахованого. У структурі образу рідної країни виокремлюються невербальні та вербальні складники.

Дослідження образу України в етнічній свідомості молодших школярів та підлітків проводилося на базі Міжнародного дитячого центру Артек.УА. та охопило 100 осіб. Дослідження дозволило виокремити особливості образу рідної країни в етнічній свідомості дітей з різних регіонів.

Для дослідження було використано авторську проективну методику «Заверши картину». Методика має 2 частини – невербальну та вербальну. Дітям пропонується доповнити малюнок, на якому зображений контур України, та прокоментувати, що саме вони намалювали.

Критерії аналізу: 1) предмети і істоти, що зображені на малюнку; 2) кольори, які досліджуваний використав при роботі; 3) загальний емоційний стан досліджуваного під час виконання малюнку і в ході бесіди з дослідником; 4) спонтанні коментарі досліджуваного під час роботи над малюнком та вербальні висловлювання в ході бесіди.

В результаті аналізу малюнків та вербальних висловлювань молодших школярів та підлітків виокремлено три типи образу України в етнічній свідомості дітей: позитивний, нейтральний та негативний образи.

У згаданому дослідженні взяли участь 20 осіб з Центрального регіону України: Вінницької, Дніпропетровської, Кіровоградської, Полтавської та Черкаської областей.

На відміну від дітей з інших регіонів значна частина досліджуваних з Центрального регіону продемонструвала нейтральний образ рідної країни.

Більшість робіт досліджуваних яскраві, насичені кольорами, містять етнічні та національні символи (прапор, герб, вишиванка, калина та інше). Однак в ході бесіди з дослідником багато дітей робили нейтральні коментарі намальованого та не демонстрували яскраво виражені позитивні або негативні емоції. Школярі згадували сучасні відомі постаті (Юрій Ткач, Ольга Полякова), культурні об'єкти (Вінницькі фонтани).

Встановлено, що більшість учнів початкових класів з Центрального регіону мають позитивний (40% дітей) та нейтральний (40%) образ рідної країни (рис. 1). У п'ятій частини молодших школярів (у 20%) простежується негативний образ України.

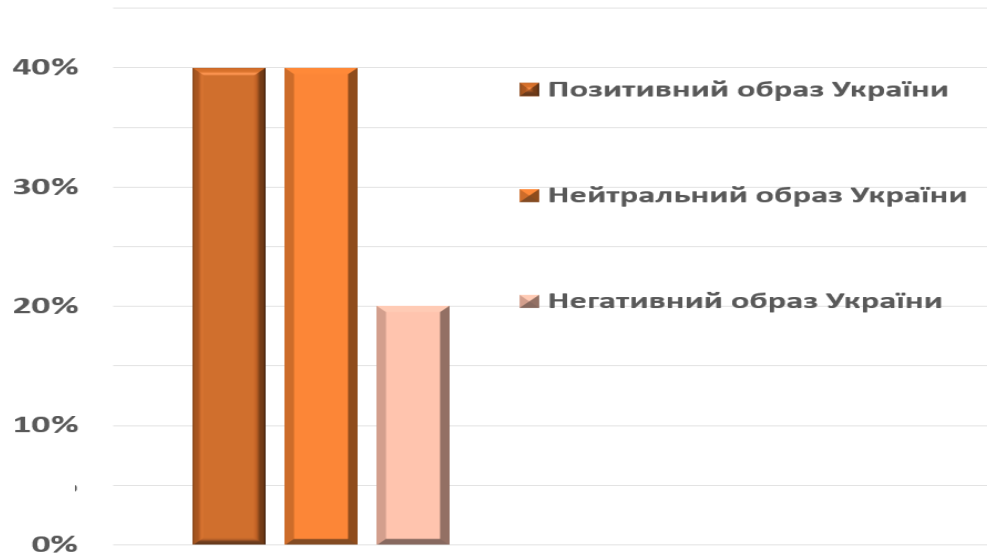

Рис. 1. Типи образу рідної країни в етнічній свідомості молодших школярів з Центрального регіону України

Виявлено, що для 40% підлітків характерним є нейтральний образ рідної країни (рис. 2). Майже третина досліджуваних підліткового віку (30%) демонструють позитивний образ України. Стільки ж підлітків (30%) мають негативний образ рідної країни.

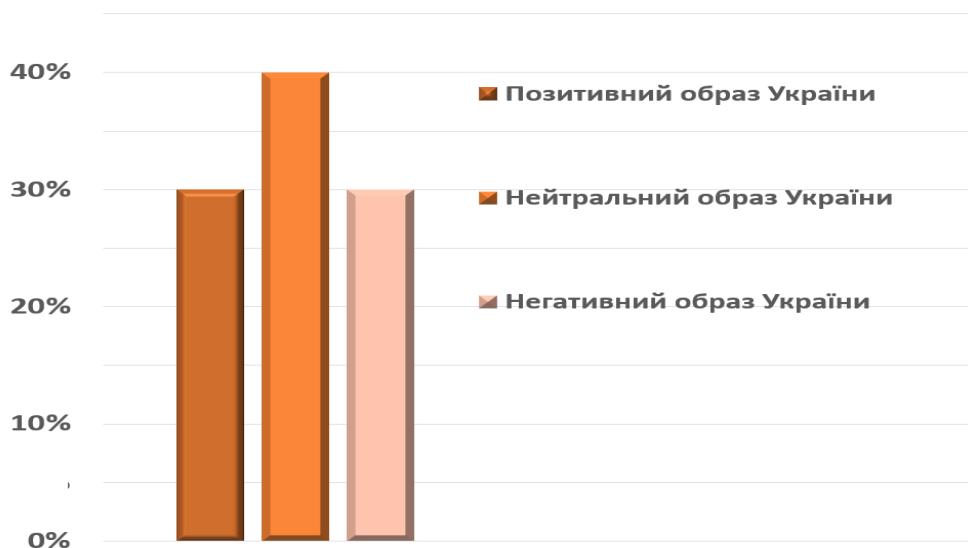

Рис. 2. Типи образу рідної країни в етнічній свідомості підлітків з Центрального регіону України

Перспективи дослідження полягають у перевірці виявлених тенденцій на більшій вибірці молодших школярів та підлітків, у вивченні особливостей образу рідної країни досліджуваних юнацького та дорослого віку.

Соціально-психологічний аспект виникнення купівельних намірів сучасних українських споживачів

Нікольська Анна Дмитрівна,
Аспірант кафедри Практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка

Дослідниками пропонуються різноманітні класифікації чинників споживчої поведінки. Так, модель Ф. Котлера, що є класичною для теорії маркетингу, передбачає поділ основних чинників споживчої поведінки на 4 групи: культурні, соціальні, психологічні і особистісні. В той же час дана модель містить певні недоліки з точки зору психологічної науки, адже розмежування психологічних та особистісних чинників є досить нечітким.

М. Мاستинець підкреслює роль – соціокультурного поля, яке, на думку дослідниці, "за допомогою соціальних комунікацій, наприклад, маркетингових, здійснює вирішальний вплив на поведінку споживача". Більшість виділених автором чинників є суттєвими і з точки зору соціально-психологічного аналізу: статусно-рольова позиція індивіда та наявний в нього економічний та культурний капітал; "соціальні мережі", в які безпосередньо включений індивід. Головна роль тут належить родині та найближчому соціальному оточенню (коло друзів, колег по роботі тощо); комунікативні інструменти маркетингу, спрямовані на стимулювання збуту (реклама, брендінг, промокампанії, PR)[3].

С.Д. Максименко, аналізуючи природу виникнення нужди у людини, говорить про поєднання біологічного і соціального аспектів існування людини. На його думку, поняття нужди найбільше корелює з "базовими потребами" Маслоу, хоча вони мають значні відмінності. Фактично, потреби за Маслоу - це інстинкти, які у людини дуже слабкі, порівняно з тваринами, і підсилюються вони завдяки зустрічі з соціальним світом[2].

Так біологічне поєднується з соціальним, утворюючи в людській істоті нерозривну цілісну єдність, так соціальне стає біологічним. Потреби виникають як окремі відгалуження на цілісному і єдиному носіїві - нужді. Це виникнення зумовлене "зустріччю" нужди з об'єктами і явищами оточуючого середовища, перш за все - соціального.

Говорячи про купівельні наміри сучасного українського споживача, варто враховувати умови, у яких зараз перебуває суспільство. Так, варто брати до уваги соціальні та економічні умови: більша частина українських споживачів не має реальної купівельної спроможності, тому науковці відмічають, що реклама стає джерелом додаткової соціальної напруги, а серед товарів та послуг перевага надається товарам першої необхідності, що мають задовольняти базові потреби людини[1].

Розглядаючи соціально-психологічні чинники виникнення купівельних намірів у сучасних споживачів у контексті теорії потреб за Маслоу, пропонуємо виділити 2 потреби, реалізація яких можлива тільки за умовою взаємодії з соціумом: потреба у приналежності та потреба у повазі. Протягом червня-серпня 2019 року нами було проведено пілотне опитування серед українських споживачів. У опитуванні взяли участь 45 осіб віком від 23 до 56 років. За допомогою опитування нами було виокремлено основні соціально-психологічні мотиви, що мають задовольняти потреби у повазі та приналежності. Розглянемо докладніше прояви цих потреб за допомогою Таблиці 1.

Таблиця 1.

Дослідження соціально-психологічних чинників виникнення купівельних намірів сучасних українських споживачів

Назва потреби	Прояви у соціумі	Мотив	Зразок прояву мотиву у висловах досліджуваних
Повага	Компетентність, досягнення успіху, поваги,	Демонстрація соціального статусу і достатку	«Нехай всі бачать, що я не бомж», «Такий годинник носити несолідно»

	визнання, самоповага	Подарунки знайомим як спосіб привітати, висловити повагу, турботу, підтримку	«Шикарний подарунок подрузі на останні гроші», «Ми зібрали кошти на поминки», «А на ювілей мені подарували кришталеву вазу»
		Страх відмовити продавцю, здатися скупим, зневажливим, невдячним	«Пальто було замалим, але продавець так довго його мені шукав», «Продавець сказав: хіба це для вас - гроші?»
Приналежність	Належність до родини, роду, друзів, колег, етносу, релігійної групи, групи за віком, статтю, однодумців з хобі, представників певної професії і т.д	Підкреслення приналежності до соціальної групи	«Всі в нашій сім'ї вибирають Самсунг», «у кожного в нашому відділі має бути діловий щоденник», «у лікаря завжди є аптечка»
		Схвалення товару з боку референтної групи: знаменитостей, колег, сім'ї, друзів, експертів і т.д	«Доктор Комаровський сказав купити зволожувач повітря», «Моя подруга купує цю косметику і задоволена, отже, косметика якісна»

Таким чином, нами було виокремлено провідні чинники виникнення купівельних намірів споживачів та розпочато дослідження соціально-психологічного аспекту виникнення купівельних намірів. Подальшу роботу вбачаємо у проведенні ґрунтовного дослідження соціально-психологічних чинників на купівельні наміри споживача.

Список використаних джерел:

1. Демченко М.Ю. Місце сучасної реклами у системі новітніх соціальних комунікації/М.Ю.Демченко//Теле- та радіожурнілістика. - 2012. - №11. С. 111-116.
2. Максименко С. Д. Психология жизненной силы (нужды) личности / С. Д. Максименко // Проблемы сучасної психології. - 2013. - Вип. 21. - С. 7-23.

3. Мастинець М. Соціальні детермінанти споживацької поведінки в сучасному суспільстві: Автореф. дис. ... канд. соціологіч. наук / Марія Володимирівна Мастинець. – Харків, 2009. – 22 с.

Психологічні бар'єри осіб з інвалідністю у процесі спілкування

**Оверчук Вікторія Анатоліївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри «Психологія»
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна**

За оцінками ВООЗ, понад мільярд людей, близько 15% населення земної кулі, мають одну з форм інвалідності і тільки близько 5% з них мають вроджену інвалідність. Чверть з них – це молоді люди, 80% з яких живуть в країнах, що розвиваються. Особи з інвалідністю складають найчисельнішу меншину в світі, але, на відміну від багатьох інших меншин, ця завжди має відкрите членство: кожен з нас в будь-який час, в силу будь-яких обставин може стати її членом внаслідок нещасного випадку, хвороби або старіння. Таким чином, інвалідність є частиною людського існування. У переважній більшості випадків інвалідність вважають наслідком соціальних, економічних чи політичних чинників, аварії або збройного конфлікту. В даний час може існувати більше факторів, які сприяють збільшенню випадків інвалідності, у тому числі забруднення навколишнього середовища, ВІЛ/СНІД та наркоманія, тощо.

Інвалідність давно перестала розглядатися як суто медична проблема, під нею все частіше розуміється обмеження соціально-психологічного функціонування індивіда на тлі ряду значущих інститутів, таких як освіта, культура, політика, сім'я і т.д. Однак, недосконалість системи в цілому призводить до того, що особи з інвалідністю перестають прагнути змін в житті, втрачають інтерес до нормальної трудової діяльності, звикають до того, що про них турбується держава і поступово починають займати пасивну позицію в житті. Така ситуація веде до того, що особи з інвалідністю слабо інтегруються в соціум, а також стають об'єктом стигматизації. Їх починають зневажати, вважати тягарем для суспільства, лінивими тощо [1,2]. Це особливо ускладнює життя тих людей, які, не дивлячись на фізичні перепони, прагнуть знайти повноцінну роботу і мати повноцінне соціальне і трудове життя.

Досвід фахівців-психологів засвідчує, що особи з особливими потребами досить часто стикаються зі специфічними проблемами в різних сферах життя, зокрема у сфері освіти, працевлаштування, громадської діяльності, сімейних відносин, побуту та дозвілля, комунікації тощо.

Особи з інвалідністю відносяться до різних груп за рівнем складності їх фізичного чи психофізичного стану, за місцем проживання, за соціальним статусом. Важке хронічне соматичне захворювання суттєво змінює передовсім усю соціально-психологічну ситуацію розвитку людини. Воно суттєво впливає на рівень її психічних можливостей у реалізації діяльності, веде до обмеження кола контактів

з людьми, які оточують, часто через об'єктивні чи суб'єктивні причини призводить до обмеження її діяльності в цілому, тобто змінює об'єктивне місце, яке посідає людина у житті, і, як наслідок, її внутрішню позицію стосовно всіх обставин життя [3].

Вади осіб з інвалідністю значно ускладнюють їхні контакти з довкіллям, обмежують їхню участь у суспільному житті, негативно позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, призводять до формування комплексу неповноцінності, егоцентричних і асоціальних настроїв.

Дві основні групи бар'єрів, які перешкоджають особам з інвалідністю мати повноцінне соціальне життя – це фізичні та психологічні бар'єри. Зазвичай найбільша увага прикута до першої групи, яка безпосередньо пов'язана з фізичними обмеженнями, які має особа з інвалідністю. Водночас не менш важливими бар'єрами є психологічні. Джерелом цих бар'єрів можуть бути і самі особи з інвалідністю, і всі інші люди.

По-перше, сама особа з інвалідністю може прагнути більш ізольованого від суспільства життя. Такі люди досить часто закриваються в своєму світі і мають дуже вузьке коло спілкування, яке включає членів сім'ї, лікарів, можливо декількох друзів і таких самих осіб з інвалідністю. Першою причиною такого способу життя можуть бути обмеження рухової активності і одночасна відсутність відповідної інфраструктури, що робить людину свого роду в'язнем власного помешкання. Також людина може зневіритися в собі і в оточуючих і відмовлятися від можливості реалізувати себе в соціумі.

По-друге, залишається поширеним явище стигматизації і як наслідок – небажання інших людей приймати осіб з інвалідністю в своє оточення. Основними психологічними бар'єрами у людей з інвалідністю, внаслідок стигматизації є:

1) комунікативний бар'єр – це розлад спілкування, одна з найбільш складних соціальних проблем дітей і молоді з обмеженими можливостями, що є наслідком емоційної захисної самоізоляції. Комунікативний бар'єр породжує мотиваційні, етичні, емоційні труднощі [4]. Мотиваційні труднощі: надмір мотивації (наприклад, «хвилювався і не все сказав, згадав»); відсутність мотивації (не хочу розуміти, не цікаво) та ін. Етичні (моральні) труднощі: брак тактовності, толерантності; розв'язність, зухвальство; плітки, чутки, обман, підлість, непорядність; заздрість, необ'єктивність та ін. Емоційні труднощі: неохайний, епатажний зовнішній вигляд; зухвалі поза, жести, манери, звички тощо; брутальний тон, тональність голосу та ін.;

2) бар'єр ділового спілкування породжує проблеми, пов'язані з особливостями здорових людей та людей з функціональними обмеженнями здоров'я, що виникають, коли звертають увагу на ті сторони особистості, які він не усвідомлює або хоче приховати, в нашому випадку – це фізичні вади. Деякі автори при розгляді проблеми соціальної інтеграції осіб з незадовільним станом фізичного здоров'я навіть пропонують запровадити поняття «валеологічна рівність» на позначення

сприйняття людини з порушеннями здоров'я як рівної і такої, що має інше світосприйняття, інший стиль життя і особливі потреби [3];

3) емоційний бар'єр складається з емоційних реакцій людей і є двостороннім. Тобто, з одного боку, здорові люди можуть виявляти цікавість, глузування, незручності, почуття провини, гіперопіки, страху; з іншого люди особливими потребами можуть чекати на жалість до себе, гіперопіки, можуть обвинуватити когось у своєму дефекті, прагнути до ізоляції тощо [4].

Особа з інвалідністю може мати негативний досвід спілкування з так званими «нормальними» людьми через стигматизацію, зневажливе ставлення, нерозуміння, образи [5].

Проблема дискримінації та стигматизації осіб з інвалідністю залишається гострою як Україні, так і в інших країнах світу [6]. При цьому очевидним є те, що формальна заборона дискримінації на державному рівні не усуває цю проблему повністю. Особливо болючим це питання є для тих осіб з інвалідністю, які прагнуть повноцінного трудового життя і професійної реалізації.

Для усунення проблеми дискримінації та стигматизації науковці пропонують працювати за двома напрямками: проводити заходи з тими кого стигматизують і дискримінують і з тими, хто стигматизує та дискримінує, що потребує різних методів вирішення проблеми [6]. Робота з особами з інвалідністю має допомогти цим людям зайняти активну життєву позицію і це все потрібно підтримувати відповідними реабілітаційними, навчальними, консультаційними заходами та облаштуванням інфраструктури. В свою чергу, робота з іншими людьми повинна бути направлена на розвиток свідомого бачення проблем осіб з інвалідністю, розуміння і толерантності.

Література:

1. Воеводина Е.В. *«Инвалид» как социальная стигма и пространство для дискуссий* // Человек. Общество. Инклюзия. 2014. № 4 (20). С. 10 –15.
2. Алпатова П. С., Зуб Т.С. *Людина з обмеженими фізичними можливостями в міському середовищі*. Український соціум. 2006. №1. С. 7-16.
3. Богданов С., Мойса Б. *Пропозиції до політики щодо працевлаштування осіб з інвалідністю*. Лабораторія законодавчих ініціатив. 2017. URL: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/DisabledPolicy.pdf>
4. Дікова-Фаворська О. М. *Адаптаційні можливості освіти осіб з інвалідністю* [Електронний ресурс] / О. М. Дікова-Фаворська // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: Міжвузівський збірник наукових праць. 2009. № 42. Режим доступу до журн.:http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_42/files/42_07Dikova202Favorska.pdf
5. Алпатова П. С., Зуб Т.С. *Людина з обмеженими фізичними можливостями в міському середовищі*. Український соціум. 2006. №1. С. 7-16.

6. Ameri M. The disability employment puzzles: a field experiment on employer hiring behavior// M. Ameri, L. Schur, M. Adya, S. Bentley, P. McKay, D. Kruse. Labor and Employment Relations Association conference, 2015. pp. 1-70.

Комунікативні чинники порушень процесу політико-правової ідентифікації особистості

Осадько Олеся Юріївна,
провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових
відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

В період швидких соціальних трансформацій, а тим більш при загостренні ідеологічних протистоянь у суспільстві, актуалізується **проблема** оптимального самовизначення особистості відносно наявної та бажаної політико-правової дійсності. Це обумовлено не тільки переповненням інформаційного простору контрверсійними трактовками та суперечливими оцінками суспільних явищ (які треба осмислити), а і тим, що процес пошуку власної громадянської ідентичності відбувається під тиском життєвих обставин, що змушують людину прийняти чи відкинути чийсь переконання ще до того, як вона розбудує власну модель політико-правової дійсності.

Коли певну сторону соціального протистояння людина приймає під тиском обставин: «за компанію», «всупереч чийсь думці», «за винагороду», «через безвихідь» тощо, то поступальний процес створення власної моделі політико-правової дійсності викривляється. Для усунення когнітивного дисонансу суб'єкт самовизначення змушений підтримувати ілюзію вірності свого вибору, обмежувати комунікативно-когнітивну активність, щоб не зіткнутися з невідповідністю дійсності своїм уявленням про неї, діяти так, щоб його очікування підтверджувалися (підтасовувати реальність під власні прогнози)

Метою нашого дослідження було вивчення динамічних характеристик процесу політико-правової ідентифікації особистості та виявлення комунікативних чинників його порушення. **Гіпотезою** дослідження виступало припущення про те, що певні типи порушень процесу політико-правової ідентифікації особистості спричиняються відповідними способами її самообмеження у смислотворчій

комунікації. При підтвердженні цієї гіпотези відкриваються можливості через розвиток комунікативної компетентності особистості оптимізувати процес її політико-правового самовизначення.

Якщо в традиційних суспільствах існувала ієрархічна вертикаль соціалізації особистості, через яку старші покоління трансливали свої політико-правові переконання молодшим, то в суспільствах, які модернізуються, відносини між агентами і суб'єктами соціалізації втрачають свій вертикальний характер: вони стають добровільними, рівними і тимчасовими (Р. Мерельман, 1986). За таких умов втрачається можливість «формування» у громадян тієї чи іншої політико-правової ідентичності та зростає актуальність завдань оптимізації самого процесу її самовизначення.

Процес політико-правової ідентифікації особистості в сучасному світі відбувається як безперервний пошук власної позиції відносно багатьох можливих і конкуруючих між собою варіантів бачення дійсності. Повноцінність процесу ідентифікації залежить від повноти освоєння суб'єктом самовизначення протиріч між альтернативними точками зору на події та явища (повноти усвідомлення та розв'язання виявлених смислотворчих проблем). Ознакою повноцінності процесу ідентифікації, за класифікацією Дж. Марсія (Марсія, 1980) є «досягнутий статус» ідентичності, що характеризується проходженням етапу пошуку власної позиції («проходженням кризи» - Кр+) та наявністю прийнятих переконань («зобов'язань» - Зб+). До порушених статусів ідентичності відносяться: «запозичений» (Кр -; Зб+), «дифузний» (Кр -/+; Зб-) та «відкладений» (Кр ++²; Зб-).

Статус ідентичності – це не етап і не рівень розвитку суб'єктивної моделі дійсності, а саме – динамічні ознаки того, як в даний період життя відбувається процес конструювання особистістю себе у соціальному світі (В. Турячанін, Д. Майсторевич, 2013; А. ван Доммелен, К. Шмід, М. Х'юстон, К. Гонсалкорале, М. Брюер, 2015). А це означає, що ті самі самообмеження, які порушують процес

² Статус відкладеної ідентичності характеризується не проходженням кризи, а перебуванням у ній.

політико-правової ідентифікації особистості, мають об'єктивуватися в тому, як вона обходиться з протиріччями, що виявляються при прийнятті колегіальних рішень у спільно-залежній діяльності. Відповідно, задача оптимізації процесу самовизначення особистості може трансформуватися в задачу розвитку вмінь комунікантів змінювати свої суб'єктивні моделі дійсності без втрати їх стабільності (підтримувати баланс прозорості та опірності когнітивних конструкцій).

Емпіричне дослідження комунікативних чинників порушення процесу самовизначення особистості включало такі етапи: 1) визначення наявних статусів політико-правової ідентичності респондентів (напівструктуроване інтерв'ю Дж. Марсії); 2) виявлення рівня настановної та когнітивної готовності досліджуваних до повноцінної смислотворчої комунікації (метод діагностики соціоментального типу особистості Т. З. Адам'янц); 3) вивчення прийнятих особистістю способів взаємодії з «ідейними опонентами» (моніторинг інтеракцій при виникненні інтерперсональних протиріч); Дослідження проводилися в 2016-2019 рр., загальна вибірка становила 256 осіб віком від 24 до 60 років.

Аналіз отриманих результатів теоретичного та емпіричного досліджень дозволив зробити наступні висновки:

1. В періоди різких змін соціального устрою і загострення ідеологічних протистоянь у суспільстві процес політико-правового самовизначення особистості менше залежить від впливів множинних «агентів соціалізації», ніж від її готовності виявляти та розв'язувати смислотворчі проблеми.

2. Повноцінність процесу смислотворчої комунікації проявляється в досягнутому статусі ідентичності, який характеризується «проходженням кризи» (періоду вивчення альтернатив вибору) та «прийняттям зобов'язань» (освоєнням виявлених протиріч). Носії такого статусу ідентичності одночасно реалізують в комунікації як інтенцію до самоздійснення, так і до саморозвитку, що робить їхню суб'єктивну модель дійсності стійкою та відкритою до змінень.

3. Носіям порушених статусів ідентичності властиво обмежувати реалізацію у спілкуванні інтенцій відстоювати або розвивати свої переконання: при дифузному статусі блокується інтенція до стабілізації суб'єктивної моделі дійсності; при запозиченому – до її змінюваності; при відкладеному блокуються обидві комунікативні інтенції

Подальші завдання дослідження полягають у розробці соціально-психологічних технологій, спрямованих на подолання комунікативних самообмежень особистості, на розвиток її готовності освоювати виявлені протиріччя без втрати стабільності власної системи політико-правових переконань.

Довіра до соціальних медіа як умова ефективної взаємодії

**Остапенко Ірина Віталіївна,
старший науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки
молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат
психологічних наук**

Протягом останніх десяти років соціальні мережі стали невід'ємною частиною способу життя величезної кількості людей в усьому світі. Завдяки їхній появі істотно розширився інформаційний простір, а сам Інтернет став більш соціальним і досить швидко перетворився в новий ареал існування сучасної людини. На актуальний момент загальна аудиторія соціальних мереж становить кілька мільярдів користувачів і за прогнозними оцінками вже найближчим часом кількісно перевершить пошукові системи. Ця обставина дозволяє з великою часткою ймовірності говорити про те, що в найближчому майбутньому роль соціальних мереж як медіаресурсу буде тільки зростати.

Приймаючи до уваги оптимістичні прогнози стосовно майбутнього соціальних мереж, варто зважати на існуючі ризики та загрози. Так, низка публічних скандалів, пов'язаних з витоком конфіденційних особистих даних та їх використання у виборчих кампаніях політиків, призвела до тимчасового зменшення активності користувачів соціальних мереж. У професійному середовищі досить поширеною є точка зору, що залучення соціальних мереж в політичні ігри і стало основним поштовхом для розчарування частини користувачів в них. За даними агентства Edelman через кризу довіри до соціальних медіа (після скандалів, пов'язаних з витоком особистих даних) більше 40% користувачів за останній рік видалили хоча б 1 аккаунт в якійсь із мереж. Зазначені події стали приводом для розмов про кризу довіри до соціальних медіа, репутація яких в уявленнях користувачів помітно погіршилась. Таким чином, проблема набула додаткової актуальності і привернула увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У сучасних дослідженнях науковці намагаються вивчати довіру до різних віртуальних спільнот, зосереджуючись на трьох режимах Інтернет-комунікації: електронна комерція (Lim, Tan, Cui, Pan, & Xiao, 2012), віртуальне співробітництво (Jarvenpaa & Leidner, 1998; Ellison, Steinfield, & Lampe, 2007) та соціальні стосунки (Trifunovic, Legendre, & Anastasiades, 2010; Kim & Park, 2013).

Передумовами виникнення довіри дослідниками визнаються:

- для першого режиму комунікації – надійність надання послуг (транзакцій), яка має визначальний вплив на репутацію продавців (Gefen, Karahanna, & Straub, 2003; Kim & Park, 2013; Daim, Ha, & Reutiman, 2012; Kasper-Fuehrera & Ashkanasy, 2001);
- для другого режиму комунікації – дотримання норм та правил, які регламентують спільну діяльність віртуальних команд (Ou, Pavlou, & Davison, 2014; Hewes, 2013; Hollenbaugh & Ferris, 2014; Ellison, Steinfield, & Lampe, 2011);
- для третього режиму комунікації – наявність спільних інтересів та інтерпретацій (однакового бачення) певних соціальних подій (Trifunovic, Legendre, & Anastasiades, 2010; Kim & Park, 2013; Zolkepli & Kamarulzaman, 2015).

Дослідниками зазначається унікальна особливість соціальних медіа (порівняно з традиційними), яка полягає у здатності забезпечувати всі три режими комунікації одночасно (Chenga, Fua, & de Vreede, 2016). Для всіх трьох режимів комунікації, довіра розглядається дослідниками як інтегральний показник, що полегшує спілкування та сприяє ефективності соціальної взаємодії у віртуальному просторі (Haridakis & Hanson, 2009; Lingel & Naaman, 2012; Zolkepli & Kamarulzaman, 2015).

Аналіз сучасних досліджень, дозволяє визначити п'ять типів довіри до соціальних медіа (Gefen, Karahanna, & Straub, 2003; McKnight, Cummings, & Chervany, 1998; Kim, Ferrin, & Rao, 2008; Chenga, Fua, & de Vreede, 2016): 1) довіра, яка базується на знанні, особистому досвіді попереднього спілкування;

2) інституційна (системна) довіра; обумовлена гарантіями особистої безпеки, конфіденційності; 3) довіра, яка зумовлена розрахунками, раціональними оцінками можливостей отримання потенційних вигравів, здобутків, винагород; 4) когнітивна довіра, яка базується знанні, інформованості, обізнаності щодо репутації, що дозволяє встановлювати ступінь подібності, визначати наявність спільних цінностей та інтересів; 5) особистісна (диспозиційна) довіра, яка визначається сформованістю здатності особистості довіряти іншим, ставитися до них позитивно, бути відкритим у контактах та встановлювати їх без остраху.

Дослідниками зазначається, що комунікація в соціальних медіа може набувати трьох основних форм: міжособистісної, групової та масової (Chenga, Fua, & de Vreede, 2016). При цьому, визначається чотири фактори довіри: знайомство, забезпечення конфіденційності, якість інформації та зручність спільного використання контенту. За результатами теоретичного аналізу та спеціально проведеного якісного дослідження (з використанням методу глибинного інтерв'ю попередньо встановлено, що: 1) для міжособистісної форми комунікації довіра до соціальних медіа визначається факторами знайомство, забезпечення конфіденційності та зручність спільного використання контенту. 2) для групової форми комунікації довіра до соціальних медіа визначається факторами якість інформації та зручність спільного використання контенту. 3) для масової форми комунікації довіра до соціальних медіа визначається факторами як якості інформації та зручності спільного використання контенту.

Перспективи наших подальших досліджень полягають у вивченні ролі соціальних медіа у процесі формування громадянської компетентності. Наявність довіри до соціальних медіа розглядається нами як передумова конструктивних впливів на особистість користувачів (насамперед молоді), для яких мережеве середовище виступає одним з провідних соціальних інститутів, що визначає зміст та характер формування громадянської компетентності.

Особливості соціальних ідентичностей педагогів

Острова В. Д., к. психол. н., старший науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи.
Горленко В. М., науковий співробітник Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

Ключові слова: ідентичність, соціальна ідентичність, особистісна ідентичність, професійна ідентичність, актуальна ідентичність, перспективна ідентичність, педагоги.

Основною дійовою особою в освітньому процесі є педагог, успішне функціонування якого в професії обумовлюється у тому числі і професійною ідентичністю як однією з найважливіших соціальних ідентичностей особистості. Одним із завдань здійсненого пілотного дослідження було визначення соціальних ідентичностей педагогів у темпоральному аспекті та з'ясування місця професійної ідентичності у ідентифікаційних матрицях.

Вибірка: у дослідженні взяли участь 40 осіб. Респонденти є педагогічними працівниками закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти Рівненської області. Всі 40 осіб жіночої статі, вік – від 22 до 65 років.

У якості найбільш адекватного **метода дослідження** був обраний тест “Тест двадцяти висловлювань” М. Куна і Т. Мак-Партленда [1]. Тест пропонувався респондентам двічі, при цьому вносилися зміни в інструкцію та час виконання тесту (час не обмежувався).

Модифікований варіант тесту 1: інструкція та процедура тестування відповідали класичним, зміни були внесені тільки у частину інструкції, що стосується кількості самовизначень – необхідно було надати 10 визначень на запитання «Хто я?» у теперішньому часі, зараз. Респондентам пропонувалося відповідати найрізноманітніше, використовувати різні ознаки. Ідентифікаційні категорії респондентів, що були отримані при виконанні модифікованого варіанту № 1 “Тесту двадцяти висловлювань” М. Куна і Т. Мак-Партленда надалі ми будемо називати **“актуальною ідентичністю”**.

Модифікований варіант тесту №2: інструкція була істотно змінена: “Уявіть, що вже пройшло 5 років. Хто Ви?”. Респондентам пропонується дати також 10 самовизначень, при цьому обов’язковим доповненням до запитання було прохання представити себе реалістично. Ідентифікаційні категорії респондентів, що були отримані при виконанні модифікованого варіанту тесту №2, надалі ми будемо називати **“перспективною ідентичністю”**[2].

Не заперечуючи тези, що будь-яка ідентичність, незалежно від змісту, за походженням є соціальною, у цьому дослідженні вважаємо за потрібне виокремити категорії ідентичностей, які відносяться до соціальних та особистісних окремо.

Одержані вільні самохарактеристики педагогів (актуальна та перспективна

ідентичності за допомогою контент-аналізу були розподілені за окремими категоріями. Кількість самовизначень була підрахована окремо за кожною категорією, після чого було здійснено розрахунок відсоткового розподілу категорій відносно загальної кількості. За результатами вказаних підрахунків складено колективні матриці ідентичностей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Колективні матриці актуальної та проспективної ідентичностей

№	Ідентифікаційні категорії актуальної ідентичності (N=104)	%	Ідентифікаційні категорії проспективної ідентичності (N=104)	%
1.	Особистісні якості	22,1	Професія	21,7
2.	Професія	20,2	Особистісні якості	14,8
3.	Сім'я	13,5	Сім'я	13,0
4.	Характеристики і ролі у спілкуванні	11,5	Характеристики і ролі у спілкуванні	12,2
5.	Захоплення	8,7	Захоплення	10,4
6.	Побут	8,6	Ставлення до життя	7,8
7.	Екзистенціальні визначення	5,8	Побут	6,1
8.	Громадянська позиція	4,8	Екзистенціальні визначення	4,4
9.	Ставлення до життя	2,9	Матеріальний статус	3,5
10.	Матеріальний статус	1,9	Зміна професії	3,5
11.			Громадянська позиція	2,6
	Всього	100	Всього	100

У колективній матриці актуальної ідентичності перше місце займає категорія «Особистісні якості» (22,1%), тобто ті визначення, які складають «особистісну ідентичність» на відміну від «соціальної».

Друге місце колективної матриці обіймає категорія «Професія» (20,2%).

У цій категорії найбільша кількість самовизначень (19 з 85) припадає на ідентичність, яка визначає професійні взаємини у педагогічному колективі, а саме: «колега по роботі», «хороша колега», «колега» тощо. Тобто, можна зазначити, що у респондентів наявна велика потреба у визнанні їх професійних якостей з боку інших фахівців. Педагогічна спільнота виступає як експертне середовище, і, в той же час може розглядатися як своєрідний ресурс, який в силу своєї значущості за певних обставин сприятиме попередженню професійного вигорання.

Інші ідентифікації визначаються: посадою, що займає респондент; рівнем

офіційно визнаної кваліфікації; підвищенням рівня професійної кваліфікації; якістю виконання професійних обов'язків; творчим потенціалом; педагогічним досвідом.

Третє місце колективної матриці обіймає категорія «Сім'я» (13,5%). З огляду на стать респондентів (жінки), найбільша кількість виборів припадає на ідентифікацію «мати». Самовизначення «донька» обіймає друге місце за кількістю виборів, що підкреслює велику значущість для респондентів взаємин «батьки–діти» та батьківської сім'ї загалом. Окрім цього, наявні усі можливі сімейні зв'язки та статуси.

Таким чином, з 3 провідних ідентичностей 2 є соціальними, одна з яких - професійна ідентичність. Загалом 6 категорій соціальних актуальних ідентичностей складають 54,8% здійснених респондентами виборів.

Якісний склад колективної матриці проспективної ідентичності залишився тим самим: 10 категорій є спільними для обох матриць, 1 категорія («Зміна професії») наявна лише в матриці проспективної ідентичності. Спостерігаються зміни відсоткового розподілу та зсув більшості категорій у займаних позиціях. Провідні категорії є загальними для обох матриць: «Особистісні якості» «Професія», «Сім'я».

Категорія «Професія» обіймає у колективній матриці проспективної ідентичності перше місце (21,7%). Можна констатувати, що зміни у цій категорії стосуються когнітивного компоненту ідентичності як когнітивно-афективного утворення та полягають у передбачуваному вдосконаленні власного фахового рівня, якості виконання професійних обов'язків, набутті досвіду та саморозвитку.

Категорія, яка виокремила лише у колективній матриці проспективної ідентичності – «Зміна професії» (3,5%). Навіть з огляду на те, що дана категорія розташована у нижній частині колективної матриці, її поява є досить симптоматичною. 10% респондентів вважають з часом зміну професії для себе необхідною та бачать себе у майбутньому не пов'язаними з педагогічною діяльністю. Можна зробити припущення, що професійне вигорання є однією з головних причин появи категорії.

Загалом 7 категорій соціальних проспективних ідентичностей складають 64,3% здійснених респондентами виборів.

Висновки: розгляд соціальних ідентичностей педагогів у темпоральному аспекті дозволяє виявити тенденцію до прагнення респондентів до зміцнення власних соціальних позицій у майбутньому;

професійна ідентичність увиходить до провідних ідентичностей як у теперішньому часі (актуальні ідентичності), так і у майбутньому (проспективні ідентичності), тобто завдає параметри порівняння власної групи з іншими та значною мірою визначає поведінку;

Виявлення причин появи категорії «Зміна професії» потребує додаткового дослідження та, на його основі, розробки корекційних заходів.

Література:

1. Кун М. Эмпирическое исследование установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартлэнд // Современная зарубежная социальная психология : [Тексты] / Под ред. Г. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской.-М. : МГУ, 1984. – С. 180 – 187.
2. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. К., 2015. 193 с.

Досвід викладання дисципліни психологія мас-медіа та інформаційної безпеки для студентів факультету психології КНУ

**Паньковець Віталій Леонідович,
доцент кафедри соціальної психології факультету психології
КНУ імені Тараса Шевченка
кандидат психологічних наук, доцент**

В рамках навчального процесу в КНУ імені Тараса Шевченка вже 3 рік поспіль викладається навчальна дисципліна «Психологія мас-медіа та інформаційної безпеки» для студентів факультету психології. Цей предмет належить до вибіркового циклу і його можуть обрати студенти під час навчання на 3-му курсі університету. Постійно зростаюча кількість слухачів, що обирають дану дисципліну дозволяє підтвердити актуальність проблематики психології мас-медіа серед майбутніх студентів-психологів.

Зміст курсу складається з ключових тем сучасних досліджень з медіа-психології. Варто відмітити, що до таких тем відносяться: проблеми медіа-психології як науки, поняття про типи медіа та сучасний медіаландшафт, критичне мислення та рефлексія як основні інструменти роботи з медіа. Також значний блок у підготовці студентів складають теми, що вивчають вплив медіа на психіку її споживачів: медіасоціалізація, кібербулінг, проблеми суїциду, ожиріння тощо.

Навчальний предмет містить 34 години лекцій та 34 години семінарських занять і цей об'єм матеріалу студенти засвоюють протягом семестру. Виходячи з сильної прикладної значимості предмету медіа-психології більшість семінарських занять студенти виконують в практичному руслі. Так, наприклад, при підготовці до тем присвячених критичному мисленню, кібер-булінгу і медіасоціалізації студенти, опираючись на отриманні теоретичні знання, мають продемонструвати навички аналізу реальних медіа-джерел: повідомлень з актуальних на час навчання

ЗМІ, репортажів з ключових телевізійних каналів або відео-сюжетів відомих блогерів.

Підсумковою роботою для студентів є аналіз сюжету, що транслюється на телебаченні на предмет основних медіа-ризиків. Так, на одному із семінарських занять, ми зі студентами вивчаємо Анкету медіаризиків (Найдьонова, 2017). Анкета включає 6 блоків медіа ризиків: насильство; жахи; еротика, секс; наркотики, алкоголь, тютюн; лайка; дискримінація. Спочатку студенти в групах переглядаючи той чи інший сюжет виділяють наявність того чи іншого медіаризику, а надалі індивідуально визначають частоту та інтенсивність усіх медіаризиків, які містить конкретний сюжет, що транслюється на телебаченні.

Пройшовши навчальний курс з предмету «Психологія мас-медіа та інформаційної безпеки» студенти-психологи стають обізнаними з проблематики сучасної медіа-психології, розвивають власну медіачутливість до візуальних сюжетів і можуть працювати в експертних радах по аналізу контенту на телебаченні.

Ідеалізація як одна із функцій позитивного іміджу політичного лідера

Паскевська Ю.А.,
к. психол.н., доцент кафедри психології,
експерт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини,
Ашурбекова А.П.,
Магістр Запорізький національний університет

Важливою складовою політичного успіху у виборчий період для кандидатів на посаду політичного лідера є їх імідж, що формує у виборців позитивне враження від кандидата. Іншими словами, імідж політичного лідера - це цілеспрямовано сформований образ політика, покликаний емоційно, психологічно впливати на певну соціальну спільноту. Це не просто психічний образ свідомості як відображення реальності. Це спеціально змодельоване цілеспрямоване відображення, тобто відображення образу, уже створеного професіоналами, так званими іміджмейкерами, на основі певної реальності.

Для українського громадянина існує певний перелік рис чи моральних орієнтирів, що мають бути у добродісного лідера. На думку С. Недбаєвського, їх кілька. Незважаючи на те, що у владних структурах панує ідеологія наживи, такий моральний орієнтир, як скромність, людяність, простота й доступність, залишається надзвичайно дієвим. Йдеться про здатність лідера не ототожнювати себе із зовнішніми атрибутами влади, просто спілкуватися з людьми, уважно ставитися до них. У цьому контексті поцінюється також однакова повага лідера до всіх громадян, незалежно від їх соціального статусу. В українській масовій свідомості живе уявлення про справедливого лідера, від міри добродісності якого залежить справедливість чи несправедливість його ухвал.

Актуальність теми: на сьогоднішній день політичний стан в Україні характеризується зміною правлячих еліт на тлі незадоволеності населенням соціально-економічною та політичною ситуацією. Можна відслідкувати, що такі обставини мають циклічний характер і несуть у собі суперечливість у іміджі українських політиків. Цікавим є те, що він має коливання у широкому діапазоні: від найвищої народної підтримки, виявленої на виборах, до майже повної недовіри, характерної завершальним періодам перебування лідера на тій чи іншій виборній посаді. Прикладом може слугувати рейтинг Президентів України Л.Кравчука, Л.Кучми і В.Ющенка, П.Порошенка на початку президентського терміну й у кінці.

Гіпотезами роботи є:

1) рівень знецінення населенням політичного лідера напряму залежить від рівня його ідеалізації;

2) ідеалізація має позитивний аспект, створюючи умови для мімікрії відносно бажаного образу, що у результаті веде до закріплення за політичним лідером моделі поведінки, яка відповідає вимогам електорату.

Отже, виходячи з вищенаведеного, важливо відмітити, що однією із основних функцій позитивного іміджу є ідеалізація кандидата в очах виборців, як намір видати бажане за дійсне. Разом з тим, в умовах обмеженого вибору серед кандидатів електорат самостійно намагається ідеалізувати лідера, якому симпатизує, аби оправдати свій вибір і відмовитись від інших варіантів. Від такого ідеального лідера люди чекають й ідеального життя. Але, як показує практика, у період перебування лідера на посаді частіше за все виникає недовіра зі сторони його електорату і причина цього не тільки у складності завдань, які виявились не під силу тим чи іншим політикам, але й в умінні зберегти свій імідж шляхом розвитку продиктованих ним якостей і закріплення їх у модель поведінки, яка буде імпонувати електорату. В протилежному випадку у період перебування лідера на посаді ідеалізація перейде у іншу крайню форму - знецінення електоратом його професійних і людських якостей зі сторони виборців. Отже, не слід трактувати функцію ідеалізації як спрямовану на обман. Адже коли лідер прагне пристосуватися до очікувань електорату, то таку адаптацію варто оцінювати позитивно. Хоч у політичній і психологічній науці поняття "імідж" трактується переважно як маніпулятивний образ, не можна забувати, що побудова успішного іміджу полягає здебільш не в приписуванні лідерові неіснуючих характеристик і створенні хибного, нереального образу, а в розвитку його реальних особливостей і позитивних якостей, очікуваних масами.

Резюмуючи, зазначимо, що ідеалізація як одна із основних функцій іміджу політика несе позитивний аспект, але в тому лише випадку, коли лідер пристосовується і працює над розвитком позитивних якостей, що відповідають його ідеальному образу як політичного лідера і як результат - закріплюються його нові моделі поведінки, що імпонують населенню. В іншому випадку створений у передвиборчий період ідеальний образ політичного лідера буде сильно знецінений.

Список використаної літератури:

1. Рудич, Ф. Політичне лідерство на пострадянському просторі [Текст] / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – 5–15 с.
2. Скар, О. Соціально-психологічні моделі поведінки політичних лідерів [Текст] / О. Скар // Соціальна психологія. – 2004. – № 3. – 39–46 с.

3. Фролов, П. Д. У пошуках безпрограшного іміджу. Технології побудови цільового іміджу політика [Текст] / П. Д. Фролов // Політичний маркетинг та електоральні технології. – Запоріжжя: Гарт, 2002.- 84–94 с.
4. Рябов, С.Г. Політичні вибори [Текст]: навч. посіб. / С. Г Рябова. – К.: Тандем, 1998. – 96 с.

Мобільність – задоволення потреб чи стиль життя?

Пінчук Олена Валентинівна
головний фахівець департаменту інформаційної політики та зв'язків із громадськістю АТ «Укрзалізниця», здобувач наукового ступеня кандидата психологічних наук

У сучасному світі, що рухається із безперервно зростаючою швидкістю, одночасно збільшується значення і вага мобільності, як просторової, так і соціальної. Мобільність, як постійний рух, як комплекс потреб і соціальних явищ, та як спосіб задоволення потреб – основний об'єкт нашого дослідження.

На відмінність від пересування, що означає переміщення із однієї локації до іншої, мобільність має більш широке значення. З одного боку це дійсно пересування, однак навіть задовольняючи власні потреби і переміщуючись ми маємо додатково цілий перелік вимог до каналу нашої мобільності, задовольняємо під час подорожі різні потреби. Ми навіть не помічаємо, що збираючись у поїздку, подорожуючи літаком чи поїздом, очікуючи посадки, отримуємо цілий комплекс додаткових послуг – від замовлення квитків через інтернет, до хотдогів, свіжої преси чи медпункту в аеропорту чи на вокзалі.

Вочевидь, що канал мобільності має бути безпечним, комфортним, екологічним; бажано швидким, точним і передбачуваним. Ми хочемо купити квитки без черги і навіть не виходячи з дому, вимагаємо, щоб наш багаж доставили вчасно цілим і неушкодженим, щоб нас охороняли під час поїздки від крадіїв, прагнемо під час подорожі мати звичні нам зручності і приємних сусідів, просимо рідних і близьких бути на зв'язку, повідомити нас про початок поїздки та її закінчення.

Якось підзабулося, що подорож – це містична дія, яка завжди несе у собі невизначеність, несподіванку та небезпеку. І, не в останню чергу, саме через це безліч людей відправляється у дорогу. Однак ми хочемо мати сплановану невизначеність і небезпеку, яка нам ніяк не зашкодить. Фахівці в усіх видах транспорту докладають неабияких зусиль, щоб зробити подорожі якомога безпечнішими відповідно постійно зростаючим потребам людей у мобільності. Однак знижуючи статистику аварій, катастроф, травмувань та смертельних випадків на транспорті ми ніколи не досягнемо нуля, бо транспорт назавжди залишиться катастрофогенним і тут не місце для ілюзій.

Масштаби мобільності людства і темпи зростання кількості подорожуючих вражають. За даними Всесвітньої туристичної організації у 2015 році із загального числа жителів Землі понад мільярд чоловік подорожувало між країнами та континентами, а у майбутньому 2020 році кількість таких туристів за очікуваннями

експертів збільшиться до 1,5 млрд. осіб. На туризм припадає 10% глобального ВВП і 6% загального світового експорту.

В Україні, з її непростою соціально-економічною ситуацією, питання ділової, трудової та навчальної мобільності є життєво важливим для багатьох громадян. Тож потреби в мобільності, пов'язані вони із можливістю подорожувати чи необхідністю шукати заробіток деінде, – ясно виражена тенденція на збільшення мобільності.

На думку британського соціолога Джона Уррі, світ – це не лише втілення людської волі, а швидше мережевий простір, складний комплекс, що поєднує інформацію, природу, речі і людську волю [1], а «більшість форм проживання залежить від різних моделей реальної чи уявної мобільності» [2].

Тож ми з вами маємо можливість спостерігати, як можливість породжує потребу, і навколо засобів мобільності (просторової, комунікаційної, інформаційної чи інших її видів) вибудовуються нові види соціальних зв'язків, інакші життєві можливості та вибори, загалом стиль життя.

Подорожуючи, ми зустрічаємо людей, які інакше ніколи б не з'явилися в нашому життєвому просторі. Переживаємо невеликі пригоди і враження, яких також ніколи б не мали сидячи вдома.

Для багатьох, особливо для молоді, знайомства з людьми, іншими культурами, країнами – не лише потреба, але й суттєва частина ідентичності. Зауважимо, що хоча з віком мобільність знижується, людина, яка багато подорожувала у молодому віці все одно зберігає частку цієї ідентичності. Про важливість цієї частки свідчить те, що оточуючи з охотою і гордістю розповідають про свої подорожі – згадують минулі поїздки, говорять про плани.

Створенням нової європейської ідентичності у молоді опікується ЄС, організовуючи програми обміну соціальними та освітніми програмами для студентів та молодих фахівців. Найчастіше такі програми націлені на молодь країн Східної Європи, однак не тільки. Зокрема, над цим працює організація EVS (European Voluntary Service), яка оплачує отримання необхідних документів, дорогу, проживання, медичне страхування для волонтерів. Створення європейської і світової ідентичності молоді, розвиток міжнародної мобільності – офіційна місія European Voluntary Service [3]. І це лише один з прикладів.

З точки зору соціальних наук мобільність може бути засобом досягнення мети (особистої чи ділової, індивідуальної або спільної) і, одночасно, сама може бути метою, як для туриста; вільним вибором способу життя – для кочівника чи вимушеністю для бездомної людини.

Це не зовсім нове в історії, однак наразі, мобільність, як спосіб життя опановують все більше людей. Як ніколи раніше мобільність пов'язана зі соціальним станом і статусом людини. З одного боку високий соціальний та фінансовий стани дають більше можливостей для мобільності, з іншого – висока мобільність сприяє підвищенню статків і статусу.

Все, що дає більший простір для вибору, сприяє свободі та самовизначенню, робить життя особистості, спільноти чи соціуму більш насиченим можливостями, більш цікавим – повинно цікавити психологію та соціальну психологію. Тому, на нашу думку, мобільність потрібно вивчати системно, у всій повноті проявів даного феномену.

Список літератури

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седелника, Н. Федоровой ; посл. А.Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Урри Дж. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия / Дж. Урри ; пер. с англ. Д. Кралечкин. – М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2012. – С. 14.
3. <https://europeanvoluntaryservice.org/whatis-evs/>

Особливості символізації у групі з досвідом долаття складних соціальних ситуацій

**Плетка Ольга Тарасівна,
м.н.с.**

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

Досвід, який переживає кожна людина, має свій неповторний для неї присмак. Навіть коли цей досвід можна розділити з іншими людьми. Однак з часом цей досвід стає історією і може згадуватися лише при певних обставинах. Зауважимо при цьому, що процес інтеграції у канву життя відбувається за умови наявності внутрішніх та зовнішніх ресурсів щодо його подолання. На наш погляд найбільш важливим в цей період є найближче оточення, яке надає можливість відреагувати та осмислити подію, відрефлексувати та з'ясувати які ж втрати сталися та які можливі бонуси придбаються. Під втратами та бонусами ми розуміємо певний отриманий досвід проживання таких подій, наявність нових навичок та надання певних смислів тієї події. Якщо є можливість відвідувати групу підтримки чи іншу групу терапевтичного спрямування, то подолання наслідків травмивної події.

Так, проведене нами дослідження показало, що більшість учасників груп (самопідтримки, терапевтичних, навчальних) вказують, що складними соціальними ситуаціями для них є: втрата близької людини, страх за майбутнє, різке зниження соціального статусу, загроза життю людини, професійне вигорання, непорозуміння, брак коштів, проблеми на роботі, відсутність підтримки, неприйняття іншими, ігнорування, зміна життєвих умов, конфлікти, приниження. Також респонденти зазначили, що виходом зі складної соціальної ситуації може бути підтримка родини, друзів, фінансова допомога та можливість розділити з кимось свою проблему чи втрату.

Під час роботи з групою освітян, що перебували у складній соціальній ситуації (загальна проблема на роботі) з'ясовано, що методи регулювання емоційних станів, а саме: дебрифінг, рефлексія, прояснення та авторитетна думка

сприяють конструктивному вирішенню питання. Також замічено, що учасники групи спираються на власний досвід, однак коли отримують підтримку з боку колег, починають враховувати досвід інших. Тобто під час роботи в групі за умови отримання підтримки та позитивного зворотного зв'язку, учасники мали змогу «почути» інших та скористатися їх досвідом подолання наслідків переживання ситуації. Натомість ті учасники, які підтримку не відчували – спиралися тільки на власний досвід, відмічаючи відсторонення від дій групи. Також цікавим для нашого дослідження стали результати обговорення у групі можливих стратегій вирішення ситуації. Учасники спиралися на статусних колег, навіть за умови неможливості скористатися їхніми порадами. Ми вбачаємо у цьому прояви групової лояльності до формальних лідерів, коли критичність мислення та процес усвідомлення інших учасників групи не співвідноситься з логікою та власним досвідом кожного з них, а орієнтується на експертність лідера. Зауважимо, що такий стан речей у груповому процесі може також вказувати на можливість зняти з себе відповідальність за вирішення проблеми, переклавши її на авторитетну особу. Тобто за лояльністю на нашу думку може стояти питання групової відповідальності або навпаки безвідповідальності (типу: Ви ж сказали, Вам видніше) та відстороненої пасивності. В такому разі можлива деперсоналізація учасників групи, яка в свою чергу виступає певним важелем групового процесу. Конструктивність чи деструктивність прийнятих рішень в такому разі буде мати вплив на загальний стан вирішення питання, але не призведе до розслаблення самої ситуації.

Нами було запропоновано учасникам групи перевести ситуацію у метафоричне поле, коли символіка стає орієнтиром, який пояснює та позначає ситуацію, але не несе в собі персональної відповідальності за її вирішення. Учасники групи позначали складну ситуацію та вихід з неї індивідуальними символами, а потім створювали загальний образ групи та ситуації. Так, серед індивідуальних символів переважають дерева (на початку зламані, пошкоджені, а наприкінці квітучі), свічки (на початку плавлені, а в кінці на підставочці, рівні),

нитки (на початку заплутані, а наприкінці – вже у клубку чи у виробі), дороги (заплутані – прямі), образи війни (бомба на початку та кафе Ветерано – наприкінці), вогнища (польові – факели), двері (замкнені та з ключами), чарівні істоти (дракон та зображення дракону на щиті).

Серед символів групи учасники надають перевагу соняшникам, квітам, зірочкам, посмішкам, серцям, будиночкам. Загальними груповими символами виступали символи підтримки (простягнуті долоні, опора, сонечко, яке зігріває промінцями). Зауважимо, що ці символи є загально-людськими і їх часто використовують благодійні організації як свій логотип. На нашу думку групові процесі подолання складних соціальних ситуацій мають декілька стратегій: від загального групового відповідального ставлення до ігнорування та відсторонення. Такий діапазон дозволяє учасникам груп «не включатися» у процес, а просто бути присутніми у групі. Слід зауважити, що у групах самопідтримки спостерігається схожа картина: символи індивідуального характеру мають велику палітру образів, а загально-групові спираються на загальні для людства символи. Однак у групах освітян це мирні символи здебільшого природного походження, а у групах самопідтримки для ветеранів – механічні символи, атрибути закінчення війни. Можемо також зазначити, що учасники груп чітко розділяють індивідуальні та групові символи. В разі наявності власної складної ситуації загально-групові символи позначаються як індивідуальні. Тобто людина не розділяє символами групу і себе. Зауважимо, що даний феномен може свідчити про потребу у підтримці найближчого оточення, коли злиття символіки підкреслює цю потребу. Також маємо припущення, що однорідна символіка може виступати опорою у вирішенні власних питань, ніби показуючи нам, що власних ресурсів забракло і є можливість скористатися груповими зовнішніми для людини ресурсами.

Дослідження показало, що символізація складної соціальної ситуації дозволяє інтегрувати власний досвід, «вивести» його з внутрішнього простору та, скориставшись підтримкою групи, зовнішніми ресурсами, мати можливість знайти

оптимальне рішення. Ресурси групи в даному випадку стають загальними ресурсами для всіх її учасників і можуть виступати орієнтиром під час подолання наслідків травмівних подій.

Професійне вигорання: сучасні виклики для науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти

Бєславїна Тетяна Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології та педагогіки ТНУ ім. В. І. Вернадського

Поджіо Тетяна Юрійівна

доцент кафедри мовної підготовки і комунікації в публічному управлінні
Національної академії державного управління при Президентові України
аспірант кафедри психології та педагогіки ННГІ Таврійського національного
університету ім. В.І. Вернадського

В умовах економічної та політичної нестабільності, які характеризують розвиток суспільства першої чверті ХХІ століття, комплекс питань, пов'язаних з ефективною працездатністю, є надзвичайно актуальним як для роботодавців, так і для найманих працівників.

Однією з причин зниження ефективності результатів праці є професійне вигорання: у «згорілих» на роботі людей знижується трудова мотивація, розвивається байдужність до роботи, погіршується якість і продуктивність праці». Саму тому дискурс синдрому професійного вигорання, розпочатий у 70х роках ХХ століття американськими науковцями, психіатром Г. Френдербергом (1974) та соціальним психологом Христиною Маслач (1976), триває і дотепер.

Проблематика професійного вигорання вивчалась з різних точок зору: загально-методологічний підхід до проблеми професійного вигорання реалізовано в роботах В. В. Бойко, С. Джексон, Х. Маслач, Г. Френдерберга; зміст, структуру та проблему діагностики професійного вигорання розглядають у своїх працях В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, Дж. Грінберг, Т. Зайчикова, Л. Карамушка, Л. Китаєв-Смик, Х. Маслач, Т. Форманюк, У. Шауфелі та інші вітчизняні та зарубіжні вчені.

Міжнародна класифікація хвороб (МКХ-11), затверджена у травні 2019 року, визначила професійне вигорання в як «синдром, що виникає як результат хронічного стресу на роботі, що не був успішно врегульований» та відзначила три симптоми професійного вигорання: «відчуття виснаження; підвищена психічна віддаленість від роботи, почуття негативізму або цинізму, пов'язаного з роботою; зниження професійної ефективності».

Вищевказане визначення відповідає класичній характеристиці професійного вигорання Х. Маслач та а С. Джексон, згідно якого професійне вигорання розглядається як трифакторна модель, що складається з емоційного виснаження, деперсоналізації та редукації особистих професійних досягнень

Всесвітня організація охорони здоров'я підкреслює, що «вигорання стосується конкретно явищ у професійному контексті і не повинно застосовуватися для опису досвіду в інших сферах життя».

Отже, чітко зазначено сучасне визначення синдрому професійного вигорання та його особливе місце у порівнянні з феноменом емоційного вигорання.

І хоча основні причини виникнення та стадії розвитку синдрому професійного вигорання багаторазово досліджені та описані зарубіжними та вітчизняними науковцями, соціально-економічні та політичні виклики сьогодення впливають на виникнення нових соціально-психологічних особливостей професійного вигорання певних професій.

Працівники сфери освіти, як і інші представники групи «соціальних» або «комунікативних» професій, для яких характерне постійне інтенсивне спілкування з суб'єктами професійної діяльності, знаходяться у групі ризику розвитку професійного вигорання, що спричинено тривалими інтенсивними психоемоційними перевантаженнями.

Діяльність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, крім традиційно характерних для професій типу “людина-людина“ високої відповідальності перед суспільством за результати своєї праці, активної міжособистісної взаємодії та емоційної напруженості комунікативних ситуацій, характеризується надзвичайною інтенсивністю праці та постійною перенасиченістю її стресогенами; дисбалансом між інтелектуально-енергетичними витратами й морально-матеріальною винагородою праці тощо.

До детермінант професійного вигорання саме у науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти можна віднести постійне високе інтелектуальне напруження, необхідність моніторингу та контролю одночасно великої кількості об'єктів комунікації, необхідність заповнювати великі об'єми документації, змушеність витратити вільний час для своєчасного та якісного виконання роботи, низький престиж педагогічної діяльності.

Матеріальна незахищеність, недостатня кількість працівників в навчальному закладі, що провокує збільшення темпу та об'єму роботи працівників та ставить їх в стресові умови, і, дуже часто, слабка перспектива професійного зростання або відсутність можливості для розвитку кар'єри підвищують вірогідність виникнення та швидкого розвитку професійного вигорання.

Особистісні особливості займають ключове місце серед причин виникнення професійного вигорання. Низький рівень самоповаги, високий рівень тривожності, прагнення до неодмінного успіху, або гіпервідповідальність, невелика кількість інтересів окрім роботи або їх відсутність, впевненість людини в тому, що вона є єдиною, хто здатен виконувати цю роботу детермінують виникнення синдрому.

Реформа освіти в Україні ставить нові професійні виклики перед працівниками сфери освіти, зокрема, перед науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти.

В останні роки до традиційних стресогенів додалися такі, що виникли в зв'язку із переміщенням закладів вищої освіти з тимчасово окупованих територій Автономної республіки Крим та Сходу України.

Науково-педагогічні працівники переміщених закладів вищої освіти, які відчувають на собі наслідки стресових ситуацій, пов'язаних із вимушеною зміною місця проживання, повною або частковою втратою майна, обмеженістю в спілкуванні або втратою рідних та близьких, зтикаються з проблемами адаптації на новому місці, інтеграції в новому робочому колективі та багатьма іншими.

Все це обумовлює підвищення вірогідності проявів життєвих та професійних криз та, на фоні постійних стресів середньої та високої інтенсивності, розвитку професійного вигорання науково-педагогічних працівників переміщених закладів вищої освіти.

Професійне вигорання як механізм психологічного захисту проявляється у вигляді емоційного відсторонення та глибоко впливає на всі грані особистості і, як правило, є чинником розвитку психо-соматичних хвороб. Це значно погіршує якість життя осіб, які зазнали професійного вигорання, значно знижує ефективність та якість виконання професійних обов'язків або може призвести до втрати працездатності.

Отже, особливості виникнення та розвитку професійного вигорання науково-педагогічних працівників переміщених закладів вищої освіти пов'язані із значною кількістю професійних, організаційних та робочих стресів, та потребують подальшого вивчення.

1. Бойко В.В. Синдром «эмоционально выгорания» в профессиональном общении. - СПб.: ООО «Издательство» МИК; 1999. – 203.
2. Водопьянова Н.Е. Синдром «психического выгорания» в коммуникативных профессиях // Психология здоровья / Под ред. Г.С.Никифорова. – СПб.: Питер, 2000. – 296 с.
3. Зайчикова Т. В. Профілактика та подолання синдрому «професійного вигорання» у вчителів: соціально-психологічні та гендерні аспекти. Навчальна програма / За наук. ред. Карамушки Л. М. – К.: «Міленіум»
4. Назарук Н. В. Теоретичні засади дослідження проблеми “згорання” у професійній діяльності педагога: детермінуючі чинники та захисна функція // Обрії. – Івано-Франківськ: ОППО, 2003. – № 1 (16). – С. 25 – 28.
5. Современные проблемы исследования синдрома выгорания у специалистов коммуникативных профессий [Текст]: коллективная монография / под ред. В.В. Лукьянова, Н.Е. Водопьяновой, В.Е. Орла, 47 С.А. Подсадного, Л.Н. Юрьевой, С.А. Игумнова ; Курск. гос. ун-т. – Курск, 2008.
6. Форманюк Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя // Вопросы психологии. 1994. – № 6. – С. 5

7. Maslach C. M. Job burnout / C.M. Maslach, W.B. Schaufeli, M.P. Leiter // Annual Review of Psychology. - 2001. - Vol. 52. - PP. 397-422
8. Maslach, C., Jackson, S. E., Leiter, M. P. Maslach Burnout Inventory Manual (4 Edition). Palo Alto, California: Consulting Psychological Press, Inc., 1997. P. 46–71.
9. Mitina S.V. The factors of emotional burnout of the teacher of the higher educational institution. / S.V Mitina // Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation.–Warsaw: ANAGRAM Publishing House, 2017. – №1. – P. 34-37. -DOI:10.26697/9789669726094.2017.34
10. https://www.who.int/mental_health/evidence/burn-out/en/

Проблеми безпеки південних прикордонних регіонів України: гуманітарні виміри

**Подшивалкіна Валентина Іванівна,
завідувачка кафедри соціальної і прикладної психології факультету психології
та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І.
Мечникова, доктор соціологічних наук, професор
Мельник Т.**

Протягом століть безпека розглядалася як справа держави у вузькому колі політиків та військовослужбовців. Останнім часом з'являються нові види небезпек, зокрема тероризм, кібер-війна тощо. Багато сучасних дослідників (Т. Хоббс, К. Уолт, Дж. Мірсгейт) підкреслюють, що державні інституції не забезпечують подальшу боротьбу проти нових загроз людству. Зусилля неурядових та громадських діячів стають актуальними. Метою цього проекту було визначення загальних потреб різних соціальних діячів у південних прикордонних регіонах України. Дослідження проводилося на основі групових інтерв'ю серед вчителів, школярів та їхніх батьків. Аналіз результатів здійснювався відповідно до вимог індуктивної методології "обґрунтованої теорії" (Б.Глазер і А. Штраус, 1965).

На основі відкритого кодування було виявлено ключову категорію, сітку понять та емпіричні вимірювання. Осьове кодування дозволило уточнити їх шляхом переосмислення ролі, яку відіграють різні елементи: геополітична та екологічна ситуація як контекст; державна політика та регіональні потреби як умови та стратегії їхньої взаємодії; а також фактори їх реалізації. Визначено певні пари чинників: двосторонні / багатосторонні угоди; прикордонна співпраця та конфлікти; різні типи транскордонних зав'язків; транскордонна та внутрішня інфраструктура; економічний розвиток і внутрішній протекціонізм; адміністративне управління та самоврядування; національні меншини та мовна політика; наявність фахівців та необхідність кращого розуміння ними місцевої специфіки.

Центральна категорія досліджень була визначена як " глокальні (одночасно глобальні та локальні) виміри державної політики ", а на останньому третьому етапі вибіркового кодування - взаємозв'язок між двома напрямками: зовнішня та внутрішня політика щодо прикордонних регіонів був підтверджений. Показано, що кордон у таких регіонах має подвійну роль у питаннях безпеки та співпраці. Це дає нове бачення кордонів як середовища для інвестицій, виробництва та людського спілкування.

Взаємодія в освітньому середовищі: ресурси розвитку громадянської компетентності

Позняк Світлана Іванівна,
старший науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки
молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПНУ, кандидат
психологічних наук

Громадянська компетентність є складовою загальної компетентності особистості, яка забезпечує її ефективну поведінку в сфері реалізації своєї ролі громадянина. Громадянська компетентність є здатністю особистості ефективно впливати на владу задля реалізації своїх громадянських прав та свобод. Ф. Одіже у своєму визначенні компетентного громадянина конкретизує складові, що забезпечують таку здатність: компетентний громадянин є вільною та автономною особистістю, яка знає свої права та обов'язки в суспільстві, здатна сформувати владу, що встановлює правила життя в громаді (закон), і здійснює контроль над нею.

Громадянську компетентність можна розглядати як сукупність таких компонентів: а) *когнітивних компетенцій* (правова і політична освіченість громадян, розуміння принципів і цінностей прав людини і демократичної взаємодії; б) *етичних компетенцій і ціннісного вибору* (переконання та усвідомлення відповідальності, принципів свободи, рівності і солідарності у взаємодії людей у суспільстві; в) *здатності до дії або соціальних компетенцій* (здатність реалізувати себе у суспільному житті через співпрацю з іншими демократичним шляхом, через обговорення та розв'язання конфліктів).

Соціальне середовище і освітнє середовище зокрема прямо і опосередковано впливають на розвиток компетентності молоді людини. Механізмами прямого впливу є обмеження, які воно накладає на її діяльність; а механізмами опосередкованого впливу є поняття, уявлення і компетенції, які людина може розвивати і застосовувати. Останній також здійснюється через її мотивацію та

ціннісні орієнтації, впливаючи на думку про те, що добре, а що погано і яка модель поведінки схвалюється громадою.

Роль взаємодії в освітньому середовищі як ресурсу розвитку громадянської компетентності молоді людини представлено в моделі політичної соціалізації, запропонованої Міжнародною асоціацією з оцінювання навчальних досягнень (IEA). Модель візуалізує місце повсякденного життя молоді, її спілкування в родині, взаємодію з однолітками та учасниками освітнього процесу як безпосередній контекст, в якому складається її громадянська поведінка та розвивається її громадянська компетентність. У центрі моделі – учень/студент у оточенні системи чинників, які формують суспільний дискурс щодо цілей, цінностей та практики громадянського залучення. Цей дискурс транслюється та інтерпретується молоді людиною у взаємодії з сім'єю, а також учителями, викладачами та іншими учасниками освітнього процесу, який регламентований навчальним планом, змістом, методами викладання та засобами навчання, інституційними можливостями участі в процесі прийняття рішень. Проте не можна розглядати взаємодію в освітньому середовищі як чинник суто цілеспрямованого впливу, який стосується того, що і як викладається студентам у темах, пов'язаних з проблемами, наприклад, прав людини або громадянських прав та обов'язків. Не менш важливими чинниками є моделі громадянської поведінки, які демонструють викладачі, адміністрація, однолітки, члени студентських організацій тощо.

Комунікативні практики взаємодії студентства та учнівської молоді конструюються в умовах сучасного інформаційного суспільства, рисами якого є віртуалізація, індивідуалізація, стандартизація способів та змісту комунікації, ціннісний релятивізм. Вони знаходяться під впливом різних соціальних, політичних, ідеологічних, освітніх, медійних і, насамкінець, технологічних агентів, які, переслідуючи власні цілі, пропонують молоді свої уявлення про коди (за Дж. Сучан), які визначають прийнятну комунікативну поведінку і моделі взаємодії.

Оскільки цілі соціалізувальних агентів суперечливі, вони продукують суперечливі впливи на коди соціальної взаємодії, особливо ті, що стосуються взаємодії з державою та владою.

Так, наприклад, легітимація державного порядку визначаються розмитістю ідеологічного поля, відсутністю системності та світоглядної послідовності у визначенні напрямів суспільного розвитку. Агенти політики публічно піддають сумніву не тільки політичний курс своїх опонентів, а й критикують існуючий соціальний порядок. Медія конструює привабливі або непривабливі образи політичних еліт, посилюючи автономію їх діяльності, і продукує смисли шляхом візуальних ефектів замість раціонального осмислення суспільно-політичних подій. Інтернет технології просувають сітьову комунікацію, яка приваблює користувачів високим рівнем довіри всередині мережі і контрастує з рівнем недовіри до зовнішніх гравців. Освіта ж намагається компенсувати суперечливість комунікативних кодів, які конструюються іншими соціалізувальними впливами, пропонуючи системні підходи до суспільно-політичного розвитку, ролі громадян та їх об'єднань у їх реалізації та пропагуючи традиційні цінності національної та громадянської взаємодії на основі довіри, відповідальності, спільних поглядів та мети, що надає їй особливу роль як ресурсу розвитку громадянської компетентності молоді.

Просвітництво як напрямок діяльності психолога в медіапросторі

**Пономаренко Тетяна Ігорівна,
аспірантка кафедри політичної психології та
соціально-правових технологій
НПУ ім. М.П. Драгоманова
Науковий керівник:
Зеленін Всеволод Володимирович,
канд. псих. наук, доцент
кафедри політичної психології та
соціально-правових технологій
НПУ ім. М.П. Драгоманова**

Новітні інформаційні технології активно входять в усі сфери життя суспільства, зокрема, у професійну. Відповідно, сучасний ринок психологічних послуг передбачає включення медіаарсеналу у свою професійну діяльність. Використання медіазасобів відкриває для фахівця нові можливості і дозволяє йому повноцінно і максимально ефективно реалізовувати свою діяльність. Медіапростір є важливим інструментом для здійснення просвітницької діяльності і дозволяє не лише охопити велику кількість аудиторії, а і зробити це швидко і влучно.

Проблеми діяльності психолога у медіапросторі було розглянуто у працях зарубіжних (А.Бекера, Р.Гілса, Д.Джайлса, В.Дюка, В.Ляудіса, Р.Мак-Колла, С.Панчінга, Г.Саймана, С.Столца, Ш.Текла та ін.) та вітчизняних (О.Адаменко, О.Арестової, В.Бондаровської, А.Гордєєвої, В.Зеленіна, І.Котика, О.Крутько, Ю.Максименка, Л.Найдьонової, Л.Панченко, Н.Хміль, О.Шмельової та ін.) вчених.

Сьогодні ми виокремлюємо три напрямки діяльності психолога в інтернет-просторі: просвітництво, просування (реклама) власних продуктів і послуг та індивідуальне консультування. Основним напрямком професійної діяльності психолога у медіапросторі є просвітництво. Воно бере на себе близько 80% активності фахівця. Цей напрямок діяльності здійснюється переважно у розважальному форматі (короткі пізнавальні відео, цікаві дописи, корисні сторіси, прямі трансляції, «лайфхаки» тощо) і полягає у поширенні реальної та достовірної

інформації про особливості, форми, види і способи діяльності психологів. У широкому тлумаченні цей вид діяльності спрямований на психологічну просвіту людей, оскільки знайомить їх зі специфікою і повним спектром діяльності практичного психолога, методами, можливостями. Вузьке розуміння просвітницької діяльності охоплює цілеспрямовані дії психологів, які пов'язані із розповсюдженням психологічних знань необхідних кожному.

Просвітницька діяльність психолога у медіапросторі вирішує наступні завдання:

1). Створення у свідомості людини правдивих уявлень щодо кола професійних завдань психолога. Це набуває особливого значення для жителів країн пострадянського простору, які на відміну від мешканців країн ЄС і США часто мають викривлені уявлення щодо професійної діяльності психолога. У багатьох випадках наші співвітчизники відмовляються скористатися послугами спеціалістів психологічного профілю, навіть якщо у тому є потреба, плутаючи діяльність психолога, психотерапевта та психіатра. Подекуди вони навіть не розуміють з якими проблемами або задачами можна до них звернутися.

2). Формування у людей комплексу знань для самостійного розв'язання психологічних проблем (конфліктів, складних життєвих ситуацій й таке інше).

3). Пропаганда корисних звичок і здорового способу життя.

4). Анонсування цікавих, корисних та інформативних онлайн та офлайн заходів, які відбуваються в країні загалом чи у певному місті з метою підвищення психологічної культури населення.

5). Збереження психічного здоров'я – швидке інформування населення про певний алгоритм дій у разі виникнення екстрених ситуації або реабілітація після них [4].

6). Поширення інформації про корисні й цікаві відкриття вчених, про доробки та практики – з метою популяризації психологічної науки і швидкого донесення нових досягнень до реальних споживачів [5].

Таким чином, можна зазначити, що просвітницька діяльність психолога у медіапросторі вирішує конкретне коло важливих завдань. Для влучної та успішної її реалізації фахівці зазвичай використовують соціальні мережі: Facebook, Instagram, Telegram, YouTube і email-розсилку та проводять вебінари чи онлайн конференції. Але такого роду діяльність передбачає наявність конкретних знань, умінь і навичок та високого рівня комунікативної компетентності особистості, які варто формувати ще на етапі навчання майбутніх психологів у ВНЗ. У зв'язку з цим, виникає потреба у впровадженні відповідних дисциплін [2; 3] і спецкурсів [1; 6; 7] у процес підготовки фахівців. Тому подальшу наукову діяльність ми вбачаємо у дослідженні специфіки і необхідних навичок для реалізації успішної діяльності психолога у медіапросторі, а також у розробці відповідного навчального спецкурсу для майбутніх фахівців.

Список використаних джерел:

1. Зеленин В. В. Основы политического спичрайтинга : Учебное пособие. – Киев : Изд-во «Люта справа», 2018. – 212с.
2. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник / Л. А. Найдьонова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 244 с.
3. Giles D. Media psychology / David Giles. – New Jersey: LAWRENCE ERLBAUM ASSOCIATES PUBLISHERS, 2003. – 324 p.
4. Gist R. Mental health promotion and the media: Community response to the Kansas City hotel disaster / R. Gist, S. Stolz. // American Psychologist. – 1982. – №10. – P. 1136–1139.
5. McCall R. Between scientists and public: Communicating psychological research through the mass media / R. McCall, S. Stocking. // American Psychologist. – 1982. – №9. – P. 985–995.
6. Rickheit G. Handbook of Communicative Competence / Gert Rickheit, Hans Srohner . – Gottingen : Hubert & Co. , 2008. – 561 p.

7. Wallace P. The psychology of the Internet / P. Wallace. – Maryland: Cambridge University Press, 2015. – 404 c. – (2nd Edition)

Психологічне здоров'я та благополуччя в контексті становлення цінностей

Романюк Людмила Василівна,
доктор психологічних наук, професор, ТНУ імені В.І.Вернадського
Слотіна Вікторія,
аспірант, ТНУ імені В.І.Вернадського

У нашому дослідженні ми базувалися на моделі цінностей Ш.Шварца, що забезпечує здатність проникнення в суть основних процесів позитивного / негативного впливу цінностей на благополуччя з точки зору задоволеності життям. Модель відрізняє десять базових цінностей, згрупованих у чотирьох вимірах: самостійності, стимулювання (відкритість до змін), досягнення, влада, гедонізм (самовозвеличення), безпека, конформність (консерватизм) і доброзичливість, універсалізм, традиції (самотрансценденція). Гедонізм локалізується між відкритістю до змін і самовозвеличенням, оскільки розділяє мотиваційні смисли обох цінностей вищого порядку (Schwartz, 2006).

Спираючись на концептуальну модель, розглядалося дослідницьке питання: (1) Який взаємозв'язок між цінностями особистості і благополуччям? При його вирішенні в дослідженні актуалізується проблема, до якої приковується все більш зростаюча увага щодо швидко мінливих соціальних феноменів у регіонах Східної Європи, а також забезпечується важливе доповнення до існуючих відносно невеликих міжнаціональних порівнянь в цих областях.

Ми ґрунтуємо наш підхід на теорії Ш.Шварца (1992) про базові цінності (самостійність, стимуляція, досягнення, доброзичливість, гедонізм, універсалізм, влада, безпека, конформність, традиції). Теорія Ш.Шварца була протестована в кроскультурних дослідженнях на більш, ніж 200 вибірках із понад 60 країн (Schwartz, 1992, 1994; Schwartz & Sagiv, 2000) і були надані переконливі докази щодо універсальності, самотності десяти типів цінностей та структури відношень між ними. Однак, проблема, яка в різних культурах порівнює цінності по відношенню до благополуччя менш плідно досліджена. У доступній літературі припускається, що одні цінності роблять позитивний внесок у благополуччя, у той час як інші –

менш сприятливі для благополуччя. Наприклад, мало місце виявлення відмінності «здорових» і «нездорових» цінностей залежно від їх позитивного і негативного впливу на благополуччя. Цінності самостійності (наприклад, автономність, самостійність), доброзичливості (наприклад, відповідальність), досягнень, стимуляції та універсалізму (наприклад, самосвідомість, особистісний ріст) вважаються «здоровими», тому що знаходяться в прямій залежності від благополуччя (Jensen і Bergin, 1988). До «нездорових» цінностей, які негативно впливають на благополуччя віднесли психологічні ефекти в результаті становлення цінностей традицій, безпеки і влади.

На підставі наведених вище у цьому та інших розділах теорій і досліджень, а також цілей про взаємовідношення цінностей і благополуччя, ми очікували, що «здорові» цінності самостійності, доброзичливості, універсалізму, стимуляції і досягнення позитивно корелюють з благополуччям, в той час як «нездорові» цінності конформності, безпеки, влади і традицій співвідносяться негативно із суб'єктивним благополуччям. Базуючись на попередніх класифікаціях (Schwartz & Bilsky, 1987; 1990) і пов'язаних з ними теоретичних і емпіричних дослідженнях (Шварц, 1992, 1994), ми не розглядали цінностей гедонізму і не формулювали жодних чітких гіпотез щодо гедонізму.

Шукаючи відповідь на питання як цінності пов'язані з задоволеністю життям у вибірках очікувалося, що всі дев'ять компонентів моделі цінностей будуть пов'язані з задоволеністю життям. Щоб перевірити це припущення, проводилися дві серії лінійної регресії окремо в кожній групі. Як виявилось на основі статистичного аналізу тільки конформність та традиції виявилися значущо пов'язані з задоволеністю життям і то тільки для однієї культурної групи.

Ці результати виправдали наші очікування про те, що «нездорові» цінності негативно співвідносяться з суб'єктивним благополуччям, хоча це співвідношення було значущим тільки для однієї частини вибірки.

Крім того, презентовані лінійні кореляції (Pearson) дев'яти цінностей і задоволеності життям. Знову ж таки, значущі взаємовідношення з'явилися тільки в одній частині вибірки, де влада була позитивно пов'язана з задоволеністю життям, у той час такі цінності як безпека, конформність, доброзичливість, універсалізм і

традиція виявилися значуще негативно пов'язані з задоволеністю життям. Ніякого значущого зв'язку для іншої частини вибірки (українських груп) не виникло. Дані результати частково підтверджують наші очікування щодо взаємовідношень «здорових» і «нездорових» цінностей і суб'єктивного благополуччя.

Усі висновки, що містяться в цьому дослідженні підтримують той аргумент, що існує дуже слабкий зв'язок між десятьма PVQ підшкалами і суб'єктивним благополуччям (SWL), або ж його зовсім не існує. Хоча було очевидно на етапі аналізу існуючих досліджень у цьому напрямку те, що експерти, схоже, вважають, наявність зв'язку між цінностями і задоволеністю життям (SWL), наприклад, що зайнятість є кінцева цінність, до якої люди прагнуть, але це не стало очевидним в нашому дослідженні.

Як зазначалося раніше в наших працях, Оісі та ін. (Burroughs & Rindfleisch, 2002) припускають, що типологія цінностей Ш. Шварца дійсно може бути занадто широкою для того, щоб виявити значущі відношення з показниками суб'єктивного благополуччя (SWB). Факти, наведені в нашому дослідженні відповідають Sagiv (2000) і пропозиції Ш.Шварца про те, що задоволеність народів своїм життям, може бути визначена, передусім тим, якою мірою вони розуміють цінності, які важливі для них, а не значущістю, яку вони приписують конкретних цінностям. Як вказують Сагів і Шварц (2000), когнітивне благополуччя яке вимірюється SWLS не може залежати від суспільних цінностей, але воно може залежати від їх успіху у досягненні того, що вони цінують.

Як ми вже згадували, Camfield і Skevington (2008) вважають, що визначення Д'єнер (2006) суб'єктивного благополуччя (SWB) як загального терміну для різних оцінок, які люди роблять відносно свого життя, охоплює цінності людей і їх життєві обставини. Д'єнер (2006), однак, торкається задоволеності життям в якості компонента SWB і тому залежного від нього. Тому для подальших досліджень, які вивчатимуть взаємозв'язки між цінностями і SWB, вважаємо доцільним включати як когнітивні так і емоційні показники цієї конструкції.

Basic determinants of interethnic interaction

Predko Viktoria,
*PhD student, General Psychology Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Today, the problem of intercultural contacts stimulates scientists to study the psychological nature of interethnic interaction. Research relevance is the study of socio-psychological components of interethnic interaction in order to find ways to stabilize interethnic relations in a polyethnic environment. Interethnic interaction is a kind of ethnocontacts: communication, attitude and perception of different ethnic groups of each other. The main determinants of ethnic interaction include ethnic tolerance. Constant outbreaks of terrorism and aggression on the interethnic ground, the exacerbation of intercultural contradictions require a deeper understanding of the nature of ethnic tolerance.

In the United States, research was conducted to identify a biased attitude of youth towards certain ethnic communities. The aim of the study was to establish the position of young people in relation to the ethnicity factor and to identify peculiarities of the perception of black peers in different social contexts (friendship, peer group, educational institution). The researchers found that the vast majority of American students (from 9 to 16 years old) said that ethnic groups were generally equal and that this would not be humane if black people were forbidden to attend a school. They justified their position by equality of rights and justice. However, one-third of the students said that there is nothing wrong with it and it's normal if we do not want to be friends and we do not accept blacks. They justified their position by socio-general reasons that we would otherwise not be able to understand each other, and that we have the right to decide if want to be friends with somebody or not (Enesco, Navarro, Paradela & Callejas, 2002).

Another study was conducted to compare the attitude of American and Spanish students (9-16 years) to the ethnic isolation of a child from a black or gypsy ethnic group (Enesco, Navarro, Paradela & Callejas, 2002). Virtually all Spanish students found it incorrect and unacceptable to prohibit a Gypsy or a black child from attending school, and especially not fair to not accept them as friends and peer.

These studies point to the excellent position of Spanish and American students with their ethnic backgrounds. Americans more often identify and justify rejection, only in terms of friendship and peer groups, without affecting any fundamental rights such as the right to education for all. Conversely, Spanish students see all these situations as limiting fundamental rights, that is, the right to be treated as a person irrespective of belonging to one or another group. During this research, participants encountered contradictions between negative prejudices about ethnic minorities that have become typical and

widespread (for example, Gypsies should not be trusted) and social values of tolerance, equality of rights, and humanity. The results of the study reveal that the vast majority of students are against ethnic rejection. It points to their perceived position of avoiding racism.

Differences that have been identified between Spanish and American students can be explained by socio-cultural variables, in particular the experience of ethnic diversity. US culture is heterogeneous, it has a certain history of slavery on the basis of ethnicity, and in Spain, the heterogeneity of the population is a recent phenomenon that has been the result of immigration in recent years. A significant factor is also that Spanish students who were studying attended school without immigrants and Gypsies. These features suggest that problems of rejection and interethnic conflicts are less pronounced than in countries with long multi-ethnic traditions. The study found that frequent, close and voluntary contacts with minority groups contribute to increased tolerance. That is, ethnic diversity should form a tolerant attitude towards other ethnic groups. However there are exceptions, such interethnic contacts have an effect on tolerance not for everyone, but only for people of non-European origin. Thus, individuals who belong to ethnic minorities themselves, generalizing their own experience of discrimination, are becoming more inclusive and tolerant of other minorities. While European-born people, who are the dominant population, perceive unusual contacts with ethnic minority people, and as a result this does not affect tolerance.

Strong predictors of tolerance are social class, level of education and type of employment. At the same time, people engaged in jobs for middle class representatives are more tolerant of ethnic minorities than those employed in jobs for the working class. There are a point that a greater variety of high-level contacts in society is associated with greater tolerance, and a variety of connections with a low social status is associated with less tolerance (Navarro& Enesco, 2005). There is an idea that ethnic tolerance increases when people learn about other ethnic groups. This is due to two mechanisms: firstly, during direct contact with people from different ethnic groups, they learn more about each other, and secondly, there is a connection between education and tolerance. So educated people, reveal stereotypes better and they understand people from other ethnic groups correctly.

There are two hypotheses about the generation of tolerance: the hypothesis of contact and the hypothesis of competition. The hypothesis of contact suggests that positive orientations for members of another group are related to the number of positive contacts that they have with the group. That is, tolerance most likely comes from contacts with a large and diverse number of people, including just friends and close friends or relatives. Large-scale contacts lead to global tolerance, people who have positive contact with many other ethnic groups, generalize their experience of positive attitudes towards all people. The hypothesis of competition suggests that competition and limited personal contact leads to intolerance. In particular, competition between ethnic groups may lead to the perception of another ethnic group as a threat, which leads to a negative attitude towards

all its members. Competition has many forms, including economic competition for jobs or business (Rochelle, Andersen & Erickson 2015).

Interethnic tolerance provides an opportunity to communicate freely and successfully with other people in a multicultural society, promotes constructive interethnic interaction and provides mutual understanding.

References:

Enesco, I., Navarro, A., Paradelo, I. and Callejas, C. (2002) Spanish children's and adolescents' judgments about ethnic exclusion: the case of gypsies and Africans, Poster session presented at the 32nd Annual Meeting of the Jean Piaget Society, Philadelphia, PA, USA.

Navarro, A. & Enesco, I. (2005). Ethnic stereotypes & prejudice among european adolescents. M. Füllöp y A. Ross (Eds.), *Developing identities among adolescents: European issues* (pp. 89-101). London: Trentham Books.

Côté Rochelle, Andersen R. & Erickson B. (2015). Social capital and ethnic tolerance: the opposing effects of diversity and competition. Yaojun Li (Ed.) *Handbook of research methods and applications in social capital* (pp 91-106). Edward Elgar Pub.

Самоствердження особистості як психологічний феномен

Проскурняк Ольга Петрівна
доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича, кандидат психологічних наук, доцент

Динамічні зміни нашого суспільства зумовлюють необхідність постійної роботи особистості над собою, утвердження себе в повсякденному житті. Актуальність дослідження полягає в аналізі відповідних процесів і самого поняття «самоствердження» за матеріалами таких вітчизняних психологів, як О.В. Безкоровайна, І.С. Булах, О.Я. Жизномірська, В.В. Івашковський, Н.Є. Ситнікова та В.А. Роменец.

Згідно О.В. Безкоровайної: «самоствердження поєднує в собі такі поняття, як: суспільне визнання, соціальний статус, успіх, впевненість у собі, а також прагнення до особистої значущості, престиж, імідж, потребу в досягненні поставлених цілей та домінуванні» [1, с. 19].

Булах І.С. вважає, що «особистісне зростання є по своїй суті процесом самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного «Я». Воно актуалізує нові рівні виявлення в самому собі моральних якостей і моральних почуттів та доводить особистість до рівня осмисленого переживання власних дій, як власною волею здійснених відповідальних учинків» [2, с. 142].

Самоствердження, на думку О.Я. Жизномірської, є прагненням особистості до саморозкриття, самореалізації власних потенціалів, самоцінності, та досягнення певного статусу у взаємодії з своїм оточенням. Особистісне самоствердження, згідно з її дослідженням, має дві форми – конструктивну та деструктивну. Відповідно до першої, особистість намагається проявити себе на основі усвідомлення власного «Я», розуміння власних принципів, позитивного самосприйняття, прагнення впевнено почуватися наодинці з собою та у соціумі. Деструктивна форма проявляється в тому, що особистість реалізує власні дії та вчинки внаслідок неусвідомлених бажань і прагнень, що виявляється в нерозумінні та небажанні знаходити та приймати оптимальні рішення у складних ситуаціях [3].

Самоствердження, з погляду В.В. Івашковського, є процесом усвідомлення особистості власної унікальності та неповторності. Саме коли людина самостверджується, вона усвідомлює власне призначення, відкриває для себе особисте «Я». Вона розуміє відповідальність за самовдосконалення, межі й можливості своїх духовних і фізичних сил, творчий потенціал. У самоствердженні людина визначає провідні цінності суспільства і своє ставлення до них, знаходить власне місце у суспільстві [4].

Проаналізувавши праці Н.Є. Ситнікової, ми можемо виокремити основні етапи самоствердження: відкриття власного "Я" (знаходження у ньому "нових рис"), самоусвідомлення нового; самооцінювання, формування певного рівня вимог

та визначення стратегій для самоствердження і різних типів поведінки; утвердження "Я", власної ідентичності, свого соціального статусу, самоцінності, досягнення важливих для себе результатів у діяльності й поваги соціуму. Вчена вважає, що основними аспектами самоствердження, є самопред'явлення (керування власною поведінкою), самовираження (викладення своїх потреб перед співрозмовником), саморозкриття (вплив на динаміку самооцінки) [6].

З точки зору В.А. Роменця, прийняти рішення, тобто визначитися з тим, яким чином самостверджуватися не є одномоментним і одноякісним актом. Цей процес передбачає два етапи: підготовчий (психологічне моделювання здійснення вчинку та його наслідків) та власне сам вчинок. Вчений пропонує розглядати життя як ланцюжок важливих вчинків, за допомогою яких людина досягає особистісну і суспільну мету, тобто самостверджується. Орієнтирами у виборі сфер, засобів та форм самоствердження є ціннісні орієнтації і мотивація, які формуються на основі сімейного виховання та соціального оточення [5].

На підставі проведеного аналізу наукових джерел, ми можемо констатувати, що вітчизняні дослідники визначають дві основні характеристики самоствердження. Перша – це ціннісна сходинка. Друга – це сфера самоствердження. Разом вони відображають спрямованість самоствердження, тобто завдання, через здійснення яких особистість має намір утвердити себе.

Список використаної літератури

1. Безкоровайна О. В. Виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: монографія. Рівне : Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, 2009. 470 с.
2. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
3. Жизномірська О. Я. Психологічні особливості самоствердження молодших та старших підлітків : дис. . канд. психол. наук. Київ, 2010. 277 с.
4. Івашковський В. В. Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства : монографія. Київ : Паливода А. В., 2010. 514 с.
5. Роменец В. А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании Київ, 1989. 376 с.
6. Ситнікова Н. Є. Соціальне самоствердження особистості старшокласників за умов системної диференціації навчання : монографія / Тернопіль : Економічна думка, 2004. 138 с.

Забезпечення психологічного здоров'я працівників поліції

Процик Л.С.
науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України,
кандидат психологічних наук
Пампура І.І.
старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України

Діяльність працівників поліції традиційно відноситься до складних видів професійної діяльності, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями, широким спектром ризиків для їх життя й здоров'я, характеризується стресогенністю, потребою у застосуванні зброї, спеціальних заходів та заходів фізичного впливу тощо.

Важливим напрямом підвищення ефективності функціонування поліції є проведення спеціальної роботи з персоналом поліцейських підрозділів, завданнями якої є усебічне забезпечення психологічного здоров'я працівників, здатності успішно протидіяти стресовим чинникам, конфліктам, емоційному вигоранню та іншим факторам ризику, які супроводжують їх професійну діяльність.

Особливості поліцейської діяльності полягають в тому, що вона здійснюється або може здійснюватися в умовах реальної загрози життю та існуванню людини. При цьому, незважаючи на негативну дію різноманітних чинників середовища, поліцейські все одно успішно виконують свої професійні обов'язки. Адже чинників, що обумовлюють можливість успішної діяльності в екстремальних умовах, так само багато, як і тих, що заважають її здійсненню [2].

Більшість дослідників розглядають психологічне здоров'я як динамічну сукупність психічних властивостей особистості, що забезпечують гармонію між потребами індивіда й суспільства та виступають передумовою повноцінного виконання людиною життєвих завдань. Науково обґрунтована система збереження психологічного здоров'я працівників поліції є однією з умов зростання їх професійної надійності і готовності до діяльності, вона забезпечує створенню та підтримці належного іміджу поліцейських, відкриває можливості для їх подальшого кар'єрного і особистісного росту.

Аналіз результатів досліджень проведених у поліцейських підрозділах показує, що до типових ситуацій, які можуть викликати психотравми у працівників поліції, належать: загроза життю та здоров'ю; застосування зброї (навіть якщо знаходився тільки поряд з особою, яка застосувала зброю або відносно якої було її застосовано у летальних випадках); загроза розправи із сім'єю поліцейського;

конфліктні ситуації в процесі службової діяльності; обмеження в часі та інформації при прийнятті рішення; невідповідність особистих сил масштабу діяльності [3].

Проблема забезпечення і збереження психологічного здоров'я працівників Національної поліції України постала останнім часом особливо гостро. Нажаль, існування певних прорахунків у системі професійного добору і службової підготовки поліцейських, порушень дисципліни та законності з боку правоохоронців негативно впливають на авторитет працівників поліції серед громадян. Однією з причин недоліків в діяльності поліції є відсутність належної уваги до вивчення стану психологічного здоров'я кандидатів на службу у поліцейські підрозділи, застосування ефективних методів, засобів і технологій збереження та підтримки такого здоров'я у працівників поліції впродовж службової діяльності. Як наслідок, професійна діяльність поліцейських, яка протікає в особливих і екстремальних умовах, нерідко супроводжується значними психофізіологічними та фізичними навантаженнями на працівників. Тому сьогодні ефективність функціонування поліцейських підрозділів безпосередньо залежить від проведення спеціальної роботи, головним завдання якої повинно бути забезпечення психологічного здоров'я працівників.

Існуючий досвід роботи поліцейських менеджерів і психологів розвинутих зарубіжних країн свідчить про зростаючу увагу до вивчення психологічних чинників ефективності роботи поліції, створення належних умов для збереження фізичного і психологічного здоров'я персоналу, проведення психопрофілактичної роботи. В основі сучасних концепцій покладено ідею завчасного попередження, мінімізацію появи психологічних проблем і негараздів у поліцейських підрозділах: конфліктів, стресів, емоційного вигорання, невдоволення працівників тощо. Психологічними умовами здійснення такого профілактичного підходу є реалізація особистісно-орієнтованого підходу до працівників поліції; організація ефективної командної роботи та лідерства в підрозділах; мотивація і стимулювання роботи поліцейських, їх особистісного розвитку. Подібний профілактичний підхід забезпечує високу ефективність роботи поліцейських підрозділів та збереження психологічного здоров'я поліцейських.

Список використаних джерел

1. Забезпечення психологічного здоров'я працівників Національної поліції України: навчально-методичний посібник / Остапович В. П., Барко В. І. та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П., 2019. 204 с.

2. Криволапчук В. О., Тодуров І. М. Особиста безпека: навчально-практичний посібник. Київ: ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.

3. Психологічне забезпечення працівників МВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції [Текст] монографія / Криволапчук В. О., Слівінський В. Р. та ін. Київ: ДНДІ МВС України, 2016. 124 с.

Модель культурно-ціннісних орієнтацій у дослідженнях Ф. Клакхон та Ф.Стродбека

Рибак Оксана Степанівна,
асистент кафедри психології Львівського національного університету імені
Івана Франка

Формування ціннісної орієнтації відбувається на основі базових, основних цінностей. Співставлення і навіть зміст ключових цінностей як протягом життя окремої людини, так і в історії людства загалом є дуже різними. Смысл життя людини визначають ціннісні орієнтації. В різні епохи у окремої людини або соціальних груп орієнтації були різними. Ціннісні орієнтації направляли погляди свого носія на його особисте життя, потойбічний світ або на суспільство.

Культурні цінності являють собою принципи (на рівні культури), що відображають низку вірувань, які глибоко вкорінились і характеризують світогляд певної культури включаючи бачення людства загалом і взаємовплив людства та природи, навколишнього середовища та часу.

В. О. Васютинський наголошує на проблемі співвідношення індивідуальних і колективних цінностей, орієнтація на які мотивує й насажує як окрему особу, так і великі соціальні групи, об'єднує одних людей і протиставляє їх іншим.

Науковець зазначає, що на сьогоднішній день процес того, як колективне стає індивідуальним, формує індивідуальне, інтеріоризується є більш дослідженим. Тоді як знання про втілення індивідуального у колективному, соціальному є досить умовними та нечіткими [14].

У зв'язку з цим, важко пояснити психологічний зміст взаємозумовлення індивідуальних та соціальних цінностей, їхні протилежності, взаємозалежності, причинно-наслідкові зв'язки.

Культурно-ціннісні орієнтації подають параметри, за якими можна встановити приклади культурно-специфічної поведінки. Культурно-специфічна поведінка базується на світоглядах, які підлягають порівнянню у різних культурах з метою розуміння поведінки представників цієї культури. Важливим є те, що дані цінності осмислюються однаково на індивідуальному та культурно-груповому рівні, однак фокусуються на культурно-груповій поведінці, а не на індивідуальній [190, с. 23-47].

Ф. Клакхон та Ф. Стродбек аналізували культурно-ціннісні орієнтації та виокремлювали групи культурних ціннісних орієнтацій. Дж. Хофстеде пропонував свою класифікацію культурно-ціннісних орієнтацій і також виокремлював їх групи. Велику кількість емпіричного та теоретичного матеріалу, присвяченого даній проблематиці, було накопичено завдяки роботам Ш. Шварца, Г. Тріандіса, М. Вугта та ін. Особливо масштабне дослідження, теоретичні розробки та експериментальні

дослідження культурно-ціннісних орієнтацій провів Ш. Шварц і виокремив групи інтернаціоналізованих цінностей.

Головна ідея у всіх моделях культурно-ціннісних орієнтацій полягає в тому, що всі культури стикаються з одними і тими ж проблемами внутрішньої та зовнішньої адаптації, а також використовують аналогічні засоби, щоб знайти успішні способи адаптації. Однак висновки щодо вирішення проблем, досягнуті різними культурами, можуть проявлятися у дуже різних формах.

За визначенням відомих психологів Ф. Клакхона та Ф. Стродбека культурно-ціннісні орієнтації являють собою складні та в певному порядку згруповані принципи, які визначають напрямок людської думки та діяльності під час вирішення загальнолюдських проблем [153].

Таким чином Ф. Клакхон та Ф. Стродбек виділяють 5 ціннісних вимірів, кожен з яких фіксує ціннісні орієнтації:

1. природа людини;
2. ставлення людини до природи;
3. ставлення людини до оточуючих;
4. мотивація поведінки;
5. орієнтація на час [154].

Узагальнення результатів дослідження Ф. Клакхон та Ф. Стродбека представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл культурно-ціннісних орієнтацій за групами

Групи	Культурно-ціннісні орієнтації		
	Зла	Нейтральна/змішана	Добра
<i>Людська природа</i>			
<i>Ставлення людини до природи</i>	Підпорядкування	Гармонія	Господарювання
<i>Орієнтація на взаємовідносини</i>	Лінійні (ієрархія)	Рівноправні (група)	Індивідуалізм
<i>Орієнтація на час</i>	Минуле	Теперішнє	Майбутнє
<i>Спрямованість діяльності</i>	Бути (гедоністично-спонтанне)	Ставати (саморозвиток)	Робити (досягнення у дії)

Розглянемо ціннісні виміри детальніше. Як бачимо у наведеній таблиці, кожній групі відповідають певні культурно-ціннісні орієнтації. Ставлення до людської природи у різних культурах може кардинально відрізнитись. Одні культури спрямовані на те, що людина від народження є злою, в інших прийнято вважати, що людська природа є однозначно доброю, треті культури дотримуються певного нейтралітету і її представники вважають, що природа людини є змішаною.

Схожа ситуація постає з ставленням людини до природи. Одні суспільства використовують усі можливі природні ресурси для своєї користі і вигоди. Представники таких культур вважають, що людина повинна керувати природою. В даному випадку домінує культурно-ціннісна орієнтація господарювання. Однак, існують культури, у яких люди прагнуть жити у максимальній гармонії з природою, зважати на навколишнє середовище, берегти та охороняти його. Ще одна культурно-ціннісна орієнтація, виокремлена у даному кластері, це підпорядкування природі, явищам природи та надприродному. Представники окремих культур вважають, що людина повинна підпорядковуватись природі, жити згідно її законів.

Орієнтація на взаємовідносини також у різних культурах характеризується значною варіативністю: від чіткої ієрархії до індивідуалізму. Як бачимо у табл. 1, взаємовідносини можуть мати чітку ієрархію, або бути рівноправними, чи опиратись на індивідуальні цінності.

Коли досліджуємо групу часової орієнтації, виокремлюємо орієнтацію на минуле, теперішнє та майбутнє. Приклад, який наводять у своїх дослідженнях Флоренс Клакхон та Фред Стробек стосується часової орієнтації у випадку ставлення до навчання дітей. Одним культурам характерний погляд, коли надається важливе значення минулому досвіду та навикам попередніх поколінь у навчанні дітей. Представники інших культур наголошують на тому, що виключно сьогодення має значення, не потрібно оглядатись на минуле, яке безповоротно пройшло. Третій підхід наголошує на важливості виключно майбутнього у справі навчання дітей, оскільки нічого не стоїть на місці, таким чином потрібно орієнтувати і навчати тільки того, що буде актуальним у прийдешньому, не витрачаючи час та зусилля на речі, які завтра будуть уже застарілими.

Що стосується групи спрямованості діяльності людини, то слід зазначити, що діяльність є цілеспрямованим процесом взаємодії людини з навколишнім світом. У представників культури може переважати гедоністично-спонтанне ставлення до діяльності людини. В такому випадку діяльність сконцентрована на понятті «бути», характерний підхід отримання задоволення від життя тут і зараз. Іншою орієнтацією виступає спрямованість діяльності людини на саморозвиток, коли інтерес викликає збагачення своїх навиків і знань. В даному випадку говоримо про поняття «ставати». Досягнення у дії можна виокремити як ще одну орієнтацію. Представники певних культур надають перевагу і бачать великий сенс у постійному русі і дії, вважають, що людина може бути реалізованою лише у процесі досягнення. Таким чином, постає поняття «робити» в контексті орієнтації досягнення у дії.

Поряд із класифікацією культурно-ціннісних орієнтацій Ф. Клакхон та Ф. Стробека існують й численні інші, що підкреслює актуальність даної проблематики. Окрім того, культурно-ціннісні орієнтації розглядаються як принципи, що застосовуються для опису, розуміння та критики різноманітних понять культури у таких широких сферах як дослідження споживачів,

міжнародного бізнесу, крос-культурної психології, розвитку дитини, міжнародних відносин, антропології та соціології.

Список використаних джерел:

1. Васютинський В. О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм : монографія / В. О. Васютинський ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2016. – 138 с.
2. Васютинський В.О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук, праць Ін-ту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К., 2006. – Т. 8. – Вип. 6 – С. 40-45.
3. Ємельянова Н. М. Свобода і відповідальність особистості в умовах де гуманізованих соціальних ситуацій / Н. М. Ємельянова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія. Видавничий центр МДУ. – 2016. - №11. – с. 32 – 35.
4. Желанова В.В., Пецанова А.В. Теоретико-методологічні аспекти проблеми цінностей особистості / В.В. Желанова, А.В. Пецанова // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (педагогічні науки). – Луганськ: вид-во ЛНУ, 2008. – № 7. – С. 114–119.
5. Рагозина Т. Э. Культура: исторические судьбы и понятия // Філософія культури: Мова. Раціональність. Освіта. Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції 20 квітня 2012 року / Під наук. Редакцією к. філос. н. Давидова П. Г. – Донецьк: ДонІ-ЗТ, 2012. – С. 20-23.
6. Kluckhohn F. R., Strodtbeck F. L. Variations in value orientations / F. R. Kluckhohn, F. L. Strodtbeck // Evanston, IL: Row, Peterson. – 1961. – 437 p.
7. Gaines, Jr. Cultural Value Orientations, Internalized Homophobia, and Accommodation in Romantic Relationships / Jr. Gaines, O. Stanley, Michael C. Henderson, Mary Kim, Samuel Gilstrap, Jennifer Yi, Caryl E. Rusbult, Deletha P. Hardin, and Lowell Gaertner // Journal of Homosexuality – 2005. – Vol. 50. – № 1. – P. 97 – 117.
8. Groot, J. I. M., Steg, L. Value orientations and environmental beliefs in five countries: Validity of an instrument to measure egoistic, altruistic and biospheric value orientations / J. I. M. Groot, L. Steg // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2007. – Vol. 38. – P. 318 – 332.
9. Schwartz S. H. Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications / Schwartz Shalom H.; The Hebrew University of Jerusalem // Revue française de sociologie. – 2006. – Vol. 47, No. 4.

Самоефективність як інтегративна властивість особистості

**Савченко Олена Вячеславівна,
професор кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»,
доктор психологічних наук, доцент**

Поширення ідей метакогнітивізму на сферу соціально-психологічних феноменів призвело до ускладнення існуючих моделей психічних явищ, появи щонайменше другого рівня їхньої організації, який виконує регулюючу функції по відношенню до першого (основного) рівня. Так, наприклад з'явилися підстави розглядати самоефективність як метаскладову «Я-концепції» особистості, що є інтегративною ознакою, яка поєднує аспекти самооцінювання, саморегулювання, самозахисту. Нагадаємо, що даний термін був введений у психологію А. Бандурою для означення здатності людини усвідомлювати власні здібності та конструювати поведінку відповідно до ситуації. На користь метастатусу самоефективності говорить факт, засвідчений у роботі Д. Майерса та в метааналізі досліджень, проведеного К. Мултоном, С. Брауном та Р. Лентом в 1991 році, стосовно високої прогностичної сили конструкта самоефективності у передбаченні загальної результативності професійної та академічної діяльності.

Метарівневі явища характеризуються системним характером функціонування, включеністю у різні сфери діяльності, рефлексивною складовою (наявністю метазнань), домінуючою регулятивною функцією та ін. Так, у дослідженні О. Селезнєвої самоефективність як метавластивість інтегрує наступні функції: самооцінку (забезпечення самодіагностики здібностей та властивостей, необхідних для виконання діяльності), самоконтроль (підтримку на належному рівні мотивації у процесі розв'язування задач) та самопідтримку (емоційний захист у процесі виконання та оцінювання результатів діяльності) [1]. Регулююча функція самоефективності виявляється у детермінації основних параметрів соціальної поведінки, а саме: вибору певної діяльності (рівня її складності), наполегливості у

доланні перешкод, переживання фрустрації чи впевненості у невизначених ситуаціях, очікувань успіху чи невдачі при виконанні складних когнітивних завдань. Метакогнітивні знання виявляються в самоефективності через усвідомлення особистістю своєї спроможності контролювати події та ситуації, в які вона включена, переживання власної компетентності.

Мета роботи – підтвердити інтегративну природу самоефективності через встановлення взаємозв'язку рівневого її показника з вибором різних стратегій вирішення проблем (когнітивних, метакогнітивних, адаптивних).

Когнітивні стратегії розглядаються нами як упорядковані засоби одержання, збереження і застосування інформації, які забезпечують ефективне досягнення мети через зниження суб'єктивного навантаження. Метакогнітивні стратегії – комплекс взаємоузгоджених процесів, які здійснюють регуляцію процесуальних та результативних аспектів когнітивної активності суб'єкта. Адаптивні стратегії забезпечують координування актуальних можливостей суб'єкта з вимогами середовища. При психодіагностичному обстеженні були застосовані наступні методики: «Шкала загальної самоефективності» (Р. Шварцер, М. Єрусалем), «Рефлексивні стратегії розв'язування задач» (О. Савченко, М. Макієнко), «Метакогнітивні стратегії вирішення проблем» (О. Савченко), опитувальник «Адаптивні стратегії поведінки» (АСП-1) (Н. Мельникова). У дослідженні взяли участь 90 студентів різних років навчання. Була застосована процедура кореляційного аналізу даних.

Отримані дані виявили лише один статистично значущий взаємозв'язок між рівнем самоефективності та сформованістю когнітивних стратегій обробки інформації. Він пов'язаний з аспектом «Критичність–некритичність аналізу та оцінки інформації». Чим вище переживання власної компетентності, тим більш активною є установка суб'єкта на перевірку власних дій, на покращення своїх результатів ($r=0,25$; $\alpha \geq 0,95$). Тобто, особи з високою самоефективністю мають сформовані чіткі стандарти та критерії оцінки власної діяльності, на які

орієнтуються під час прийняття рішення. Вони готові витратити час та зусилля на орієнтацію в проблемній ситуації, на уточнення та з'ясування деталей, на корегування результатів своїх дій.

Найбільша кількість взаємозв'язків виявлена з показниками методики «Метакогнітивні стратегії вирішення проблем». Чим вище рівень самоефективності, тим частіше застосовуються суб'єктом стратегії «Гнучка зміна позиції у процесі вирішення проблеми» ($r=0,36$; $\alpha \geq 0,99$), «Орієнтація на власні емоції у процесі вирішення проблеми» ($r=0,27$; $\alpha \geq 0,99$) та інтегративна стратегія «Лабільний контроль за процесом вирішення проблеми» ($r=0,38$; $\alpha \geq 0,999$). Однак, високоефективні особистості не схильні вирішувати проблему через стратегії «Перевірки припущень» ($r=-0,23$; $\alpha \geq 0,95$) та «Стимування румінацій» ($r=-0,27$; $\alpha \geq 0,99$). Стратегія «Перевірка припущень» пов'язана з реалізацією на практиці установки на ретельний аналіз, яка виявляється в систематичній обробці інформації, в оцінці та перевірці припущень за різними критеріями. Отже, самоефективні особистості більш орієнтовані на оптимізацію власних дій, заощадження ресурсів. Їхня низька готовність застосовувати вже сформовані алгоритми дій та активізувати додаткові довільні зусилля при переживанні румінацій потребує додаткового вивчення.

Несподіваним виявився для нас той факт, що рівень самоефективності пов'язаний зі стратегіями, які спрямовані на зміну оточення, а не на зміну власних переконань та дій. Отримані значущі зв'язки з показниками частоти застосування стратегій «Активна зміна середовища» ($r=0,23$; $\alpha \geq 0,95$), «Пасивна репрезентація себе» ($r=0,22$; $\alpha \geq 0,95$), «Пасивне очікування зовнішніх змін» ($r=-0,22$; $\alpha \geq 0,95$). Це доводить, що самоефективність забезпечує захист «Я-концепції», підтримання позитивного ставлення до себе. Результати проведеної розвідки підтверджують важливість самооціночного, саморегулюючого та самозахисного аспектів самоефективності як інтегративної властивості.

Література:

1. Селезнева Е.В. Самоэффективность как акмеологический инвариант профессионализма кадров управления / Е.В. Селезнева // Акмеология. – 2016. – № 1. – С. 19-26.

Психолого-педагогічні аспекти формування політичної культури студентської молоді в умовах вищого навчального закладу

**Семенча Людмила Григорівна,
голова предметної (циклової) комісії психолого-педагогічних дисциплін
початкового навчання, викладач психолого-педагогічних дисциплін КЗ
«Нікопольський педагогічний коледж» Дніпропетровської обласної ради,
кандидат психологічних наук**

Актуальність проблеми формування політичної культури молоді визначається значними змінами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя країни і мають суттєвий вплив на систему вищої освіти.

Питання особливостей формування політичної культури висвітлено в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, а саме: Г.Алмонда, В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Горбатенко, Л.Дітмера, В. Бебика, І. Вільчинської, Є. Головахи, О. Клименка, О. Кокорської, М. Лендьєла, М. Михальченка, Ф. Рудич, А. Соловей, М. Требіна та інших.

Однак відзначимо, що у сучасній психології бракує досліджень, що присвячені визначенню рівня сформованості політичної культури студентської молоді. Зміни у вищій освіті, які пов'язані із впровадженням особистісноорієнтованого та компетентісного підходів щодо підготовки фахівців у закладах вищої освіти, впливають на формування рівня політичної культури сучасної студентської молоді. Запорукою успішної кар'єри та саморозвитку сучасних молодих фахівців є постійне підвищення рівня їхньої особистої, загальної, психологічної та політичної культури.

Формування рівня політичної культури студентської молоді, на нашу думку, повинно здійснюватися в межах їх професійної фахової підготовки. Але тут виникає цілий ряд проблем. Це проблеми профорієнтаційного спрямування і самовизначення студентської молоді (несвідомий вибір майбутньої професії; відсутність повної інформації про професію, неможливість працевлаштування після закінчення вузу); розмиті кордони громадянської позиції (недовіра до влади, політична, економічна, соціальна незахищеність та нестабільність, невпевненість у власних можливостях); проблеми спілкування (низький рівень комунікативного контролю, порушення соціометричного статусу членів групи, несприятливий мікроклімат у групі, часті конфлікти).

Вирішальною умовою і засобом розвитку особистості студента, а отже, й політичної культури, є його діяльність, якою він займається, навчаючись у вищому навчальному закладі. Тобто, рівень політичної культури студенти підвищують під час навчальних занять (вивчення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін), організації і проведення виховних заходів спільно з куратором групи та

викладачами, участі у науковій роботі (гуртки, наукові студентські конференції), виконання громадських доручень та участі у роботі органів студентського самоврядування.

Важливим аспектом у формуванні політичної культури студентської молоді має бути використання викладачами під час навчально-виховної роботи не тільки традиційних форм, а й інноваційних. У сучасних умовах роботи вищого навчального закладу є чимало форм, засобів і методів, які можуть бути використані при формуванні саме політичної культури студентів. Це можуть бути лекції, практичні і семінарські заняття з застосуванням ІКТ, смарт-технологій, коли заняття проводяться у вигляді моделювання різноманітних процесів і явищ, проведення інтерактивних освітніх телеконференцій, веб-конференцій, захисту студентських проектів, участі у форумах, чатах, конференціях та ін.

За даними опитування студентів 3-4 курсів Нікопольського педагогічного коледжу, майже 56% досліджуваних постійно цікавиться політичним життям країни; іноді цікавиться 34% респондентів і лише 10% не цікавляться взагалі цим питанням. Отже, більшість студентів визначилася зі своєю політичною орієнтацією та відповідними інтересами.

Результати опитування студентів також свідчать про те, що – 47% студентів слідкує за політичними новинами в країні за допомогою ЗМІ, особливо під час виборчих компаній, 33% респондентів систематично слідкують, 20% – не мають інтересу до цього питання.

Також відповіді студентів розділилися відповідно органу комунікації, через який вони отримують інформацію щодо політичного життя країни та формують власну політичну думку й політичні орієнтації. На опитуваних студентів впливають: батьки, викладачі, друзі, одногрупники та ЗМІ. Це, відповідно: 23% - сім'я, друзі, одногрупники; 7% - телебачення і періодичні видання; 33% - INTERNET-мережа; 17% - через участь у політичному житті міста (зустрічі з представниками молодіжних громадських, політичних організацій та місцевої влади), 20% - в навчальному закладі (на заняттях, під час виховних годин). Виховні години, диспути, обговорення в межах формування політичної культури студентів педагогічного коледжу проводяться за такими темами: «Національні символи України», «Україна – єдина країна...», «Що означає бути патріотом України?», «Відкрий для себе Україну», «Я і моя держава», «Українська національна ідея», «Політична та етнічна Українська нація», «Сучасні шляхи утвердження України, як національної держави», «Українська Самостійна Соборна Держава», «Невгасима свіча пам'яті» та ін.

Отже, у процесі формування політичної культури студентів в умовах вищого навчального закладу, потрібно враховувати ті проблеми, які є актуальними для студентської молоді. Сучасний викладач в межах формування політичної культури студентів в процесі їхньої фахової підготовки повинен постійно застосовувати у навчально-виховному процесі сучасні інноваційні форми, методи і засоби роботи. Завданням подальших досліджень буде аналіз результатів впровадження

інноваційних педагогічних технологій навчання у вищих навчальних закладах в межах формування політичної культури студентів.

Соціальний інтерес у структурі громадянської компетентності молоді

**Сидоркіна Марина Юрїївна,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ**

Майбутнє суспільства значною мірою залежить від здатності громадян компетентно та конструктивно підходити до вирішення важливих суспільно-політичних питань, а також від їх готовності та здатності обирати конструктивні стратегії суспільно-політичної взаємодії та докладати зусилля у напрямку розвитку суспільства. Розвиток громадянської компетентності як мета громадянської освіти включає в себе розвиток усієї сукупності здібностей, що дозволяють громадянину активно, відповідально та ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав та обов'язків у демократичному суспільстві. Здатність бути ефективним у суспільно-політичній взаємодії формується завдяки досвіду взаємодії з іншими людьми в інших контекстах – сімейному, учбовому, робочому тощо (Позняк, 2013).

За визначенням Мюнклера, особливістю громадянської компетентності є те, що вона є сукупністю якостей і кваліфікаційних характеристик, які зумовлюють партиципативну здатність і партиципативну готовність, інтерес до примноження не лише особистих а й спільних надбань, тобто орієнтацію на суспільне благо або почуття солідарності, що свідчить про їх готовність до вчинків, дій, зусиль, для яких не передбачається матеріальної компенсації або ж вона є незначною (Munkler, 1997). Ф. Одіже виділяє наступні складові громадянської компетентності: а) когнітивні компетенції, які передбачають правову і політичну освіченість громадян, знання та розуміння принципів і цінностей прав людини та демократичної взаємодії; б) етичні компетенції і ціннісний вибір, які складають мотиваційно-ціннісний аспект і стосуються переконань та усвідомлення відповідальності, принципів свободи, рівності і солідарності, що є основою взаємовідносин особи з іншими людьми в суспільстві; в) здатність до дії, або

соціальні компетенції, що означають спроможність реалізовувати себе у суспільному житті через співпрацю з іншими шляхом обговорення та розв'язання конфліктів відповідно до принципів демократичного права (див. Позняк, 2013). В. Тимофієв у структурі громадянських компетентностей виокремлює наступні важливі складові, що відповідають за здатність прогнозувати та вирішувати конфлікти: комунікативну – здатність налагоджувати ефективну взаємодію, командність – здатність ефективно й неупереджено діяти в ході командної роботи, лідерство – як здатність впливати та особисто скеровувати дії громадян у ході реалізації певних позицій та інтересів, ухвалювати узгоджені результативні рішення і переконувати в їх дієвості відповідальних виконавців (керівників соціальних проектів) (Тимофієв, 2016, с. 273).

Отже, важливими соціально-психологічними компонентами громадянської компетентності є налаштованість на конструктивну взаємодію, співробітництво та відповідні навички, а також вмотивованість громадянина спрямовувати свої зусилля задля примноження спільних надбань, або ж зорієнтованість на суспільне благо. І те й інше зумовлюється рівнем розвитку соціального інтересу. З позицій індивідуальної психології, соціальний інтерес є одним ядерних особистісних утворень. В широкому розумінні соціальний інтерес розглядається як «інтерес в інтересах людства», як активний інтерес до покращення добробуту людства. Основою соціального інтересу є почуття спільності – вроджена здатність ідентифікувати себе з більшою спільнотою, а врешті – з усім людством, розглядаючи проблеми, з якими зіштовхується більшість, як такі, які нічим не відрізняються від власних. Соціальний інтерес може спрямовувати та скеровувати поведінку людей, орієнтовану на інших і на всесвіт, і є діяльнісним проявом почуття спільності. Це «головна когнітивна структура за допомогою якої приймаються рішення» (див. McClain, 2005, С. 6-7). Вдалим видається визначення соціального інтересу, запропоноване Т. Дубовицькою та Г. Тулітбаєвою, які розглядають його як форму спрямованості особистості, як її життєву установку, яка обумовлює

готовність і бажання людини до конструктивної і продуктивної взаємодії з іншими людьми на благо їх і всього суспільства (Дубовицкая, Тулитбаева, 2014).

А. Адлер вважав, що соціальний інтерес зумовлює розвиток здатності людини до соціального життя, сприяє формуванню об'єктивних можливостей людини робити внесок і співпрацювати з іншими людьми. В процесі розвитку особистості соціальний інтерес може переходити на рівень суб'єктивного, оціночного ставлення, що визначає вибір і взаємодію людини з іншими. Завдяки почуттю спільності кордони між собою та іншими стають до певної міри розмитими. Частково здатність визначити обмеження власного «Я» та процес руху людини за межі власного «Я» забезпечується завдяки ідентифікуванню себе з іншим або іншими, ототожненню себе з потребами та турботами інших. А. Адлер розглядав емпатію в якості ключового чинника, завдяки якому відбувається щойно згаданий процес трансформації ідентичності. Емпатію він визначав як здатність «бачити очима іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого» (див. Johnson-Migalski et.al 2017), але соціальний інтерес є більшим за емпатію. Досвід ідентифікації та співпереживання дає змогу людині співпрацювати з іншими та може стати основою такої конструктивної світоглядної ціннісної установки як «сприяння людству» (Yuen, 2010, P. 2048).

З огляду на означене вище, вважаємо доцільним подальше емпіричне дослідження соціального інтересу як важливої складової громадянської компетентності, а також розробку та включення ефективних стратегій розвитку соціального інтересу у структуру громадянської освіти.

Список використаних джерел

Позняк С.І. (2013). *Ресурси громадянськості: соціально-психологічна складова: методичні рекомендації*. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД.

Münkler, H. (1997). Der kompetente Bürger. In A. Klein, R. SchmalzBruns (Eds.), *Politische Beteiligung und Bürgerengagement in Deutschland*

Möglichkeiten und Grenzen (s. 153–172). Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

Тимофієв В.Г. (2016). Прогнозування та попередження конфліктів як складові громадянських компетентностей. *Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (Київ, 17-18 березня 2016 р.)*. К.: НАДУ, с. 273-276.

McClain M. (2005). *Assessing the relationship between encouragement and social interest: an Adlerian perspective*. Retrospective Theses and Dissertations. 1249. Взято з: <https://lib.dr.iastate.edu/rtd/1249>.

Дубовицкая Т.Д., Тулитбаева Г.Ф. (2014). Социальный интерес: понятие, структура, диагностика, развитие. *Фундаментальные исследования*, 11-10, с. 2276-2279. Взято з: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=35934>.

Johnson-Migalski L., Huo D., Sesso-Osburn F. (2017). Social Interest. *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Взято з: https://www.researchgate.net/publication/317173745_Social_Interest

Yuen T. (2010). Counseling with adolescents in Hong Kong: an effective groupwork revisited. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, с. 2047–2057.

Суб'єктно-ціннісний підхід у вивченні субкультури дітей

Сіткар В.І.
канд. психол. н., доцент кафедри
психології розвитку та консультування
ТНПУ ім. В. Гнатюка
м. Тернопіль

Проблему людини як суб'єкта можна досліджувати з позицій функціонального, інструментального підходів, а можна (і слід) також з огляду на ті цінності й смисли, якими вона керується при виборі, творенні та реалізації своїх життєвих проєктів. У цьому плані спеціальний науковий інтерес становить розробка *холістичного* (від грецького holos – цілий, цілісний), *суб'єктно-ціннісного підходу* до вивчення психічних феноменів, здійснена З. Карпенко [4, с. 34].

На думку Т. Титаренко «Суб'єкт у вітчизняній психології сьогодні – це не колишній класичний суб'єкт переважно наукового пізнання, це суб'єкт життєздійснення, життєтворчості. Його суб'єктність полягає в тому, що він просто живе не чиймись, а *своїми* буденними інтересами, *своїми* маленькими, простими, можливо, непомітними його оточенню, незрозумілими для інших потребами, *своїми* щоденними турботами. Він намагається бути вірним собі навіть у дрібницях, він прагне все більшої автентичності не лише в якихось вирішальних, поворотних моментах життя, а постійно день за днем» [5, с. 304].

Починаючи з раннього дитинства індивід нарощує суб'єктну здатність до самосоціалізації – самостійного вибіркового оволодіння життєво важливими і значущими особисто для нього соціокультурними цінностями, смислами, компетенціями, дискурсами і практиками [4, с. 132]. Дитина одночасно є, і стає суб'єктом соціалізації, зазначає В. Татенко [4, с. 169]. Все це можна спостерігати в такому теоретико-практичному феномені як дитяча субкультура.

Під дитячою субкультурою ми розуміємо норми, погляди та цінності, які притаманні дитячому співтовариству, їх соціальні та духовні потреби, продукти творчої діяльності, способи залучення до духовних цінностей та особливості їх засвоєння, стиль, спосіб життя, спілкування та існування. Це – динамічний, психосоціокультурний феномен зі своїми морально-правовими нормами, вербальними особливостями, фольклорними набуттями та ігровим комплексом, що є процесом спонтанного, самостійного та ініціативного засвоєння дитиною еталонів соціального досвіду [3, с. 20].

Полюс соціокультурного конструювання аксіогенезу особистості

Рис. 1. Функціонально-динамічна модель аксіогенезу особистості та соціального досвіду в просторі дитячої субкультури

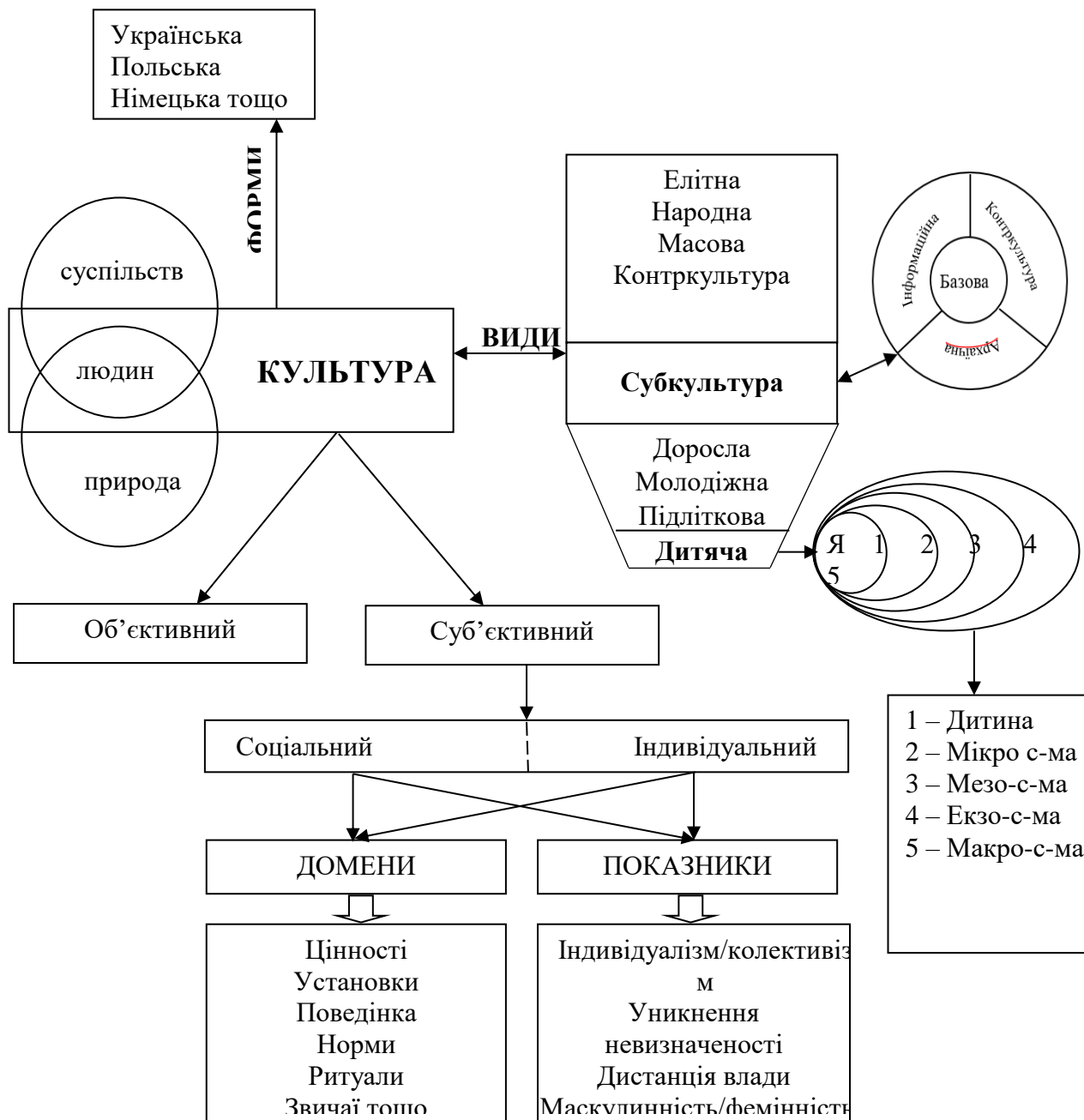
Свою суб'єктно-авторську активність і зацікавленість у тому, щоб стати соціалізованою істотою, людський індивід виявляє шляхом спонтанної ініціації комунікативних контактів із носіями соціального досвіду, а також шляхом

інтеріоризації, засвоєння, накопичення, індивідуалізації, інтерпретації та апробації цього досвіду у практиці свого індивідуального та суспільного життя. В зазначеній субкультурі потенціал індивіда як суб'єкта соціалізації специфічним чином виявляє себе також у готовності й спроможності прилучитися до процесу соціалізації інших індивідів, що також сприяє його самосоціалізації, розвитку як члена суспільства.

У контексті дослідження субкультури дітей крізь призму суб'єктно-ціннісного підходу на рис. 1 схематично представлено взаємозв'язок полюсу соціокультурного конструювання аксіогенезу особистості з полюсом соціального досвіду, соціальної компетентності підростаючої дитини.

Професор Г. Радчук процес інтерналізації соціального ціннісного досвіду через актуалізацію смислотвірної активності особистості представляє як процес, зумовлений комплементарними площинами соціокультурного конструювання і рефлексивно-феноменологічного конституювання. Аксіогенез охоплює широкий спектр феноменів – від реалізованих цінностей до їх суб'єктивного переживання в континіумі «предметно-культурне довкілля – внутрішньо-феноменологічний простір» [2, с. 14].

Психологи (Г. Тріандіс, Кробер та ін.) характеризують суб'єктивні елементи культури і відповідно субкультури двояким чином: за допомогою **домену та показника**. *Домен* належить до специфічних соціопсихологічних характеристик, які розглядають як значущі результати, продукти або складові культури чи субкультури, включаючи установки, цінності, уявлення, думки, норми, звичаї та ритуали. *Показник* належить до загальних тенденцій, які впливають на поведінку і відображають значущі аспекти культурної варіабельності [1, с. 43].

В наведеній нижче табл. 1 показано структуру розробленої нами соціально-психологічної концепції дитячої субкультури заповнену з позиції суб'єктно-ціннісного підходу.

Таблиця 1.

Соціально-психологічна концепція української дитячої субкультури (суб'єктно-ціннісний підхід)

Вихідні світоглядні методологеми 1. Варіативність, несхожість, самотність змісту дитячої субкультури забезпечує, з одного боку, орієнтацію на втрачені, забуті форми людської культури, а з	Понятійно-категоріальний апарат - дитинство; - вік	Концептуальні методологеми і підстави <i>Загальнонаукові основи:</i> - Системний підхід - Синергетичний підхід

іншого – прогнозування нових шляхів її розвитку. 2. Картина світу дітей включає в себе набір норм, цінностей, спосіб життя, менталітет, соціальну комунікацію, соціальне проектування і є частиною їх субкультури, яка взаємопов’язана з образом «Я» дітей. 3. Засвоєння культури та субкультури відбувається через ЗНР (за Л. Виготським) завдяки механізму інтеріоризації, при домінуючій ролі дорослого. А оволодіння змістом дитячої субкультури здійснюється через зону варіативного розвитку (ЗВР), при визначальній ролі однолітків, дитячого співтовариства. 4. Субкультура дітей, як специфічне психосоціокультурне явище є складовою культури суспільства та соціокультурного конструювання аксіогенезу особистості через механізми соціалізації та інкультурації, регулювання відносин та соціокультурної комунікації.	- культура - інкультурація - субкультура - дитяча субкультура - соціогенез - соціалізація - картина світу (світ дитинства) - спонтанно самоорганізована система - ідентифікація - спільна діяльність - стосунки (ставлення) - цінності - суб’єктність - субкультурна особистість, «homo subculturatus».	- Діяльнісний підхід - Інформаційний підхід - Квазіметричний підхід Підходи конкретно-наукового рівня методології: - Особистісно-орієнтований підхід (особистість, індивідуальність); - Аксіологічний підхід (цінність, картографія суб’єктного буття) - Суб’єктно-вчинковий підхід (суб’єкт-суб’єктність, вчинков-учинковість, об’єктність, культура, субкультура).
Концептуальне ядро (Закономірності принципи) 1) Принцип розвитку; 2) Соціальна ситуація розвитку; 3) соціогенез; 4) зона варіативного розвитку (ЗВР); 5) паралелограм генезису опосередкування 6) статеві диференціація; 7) ідентифікація.	Основні змістові смисли 1. Розроблено структурно-функціональну модель дослідження субкультури дітей: а) Схема. Перетворення культури та субкультури у вимірювальний конструкт. 2. Модель холистичного суб’єктно-ціннісного синтезу а). Функціонально-динамічна модель аксіогенезу особистості та соціального досвіду в просторі дитячої субкультури б) Біоекологічна модель соціалізації Бронфенбреннера (доповнена нами)	Психо-соціо-культурні умови ефективного функціонування і розвитку дитячої субкультури Суб’єктно-ціннісний синтез як частина холистичного підходу А) Соціально-психологічна модель структури картини світу дитини у взаємозв’язку з системою цінностей в образі «Я» дітей Б) Модель соціально-психологічної та педагогічної інтерналізації субкультури як специфічного соціально-ціннісного та особистісного досвіду дитини в процесі соціогенезу

Верифікація

- 1) спостереження за дітьми раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку;
- 2) бесіди (з батьками та дітьми), 3) інтерв'ю (з батьками та дітьми),
- 4) тестування стандартизованими та проєктивними методиками (культурно-ціннісні орієнтації автор Дж. Таусенд, варіант Л. Г. Почебут),

А) для аналізу рухливих ігор, які мають засвоїти діти, уточнено зміст шкільної програми з фізичної культури для початкових класів з українською мовою навчання. Це дало змогу виявити зміст ціннісного соціо-культурного ігрового досвіду, який можуть набути діти, в результаті вивчення та засвоєння різних рухливих ігор, тобто ЗНР та ЗВР (за Л. Виготським). Ігри, які увійшли в зміст варіативного розвитку (ЗВР) досліджено шляхом спостереження за ігровою діяльністю дітей поза школою (подвір'я, вулиця, відпочинок тощо).

Б) для вивчення особливостей сприймання дорослими дитячої субкультури використано бесіду та методику семантичного диференціалу.

В) для виявлення рівнів розвитку рис особистості дітей в процесі психосоціального розвитку, соціалізації та впливу субкультури на базових стадіях епігенетичного циклу використано «Дитячий варіант особистісного тесту Р. Кетелла» та методику Дембо-Рубінштейн, яка дала змогу виявити показники самооцінки та рівня домагань, а також ступінь розходження між цими показниками на межі переходу від дитинства до підліткового віку.

Дитяча субкультура як суб'єктно-ціннісний аспект соціалізації індивіда може розгортатися (і має оцінюватися) як за лінійною логікою нарощування просоціальних орієнтацій останнього під впливом соціуму, так і за логікою нелінійною, що може виявлятися у формі неприйняття ним застарілих норм, або тих, які суттєво розбігаються з його життєвими диспозиціями. Нелінійна активність тих, кого соціалізують, і тих, хто соціалізує, може порушувати налагоджену систему соціалізації, але нерідко саме вона є важливою умовою вдосконалення, оновлення і розвитку цієї системи [4, с. 139].

Варіативність, несхожість, самобутність змісту дитячої субкультури забезпечує, з одного боку, **орієнтацію на втрачені, забуті форми людської культури**, а з іншого – **прогнозування нових шляхів її розвитку**.

Література

1. Мацумото Д. Психология и культура. / Дэвид Мацумото. – СПб., праймЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с., (Серия «Психологическая энциклопедия»).
2. Радчук Г. К. Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної школи : автореф. дис. ...доктора психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2011, 42 с.
3. Ситкарь В. И. Социально-психологическая концепция функционирования и развития детской субкультуры / В. И. Ситкарь // «Harmonious personal development problem in relation to specific city of modern education and socialization processes». Peer-reviewed materials digest (**collective monograph**) published following the results of the CXXXI International Research and Practice Conference and III stage of the Championship in Psychology and Educational sciences (London, October 5 - October 11, 2016). – London: IASHE, 2016. – P. 55-58.

4. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / Віталій Татенко. – К. : Міленіум, 2017. – 184 с.

5. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – С. 304.

Маса як соціально-психологічне явище: науковий міф чи недовідома реальність?

Слюсаревський Микола Миколайович,
директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
віце-президент Товариства психологів України,
член-кореспондент НАПН України,
кандидат психологічних наук

Процеси суспільної динаміки, якими характеризується сучасний світ, мають виразний масовий характер. Їх зазвичай описують за допомогою таких термінів, як «масова свідомість», «масова поведінка», «масова комунікація», «масова психологія», «масові (чи масоподібні) психічні явища» і, зрештою, «масове суспільство» та «масовизація суспільства». Усі ці терміни походять, зрозуміло, від поняття «маса», проте самé воно, попри значну поширеність у суспільних науках, не має в них однозначного трактування. Одні автори тлумачать його як скупчення людей, що перебувають у безпосередньому контакті (Канетті, 2014; Ольшанський, 2001), інші, навпаки, відмітною рисою маси вважають майже цілковиту відсутність такого контакту (Блумер, 2010); одні вбачають у ній недовготривале, тимчасове утворення (Канетті, 2014; Орбан-Лембрик, 2003), інші ще від початку минулого століття говорять про настання «ери мас», тобто тлумачать її як певний стан суспільства, позначений історичною тяглістю (Ортега-і-Гассет, 2010).

Як наслідок, склалася вочевидь дивна ситуація: у навчальній літературі більш чи менш розлого висвітлюються масові психічні явища (особливості поведінки натовпу, поширення чуток, масової паніки, моди тощо), але нічого не говориться про масу як їхнього носія чи середовище їхнього поширення. Немає, відповідно, й розділів, присвячених психології мас, є лише параграфи, що стосуються її окремих атрибутів чи властивостей. Тобто майбутні психологи сьогодні ніби й вивчають психологію мас і водночас ніби й не вивчають. Вона ніби і є, але її ніби й немає.

На наш погляд, як свідоме, так і мимовільне оминання в соціально-психологічній літературі поняття «маса» зумовлене насамперед тим, що воно відбиває реальність, котра не вкладається у звичний лад суспільствознавчих і зокрема соціально-психологічних уявлень. Але ця реальність існує і все потужніше заявляє про себе. Тому для її вивчення необхідним є повноцінне поновлення в правах психології мас як одного з найважливіших розділів соціальної психології. А це, своєю чергою, передбачає певне переосмислення його основних засад.

Нами зроблено спробу реконцептуалізації засад психології мас, що передбачало впорядкування питома притаманного їй поняттєвого апарату, його певне уточнення. На основі зіставлення та критичного аналізу наявних на сьогоднішній день наукових уявлень про масу під нею визнано за правомірне розуміти більш-менш стабільну і значну за чисельністю (багатотисячну або й багатомільйонну) сукупність індивідів, що не має чіткої структури, проте характеризується істотною однорідністю психологічних рис та поведінки цих індивідів. Констатується той факт, що поняття маси відображає, з одного боку, знеособлення особистості, з другого – розмивання меж між великими соціальними групами. Разом з тим висунуто положення, згідно з яким маса існує як у певному сенсі паралельна до групової соціальної (і соціально-психологічної) реальності. Тому правильніше говорити не про заміщення нею великих груп, а про тенденцію до поширення в суспільстві масових психічних явищ і про спорадичне набуття ним масоподібного стану.

Показано, що маса перебуває зазвичай у просторово роз'єднаному, розпорошеному стані, але коли в ній виникають значні збурення, вона виявляє схильність до локалізованої концентрації, своєрідних згущень. Такі згущення маси прийнято називати натовпами, однак поняття «натовп» є вочевидь дискусійним і, до того ж, значною мірою упереджено потрактовуваним, можна сказати, демонізованим. З огляду на це пропонується замінити його терміном «сконцентрована маса людей», або просто «сконцентрована маса» (СМ). Уводяться

поняття «безладно сконцентрована маса» (БСМ) та «масовий суб'єкт спільної активності» (МССА), за допомогою яких описуються якісно різні стани СМ (у традиційній термінології – різні види натовпів). Обстоюється теза про те, що виникнення МССА є початковою фазою групоутворення, причому воно в даному разі може відбуватися набагато швидше і продуктивніше, ніж за умов рутинного повсякдення.

Психосемантичні особливості сприймання молоддю анімаційної реклами з різними типами графіки

Соснюк Олег Петрович,
доцент кафедри соціальної психології факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат психологічних наук, доцент
Власюк Ірина Юрійвна,
студентка 4 курсу факультет психології (спеціальність «Психологія»)
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В сучасній рекламній практиці дуже важлива роль відводиться анімаційним технологіям. Привабливість їх використання зумовлена широким спектром можливостей для реалізації творчих ідей рекламистів. Анімаційна графіка дозволяє: покращувати окремі деталі та загальну естетичність рекламних роликів, акцентувати увагу споживачів на найбільш драматичних моментах і ключових інформаційних повідомленнях, привносити емоційну забарвленість і підвищувати рівень запам'ятовування реклами, пропонувати споживачам релевантний контент та гнучко використовувати різні рекламні носії і засоби поширення реклами.

В процесі створення реклами застосовують різні типи графіки. Окремі моменти їх використання аналізуються науковцями і практиками (У. Д. Боумен, В. Є. Демидов, С. А. Рязанов, Т. В. Антропова, О. В. Катернюк, Н. Г. Рожкова, П. П. Данилов, В. М. Шитов). Однак особливості сприймання анімаційної реклами та доцільність використання в ній різних видів графіки залишаються недостатньо вивченими. Це спонукало нас до проведення власного дослідження.

Метою нашого дослідження було вивчення психосемантичних особливостей сприймання молоддю анімаційної реклами.

Об'єктом дослідження було визначено процес сприймання анімаційної реклами. Предметом дослідження виступили психосемантичні особливості сприймання молодіжною цільовою аудиторією анімаційної реклами з різними видами графіки.

Для досягнення дослідницьких цілей нами використовувались: метод експертних оцінок – для відбору релевантних молодіжній аудиторії рекламних роликів з різними типами графіки, метод семантичного диференціалу – для визначення особливостей сприймання анімаційної реклами та визначення її впливу на мотиви поведінки споживачів. Додатково нами використовувались методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла та методика діагностики креативності особистості Є. Тунік.

У дослідженні приймали участь: на попередньому етапі дослідження – 10 експертів (представники рекламних та маркетингових агенцій, психологи-

практики), на основному етапі емпіричного дослідження – 168 осіб (98 дівчат, 70 юнаків) віком від 15 до 19 років.

На попередньому етапі дослідження нами було з'ясовано, що в процесі створення рекламних роликів із застосуванням анімації використовуються: 1) двовимірна анімація (2D), що складається з послідовності малюнків, знятих на камеру один за одним і потім відтворених для створення ілюзії руху. На думку експертів, рекламні ролики з даним типом анімаційної графіки краще запам'ятовуються завдяки своїй виразності; 2) тривимірна анімація, яка являє собою вид мультиплікації, створений з допомогою комп'ютерних 3D-програм. Їх використання дозволяє демонструвати споживачам у будь-яких ракурсах навіть неіснуючі об'єкти. Експерти вважають, що рекламні анімаційні ролики з використанням 3D графіки посилюють емоційні враження глядачів і мають значний вплив на їх споживчу поведінку; 3) комбінована анімація – це вид анімаційної реклами, в якій поєднуються можливості двовимірної або тривимірної анімації зі спеціально знятим відеозаписом. На думку експертів, важливою перевагою даної анімації є повна реалістичність, а також можливість об'єднувати несумісні та непоєднані об'єкти в рекламі.

Аналіз результатів основного етапу емпіричного дослідження особливостей сприймання молоддю анімаційної реклами з різними типами графіки дозволив зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що рекламні ролики на основі використання 3D графіки, оцінюються представниками молодіжної аудиторії найбільш позитивно та частіше викликають у них бажання придбати продукцію марки, що рекламується. Найменш позитивно молоддю сприймається реклама з комбінованою графікою. Рекламні ролики на основі комбінованої графіки найменше зацікавлюють споживачів, проте ідеї, закладені в основу такої реклами, є найбільш зрозумілими для них. Рекламні ролики, створені на основі використання технології 2D графіки найбільше привертають увагу досліджуваних, проте у більшості з них (переважно дівчат) переважно не викликають бажання придбати продукцію марки.

2. Виявлено зв'язок між рівнем емоційного інтелекту та креативності з особливостями сприймання анімаційної реклами. Досліджувані з високим рівнем емоційного інтелекту оцінюють анімаційну графіку в рекламі більш позитивно, ніж особи, які мають низькі показники емоційного інтелекту. Молоді люди з високими показниками емоційного інтелекту є найбільш чутливими до анімаційної реклами з використанням 3D графіки.

3. Схожа тенденція простежується у досліджуваних з високим рівнем креативності (незалежно від статі), які вище оцінюють та більш позитивно сприймають рекламні ролики з використанням 3D графіки (порівняно з досліджуваними з низьким рівнем креативності). Встановлено, що юнаки з високим рівнем креативності також позитивно сприймають анімаційну рекламу з використанням технології 2D графіки.

Перспективи подальших досліджень передбачають більш детальне вивчення особливостей сприймання анімаційної реклами з різними типами графіки представниками різних вікових груп, визначення зв'язку між сприйманням анімаційної реклами та ціннісно-сміисловою сферою особистості споживачів.

Значення соціальних факторів для посттравматичного відновлення і реінтеграції ветеранів АТО/ООС

Стадніченко Наталія Олександрівна
PhD-студентка кафедри психології та педагогіки
Національного університету “Києво-Могилянська Академія”

Актуальність дослідження пов’язана з необхідністю забезпечення ефективної психосоціальної реабілітації та реінтеграції осіб, які були заторкнуті військовим конфліктом і мають потребу в подоланні травма-асоційованої симптоматики та перебудові, порушеної нею, психосоціальної взаємодії. Раніше вже зазначалося, що суттєвим є внесок змін у психофізіологічній та фізичній сферах в ускладнення реінтеграції колишніх учасників бойових дій [1] і, наразі, основним фокусом роботи є вплив поширеного в суспільстві образу ветерана на міжособистісні стосунки та обумовлені цим складнощі.

Мета дослідження полягає у висвітленні результатів теоретичного аналізу наукових досліджень впливу соціальних факторів на подолання травма-асоційованої симптоматики та подальшу реінтеграцію ветеранів в умовах цивільного середовища.

Результати теоретичного дослідження проблеми. В науково-психологічній літературі з питань подолання травма-асоційованої симптоматики та реінтеграції особи в суспільство, велика увага приділяється чинникам, пов’язаним з особистістю і дещо рідше згадуються власне середовищні умови, які і обумовлюють характер пов’язаних з реадaptaцією вимог до людини. У найбільш загальному плані, зовнішні впливи можна розділити на наявні суспільні репрезентації (образи війни та ветеранів, які створюються засобами масової інформації) та групи реальної взаємодії (сім’я, знайомі, колеги тощо). Перші з них впливають на загальні уявлення і ставлення до ветеранів, подальшу стратегію поведінки, а другі є фактичною взаємодією, в контексті якої проявляються як індуковані суспільними репрезентаціями феномени, так і фактичні наявні відмінності у сприйнятті, інтерпретації та реакціях осіб, які не мали військового досвіду та ветеранів. Різниця, присутня у взаємодії за рахунок впливу різного за змістом попереднього досвіду, з одного боку є безпосереднім і необхідним наслідком перебування в умовах бойових дій [3], але з іншого, - підвищує імовірність непорозумінь через різницю стратегій і очікувань в комунікації її з іншими [2].

Варто відзначити, що названі обставини чинять вплив як на індивідуальну динаміку травма-асоційованої симптоматики, так і на здатність до реінтеграції в цивільному суспільстві [6]. Їхній вплив на відновлення при психологічній травмі пояснюється тим, що участь у бойових діях є безпосередньо

обтяжливою і/або травматичною і здатність до перенесення психотравмівних впливів та їх включення до індивідуального досвіду щільно пов'язана з індивідуальною цінісно-мотиваційною сферою, а значення, які ветеран надає подіям, що минули чинить вплив на його ідентичність [5, 10, 11]. Таким чином, суспільна думка може підтримувати або позитивні, або негативні зміни в ідентичності ветерана через поширені у цивільному середовищі репрезентації образу ветерана.

Окрім зазначеного впливу на ідентичність ветерана, суспільні репрезентації та безпосереднє ставлення до ветеранів у взаємодії, сприяють також або більшій включеності, або тенденції до виключення ветерана з взаємодії. Загально відомо, що попри наявність складнощів взаємодії ветеранів і цивільного населення, подібні проблеми не відзначаються у власне ветеранському середовищі, що великою мірою пояснюється спільним досвідом перебування в умовах бойових дій, але також є можливим наслідком формування “ветеранських груп” на протигагу “цивільним”, тобто, через позиціонування як “не-цивільних” [6]. Ця тенденція секуляризації суспільства на підґрунті наявності досвіду військової служби не є бажаною ані з точки зору індивідуального відновлення при травма-асоційованій симптоматиці [4, 5], ані з точки зору можливостей реінтеграції [6], оскільки створення “ветеранських” і “цивільних” груп підтримує тенденцію до збереження розбіжностей і подальшу ідентифікацію через них, так само як і тенденцію до виключення з взаємодії членів аутгрупи.

Висновки. Можливості реінтеграції ветеранів АТО/ООС, як і динаміка відновлення при травма-асоційованій симптоматиці, багато в чому є пов'язаними саме з соціальними факторами цивільного середовища. Таке становище не є унікальним для України і подібні залежності відзначалися дослідниками раніше, в описах складнощів реінтеграції та реадаптації ветеранів в контексті інших воєнних конфліктів. Важливими у цьому контексті є вплив сформованості загальнодержавної позиції (або відсутності її чіткої артикуляції) та досвіду безпосередньої взаємодії ветеранів і представників цивільного суспільства, у якому проявляються як загальні тенденції, так і особливості обумовлені індивідуальним досвідом суб'єктів (і цивільних, і ветеранів). З огляду на важливість впливу соціальних факторів, бажаним є прийняття їх до уваги у психологічній роботі - в якості рефлексії - індивідуального досвіду (надані значення) та навчання навичкам співрозуміння, які сприяють більшій відкритості до взаємодії, мінімізуючи тенденцію до секуляризації.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Н. О. Стадніченко. Пов'язані зі змінами в психофізіологічній сфері складнощі реінтеграції у колишніх комбатантів. - Програма і матеріали Науково-практичної конференції “Особистість у просторі проблем 21 століття”. К.: ПП “Дірект Лайн”, 2019 – с.64;
2. М. Галликер, Д. Ваймер. Психология взаимопонимания. Взаимность и диалог. - Х.: Гуманитарный центр, 2013. - 240с.;

3. Психологія бою: Посібник / Грицевич Т. Л., Гузенко І. М., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Романишин А. М.; за ред. А. М. Романішина. - Львів: Видавництво "Астролябія", 2017. - 352с.;
4. Д. Бріер, К. Скот. Основи травмафокусованої психотерапії. - Львів: Свічадо, 2015. - 448с.;
5. М. Л. Кроссли. Нарративная психология. Самость, психологическая травма и конструирование смыслов – Х.: "Гуманитарный центр", 2013. - 284с.;
6. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова [та ін.]. - К.: Наш формат, 2017. - 1068с.;
7. О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша. Військовий синдром "АТО": Актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. – [режим електронного доступу]: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ZkhUPS_2015_2_39.pdf. ;
8. Ю. І. Андрусишин. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, які брали участь в АТО.
9. The development of Emotional Competence Carolyn Saarni .- The Guilford Press, NYC, 1999. 381.;
10. A. Boals, D. Schuttler. A double-edged sword: Event centrality, PTSD and posttraumatic growth. - Applied Psychology, 2011, V.5, p.817.;
11. D. Berntsen, D. Rubin. The centrality of event scale: a measure of integrating a trauma into one's identity and its relation to post-traumatic stress disorder symptoms. - Behaviour research and therapy. V.44, p.31.

Проблеми психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб

Стеблянюк О.Г.
аспірантка кафедри психології та педагогіки ННГІ
Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

Серед людей, які сьогодні перебувають у складних життєвих обставинах на першому місці нині опинилися представники із числа вимушених переселенців та внутрішньо переміщених осіб із Криму та Сходу України, які потребують створення належних умов та надання можливостей для всебічної їх підтримки і психологічної реабілітації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що в основному увага до внутрішньо переміщених осіб стосується проблемних аспектів психологічної адаптації означеної категорії осіб та захисту їх соціально-економічних прав (О. Балакірева, М. Дем'яненко, М. Закіров та ін.). Водночас недостатньо уваги приділяється питанням саме психолого-педагогічних аспектів адаптації внутрішньо переміщених осіб та надання останнім кваліфікованої психологічної допомоги.

Проблеми психологічної адаптації виникають у місцях компактного переселення: санаторії, бази відпочинку, школи (поселення в межах 50 осіб). У зв'язку з тим, що ці місця знаходяться на значній відстані від інфраструктури міста у переселенців немає достатнього доступу до інформації, що перешкоджає їх активному включенню у систему соціальних зв'язків, їх розширенню, працевлаштуванню.

В умовах закритого середовища, швидкими темпами поширюються такі негативні явища як: алкоголізація, кримінальна поведінка, пасивність, безпорадність, відчай, споживацька поведінка (очікування постійної допомоги з боку держави та міжнародних організацій, гуманітарної допомоги до якої звикають), внаслідок чого закріплюється позиція жертви та відмова від активних дій. Схильність перекладати відповідальність за себе і своє життя на державу. Наслідком споживацького сприйняття "держави" стає відсутність у молоді ініціативи, духу підприємництва, бажання докладати зусиль до активного поліпшення якості власного життя. У багатьох виявляється агресивна поведінка, вороже ставлення до оточення, пошук винних, незадоволеність, образа. У таких умовах виникає необхідність профілактики соціальної маргіналізації молоді, включення їх до більш адаптивних груп з метою освоєння нових моделей поведінки та формування у них активної життєвої позиції, усвідомлення потреби докладання власних зусиль для створення умов безпечного середовища. Назріває нагальна потреба розробки комплексних програм соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб та подолання різного роду суперечностей,

змістовими складовими яких мають бути найбільш актуальні проблеми сучасної молоді: переживання втрати соціальних зв'язків, розірвані родинні зв'язки, ідеологічні конфлікти, робота з посттравматичними стресовими розладами (ПТСР), апатія, розчарування.

Актуалізація особистісних ресурсів внутрішньо переміщених осіб, розвиток соціальної мобільності, вирішення освітніх проблем, відновлення професійної діяльності (професійного навчання), правових питань пов'язаних із відновленням документів тощо. Розробка єдиної системи інформування внутрішньо переміщених осіб про можливості, ресурси, про способи вирішення житлових проблем тощо.

Несприятливі умови життя в яких опинилася ця категорія осіб, зумовила виникнення великої кількості дезадаптивних груп, таких як соціальні сироти, безпритульні та ті, що мають досвід саморуйнівної поведінки. Необхідність розв'язання проблем, пов'язаних із соціальною дезадаптацією молоді зростає в умовах соціально-політичної та економічної кризи в Україні.

Серед чинників поширення злочинності серед є також насиченість інформаційного простору матеріалами, що містять елементи насильства та жорстокості особливо в умовах збройного конфлікту в Україні (примножуються випадки насильства та знищення матеріальних цінностей, зростає кількість крадіжок зброї та її застосування), стають популярні еталони цинічної поведінки, що засвоюються і привласнюються так легко тому, що не сформоване уявлення про себе, адекватне їхній особистості, через оцінки і ціннісні відносини оточуючих, навіювання ЗМІ моделей агресивної поведінки, що негативно позначається на психоемоційному розвитку молоді та спричиняє викривлене сприйняття оточуючої дійсності. Відбувається підміна цінностей з орієнтацією переважно на матеріальні цінності. За даними Державного департаменту з питань виконання покарань злочини, що скоюються молоддю є дедалі жорстокішими, що відповідно висуває необхідність не лише пошуку адекватних, науково обґрунтованих шляхів її способів подолання, а й відповідну підготовку кваліфікованих фахівців до роботи з вище зазначеним контингентом.

Зазначені вище проблеми призводять до маргіналізації молоді, втрати ними соціальної ідентичності. Тобто для них характерними є деформації ідентичності, серед яких розпад ідентичності та загроза її формуванню, або дифузія ідентичності, яка полягає в: нездатності вироблення власних цінностей, цілей та ідеалів, проблеми психосоціального самовизначення. Негативна ідентичність виявляється перш за все в неприйнятті всіх властивостей і ролей, які в нормі сприяють формуванню ідентичності (сімейні ролі, статево-рольові стереотипи тощо).

Становлення ідентичності як феномена самосвідомості пов'язане із задоволенням потреби особистості у самототожності. Реалізація цієї фундаментальної потреби є показником здорового існування особистості, оскільки забезпечує оволодіння індивідуальним та соціальним простором життєдіяльності, підтримує переживання безперервності особистості у процесі розвитку, виступає

основою особистого самовизначення та критерієм успішної психологічної адаптації.

Окрім того у переселенців гостро постає проблема цілепокладання у нових умовах на основі реальної оцінки ситуації, що складається у тому чи іншому регіоні, а також адекватної оцінки власних особистісних ресурсів для успішного навчання чи працевлаштування.

Отже, серед пріоритетних напрямків роботи щодо успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб, є:

- створення та затвердження на державному рівні програми соціально-психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб;
- проведення Всеукраїнських соціальнопсихологічних експериментів щодо виявлення особливостей адаптації внутрішньо переміщених осіб у різних регіонах України;
- налагодження професійної взаємодії представників як державних, так і громадських організацій щодо надання допомоги зазначеній вище категорії осіб;
- потужна просвітницька діяльність, у тому числі ЗМІ, інтернет-ресурси тощо;
- надання психологічної допомоги особистості через активізацію потенціалу комунікації між внутрішньо переміщеними особами та представниками місцевих громад;
- вивчення програм і стратегій, реалізація проектів, у тому числі й міжнародних, що спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам та мають спонукати останніх до активних дій з самопроекування власного життєвого шляху.
- використання потенціалу соціальних зв'язків у новому соціальному середовищі та включеність у різні сфери суспільного життя: професійного, дозвіллевого.

Психологічне благополуччя особистості: підходи до вивчення у зарубіжній психології

**Степаненко Ольга Петрівна,
асистент кафедри психології Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича**

В основі розуміння дефініції “психологічне благополуччя” покладено тезис про постійні потреби та здібності людини до розвитку, самореалізації та самоактуалізації. Задля характеристики стану суб'єктивного світу особистості в аспекті її благополуччя використовують такі терміни: переживання щастя, задоволеність життям, емоційний комфорт, психологічне здоров'я, життєстійкість, життєвий потенціал.

Категорія психологічного благополуччя особистості тісно пов'язана з уявленнями про гармонійне та повноцінне буття людини в різних філософських концепціях, які відображені у психодинамічному підході (А. Адлер, Дж. Боулбі, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Еріксон, К. Г. Юнг), у теоріях екзистенційно-гуманістичного напрямку (Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл) та позитивному напрямку психології (І. Бонівелл, П. Вонг, М. Селігман).

Благополуччя і щастя людини в різних філософських концепціях розглядалося з опорою на різні цілі і аспекти буття. Основними підходами в античній філософії стали гедонізм, стоїцизм і евдемонізм. І. Кант визначав, що першопочатково в людині закладено прагнення до благополуччя і щастя, а здоровий глузд змушує дотримуватися правил, тим самим обмежуючи прагнення до задоволень. У філософії А. Шопенгауера та Ф. Ніцше відбувається зміщення акценту знову на природне прагнення людини самостверджуватися, саморозвиватися, задовольняти свої потреби. Як підсумовує Е. А. Мішутіна, щастя в рамках соціально-філософського знання може бути концептуалізовано за допомогою поняття «бажаний стан буття». Щастя розуміється і як процес і як результат, що обумовлений дією ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, с.49].

3. Фройд припускав, що основними умовами благополуччя є любов та нормальний інтелект для того, щоб життя могло приносити людині більше задоволення.[2] А. Адлер змінює набір компонентів благополуччя і додає дружбу. Мета розвитку особистості за К. Юнгом, індивідуалізація. Благополуччя особистості за К. Хорні вимірюється тим, наскільки людина здатна стати цілісною, спонтанною та самоідентичною, у значущих взаєминах з іншими людьми. Е. Фромм вважав, що основна мета особистості стати цілісною, відповідальною та відкритою[1].

У когнитивному та біхевіористичному підходах рівень і якість благополуччя людини залежить від того, що соціум пропонує їй за взірць.

У екзистенційно-гуманістичній психології акцент зроблено на ресурсах та потенційних можливостях людини. Саме особистісне зростання, саморозвиток стають центром існування людини, її базовою задачею.

Найбільш близьким до евдемоністичного напрямку стає екзистенційно-гуманістична галузь психології. Тут акцент робиться не стільки на хворобах і невробах особистості, як в ранньому психоаналізі, а скоріше на її ресурсах, потенціалі та можливостях. Саме особистісний ріст, саморозвиток і сенс стають центром існування людини, її базовим завданням. К. Роджерс у своїй теорії створює новий концепт благополучної особистості: «Повноцінно функціонуюча особистість є синонімом оптимальної психологічної пристосованості, оптимальної психологічної зрілості, повної відповідності та відкритості досвіду».

Віддаючи пріоритет суб'єктивній волі і відповідальності, Р. Мей інтерпретує особистісне благополуччя в дусі екзистенціальної парадигми, де особистість - постійно змінна система, яка існує в світі і здійснює пошук особистого сенсу.

Витоки досліджень психологічного благополуччя як самостійної категорії ми знаходимо в зарубіжних дослідженнях, теоретичну базу для якого склали роботи Н. Бредбурна. Він вводить поняття «психологічне благополуччя» і ототожнює його з суб'єктивним відчуттям щастя і загальної задоволеності життям. Н. Бредбурн зазначає, що він не має на увазі під поняттям психологічне благополуччя ряд інших

понять, таких як самоактуалізація, самооцінка, автономія, але в той же час, можливо, ці поняття мають точку взаємного перетину.

Найбільш близьким поняттям до психологічного благополуччя є суб'єктивне благополуччя. Про нього вперше найбільш виразно говорить Е. Дінер. При цьому, розуміння ним суб'єктивного благополуччя дуже близьке до позиції М. Бредбурна, але психологічне благополуччя тут стає частиною суб'єктивного, яке, складається з трьох основних компонентів: приємні і неприємні емоції, задоволення.

Таким чином, різноманіття підходів до розуміння психологічного благополуччя визначило потребу дослідників в їх систематизації. Так, А. Е. Созонтов виділяє два основних підходи до розуміння психологічного благополуччя - гедоністичний та евдемоністичний. В рамках гедоністичного підходу благополуччя визначається за допомогою уникнення незадоволення і досягнення задоволення, виступаючи як результат соціального порівняння. Евдемоністичний підхід базується а ідеях гуманістичної психології і розглядає благополуччя як становлення ідентичності особистості, розвиток індивідуальності, повноту самореалізації, можливість бути суб'єктом власного життя[1].

Список використаної літератури

1 Абульханова, К. А. Соотношение индивидуальности и личности в свете субъектного подхода / *Мир психологии. Научно-методический журнал.* № 1 – 2011. – С. 22-31.

2 Анцыферова, Л. И. Психология самоактуализирующейся личности в работах А. Маслоу / *Вопр. психологии.* № 4 – 1973. – С. 173-180.

3 Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. 2-е изд. СПб.: Питер, 2003. 271 с.

Соціально-психологічне здоров'я особистості та мотивація бізнесу

Струкова О.В.
аспірантка кафедри диференціальної і спеціальної психології
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

Умови протікання життєдіяльності сучасної людини часто називають екстремальними та такими, що стимулюють розвиток стресів. Це пов'язане із багатьма чинниками та загрозами соціуму, у тому числі інформаційними, політичними, екологічними тощо. Тобто, сьогодні можна казати про загальне зниження почуття захищеності сучасної людини, особливо у сфері бізнесу. Ось чому в сучасній соціальній психології і практиці особливого значення набувають аспекти превентивної психології розвитку особистості. Найбільш повно та глибоко попередження негативних шляхів розвитку особистості бізнесмена пов'язане з рівнем соціально-психологічного здоров'я. Така увага науковців є цілком закономірною, адже категорія соціально-психологічного здоров'я – поняття, досить нове для сучасної вітчизняної психології. Аналіз стану досліджуваності проблеми показав, що в сучасній психології переважно використовуються терміни «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я» які традиційно розглядаються у контексті психологічної допомоги, психотерапії або індивідуального консультування (О.І. Захаров [2], В.Е. Пахальян [4]), духовного благополуччя особистості (О.С. Васильєва [1]) тощо.

Але актуальність та своєчасність звертання саме до соціально-психологічного здоров'я у теоретичних та практичних аспектах підтверджується напрямками, які є спорідненими для даної дефініції, а саме, мотивації особистості до реалізації, лідерства, здорового способу мислення та поведінки тощо.

На наш погляд, однією із важливих умов становлення соціально-психологічного здоров'я особистості, яка сприяє успішності її бізнесової

діяльності, є «включеність» (commitment за С. Мадді) – важлива характеристика щодо себе і оточуючого світу та характеру взаємодії між ними, яка надає сили, мотивує людину до соціальної реалізації, лідерства (С. Мадді [3]). Включеність як важлива складова соціально-психологічного здоров'я особистості надає їй можливість відчувати себе соціально значимою та достатньо цінною, такою, що повністю занурюється у рішення просоціальних проблем, не дивлячись на складнощі та стресогенні чинники.

Включеність особистості у соціальне життя мотивує її до пошуку нових шляхів активності, сприяє уникненню безпорадності та пасивності, допомагає залишатися відкритим до суспільства та оточуючого середовища. У цьому контексті соціально-психологічне здоров'я особистості – це особливий патерн соціальних установок та навичок, які допомагають особистості приймати виклики життя, витримувати їх та перетворювати соціальні зміни у можливості. Включеність як компонент соціально-психологічного здоров'я особистості можна порівняти із терміном П. Тиллиха «мужність бути». Відповідно до такого розуміння соціально-психологічного здоров'я, ми можемо по новому розглянути особливості мотивації особистості у бізнесі, акцентуючи дослідницьку увагу не тільки на високих досягненнях, професіоналізмі в бізнесі, але й на патріотичних аспектах, коли бізнес поєднується з активною громадянською позицією, волонтерською діяльністю, участю у змінах, що відбуваються у суспільстві.

Література

1. Васильева О.С. Психология здоровья человека. М.: Наука, 2001. 356с.
2. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. СПб: Питер, 1997. 345с.
3. Мадди С. Смыслообразование в процессах принятия решения *Психологический журнал*. 2005. Т.26. №6. С.87-101.
4. Пахальян В.Э. Развитие и психологическое здоровье. СПб.: Питер, 2006. 240с.

Проблема формування настановлень і стереотипів травматизуючого характеру через публічний дискурс мас-медіа

Суська Ольга Олександрівна, доцент кафедри зв'язків з громадськістю Національного університету «Києво-Могилянська Академія», канд. філол. н., доцент

У соціальному дискурсі виділене місце займає дискурс медійної сфери. Антиномії публічного дискурсу мас-медіа (який можна розглядати як окремий випадок соціального) - це не тільки певні «фігури» висловлювання думок, це перш за все, виклик апологетиці; антиномія не заради схизматичної протилежності або стигматизації окремих настроїв чи груп, які їх підтримують, а (за Ю.Габермасом) «на противагу єдності всесвітньої історії та життєвого світу, відмінність мовних ігор і дискурсів на противагу спорідненості мови і мовлення, барвисті контексти на противагу однозначно встановленим сенсам»[1, с.255]. З одного боку, публічний дискурс, коли його організують і транслюють ЗМІ, відкриває можливості широкого обговорення висунутих проблем, з огляду на соціальну інтеграцію, виходячи з ціннісних пріоритетів різних соціальних груп, інститутів і організацій, надаючи масовій свідомості додаткову когнітивну основу для ціннісної ідентифікації себе та інших у глибоко структурованому соціумі. Однак раціональна аргументація, з іншого боку, не завжди є і не може бути вичерпною, а тим більше запорукою інтеріоризації індивідами цінностей і знань. У публічному метадискурсі мас-медіа відбувається швидше «інформаційне збудження» когнітивних пластів громадської, корпоративної та індивідуальної свідомості, що є одночасно стимулом і фактором ціннісних змін. Саме шляхом взаємопроникнення в метадискурс мас-медіа налагоджується зв'язок між публічною і приватною сферами суспільства.

У сучасному кіберпросторі з'явилося явище «луркеризму» – «утаємниченої», прихованої персоніфікації або деперсоніфікованої поведінки, коли «дискурсанти» можуть реалізовувати свої комунікативні наміри (відповідно до анованих вище

хабермасівських ідеалів суспільної комунікації), тобто раціоналізувати свої позиції і думки опонентів, прагнути до розгалуженої інтерпретації висловлювань, або ж мати різне уявлення про предмет обговорення чи передбачати різні цілі комунікації, при цьому, дотримуючись них, блокувати діалог. Метадискурс масової комунікації визначається як простір інформаційного обміну за допомогою слів і образів, поле комунікативної взаємодії «акторів» [2], при цьому частина їх є реципієнтами масової комунікації, а частина (і вона поступово збільшується) стає суб'єктами інтерперсональних контактів в мережах, на які поширюються принципи і механізми комунікативних взаємин, що раніше відбувалися тільки шляхом безпосереднього комунікативного контакту.

Згідно з аналізом позиції «сукупного комунікатора» та пов'язаних з цим «асиметричних» явищ в руслі традиційних наукових уявлень про вплив ЗМІ на аудиторію, виявляється, що «ефекти» гібридно-накопичувального травматичного характеру, або вибухонебезпечних меседжів сенсаційного впливу мас-медіа на думки і враження аудиторії, сьогодні особливо проявляються в публічному дискурсі мас-медіа. Тут категорія публічності охоплює «сміслові поля» і смислові експлікації комунікатора як «агента» комунікацій і в суспільній, і в політичній сферах. Те, що традиційні ЗМІ здатні актуалізувати певні проблеми а «приписувати» їм відносну соціальну значимість, залишається аксіомою, хоча ставлення до ресурсів отримання інформації та їх використання переходить в більш індивідуалізовану площину, тим самим відкриваючи шлях до персоніфікації інформаційного обміну не тільки в інтернет-мережі, але і в цілому в медіапросторі.

В ракурсі семіосоціопсихологічного і антропоцентричного підходів, акцент у вивченні ситуації розгортання мас-медійного дискурсу переміщується до персоніфікації комунікативних практик (Т.М.Дрідзе, Ч.С.Джейкобс, М.Л.Кросслі, Д.О.Леонт'єв, О.О.Леонт'єв, О.О.Сусська, ін.). З необхідністю виникає з боку комунікатора «орієнтованість» у запитах аудиторії, а з боку аудиторії – в разі зацікавленості змістом повідомлень комунікатора – виникає проблема подолання комунікативної асиметрії й

викликаних нею антиномій через «орієнтованість в комунікаторі» (з урахуванням специфіки, властивої його комунікативним діям). Як зазначав С.Жижек, «за традиційної влади Супер-Его є активним підпільно, тоді як за «тоталітарного» ладу воно забирає собі публічний простір» [3, с. 75].

Уразливі моменти в проблемному полі вивчення соціопсихологічних засад публічного дискурсу масової комунікації можна конкретизувати в такий спосіб:

а) особливості дискурсу розглядаються в медіадослідженнях на прикладах вузько конкретних, що часто не становить глибинної значимості в аналізі загального процесу комунікативної взаємодії;

б) об'єктом аналізу переважно постає текст, а не власне дискурс як мовна комунікативна взаємодія «акторів» - учасників комунікації з поясненням того, як відбувається цей процес;

в) поза аналізом дискурсу мас-медіа залишаються травматизуючі наслідки процесу комунікативної взаємодії, що набувають все масштабніших проявів у свідомості груп і спільнот.

Висновок. 1) Якщо комунікативний акт позбавлений інтенціональної поведінки суб'єкта (персоніфікаційної складової), то не відображаються його настановлення, парадигматика мовної взаємодії; 2) якщо зміст індивідуально сформованого меседжу відрізняється від загально прийнятих (насаджуваних через ЗМІ) настанов і зразків, може розвинутих психотравма системного характеру, отримана під час комунікативних контактів (наприклад, в соціальних мережах), що поширює явище «луркеризму»; 3) якщо комунікативні компетенції «акторів» не корелюють з наявними дискурсивними антиноміями і парадигмами, раціоналізації та інтеріоризації соціальної взаємодії в процесі медіакомунікації не відбудеться.

Джерела:

1. Хабермас Ю. Єдність розуму в різноманітті його голосів // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. С.255-286.
2. Суська О. О. Психологія інформаційної діяльності в сфері масової комунікації: Основи формування критеріїв інформаційного обміну: монографія. Київ, 2007.
3. Жижек С. Метастази насолоди. Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 2000.

Коучинг як сучасна технологія підвищення особистісної самоефективності

Тімакова Анжела Вікторівна,
старший викладач кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Конкурентність, спрямованість на досягнення, швидкозмінність сьогодення висувають неабиякі вимоги до людини та її спроможності відповідати на ці виклики. Висока самоефективність (self-efficacy) особистості, концепція якої була розроблена в рамках соціально-когнітивної теорії А. Бандурою, як усвідомлення власної компетентності, впевненість у своїй спроможності дають змогу досягати поставлених цілей, виявляти більшу наполегливість зустрічаючись з перешкодами. успішно діяти в складних ситуаціях. Самоефективність є продуктом складного процесу самопереконання, який відбувається на основі когнітивного опрацювання різних джерел інформації про власну ефективність, зокрема безпосереднього та опосередкованого досвід, суспільної думки, фізичного та емоційного станів.

Як технологія розвитку самоефективності, підвищення продуктивності і екологічності особистісних стратегій досягнення результату чудово зарекомендував себе коучинг. Коучинг визначають як процес, що побудований на принципах партнерства, який стимулює мислення та творчість людини, надихає її на максимальне розкриття свого особистого та професійного потенціалу. М. Дауні описує коучинг як мистецтво сприяння підвищенню результативності, навчанню і розвитку іншої людини.

Ключовими моментами коучингу є:

- **Усвідомлення** - знання того, що відбувається навколо нас. Усвідомлення - це зібраність і ясність сприйняття фактів, що відносяться до справи, і інформації і здатність визначити, що саме відноситься до справи.
- **Довіра**. Якщо створити обстановку довіри, коли клієнт довіряє не лише коучу, але і собі, бажаний результат досягається набагато швидше.
- **Відповідальність**. Якщо ми по-справжньому беремо на себе відповідальність в наших думках і наших діях, наші зобов'язання по відношенню до них зростають і підвищується наша продуктивність.

Принципи, якими, за Дж. Уитмором, керується в своїй роботі коуч:

- Віра у спроможності людини: коуч вірить, що всі люди мають набагато більші здібності, ніж вони виявляють у своєму повсякденному житті.
- Принцип рівності: технологію коучинга спрямовано на формування партнерських стосунків між коучем і клієнтом.

- Відсутність готових відповідей: коуч не пропонує готових відповідей, клієнт має сам всього дійти, коуч лише стимулює його активність.
- Принцип єдності і взаємозв'язку: позитивні результати в одній сфері діяльності призводять до досягнення успіхів в інших.

Основним методом технології коучинга є питання, які стимулюють активність клієнта щодо усвідомлення власних цілей, ресурсів, можливостей і способів їх досягнення, прийняття відповідальності за їх реалізацію. Коуч підтримує клієнта в його відповідальності за власні цілі, стратегії і тактики досягнення. Коучинг схожий на самостійне відкриття по важливій для клієнта темі в присутності надійного і грамотного партнера. Тому як особливий стиль взаємодії, коучинг виникає і розвивається передусім у бізнес-консультуванні та управлінні.

Зазначене, безумовно, можна віднести до переваг коучинга як психологічної технології. Однак коучинг має і обмеження. Так, коучинг орієнтований на процес усвідомлення, розкриття потенціалу, що обмежує його застосування в роботі з дітьми більш молодшого віку. Тому технології коучинга виявляються найбільш ефективними в роботі з дітьми старшого шкільного віку, зі студентською аудиторією та дорослими при реалізації групових форм роботи, таких як робота в проблемних групах, реалізація проектів, участь в інноваційних технопарках, бізнес-інкубаторах тощо.

Отож, коучинг наразі є найбільш ефективною та затребуваною технологією зрілих і самостійних людей, які прагнуть розвинути власну професійну та особистісну само ефективність.

Аналіз складових емоційної експресії

Толмачевська Вікторія Олександрівна
Аспірант кафедри клінічної психології
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Важливу роль у професійному становленні та взаємодії з людьми відіграє емоційна експресія. Особливо, місце емоційної експресивності в структурі індивідуальних властивостей у представників професій з високим емоційним навантаженням. До таких професій відносяться спеціалісти, котрі працюють в системі людина-людина. Важливе місце в діяльності людей з підвищеним психологічним навантаженням займають питання управління і саморегуляції психічних станів в процесі діяльності.

Такий вид діяльності характеризується щоденною, інтенсивною і емоційно напруженою взаємодією, неминучою необхідністю залучення в проблеми інших людей, з одного боку, а з іншого - тиском певних соціальних норм, які нав'язують норми емоційного і поведінкового реагування (бути безумовно компетентним, вміти контролювати власні емоції, терплячим, уважним, дбайливим, розуміючим, співчуваючим і т.д.). Згодом виникає і збільшується відрив між вираженням емоцій та їх переживанням, який здійснюється за рахунок розвитку функції контролю за емоційною експресією.

Емоції і емоційна експресія, є однією з найцікавіших і досліджуваних тем в психології та інших суміжних науках. Тема жива і динамічна, в якій інтерес викликає кожен процес, механізм, система виникнення і розвитку. На сьогоднішній день було зроблено багато відкриттів, але й сьогодні не зупиняються суперечки і розробки даного питання. Суперечливість концепцій і відсутність послідовності та комплексності вивчення, породжує лише більше питань ніж відповідей. Однак, як і будь-яка діяльність, процес дослідження повинен починатися з вивчення історії, відкриттів і вже існуючих теорій, які покажуть, що вже відомо, що зроблено, а над чим ще потрібно попрацювати.

Так як емоційна експресія складний та багатофакторний феномен. Для того щоб розкрити в повному обсязі цей феномен, буде приділено увагу таким темам як емоції, емоційний інтелект, психологічні особливості особистості в контексті професійного становлення, стрес, професійна деформація, емоційне вигорання та психологічні механізми захисту. Я вважаю, що перш за все потрібно почати з розгляду теми емоційної експресії та емоцій.

Незважаючи на те, що багато фундаментальних відкриттів, пов'язаних з вивченням даної теми були зроблені в XX та XI столітті, сьогодні багато вчених продовжують її вивчати. Тема емоційної експресії вивчається більше з точки зору фізіології, патології та лінгвістичного аналізу, приділяють увагу методам емоційного реагування та контролю емоцій.

При проведенні аналізу теми емоцій, важливим та перспективним для вивчення є феномен емоційного інтелекту. Саме емоційний інтелект дає можливість розуміти свої та чужі емоції, а також контролювати їх.

Перш за все, вагомий вклад в сучасне розуміння та дослідження цієї теми зробили Пітер Саловей, Джон Маєр та Девід Карузо. Вони сформуvalи модель, дали свою інтерпретацію емоційного інтелекту і показали, що його можна виміряти. Автори визначають емоційний інтелект, як набір навиків, котрі необхідні для оцінки своїх та чужих емоцій, а також їх вираження, використання і процесі ефективного регулювання.

Оскільки емоційна експресія розглядається в рамках особистісної якості в контексті професійної діяльності, то окрім факторів впливу емоцій та емоційного інтелекту, безумовно важливими, являються психологічні особливості особистості в контексті професійного становлення.

С.О. Дружилов, перш за все, в своїх дослідженнях вивчає професіоналізм особистості. Він робить акцент на тому, що професіоналізм є набір симптомів, котрі складаються в синдром. Автор вважає, що професіоналізм – це властивість людей, яка відповідає за ефективно виконувати складну діяльність в різних умовах та включає в себе професійну самосвідомість. Перехід на новий рівень професіоналізму пов'язаний з усвідомленням суб'єктом проблемних ситуацій в діяльності.

В контексті професійного становлення особистості, на жаль, усе частіше можна почути про такі явища, як професійна деформація та емоційне вигорання. Особливо ці явища пов'язані з роботою в системі людина-людина.

В своїй статті С.Н. Іванов, дає роз'яснення поняттю професійної деформації та нормальним умовам праці. Автор вказує, що умови праці повинні бути «безпечними і здоровими, вільними від позаекономічного примусу, високопродуктивними, якісними, осмисленими. Це є основою для професійного розвитку особистості.»

Вагомим фактором при виникненні професійної деформації та синдрому емоційного вигорання являється фактор стресу. Наприклад, Роберт Сапольські, описує механізми, за допомогою яких стрес впливає на розвиток або прогрес різних захворювань. Важливо є те, що автор детально показує взаємозв'язок стресу з депресією, при тривалому перебуванні в стресовому стані, можливо виникнення порушень в емоційній сфері та виникнення депресії.

Для подолання зростаючого числа конфліктів та стресу, зовнішнього і внутрішнього плану, люди використовують механізми психологічного захисту. Проте психологічний захист може не тільки забезпечувати адаптацію до нових умов життєдіяльності, але постійне використання захистів може провокувати порушення психічного здоров'я особистості.

Нині й досі викликає спір питання пошуку природи емоцій, експресивності та феномен емоційного інтелекту. Також теми пов'язані з професійним становленням, та впливом стресу на формування синдрому професійної деформації, емоційного

вигорання та різних видів захисної поведінки, усе більше розглядаються в контексті індивідуальних особливостей.

Гроші як фактор економічної соціалізації, їх місце в ціннісно-потребовій системі дитини старшого дошкільного віку

**Фера Світлана Володимирівна,
доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології Національного
університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат
психологічних наук**

З соціально-психологічної точки зору гроші виступають фактором економічної соціалізації, а на етапі старшого дошкільного віку є одним з основних засобів входження особистості в економічну сферу суспільства. На нашу думку, усвідомлення функції грошей як загального еквівалента обміну на етапі старшого дошкільного віку є одним із свідчень достатнього рівня економічної соціалізації, а місце грошей у ієрархії потреб особистості дошкільника визначає характер залучення дитини в економічний простір суспільства.

Для з'ясування особливостей уявлень про гроші та їх місця у ціннісно-потребовій системі дитини нами було проведено дослідження з використанням методики “Робінзонада” (розробленої Абраменковою В.В.). У рамках нашої роботи ми адаптували методику “Робінзонада” для використання в старшому дошкільному віці за допомогою ілюстрування пропонованого матеріалу і ввели гроші, як категорію потреб. Ілюстрації були запропоновані в чорно-білому варіанті, щоб виключити в такий спосіб вплив кольорових образів ілюстрації на процес вибору. Вибірка дослідження склала 141 особу.

Згідно отриманих даних, 69,3 % дітей старшого дошкільного віку обирають гроші як засіб задоволення власних потреб, 31,7 % з них вважають, що без грошей неможливо прожити і ставлять їх на 1 місце у власній ієрархії потреб. Це може свідчити про певний рівень орієнтування дітей старшого дошкільного віку у економічному просторі купівлі-продажу, що співпадає з висновками, зробленими О.В. Козловою. Проте є також свідченням деформації ціннісної системи більшості сучасних дошкільників на перевагу матеріальних цінностей над духовними.

Згідно отриманих результатів, були виявлені наступні закономірності: за ступенем важливості на перше місце вийшла потреба в задоволеннях, що реалізується за допомогою солодощів. На нашу думку, це пояснюється особливостями вікового періоду, базовою біологічною потребою якого є потреба у задоволеннях. Друге місце посіли гроші, адже на думку більшості респондентів “за гроші можна купити все”. Третє місце поділили батьки і іграшки. Даний феномен також обумовлений особливостями віку: дошкільники фізично не можуть існувати без дорослих і намагаються задовольнити потребу у задоволеннях. 4 місце було надано комп'ютеру, що може свідчити про потребу дітей старшого дошкільного віку в активному пізнанні навколишнього світу за допомогою технічних засобів

комунікації, а саме комп'ютера, як найбільш зручного і мобільного засобу. Отже, дошкільники прагнуть до мінімізації використання активних джерел отримання інформації. Вони надають перевагу пасивному сприйманню інформації, яку надає комп'ютер, не прикладаючи жодних зусиль до її самостійного пошуку, тобто намагаються отримати готовий варіант. 5 місце займає одноліток. Небажання спілкуватися з друзями може бути пояснене недостатнім умінням налагоджувати партнерські стосунки. 6 місце займає телевізор. А найрідше дошкільники обирають друкарські інформаційні видання (книги, журнали тощо) та радіо. Це обумовлено особливостями віку: діти старшого дошкільного віку ще тільки вчаться ними користуватися.

Аналізуючи отримані дані, можна зробити висновок, що на сучасному етапі провідними агентами соціалізації дітей старшого дошкільного віку, поряд з батьками, висувають інститути-транслятори масової інформації, тобто комп'ютер і телевізор.

У результаті аналізу даних за факторами статі та місцем проживання не було виявлено істотних статистично достовірних розходжень. Проте гроші у ціннісно-потребовій системі більшості міських дітей займають вищу позицію, ніж у сільських. Міські діти, на відміну від сільських, постійно спостерігають ситуації грошового обігу і часто самі стають активними учасниками даних ситуацій: платять за проїзд у міському транспорті, разом з батьками здійснюють покупки та розраховуються за комунальні послуги і ін. В уявленнях хлопців гроші виступають більшою потребою, ніж у дівчат. Це може бути спричинено соціально-історичним стереотипом, адже функція матеріального забезпечення сім'ї здавна належала чоловікам.

Отже, уявлення про гроші, їх систему функціонування розширює економічний світогляд дитини старшого дошкільного віку, формує інтерес до економічної сфери життя, виступає базою до становлення економіко-психологічних характеристик особистості (економічної ініціативності, економічної зорієнтованості, раціональної ощадливості, комунікативно-економічної активності).

Кліпова хаотичність сучасного інформаційно-комунікаційного простору

Чаплак Ян Васильович, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат психологічних наук, доцент

Гавреш Ірина Іванівна, магістрант спеціальності «Психологія» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Сучасний технологічний інструментарій інформаційно-комунікаційного простору перенасичений новітніми технологіями соціально-психологічного впливу на свідомість особистості. Більша частина цих технологій мають досить сумнівну екологічність та вимагають нагального дослідження за шкалою «екологічність-неекологічність» [1; 3]. Тобто, інформаційні технології сучасного цифрового світу сьогодення виступають рушієм прогресивного розвитку суспільства, але, в той же час, створюють певні загрозові варіації його існуванню. Посилює цей процес те, що соціальна спільнота інформаційного простору (цифрове суспільство) постійно знаходиться сьогодні на стадії формування. А це, в свою чергу, вказує на те, що на формування цього інформаційного суспільства можна впливати як в конструктивному, так і в деструктивному спрямуванні. Так, наприклад, соціальне середовище, яке попадає під безперервний вплив неекологічних інформаційно-комунікативних потоків, починає деградувати від маніпулятивних технологій системного обману [1].

Утворення кліпового мислення та кліп-культури дуже тісно пов'язано із новітніми різновидами комунікацій у мережевому суспільстві Інтернет. Кліп-культура виникла на основі безпосереднього впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у цифровому світі з метою донесення до суспільства якомога більшого об'єму інформації та є складовою процесу інформатизації кіберсуспільства [4]. Тобто, з метою збільшення об'єму інформації в тому чи іншому інформаційно-комунікативному потоці, використовують кліповість інформації як один із різновидів інформаційно-комунікаційних технологій. Саме кліповість на теренах цифрового світу дозволяє застосовувати різноманітні маніпулятивні технології як локального, так і масштабного цілеспрямованого соціально-психологічного впливу [3; 4].

Окрім цього, застосування технологічного інструментарію кліпової хаотизації інформаційно-комунікативних потоків надає необмежені можливості щодо цілеспрямованого впливу на внутрішній стан тієї чи іншої особистості та суспільства взагалі, на їхнє сприймання певної ситуації тощо. Це вказує на те, що сучасний технологічний інструментарій кліповості цифрового світу має досить потужні можливості щодо використання цілеспрямованого соціально-психологічного впливу. Технології такого впливу можуть змінювати світогляд не

тільки тієї чи іншої особистості, але й суспільства в цілому [4]. Тобто, на основі кліпової хаотичності інформаційно-комунікаційних потоків відбувається нав'язування вже «заготовлених» смислів тієї чи іншої «потрібної» інформації, що не потрібно осмислювати особистості. Ці варіації маніпулятивного соціально-психологічного впливу, створені за допомогою кліповізації інформаційного простору, можливі й із використанням технологічного інструментарію, що утворені за допомогою логіки абсурду [3]. Маніпулятивний вплив на основі новітніх технологій кліпової хаотичності інформаційного простору стає ще більш небезпечнішим, якщо його посилюють застосуванням штучної побудови інформаційно-комунікативних потоків з певною «начинкою» абсурду, що не завжди можуть піддаватися законам раціональної логіки [2; 3].

Сучасна особистість ще не вийшла на той рівень розвитку, щоб у процесі хаотизації інформаційно-комунікативних потоків на достатньому рівні трансформувати особистий когнітивно-стратегічний потенціал і встигати ефективно обробляти великий об'єм інформації за досить короткий проміжок часу. А це, в свою чергу, надає необмежені можливості застосовувати маніпулятивні технології соціально-психологічного впливу як на індивідуальну, так і на соціальну свідомість [Зв]. Але за допомогою кліпової хаотичності можливо не тільки здійснювати цілеспрямований соціально-психологічний вплив, але й ефективно виявляти деструктивні та небезпечні маніпулятивні технології на теренах інформаційно-комунікаційного простору. Це можна пояснити тим, що всі технології маніпулятивних процесів у цифровому світі побудовані за відповідними алгоритмами кліповості мережевого середовища та саме кліповість інформаційного простору виступає основою у формуванні кліповості свідомості як на індивідуальному, так і на суспільному рівні [4]. На основі сучасних технологій кліпової хаотичності, на нашу думку, потрібно сьогодні виявляти та попереджати небезпечний маніпулятивний вплив на теренах інформаційно-комунікаційного простору. У перспективі подальших розвідок ми плануємо продовжити дослідження технологій кліпової хаотичності з метою виявлення небезпечних маніпулятивних впливів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Я.Ф. Особистість в сучасному кіберпросторі / Я.Ф.Андреева, Я.В.Чапак // Особистість та її історія: колективна монографія за ред. Чепелевої Н.В. Папучі М.В.- Ніжин, 2018.- С.426-438.
2. Бойко Д.В. Логика абсурда [Электронный ресурс] / Д. В. Бойко // Психология и психотехника. - № 1 (64). 2014. – С. 12-21. – Режим доступа: DOI: 10.7256/2070-8955.2014.1.10514
3. Чапак Я.В. Кліпова хаотичність як засіб абсурдизації та маніпулятивна технологія [Електронний ресурс] / Я.В. Чапак, І.М. Зварич // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – 2018. – № 14 (4). – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – С.19-36.
4. Чуйко Г.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на формування

кліповості індивідуальної та суспільної свідомості [Електронний ресурс] / Г.В. Чуйко, Я.В. Чаплак // Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. – 2018. – № 14 (4). – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – С.37-53.

The importance of cybersecurity in the life of modern youth

Iuliia Chaplinska, PhD

**Senior Researcher at the Laboratory of Mass Communication Psychology and Media
Education at the Institute of Social and Political Psychology
National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine**

In nowadays society, which is riddled with technogenic innovations and gadgets, virtual communities and dating, parasocial interaction and robotics, there are many problems that have not been faced by the previous generations. In our practice, we begin to experience cases where teenage girls, unaware of the threats, trust their intimate photos with unreliable users or abducted personal information, and then began blackmailing or harassing them. Also we have seen cases where teens trust information about their place of residence, family composition, property riches to social networks, and then encounter fraud or threats of physical violence. Such cases have shown us that the culture of cyber security has not been formed in young generation of the Ukrainian people and it has become a very big problem. For example, one case, that has already happened at the Kyiv School. A group of teenagers were engaged in harassment of their classmate by distributing sexual photo collages in social networks. Children using photoshop added the head of their classmate to the pictures of porno actresses. The girl had a hard time experiencing mayhem and did not share her own bad feelings with her parents. Problems were revealed by a class teacher who conducted an almost detective investigation, found a group on a social network, where teens discussed ideas for collages and shared already created pictures. The teacher identified each participant in the group, conducted individual conversation with them, and threatened pupils with cyber police. The girl's harassment has now been terminated. In this situation, teenagers had access to sites 18+, had access to a photo album of their classmate on a social network and this indicates that the girl did not protect their private information. Modern youth do not think about the need and importance of privacy settings, they consider themselves "people of the world" and often

do not admit any boundaries. Even those boundaries that were created for their own safety.

Where did the carelessness of the younger generation come from?

First of all, we can say about the lack of awareness of the older generation in all kinds of dangers associated with the current information field. Usually parents teach their children the rules of survival that many generations have formed before: you can't talk to the strangers on the street, you can't put your fingers in the socket, you can be burnt with fire, so don't play with it, you can't walk on the thin ice in winter. But parents of modern-day children grew up in a world where there were no mobile phones or they just appeared, computers were huge machines that occupied half a room rather than thin laptops weighing 1.5 pounds and, of course, there was no YouTube, Facebook, Instagram and Twitter. Taking into account that the parents were not given the wisdom of their ancestors, the rules of use and safety on the Internet they had to form by themselves, and, as it turned out, not always successfully. Many parents did not even suspect that online harassment could lead their child to a deep depression and even suicidal attempts. This kind of experience some parents have felt together with their child for the first time.

Second, we have to say about the spread of compensatory relationships that shape children or teens with modern gadgets. In Voznesenska O. L. research it was described that for many Ukrainian families, television has become a transitional, personalized object, and is perceived as a family member. In this role, the TV distorts the boundaries of the family system and influences the emotional evolution of a child (Voznesenska, O. L., 2010). That is when a child has more emotional response to technogenic transitional objects than to human beings. So in our practice there was a case when a child of four-year old became sick. Although, doctors did not find any health problems with her and sent her to a psychologist consultation, because they had suspected psychosomatic disorder. As a result, it was discovered that this problem had been accompanying the child, since the mother began to forbid her to play with the phone. The gadget by that time had already become the object of the child's addiction and the ban on “communication” with

it became so shocking and painful for the child that it stimulated her unhealthy condition. Yes, robotic toys, programs on children's smartphones with artificial intelligence, such as Siri, for example, are prominent in the life of Ukrainian youth, they become personalized objects that can be shared with one's own concerns or information, or even help in response on some request.

But not only the specific attachment of children to their gadgets is a source of excitement. When children use transitional objects for interaction, they create a sense of illusory security and detachment (because interaction is not unique, it is indirect), which, in turn, reduces the level of critical perception of the information they provide and upload to social networks (illusion distances). Quite often, this illusion of detachment and children's irresponsibility for their actions is a source of lies on the Internet. There are many popular boys and girls who lead stunning pages on social networks, creating the illusion of a perfect life filled with luxury and adventure. But very often, it turns out to be a lie (not what it seems). In the haunting of likes and popularity, children are often "living not their lives" and are willing to take cruel steps towards others in order to maintain the illusion created. Therefore, it is necessary to develop critical thinking in children so that they can not only distinguish truth from lies, but also an illusion from reality.

References:

1. Вознесенська, О.Л. (Voznesenska, O. L.) (2010), "Сім'я в інформаційному суспільстві: зміна норми" (Family in the information society: changing the norm) in Психологічні перспективи. – Спеціальний випуск. (Psychological perspectives. – Special issue.), Київ (Kyiv), pp. 16–26.

Медіапсихологія: засоби психосоціальної підтримки комбатантів

Череповська Наталія Іванівна,
старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України, кандидат психологічних наук

В умовах гібридної, інформаційної війни деякі групи суспільства і комбатантів зокрема, потребують психосоціальної підтримки. Психосоціальна підтримка є складовою роботи психологів, соціальних працівників, офіцерів морального і психологічного забезпечення, капеланів і передбачає надання допомоги в матеріальному, інформаційному, емоційному планах. Ми надаємо пріоритет емоційній – психологічній підтримці комбатантів, яка має бути забезпеченою інноваційним методичним інструментарієм.

Одним з багатьох ресурсів надання емоційного благополуччя й зокрема когнітивної, ментальної підтримки ветеранам війни, військовослужбовцям є медіапсихологія – актуальна міждисциплінарна наука, яка вивчає вплив медіа на емоції, свідомість, поведінку, комунікацію, творчість людини, а також вплив людини на створений нею світ медіа як у сфері виробництва медіапристроїв, медіатехнологій, медіаконтенту, так й у практичному споживанні, креативному застосуванні готової медіапродукції. Саме тому медіапсихологія, охоплюючи широкий спектр життя сучасної людини, здатна своїми ресурсами забезпечити оптимальну психологічну підтримку комбатантів. Її ресурсами є: 1) *медіаконтент* як дидактичний матеріал різного формату (від світлин, відео викладених в інтернеті до документальних, ігрових фільмів різного жанру) і 2) психологічний інструментарій як *засоби опрацювання медіаконтенту* (методики, техніки, види групової роботи тощо) [3].

Нами розроблено медіапсихологічну модель психосоціальної підтримки комбатантів (ММППК), яка ґрунтується на таких технологіях як: медіаграмотність, візуалізована психоедукація, ціннісно-сміслова регуляція.

1. Перший напрям психологічної підтримки комбатантів спрямований на розвиток *медіаграмотності* як профілактики деструктивних інформаційних впливів медіа. Її *суть* полягає у запобіганні можливої ретравматизації комбатантів, коли медіа може спрацювати як тригер первинної бойової травми. Крім того, *суть* профілактики деструктивних медіавпливів полягає у запобіганні додаткової, непрямої травми – власне *медіатравми*, яка здатна спричинити руйнацію ідентичності особистості: її цінностей, переконань, автономності, емоційно-когнітивної сфери тощо. *Метою* роботи у напрямку профілактики деструктивних інформаційних впливів медіа є *розвиток особистої медіаграмотності* комбатантів.

(Медіапсихологічні ресурси: за форматом *медіаконтент* має бути коротким (світлина/графіка, відео, рекламні ролики, фрагменти теленовин), а за змістом – бажаний пропагандивний, соціальний, інформативний жанр; *засоби* опрацювання інформації становлять багаторазове повторення вправ, спрямованих на розвиток логічного, критичного мислення.

Очікувані результати: *набуття базових навичок медіаграмотності*: саморегуляції переглядів, переключення уваги, логічне, критичне сприймання, інформації, її творче переосмислення як надання власних смислів тощо.

2. Другий напрям психологічної підтримки полягає у просвітницькій площині і становить *візуалізовану психоедукацію* як поширення знань у візуалізованій формі про емоційні стани, розлади у військових, надання первинної допомоги тощо. *Суть* цього напрямку – візуалізація (як ілюстрація) конкретної інформації, тобто, підсилення знань за допомогою візуального образу. *Метою* є підвищення рівня психологічної культури комбатантів.

Медіапсихологічні ресурси: *медіаконтент* являє собою нарізки з навчальних відео, фільмів, які за змістом ілюструють вияв того чи іншого психологічного стану (флешбекі, алкоголізм, агресія та ін.); *засоби* роботи з медіаконтентом становлять перегляд, ретельний аналіз, спрямований на краще розуміння і своєчасне виявлення психологічних станів та отримання інформації щодо реагування, надання допомоги у кожному, окремо розглянутому, випадку.

Очікувані результати: набуття *нових/додаткових психологічних знань*, та *уміння застосовувати* їх на практиці.

3. Третій напрям психологічної підтримки передбачає покращення ***саморегуляції емоційних станів*** комбатантів, стимулювання розвитку посттравматичного зростання, успішної соціалізації. *Суть* напрямку полягає у поліпшенні психологічного стану комбатантів за допомогою кіно. *Метою* даного напрямку є: навчитися *рефлексії емоцій/почуттів*; розвинути уміння *аналізувати* поведінку кіногероїв; на прикладі внутрішніх проблем кіногероя *аналогізувати* – бачити власні й головне, конструктивно їх *переосмислювати*.

Медіапсихологічні ресурси: *медіаконтент* становить документальний, художній ігровий формат, різний за змістом, проте в якому має бути висвітлена психологічна проблема та її позитивний розв'язок або оптимальне завершення; *засоби* медіапсихології реалізуються за допомогою застосування методики медіаклубу, становлять навчання саморефлексії почуттів, що виникли внаслідок перегляду, аналітичну роботу з образами кіногероїв, встановлення аналогії із власними проблемами, плануванні життєвих цілей [більш детально див. 1; 2].

Очікувані результати: *психологічні зміни* на особистому та груповому рівні завдяки переосмисленню спеціально підібраного медіаконтенту.

Отже, медіапсихологічні технології здатні: 1) озброїти комбатантів інструментальними уміннями і навичками психологічного самозахисту в медіапросторі, 2) надати знання у візуальній формі й підвищити психологічну

культуру, а також 3) вказати шлях забезпечення емоційного комфорту у процесі подолання особистих психологічних проблем.

Література

1. *Череповська Н.І.* Програма психосоціальної підтримки ветеранів війни за допомогою медіапсихологічних ресурсів / Проблеми політичної психології : збірник наукових праць / Асоціація політичних психологів України; [ред. колегія: Л.А. Найдюнова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін.]. – Київ : Золоті ворота, 2017. – Вип. 6 (20). – С. 119-132.
2. *Череповська Н.І.* Поглиблення програми розвитку патріотизму молоді: медіаклуб / Проблеми політичної психології: зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; [редакційна колегія: Л.А. Найдюнова, Л.Г. Чорна, І.Т. Батраченко та ін.]. – Київ : Талком, 2018. – Вип. 7 (21). – С. 150-160.
3. *Череповська Н.І.* Психосоціальна підтримка комбатантів: медіапсихологічні ресурси / Робота з травмами війни. Український досвід : матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ 28-31 березня 2018) / [за наук. ред.. Л.А. Найдюнової, О.Л. Вознесенської, В.В. Савінова] – К.: Вид-во ФОП Назаренко Т.В., 2018. – С. 125-128.

Міф як засіб конструювання соціальної ідентичності

Чорна Лідія Георгіївна
Завідувач лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Коли група позиціонує себе в соціальному просторі, є новоствореною, то їй зазвичай не вистачає фактів про історію свого функціонування. Щоб самовизначитися та набути власної ідентичності, члени групи починають несвідомо вдаватися до створення розповідей про власну особливу роль у становленні групи та її вплив на більш широкий соціум. Ступінь достовірності історії може варіювати в діапазоні від правдивої до неправдивої, але абсолютної правдивості у таких історій зазвичай не існує, бо колективне творення групою людей розповіді неминуче призводить до спонтанного вияву креативності. Так, реальна історія може перерости в легенду, а згодом стати міфом. Грецький міф про триста спартанців базується на реальних подіях, але кількість захисників і нападників суттєво змінена на користь того, щоб показати безстрашність перших та боягузтво других. Однак, існують історії абсолютно неправдиві, але які з успіхом виконують функцію презентації героїчного минулого, яке забезпечує достойне позиціонування групи в теперішньому. Одним із яскравих прикладів таких неправдивих або напівправдивих у переважній більшості розповідей є історії про піонерів-героїв, які були частиною комуністичної ідеології в СРСР та слугували процесам ідентифікації членів дитячої організації піонерів як юних ленінців, відданих ідеям комунізму.

Зазвичай більш поширеними є розповіді, які лягли в основу ідентифікаційних процесів певної соціальної групи, що містять поєднання реального та вигаданого, однак вигадане може бути істинним, а реальне – хибним. Вигадані сюжети міфів, які презентують архаїчну свідомість різних народів, сприймаються як істинні, бо стверджують основоположні смисли буття людини, а

інтерпретації реальних подій сучасного життя поза їх соціальним, політичним контекстом, з певних ідеологічних настанов по суті є хибними міфологемами.

Існують живі та мертві міфи, міфи та псевдоміфи. Якщо міф виникає спонтанно, як жива розповідь досить великої групи людей про надзвичайно значущі для них події, про цінності групи, про їх можливу реалізацію в майбутньому, то варто говорити про творення власної історії групою людей. Результатом багаторазового переказу певної історії вона може суттєво змінитися та спотворитися. Тут автором міфу є колективний суб'єкт, якого можна визначити. Самі творці міфу згодом усвідомлюють відносну правдивість його сюжету, але визнають істинність його смислів. Це свідчить про віру членів групи в спільну мету, досягненню якої допомогла віра в їх колективну мрію-фантазію.

Якщо ж міф створений штучно, спеціально вигаданий окремою людиною або мікрогрупою людей як усвідомлена неправда, тобто процес створення міфу був змодельований, а потім сам міф за допомогою каналів масової комунікації цілеспрямовано «вмонтований» у масову свідомість більш широкої аудиторії, то про його живе творення та справжність не йдеться. Це є псевдоміф.

Мотиви творення міфу різні: в живому міфі втілюються ціннісні смисли буття людей, а мертвий міф створений для реалізації корисливих інтересів певної групи людей стосовно іншої. Останній не реалізує глибинні мотиви існування тієї групи людей, якій він призначений, він експлуатує ситуативні потреби людей, зазвичай, у швидкій реалізації їхніх соціальних очікувань. Творення такого міфу не було осмислено, вистраждано, суб'єкти його творення не проектували власну суб'єктність у його смисли, а отримали як дарунок долі. Тобто група людей, яка в інтерпретації подій власного життя використовує зовнішній локус контролю, підтримує та виправдовує патерналізм, легко, щиро та некритично сприймає кимось створену розповідь, яка обіцяє міфічне розв'язання проблем групи. Також вірогідно сприймаються історії, які інтерпретують соціальні ситуації, причини яких важко

пояснити, на хід яких неможливо вплинути, тобто допомагають долати групи когнітивний дисонанс у сприйнятті складних соціальних ситуацій.

Під вищенаведені ознаки псевдоміфів, штучно вигаданих історій, підлягають міфи радянських часів, які зараз активно використовуються в ідеологічних дискурсах псевдодержав ЛНР і ДНР. З метою дослідження особливостей використання керівництвом так званої ЛНР в освітньому процесі міфології, яка є штучно створеним продуктом її політико-ідеологічної системи, було проаналізовано тексти новин сайту Міністерства освіти та науки цієї псевдодержави (2019-2018 р.р., більше 2 тисяч інформаційних повідомлень) . Більшість із цих міфологем запозичена з ідеології СРСР, які були позбавлені істориками статусу фактів після його розпаду, а певна кількість уже породжена в наш час. Умовно ці міфологеми за тематикою було класифіковано на три групи, спрямовані на формування в мешканців: 1) проросійської ідентичності; 2) ідентичності громадянина ЛНР; 3) мілітаризованої свідомості, що насамперед виявляється у військово-патріотичному вихованні дітей і молоді. Кожен із напрямів містить декілька більш дрібних міфологем. Так, міф про «русский мир» (рос.) спирається на розповіді про єдність історії, мови, релігії, війська (козацтво, кадетські утворення), не більше, не менше, як усіх російськомовних мешканців землі. Військово-патріотичне виховання активно та найбільшою мірою серед усього іншого використовує тематику Великої вітчизняної війни, зокрема активно експлуатується історія діяльності підпільної організації «Молода гвардія» в інтерпретації О. Фадєєва. До цих тем штучно приєднуються дискурси сучасної війни на Донбасі, причин її виникнення, а також пристрасного прагнення жителів ЛНР до миру. У формуванні ідентичності громадянина республіки спираються на «створення власної історії молодій державі», героїзацію вчинків бойовиків і російських найманців (в пресі про них говорять як про відомих захисників та відважних людей). Водночас в учнів формується невиразний («розмитий») концепт

батьківщини (на шкільних уроках вони вивчають разом історію Росії, України та Донбасу).

У навчальних закладах псевдодержави ЛНР, як під час освітнього процесу, так і під час дозвілєвої активності учнів, організовується величезна кількість заходів, тематика яких поєднує воєнні дії на Луганщині з подіями Другої світової війни. Згадуються як реальні події, так і відверті давно ідентифіковані істориками як міфи вигадані історії або їх інтерпретації (про 28 памфіловців, про Зою Космодем'янську, про причини радянсько-фінської війни тощо). На цих заходах зачитуються передсмертні записки молодогвардійців, а потім співробітниками музею «Молода гвардія» розповідається про події літа 2014 року на території Краснодонського району, про мужність і героїзм народного ополчення, яке встало на захист дітей і старих людей, про «українських фашистів та націоналістів-карателів». Учні роблять усілякі презентації, які показують воєнні будні солдат, наприклад, натягують військові палатки, показують, що бійці не сумують, їдять кашу, грають на гармошці, співають на привалі частівки. Невідомо, який історичний період представляють ці солдати: II світової війни, чи новітньої історії. Усе це дійство закінчується клятвами сучасних юних молодогвардійців на вірність Донбасу, колективними ритуалами під гаслом, які відповідають часам супротиву Донбасу німецьким загарбникам, але аж ніяк не сьогоденню.

Отже, в набутті мешканцями псевдодержави ЛНР соціальної ідентичності активно використовуються історичні міфи, а також штучні соціально-історико-психологічні конструкти, призначені для поширення в масовій свідомості, які об'єднані на хибних засадах подібності різних історичних фактів та подій сьогодення.

Контрфактичне мислення

Чуйко Галина Василівна

доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент

Інтерес до проблеми контрфактичного мислення поступово, але невпинно зростає. До її аналізу зверталися представники найширшого кола різних наук: від гуманітарних – до точних; особливо популярна вона у філософів і логіків (зокрема, Д. Канеман, Н. Роуз, А. Тверські, Дж. Олсон, Р. Берн, К. Маркман, М. МакМуллен, І. Гаванські, Д.Льюїс, О.С. Карпенко, А. Нікіфоров та ін.), і порівняно рідше до її дослідження вдаються психологи, хоча це, безумовно, психологічний феномен, надважливий у сучасному нестабільному світі.

Контрфактичне мислення – це мислення в умовному способі за типом: «якщо б ..., то...» [3, с.326]. Контрфактичні міркування та висловлювання з погляду мови є умовними реченнями, умовно-модальна форма яких передбачає, що реальне положення справ відрізняється в описуваного і які проєктують ситуацію [2, с.12], за якої зміна причини (способу, характеру) поведінки приводить до зміни її наслідків. Контрфактична думка виникає, коли людина змінює фактичну попередню подію і потім оцінює наслідки цієї зміни. Контрфактичне мислення активізується у випадку, коли зійшлися виключні обставини, що зумовили подію, якої людина хотіла б уникнути будь-що. Тому, вважаючи себе винною і бажаючи посилити контроль над ситуацією, принаймні, в майбутньому, людина вдається до контрфактичного мислення. І ми тим більш схильні до контрфактуалів, чим ближче початково були до позитивного результату (можливості уникнути негативної події) [2].

Але, щоб запропонувати інші варіанти розвитку подій, людині спочатку потрібно відшукати (виявити) точку повороту (поді, вчинок, дію), після якої все пішло «не так». І зміни контрфактичне мислення вносить саме у цей момент часу і події, уможливаючи інший варіант розвитку ситуації.

Важливою властивістю контрфактичного мислення є реплікація: ми за своїм бажанням можемо легко реконструювати минулі події [1, с.101], а головною особливістю є те, що воно розширює дійсність через уявлення того, що могло б бути [1, с.106].

Результатом цього мислення є створення контрфактів – альтернативних сценаріїв подій, які, як зазначає Н. Роуз (N. Roese), можуть бути двох видів: висхідні (коли наявна ситуація розглядається як гірша, порівняно з можливою чи бажаною) та низхідні (в них теперішня реальна ситуація сприймається як відносно непогана, оскільки могло бути й гірше) [3, с.326]. Причому вважається, що висхідні контрфактуали погіршують емоційний стан людини, але позитивно впливають на її подальшу діяльність (оскільки людина, опираючись на негативний досвід

минулого, намагається контролювати й коригувати свою поведінку в напрямку, що передбачає зміну минулого сценарію подій), тоді як низхідні – покращують емоційний стан, проте здатні негативно впливати на майбутню діяльність особистості.

За суттю, контрфактичне мислення частково схоже на мрію (уявлення про бажане майбутнє) та фантазію водночас (створення своєрідних повітряних замків, які, вочевидь, ніколи не існуватимуть, оскільки контрфактичне мислення працює вже після того, як небажана (неприємна) ситуація сталася, і виправити її неможливо). Воно здатне ослаблювати переживання людини з приводу того, що сталося, допомагаючи на час «забутися», відволіктися від проблеми, пропонуючи інші, альтернативні варіанти її вирішення, значно більш оптимістичні, ніж реальність. Для більшості людей можливість уявити собі інший, бажаний розвиток подій (на відміну від небажаного, але того, що вже сталося реально) не означає жити фантазіями, а є лише тимчасовим психологічним захистом від гострого переживання невдачі – стресу чи фрустрації – насправді послаблюючи його через часткове (можливе) заперечення, сподіваючись на інший хід подій та інший результат в майбутньому. Крім того, додається ще думка про те, що в наступний раз за схожих умов людина не помилиться і контрфактичне мислення (як перша допомога) не знадобиться, оскільки бажане стане дійсним.

Певний парадокс контрфактичного мислення бачимо саме в тому, що воно водночас надує два різні психічні феномени: мрію і фантазію. Першу – тому що створює варіант (і не один) бажаного майбутнього як ймовірної можливості; другу – через те, що дійсність свідчить, що ніщо з омріяного не може статися, воно є лише імітацією реальності.

Роль контрфактичного мислення влучно визначив О.С. Карпенко, зазначаючи, що це своєрідна «ментальна подорож у часі», а «застосування контрфактуалів дасть нам гнучкість в мисленні про можливі варіанти майбутнього і підготовлює на ліпше в цьому майбутньому» [1]. Вчений також відзначив, що про важливість контрфактичного мислення говорить обставина, що «якщо майбутнього немає чи воно раз і назавжди наперед визначене, то здатність» до цього мислення відмирає [1, с.103].

На нашу думку, схильність до контрфактичного мислення виявляється по-різному у різних людей. Одні розглядають можливості ситуації, розмірковуючи, як би вона повернулася, якби був використаний інший алгоритм поведінки. Інші запитання до себе починають зі слова «чому»: «Чому сталося саме так і саме зі мною? Чому я не обрав інший шлях чи спосіб дії?». Для цієї категорії людей контрфактичне мислення – варіант рефлексування, що впливає на їх самосприйняття і самооцінку.

Звичайно, до контрфактичного мислення вдається кожний (хоча і в різній мірі), адже кожній людині хочеться, щоб усе було добре, принаймні, у вимріяному ймовірнісному та феноменально можливому світі.

Список використаної літератури:

1. Карпенко А.С. Контрфактуальное мышление. *Философский журнал*. 2017. Т.23, № 2, С.98–122. doi: 10.21146/2074-1472-2017-23-2-98-122.
2. Карпенко А.С. Сверхреализм. *Философский журнал*. 2016. Т.9, № 2, С.5–23. doi: 10.21146/2072-0726-2016-9-2-5-23.
3. Когнитивная психология. Учебник для вузов / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. Москва : ПЕР СЭ, 2002. 480 с.

Принцип інклюзії в контексті психологічних знань

Чуніхіна Світлана Леонідівна
старший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України, кандидат психологічних наук

Впровадження принципу інклюзії в систему освіти в Україні не просто передбачене Законом України «Про освіту» №2145-VIII від 5.09.2017, Концептуальними засадами реформування середньої школи «Нова Українська школа» (ухвалено рішенням Колегії МОН 27.10.2016) та іншими нормативними актами, а представляється дійсно принциповим нововведенням, що зачіпає широкий спектр соціальних відносин і практик в освітній сфері та в суспільстві в цілому.

Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООС) в закладах загальної середньої освіти надає освітньому процесу та супутнім йому процесам соціальної взаємодії в трикутнику учні-педагоги-батьки нових соціально-психологічних особливостей та потребує комплексної адаптації до них з боку усіх учасників освітнього процесу на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях.

Досвід впровадження принципу інклюзії в освіті в Україні та інших країнах світу дозволяє виокремити типові дезадаптивні компоненти реакцій учасників освітнього процесу на входження в нову для них соціально-психологічну реальність.

На емоційному рівні це:

- тривога та страх, пов'язані, по-перше, з необхідністю контактувати з невідомою, особливою людиною (це справедливо як для «звичайних» людей, так і для осіб з ООС, чиє звичне оточення може сильно відрізнятись від шкільного), а, по-друге, з оцінкою власної спроможності/неспроможності впоратися із новими викликами;

- відраза – на жаль, не дуже рідка емоційна реакція «здорової» особи на контакт з людиною, що має явні ознаки порушень стану здоров'я; подібна реакція часто пов'язана із глибинними ірраціональними страхами «підхопити хворобу»;
- образа – емоційна реакція на неприйняття, відразу, соціальне відторгнення або ізоляцію;
- злість, гнів, агресія як вторинна реакція на страх невідповідності, соціальну невдачу при контакті з інакшою людиною, втрату контролю або ірраціональні страхи.

Когнітивні аспекти реакції проявляються у:

- стійких стереотипах щодо людей з ООС, частка яких бере коріння у ірраціональних, міфологічних структурах світосприймання і має підсвідомий характер;
- браку достовірної та актуальної інформації щодо норми та патології, здоров'я та нездоров'я, сучасних підходів до людей з інвалідністю (методологічного зсуву від медичної концепції інвалідності до соціальної і далі до особистісно-інтегративної).

Поведінкові прояви дезадаптивних реакції на інклюзію – це:

- ізоляція або самоізоляція як спосіб припинення небажаних соціальних контактів;
- спорадичні або систематичні прояви агресії (вербальної та фізичної) як шлях до набуття контролю над незвичною ситуацією або реакція на психологічну вразливість (у тому числі, за механізмом проекції, власну).

Таким чином, соціально-психологічний супровід процесів адаптації учасників навчального процесу до впровадження принципу інклюзії в систему освіти необхідно планувати, виходячи з того, що ця адаптація мусить мати комплексний характер (спеціального супроводу та допомоги потребують і діти з ООС, і їхні сім'ї, і діти та сім'ї дітей без ООС, і педагогічні працівники) та бути

адресованою кожному з рівнів виникнення дезадаптивних реакцій (когнітивному, емоційному, поведінковому).

Перспективним напрямом організації соціально-психологічного супроводу інклюзії виявляється нарративний тренінг у різних модифікаціях, якій дає змогу, по-перше, залучити до спільних активностей усіх учасників навчального процесу, а, по-друге, активувати когнітивний, емоційний та поведінковий рівні їхньої адаптації до нової ситуації.

Гендерні аспекти психології старості

Щотка Оксана Петрівна,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Ніжинського
державного університету

Біологічно-медичний суспільний дискурс став пануючим в нашому суспільстві, інститут лікарської практики повністю перевизначив уявлення про старість, витіснивши навіть соціальні і релігійні інтерпретації. Згідно з ним старість є віком втрати працездатності та поступового погіршення здоров'я, аж до повної безпорадності. Такий дискурс стигматизує старість і стає основою для соціального конструювання немічності. Панування біологічно-медичного дискурсу старості викликає у більшості дорослих людей почуття страху і відчаю перед безраднісним майбутнім (Vincent, John A., 2003).

Стигматизація старості, за даними наших досліджень, активізує захисні стратегії дорослих та обумовлює розгортання практик уникнення старості (пластичні операції, виснажливі тренування, болісні уколи, сурогатне материнство). Дорослі люди всіляко намагаються віддалити і скоротити період старіння, ігнорують або нехтують зміни викликані старінням в організмі, сприйнятті світу і соціальних відносинах, прагнуть наслідувати стандартам молодості (Щотка О.П., 2017).

Особливо помітним є негативний вплив панівного дискурсу старіння та старості на розвиток особистості дорослої жінки. Чим ближче до старості тим помітнішим для жінки стають наслідки накладання стереотипів старіння на гендерні стереотипи. Так соціолог Ю.В. Кац виокремив декілька основних площин перетину вікових і гендерних стереотипів та практик дискримінації, пов'язаних зі старінням людини, що характерні для пострадянського простору (Кац Ю.В., 2010).

Перша пов'язана із загально низьким соціальним статусом жінки в суспільстві, що власне формує подвійний стандарт старіння та призводить до накладання

гендерної та вікової дискримінації. Саме образ старої жінки з глибокими зморшками на обличчі зазвичай використовують наші ЗМІ для стереотипної презентації старості, як віку доживання. Друга площина виявляється в тім, що чоловіча влада, вкладена в статус і багатство, має тенденцію швидше збільшуватися з віком, разом з тим жіноча краса і чарівність є менш довговічними інструментами впливу на ситуацію і на завершення середньої дорослості вони, як правило, знецінюються. Через це, практика пластичних операцій зрілих та літніх жінок може бути розглянута, як спосіб зберегти звичні інструменти впливу у соціальних відносинах.

Третя площина перетину гендерних стереотипів пов'язана із ставленням до самотності в старості. Жінкам приписується більша, ніж чоловікам, здатність долати самотність, тому жіноча старість частіше потрапляє в асоціативний ряд старість - самотність - соціальна ізоляція та страждання. Четверта, і старече, і жіноче асоціюються з безсиллям, нездатністю відстояти свої інтереси. Можна припустити, що велика соціальна активність, схильність до контактів і публічного обурення літніх жінок є саме захисний механізм, вироблений внаслідок постійного перебування в потенційно агресивному середовищі.

П'ятою площиною є наслідки гендерно-несиметричної соціальної політики та дії низки інших факторів, які полягають в тім, що динаміка кар'єрного зростання жінок в нашій країні або переривалася вагітністю і подальшим вихованням дітей, або ж специфіка жіночої зайнятості (наприклад, обслуговуючий персонал, додаткове навантаження по веденню домашнього господарства і турботі про дітей / онуків) взагалі не передбачала істотних кар'єрних досягнень. Аналогічні причини є перешкодою для отримання освіти. В результаті цього сьогоднішні літні жінки, як правило, отримують меншу пенсію / дохід, ніж чоловіки, відчують істотні труднощі в пошуку роботи в пізньому віці;

Шоста площина виявляється у ставленні до здоров'я. Жінки є більш чутливі до свого здоров'я і до біомедичного дискурсу. Вони за статистикою частіше схильні

звертатися за медичною допомогою, що створює образ хронічно хворої людини, яка потребує постійного медичного контролю;

І нарешті сьома площина – це вимушений вихід на пенсію, що викликаний такими чинниками, як догляд за онуками чи літніми батьками чи онуками. Це може розглядатися як використання літніх жінок як безкоштовних сиділок, нянь в той час коли, ще повно творчих сил, або коли нарешті вивільняється час для саморозвитку, створення нової справи.

Отже, на відміну від молодих жінок або літніх чоловіків, на літніх жінок сильніше через атитюди упередження поширюється ворожість. А це означає, що для дорослих чоловіків та жінок старіння має набувати різного значення. Вікові зміни, пов'язані зі старінням, потребують від жінок і чоловіків різних адаптаційних ресурсів. Ймовірно накладання гендерних та вікових стереотипів у жінок сильніше активізують захисні стратегії.

Разом з тим, на наш погляд, психологічною основою передчасного старіння їх готовність особистості слідування віковим та гендерним стереотипам, тоді як її психологічне благополуччя криється у здатності виходити за межі стереотипу старіння, переглядати негативне означення старості, вміння конструювати альтернативні дискурси старості та використовувати пізню свободу.

Список використаних джерел:

1. Кац Ю.В. (2010). Стереотипизированная модель старения: гендерный аспект. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2 (1), 301–309.
2. Щотка О.П. (2017). Щаслива старість: «рожеві окуляри» для дорослих? В кн. Я.Андрєєва, Т.Титаренко, О.Щотка: *Ракурси психологічного благополуччя особистості* (pp. 17–23). Ніжин: НДУ ім.Миколи Гололя.
3. Vincent, John A. (2003). *Old Age*. London: Routledge:. Key Ideas Series.

Соціально-психологічні умови впровадження педагогічного партнерства в новій українській школі

Юрченко Віктор Іванович,
старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту
соціальної та політичної психології, кандидат психологічних наук, доцент

В Україні розпочалася реформа загальної середньої освіти – реалізація «Концепції Нової української школи». Вона передбачає структурні перетворення школи і оновлення змісту освіти, підвищення мотивації діяльності вчителя та орієнтацію на індивідуальні особливості кожного учня, виховання цінностей, автономію школи і сучасне освітнє середовище та ін. Водночас все це примножується ідеєю впровадження педагогіки, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками, спілкуванні, взаємодії та співпраці між ними. Учитель має бути другом кожного учня, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії своєї дитини.

Реалізація принципів педагогіки партнерства (повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у стосунках, діалог – взаємодія – взаємоповага, розподілене лідерство, добровільність прийняття зобов'язань, рівність сторін і обов'язковість виконання домовленостей) залежить від усіх учасників освітнього процесу, проте провідна роль належить учителю. Саме від вчителя (класного керівника) залежить соціально-психологічний клімат у класі, мотивація навчання й активність учнів, зацікавленість батьків освітніми питаннями та їх участь у житті школи тощо.

Однією з психологічних передумов впровадження педагогіки партнерства є позитивна «Я-концепція» вчителя, яка не лише стимулює його професійне зростання і педагогічну творчість, а й сприяє налагодженню оптимальних взаємин між учнями та їх батьками. У стосунках з учнями вчитель із позитивною «Я-концепцією» спокійний, упевнений у собі; відкритий і налаштований на міжособистісні взаємини з учнями; виявляє готовність спілкуватися з кожним

вихованцем і приймати його таким, яким він є; приязний у взаєминах з дітьми, поважає їхню гідність; жвавий і життєрадісний, з почуттям гумору, викликає позитивні переживання; надає перевагу активним, неформальним методам навчання; поважає думку дитини, допомагає їй самоствердитися у творчій діяльності; здійснює індивідуальний підхід, враховуючи особливості кожної дитини; об'єктивно оцінює учнів, їхні конкретні вчинки, риси чи досягнення; залучає їх до оцінювання себе і один одного тощо.

У стосунках із батьками вчитель (класний керівник) з позитивною «Я-концепцією» поважає почуття їх особистої гідності, усвідомлює їхню індивідуальність; цінує фаховість, досвід і творчий потенціал; звертається з чіткими проханнями і досяжними завданнями; дає змогу відчувати їм свою значущість (*«Я хотів би з Вами порадитись...»*); підтримує ініціативність та обговорює пропозиції батьків; заохочує залучення батьків до вдосконалення освітнього середовища та проведення шкільних заходів; вмотивовує та високо оцінює їхню активність батьків. Він завжди готовий надати консультаційну допомогу батькам у вирішенні складних питань виховання і розвитку дітей. Такий учитель доброзичливий і тактовний у стосунках з батьками, враховує їх вік, стать, освіту і професію; забезпечує атмосферу діловитості, привітності у спілкуванні з батьками; підтримує гарний настрій і сприятливий соціально-психологічний клімат тощо. Загострюючи проблему, можна констатувати, що зміцнення «Я-концепції» вчителя – це завдання «вищої психолого-педагогічної ідеології» (І. Бех) порівняно з традиційним засвоєнням учителем (студентом педагогічного закладу вищої освіти) професійно-педагогічних знань, формуванням загальних і професійних компетентностей, удосконаленням методичної підготовки тощо.

Велике значення має також ставлення всіх учасників освітнього процесу (педагогів, учнів і їх батьків) до реформи освіти, формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій у закладах середньої освіти.

Лабораторія психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України бере участь у Всеукраїнському експерименті «Формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій у навчальних закладах різного рівня». На цьому етапі розробляються та апробуються соціально-психологічні технології запровадження в закладах середньої освіти педагогіки партнерства. Так, на запрошення Кушугумського НВК – гімназії «Інтелект» Запорізької обл. співробітники лабораторії Г. Бевз, Л. Гриценок і В. Юрченко 11-12 жовтня 2019 р. провели майстер-клас «Досягнення партнерства в освіті шляхом участі». Учасниками були педагоги, учні та їхні батьки, які продемонстрували готовність до партнерської взаємодії як основи розбудови шляху до школи своєї мрії.

Також розпочався 1-й етап Всеукраїнського конкурсу-квесту «Реформа – шлях до школи моєї мрії», головною метою якого є привернення уваги громадськості до освітніх інновацій шляхом запровадження соціально-психологічної технології забезпечення ефективної підтримки вчителями, учнями та їхніми батьками реформи у сфері загальної середньої освіти. Основними завданнями конкурсу є:

- 1) Формування свідомої позиції педагогічної спільноти, учнів, батьків і широкої громадськості щодо значення та необхідності реформування загальної середньої освіти;
- 2) Привернення уваги педагогів, учнів і їхніх батьків до різних аспектів освітньої реформи;
- 3) Забезпечення ефективної підтримки громадськістю, зокрема вчителями, учнями та їхніми батьками реформи у сфері загальної середньої освіти;
- 4) Впровадження в діяльність школи педагогіки партнерства;
- 5) Виявлення та підтримка талановитої учнівської молоді, активізація їх творчого потенціалу.

Лише завдяки спільним зусиллям школи, сім'ї та громадськості за належної державної підтримки і відповідного наукового психолого-педагогічного супроводу освітня реформа сприятиме підвищенню якості загальної середньої освіти в Україні.

Проблеми соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб

Юрченко-Шеховцова Тетяна Іванівна,
Науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

У 2017 року відбулася дискусія «Ключ до мирного порядку денного – в руках внутрішньо переміщених осіб України», яка пройшла у Києві. Під час цього заходу координатор Організації Об'єднаних Націй в Україні, постійний представник Програми розвитку ООН в Україні Ніл Вокер заявив, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб. [1].

З того часу майже нічого не змінилося щодо значної кількості громадян на території України, які мають соціальний статус «внутрішньо переміщених осіб».

У статті 1 Закону України від 20.04.2017 № 1706-18 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» *внутрішньо переміщеною* особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Внутрішньо переміщені особи (або ж іноді використовують термін «переселенці»), які вимушені були покинути власні домівки на окупованих територіях та перемістились на не окуповані території України найчастіше стикаються з низкою проблем, таких як: відсутність житла; відсутність роботи; відсутність речей необхідних для життя (побутова техніка, посуд, меблі тощо); втрата кола близьких родичів; друзів; пошук лікарів (на новому місці проживання важко зорієнтуватися куди звертатися у випадку, якщо хтось захворів, загострилися хронічні захворювання. Звичайно людина, на постійному місці проживання знає до якого лікаря краще звернутися, якщо сумнівається, то їй можуть підказати друзі, знайомі). Така ж ситуація не тільки у пошуку лікарів, а й фахівців різних сфер (юристи, парикмахерки, сантехніки, електрики тощо).

Соціальні зміни зумовлюють зміни в особистому житті, де завданням соціально-психологічної адаптації виступає включення особистості в нову систему взаємовідносин. Якщо мова йде про робочий колектив – включення працівника в систему взаємовідносин колективу з його традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями. При прийнятті співробітником групових норм відбувається процес

ідентифікації особистості або з колективом в цілому, або з будь-якою формальною групою.

Зотова О. І. та Кряжева І. К. розглядали соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості й соціального середовища, яка приводить до правильних відповідних цілей і цінностей особистості та групи. Адаптація відбувається, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю її індивідуальності [2, с. 18].

Проте практично всі автори розглядають адаптацію як процес пристосування до різних станів зовнішнього середовища, в ході якого набуваються нові якості чи властивості. У цьому підкреслюється активність адаптивних процесів, які постійно супроводжують життя людини й сприяють її виживанню в різних умовах, навіть у кризах [3, с. 152].

Адаптація внутрішньо переміщених осіб, в рамках соціально-психологічного підходу, може бути визначена як процес пристосування (входження) особистості до умов оточуючого середовища, засвоєння цінностей, норм та правил нового оточення.

Процес змушеного залишення свого місця проживання супроводжується сильними емоційними потрясіннями, що проявляється у відчутті напруженості та тривожності, проявах агресивності, виникненням негативних емоцій тощо. Поряд із цим спостерігається зниження самооцінки, рівня домагань, ламання стереотипів, ціннісних орієнтацій та соціальних установок.

Успішність соціально-психологічної адаптації залежить від багатьох факторів та пов'язана з характером, темпераментом та ціннісними установками особистості. Доведено, що психологічно комфортне середовище, організоване з урахуванням специфіки соціальних проблем і психологічного стану особистості, здатне пом'якшити виникаючі складнощі соціальної адаптації [4].

В соціальній психології пов'язують поведінку особи, яка мігрувала з конформізмом (пасивне прийняття групових стандартів у поведінці, безапеляційним визнанням існуючих порядків, норм і правил, безумовним схилянням перед авторитетами). Такий конформізм можна трактувати як: брак власних поглядів, переконань, слабкість характеру; згоду з поглядами, нормами, ціннісними орієнтаціями більшості оточення; результат тиску групових норм на індивіда, який внаслідок цього починає діяти, думати, відчувати так, як і інші члени групи. Поряд з цим конформність особистості може сприяти кращій адаптації до нового середовища [5].

З іншого боку стресова ситуація може викликати активізацію усіх потенційних можливостей людини та спонукає не тільки до виживання а й до певного зростання.

Отже проблема соціально-психологічної адаптації є складним, багатоаспектним і тривалим процесом. Питання соціально-психологічної адаптації є актуальним тривалий час та через зростання темпів змін вимагає від особистості та навколишнього середовища володіння стратегіями адаптації.

Список використаних джерел:

1. Україна займає 9 місце в мире по количеству переселенцев. URL :<https://ukranews.com/news/532632-ukrayna-zanymaet-9-mesto-v-myre-po-kolychestvu-pereselencev>
 2. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Эксмо, 2010. 368 с.
 3. Емішянц О. Б. Психологічні проблеми соціальної адаптації особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Збірник наукових праць. Серія 6 психологічні науки. Випуск 5. Том 2. 2016 р. С. 150–154.
 4. Блинова О. Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Том IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 9. К.: Талком, 2016. С. 58–66. URL :<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/2026/1/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%20%282016%29.pdf>
 5. Ліщук Я. І. Соціально–психологічні чинники адаптації вимушених переселенців. Національний університет "Острозька академія", Україна, м. Острог. URL :<https://int-konf.org/ru/2015/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-v-svitovu-naukovu-dumku-14-16-05-2015/1068-lishchuk-ya-i-sotsialno-psikhologichni-chinniki-adaptatsiji-vimushenikh-pereselentsiv>
-